

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

ÜSKÜDAR'DA KADINLARIN KURDUĞU
VAKIFLAR

ASUMAN AYDIN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. İSMAİL KIVRIM

KONYA 2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Asuman AYDIN		
	Numarası	19810501006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Üsküdar'da Kadınların Kurduğu Vakıflar		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Asuman AYDIN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Asuman AYDIN		
	Numarası	19810501006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail KIVRIM		
	Tezin Adı	Üsküdar'da Kadınların Kurduğu Vakıflar		

Vakıf, islâm tarihinde toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını şekillendiren derin köklere sahip bir müessesedir. Bu kurum toplumların dini anlayışları, kültürel etkileşimleri ve sosyal ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiş ve İslam medeniyetinde bireyin kamu yararına katkı sunmasının en etkili araçlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı döneminde vakıf müessesesi, kadınların aktif biçimde yer aldığı bir alan olmuştur. Böylece hem maddi güçlerini hem de toplumsal rollerini vakıflar aracılığıyla görünür kılma imkânı bulmuşlardır. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Üsküdar'da kadınlar tarafından kurulan vakıflar kapsamlı bir şekilde ele alınarak mekânsal, toplumsal ve iktisadi bağlamda değerlendirilmiştir. Vakıf kurucuların toplumsal konumları, ekonomik tercihleri ve vakıf müessesinin işlevsel çeşitliliği, vakfiye senetleri ışığında incelenmiştir. Araştırma kapsamında 547 kadın vakfı tespit edilmiş olup bunların %79.14'ünün Şer'iyye sicilleri'ne, %20.86'sının ise Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu vakıflar arasında eğitim kurumları, dini yapılar, tarikatlar, su yapıları, ev avarızları ve çeşitli taşınmazların yer aldığı çok sayıda farklı amaçlara hizmet eden vakıflar bulunmaktadır. Çalışmada, Üsküdar'da kadınlar tarafından vakfedilen konutlar, dükkânlar, bağlar ve arsalar üzerinden dönemin konut mimarisi ve şehirleşme süreçlerine dair önemli veriler elde edilmiştir. Ayrıca yüzyıllar içerisinde değişen ekonomik koşullara paralel olarak kadınların gayrimenkul vakıflarından para vakıflarına doğru değişen eğilimleri ve bu vakıfların ekonomik dalgalanmalarla olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Vakıfların sosyal ve dini boyutları kapsamında, kadınların eğitim kurumlarına ve dini yapılara sağladıkları destekler de çalışmanın odak noktalarından biridir. Özellikle Aziz Mahmud Hüdayi gibi dergâhlar ile kurulan ilişkiler, kadınların manevi yönelimlerini ve tasavvufi çevrelerle olan bağlarını gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak bu araştırma, Üsküdar kadınlarının özel yaşam alanlarının dışında vakıf faaliyetleri aracılığıyla toplum içerisinde görünür olduğu, etkin, üretken birer aktör olduklarını ve şehir yaşantısında sosyal dayanışma ve hayırsever kimlikleriyle ekonomik hayata bireysel ve kolektif düzeyde katkılar sunduklarını ortaya koymaktadır. Vakıf belgeleri, kadınların dönemin ekonomik koşullarına duyarlılığını, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etme iradelerini ve dini, sosyal

kurumlarla kurdukları çok yönlü ilişkileri gözler önüne sermektedir. Böylece kadın tarihi ile Osmanlı vakıf literatürüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Kadın, Sosyo-ekonomik Hayat, Toplum.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Asuman AYDIN	
	Student Number	19810501006	
		History	
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail KIVRIM	
Title of the Thesis/Dissertation	Foundations Established by Women in Üsküdar		

Waqf is an institution with deep roots in Islamic history that shapes the social, economic and cultural structure of society. This institution has developed in line with the religious understandings, cultural interactions and social needs of societies and has become one of the most effective means for the individual to contribute to the public good in Islamic civilisation. During the Ottoman period, the institution of waqf was a field in which women actively participated. Thus, they had the opportunity to make both their material power and their social roles visible through waqfs. In this study, the waqfs established by women in Üsküdar during the Ottoman period are analysed comprehensively and evaluated in spatial, social and economic contexts. The social position of the waqfs, their economic preferences and the functional diversity of the waqf institution are analysed in the light of the waqf deeds. Within the scope of the research, 547 women's waqfs were identified, 79.14% of which were recorded in the Sharia Registers and 20.86% in the records of the General Directorate of Waqfs and the Prime Ministry Ottoman Archives. These waqfs include educational institutions, religious buildings, religious orders, water structures, house avariz and various immovable properties. This study reveals that Ottoman women in Üsküdar were active actors in the public sphere through their waqf activities, in addition to their private sphere of life. Waqf documents reveal women's sensitivity to the economic conditions of the period, their willingness to act with a sense of social responsibility and their multifaceted relations with religious and social institutions. Thus, it is seen that the women of Üsküdar contributed to the shaping of public life on an individual and collective level, and it is aimed to contribute to women's history and Ottoman waqf literature.

Keywords: Waqf, Women, Socio-economic Life, Society.

İÇİNDEKİLER

<i>Bilimsel Etik Sayfası</i>	<i>ii</i>
<i>ÖZET</i>	<i>iii</i>
<i>ABSTRACT</i>	<i>v</i>
<i>İÇİNDEKİLER</i>	<i>vi</i>
<i>KISALTMALAR</i>	<i>x</i>
<i>TABLolar LİSTESİ</i>	<i>xi</i>
<i>HARİTALAR LİSTESİ</i>	<i>xi</i>
<i>ÖNSÖZ</i>	<i>xii</i>
<i>GİRİŞ</i>	<i>1</i>
<i>A.ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU</i>	<i>6</i>
<i>B.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI</i>	<i>7</i>
<i>C.ARAŞTIRMA KONUSUNUN KAYNAKLARI</i>	<i>7</i>
1- Üsküdar Şer'îye sicili.....	<i>7</i>
2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi	<i>11</i>
3. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi	<i>11</i>
<i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	<i>1</i>
<i>OSMANLI DÖNEMİNDE ÜSKÜDAR'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI</i>	<i>1</i>
1.1.Tarihi	<i>1</i>
1.2.İdari Taksimatı.....	<i>7</i>
1.3.Ekonomik Yapısı	<i>9</i>
1.4.Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar'da Kadın	<i>10</i>
1.4.1. Vakıf Kurucuları ve Sosyal Statüleri	<i>13</i>
1.4.1.1.Ünvanları.....	<i>13</i>
1.4.1.2.Babaları ve Eşleri	<i>17</i>
1.4.1.3.İsimleri	<i>18</i>
1.4.2.Kadınların Servet Edinmeleri	<i>21</i>
1.4.2.1.Miras Yolu	<i>21</i>
1.4.2.2.Hibe Yolu	<i>22</i>
1.4.2.3.Mehir Yolu.....	<i>23</i>
1.4.2.4.Çalışma Hayatına Katılarak	<i>24</i>
1.4.3.Kadınların Vakıf Kurduğu Mahalleler	<i>26</i>
1.4.3.1.Mahalle	<i>26</i>
1.4.3.2.XVI. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı	<i>27</i>

1.4.3.3.XVII. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı	30
1.4.3.4.XVIII. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı	35
1.4.3.5. XIX. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı	38
İKİNCİ BÖLÜM	42
ÜSKÜDAR'DA KADINLARIN KURDUĞU VAKIFLAR	42
2.1.Üsküdarlı Kadınların Vakfiyelerinde Vakfedilen Mallar ve Mülk Türleri	42
2.1.1.Konutlar	42
2.1.1.2.Vakıf Kayıtlarından Üsküdar Konut Mimarisine Bir bakış	46
2.1.1.3.XVI. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri	46
2.1.1.4. XVII. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri	48
2.1.1.5.XVIII. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri	53
2.1.1.6.XIX. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri	55
2.2.Arsa	57
2.3.Bağ	61
2.4.Bekâr Odaları	64
2.5.Dükkânlar	68
2.6.Diğer Mevkuflar	72
2.6.1. Değirmen.....	72
2.6.2. Kayıkhane.....	73
2.7.Yönetim Sistemi	75
2.7.1.Mütevelli	75
2.7.2.Nazır	77
2.8.Para Vakıfları	77
2.8.1. XVI. Yüzyıl Para Vakıfları.....	81
2.8.2. XVII. Yüzyıl Para Vakıfları.....	82
2.8.3. XVIII. Yüzyıl Para Vakıfları.....	88
2.8.4.XIX. Yüzyıl Para Vakıfları.....	94
2.9.Eğitim Kurumları.....	106
2.9.1. Nakit Paranın Vakfedilmesi ile Kurulan Eğitim Kurumları	108
2.9.2.Gayrimenkulün Vakfedilmesi ile Kurulan Eğitim Kurumları	113
2.9.3.Eğitim Kurumlarının Üsküdar'daki Etkileri	117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	119
DİNİ KURUMLAR	119
3.1. Cami ve Mescid Vakıfları	119
3.1.1.Rum Mehmed Paşa Cami.....	120
3.1.2.Davud Paşa Cami	121
3.1.3.Hamza Fakih Cami	121
3.1.4.Ahmet Çelebi Cami	122
3.1.5.Kefçe Dede Cami	122
3.1.6. Mihrimah Sultan Cami	123
3.1.7.Solak Sinan Cami	124

3.1.8. Cakırcı Hasan Paşa Cami	124
3.1.9. Gülfem Hatun Cami	125
3.1.10. Kadiasker Cami	125
3.1.11. Şemsi Ahmet Paşa Cami	126
3.1.12. Valide Atik Cami	126
3.1.13. Hacı Hesna Hatun Cami	127
3.1.14. Tavaşi Hasan Ağa Cami	128
3.1.15. Arakıyeci Cami	128
3.1.16. İsmail Ağa Cami	129
3.1.17. Şeyh Cami	129
3.1.18. Abdülbaki Efendi Cami	130
3.1.19. Valide Cedid Cami	131
3.1.20. Tembel Hacı Mehmet Cami	131
3.1.21. Toygar Hamza Cami	131
3.1.22. Ayazma Cami	132
3.1.23. Beylerbeyi Cami	132
3.1.24. Bulgurlu Cami	133
3.1.25. Firuz Ağa Cami	133
3.1.26. Hayreddin Çavuş Mescidi	134
3.1.27. Durbalı/Torbalı Mescidi	134
3.1.28. Murad Reis Mescidi	135
3.1.29. Debbağlar Mescidi	135
3.1.30. Gerede Mescidi	136
3.1.31. Kara Kadı Mescidi	136
3.1.32. Bali Mescidi	136
3.1.33. Aşçıbaşı Mescidi	137
3.1.34. Salacak Mescidi	137
3.1.35. Pazarbaşı Mescidi	137
3.1.36. Evliya Hoca Mescidi	138
3.1.37. Mirahur Mescidi	138
3.1.38. Nasuh Mescidi	139
3.1.39. Fatma Hatun Mescidi	139
3.1.40. Mumcubaşı Mescidi	140
3.2. Tekke ve Zaviye Vakıfları	144
3.2.1. Aziz Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı	145
3.2.2.1. Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhının Bacıları ve Bacılar Tekkesi	146
3.2.2.3. Üsküdar'da Yaşayan Kadınların Hüdayi Dergâhına Yönelik Vakıf Faaliyetleri	152
3.2.2.4. Suriçi Kadınlarının Hüdayi Dergâhına Yönelimi	160
3.3. Üsküdar'daki Diğer Tekke ve Zaviyeler	164
3.3.1. Bandırmalı Tekkesi	164
3.3.2. Şeyh Halil Efendi Tekkesi	166
3.3.3. Karabaş Tekkesi	167
3.3.4. Özbekler Tekkesi	168
3.3.5. Şeyh Selami Ali Tekkesi	169
3.3.6. Halim Gülüm Dede Tekkesi	170
3.3.7. Miskinler Tekkesi	172
3.3.8. Devâtizâde Şeyh Mustafa Efendi Zaviyesi	172
3.3.9. Bedevi Tekkesi	174

3.3.10.Tahir Baba Zaviyesi.....	176
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA.....	185
EK.....	200

KISALTMALAR

AMŞS.	Amasya Şer'iyye Sicili
Bk.	Bakınız
BOA.	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Defter
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
EV.	Evkaf
EV. VKF.	Evkaf Vakıf
Haz.	Hazırlayan
İA.	İslam Ansiklopedisi
İSTM.	İstanbul Müftülüğü
Nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞSC.	Şer'iyye Sicili
TTD.	Tapu Tahrir Defteri
TTK.	Türk Tarih Kurumu
ÜŞS.	Üsküdar Şer'iyye Sicili
VD.	Vakfiye Defteri
Vd.	ve diğerleri
VGMA.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Vakıf Kuran Kadınların Vakfiyelerinin yer aldığı Şer’iyye Sicilleri ve Adedi	9
Tablo 2 Vakıf Kurucuların Ünvanları	16
Tablo 3 Vakıf Kurucuların Babalarının Ünvanları	17
Tablo 4 Hayır Sahibi Kadınların Kullandığı İsimler	19
Tablo 5 Çift İsim Kullanan Kadınlar	21
Tablo 6 16. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adedi ve Dağılımı	29
Tablo 7 17. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı	32
Tablo 8 18. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı	37
Tablo 9 19. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı	40
Tablo 10 Vakfiye Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Üsküdar Konutları	48
Tablo 11 Vakfiye Kayıtlarına Göre 17. Yüzyılda Üsküdar Konutları	52
Tablo 12 Vakfiye Kayıtlarına Göre 18. yüzyılda Üsküdar Konutları	55
Tablo 13 Vakfını Cami ve Mescitlere Yönlendiren Kadınlar	140

HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 1 Kadın Vakıflarına Göre 16. Yüzyıl Üsküdar Mahalleleri.....	30
Şekil 2 Kadın Vakıflarına Göre 17. Yüzyıl Üsküdar Mahalleleri.....	33
Şekil 3 18. Yüzyılda Kadın Vakfı Kurulan Üsküdar Mahalleleri.....	38
Şekil 4 Kadın Vakıflarına Göre 19. Yüzyıl Üsküdar Mahalleleri.....	41

ÖNSÖZ

Vakıf müessesesi, özünde insanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma anlayışına dayanmakta olup bu yönüyle tarih boyunca farklı adlar altında varlığını sürdürmüştür. Dini, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel boyutlarıyla insan hayatına etki eden vakıf bireylerin iyilik yapma ve toplumsal dayanışmayı güçlendirme arzusunu kurumsal bir yapıya dönüştürerek ona süreklilik kazandıran önemli bir toplumsal ve hukuki mekanizma niteliğindedir.

Üsküdar, Osmanlı topraklarına katıldığı andan itibaren, her Osmanlı şehrinde olduğu gibi vakıflarla şenlenmiş ve sosyal, ekonomik, dini ve kültürel açıdan canlılık kazanmıştır. Bu vakıf kurma geleneği içerisinde kadınlar da önemli bir yer edinmiştir. Sahip oldukları gayrimenkul ya da nakdi sermayelerini camiler, mektepler, çeşmeler ve tekkeler gibi yapıların inşası ve idamesi için vakfetmişlerdir.

Vakfiye senetleri, kadınların toplumsal, ekonomik ve dini alanlardaki görünürlüğünü ortaya çıkaran en önemli arşiv belgelerinden biri olarak onların Osmanlı toplumundaki etkin rollerini gözler önüne sermektedir. Bu vakıflar dini ve sosyal hayatın düzenlenmesinin yanı sıra eğitim, istihdam ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine de hizmet ederek Üsküdar'ın sosyal dokusunu zenginleştirmiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Üsküdar'da kadınlar tarafından kurulan vakıflar incelenmektedir. Araştırmanın temel amacı, vakfiye belgeleri ışığında kadınların hayır faaliyetleri aracılığıyla toplumsal ve ekonomik alandaki rollerini ve görünürlüklerini analiz etmektir. Üsküdar'ın tercih edilmesinde bölgenin tarihsel olarak yoğun bir vakıf dokusuna sahip olması ve belgelerin erişilebilirliği etkili olmuştur. Çalışmanın kaynak külliyatını Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki İstanbul Müftülüğü fonunda yer alan Üsküdar Sicilleri ve yine aynı kurumdaki Evkaf Fonu'nun Vakfiyeler Evrakı tasnifinden dijital ortamda temin edilen kadınlara ait vakfiye senetleri oluşturmaktadır. Arşivlerden derlenen bu belgeler üzerinde yürütülen karşılaştırmalı inceleme neticesinde mükerrer kayıtlar çıkarılarak çalışmaya esas teşkil edecek bir vakfiye külliyatı oluşturulmuştur.

Tezin hazırlanması sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bilimsel bir rehberlikle çalışmama yön veren başta danışman hocam Saygıdeğer Prof. Dr. İsmail KIVRIM'a en içten teşekkürlerini sunarım. Tez yazımı süresince değerli görüş ve önerileri ile her daim yanımda olan saygıdeğer Prof. Dr. Mehmet İPCİOĞLU ve Doç. Dr. Hasan Ali POLAT hocalarıma minnettarım. Ayrıca Üsküdar'ın sosyal topografyasını anlamamda bana rehberlik ettiği gibi, harita temelli analizler yapmam için ArcGIS programını kullanma konusunda beni cesaretlendiren gerek saha bilgisi gerekse dijital araştırma araçları konusundaki yönlendirici desteği için Saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Şükriye Pınar ÖZYALVAÇ hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma Yüksel Öğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 Öncelikli Alan Doktora Bursu Programı kapsamında desteklenmiştir. Bu vesile ile çalışmanın hazırlanması sürecinde Yükseköğretim Kurulu'nun sağladığı desteklerden ötürü müteşekkirim.

KONYA 2026

GİRİŞ

Vakıf İslam tarihi ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak tarih boyunca toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tesis edilmiş, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkiler bırakan dini ve hukuki bir müessesedir¹. Vakıf sistemi zaman, mekân ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş olup, kültürel coğrafyaya bağlı olarak din ve farklı kültürel etkileşimlerin etkisiyle devletlerin benimsedikleri vakfetme anlayışı da zaman mekâna bağlı olarak farklılıklar göstermiştir². Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce bağlı oldukları din ve kültürel etkiler doğrultusunda vakıflar kurdukları bilinmektedir. Vakıflar statik bir yapıya sahip olmadıkları için işleyişlerinde zamanla farklılıklar görülmüştür. Vakıf sistemindeki bu değişikliklerin en önemli sebebi, vakıf kurumunun durağan olmaması dinamik ve esnek bir yapıya sahip olmasından kaynaklıdır. Ayrıca eski Yunan ve Bizans İmparatorluğu’nda da vakıf sistemine benzer uygulamaların var olduğu bilinmektedir³.

İslam toplumlarında, toplumsal yaşamın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıflar tesis edilmişti. Anadolu coğrafyasında, önce Selçuklular ardından Osmanlı döneminde padişahlar, valide sultanlar, eşleri, kızları, önemli devlet adamlarının yanı sıra halkın da katılımıyla toplumsal hayatın gerekliliklerine uygun olarak vakıflar kurulmuştur. İslam toplumlarında bireyler, doğdukları andan ölene kadar sosyal yaşama dair birçok ihtiyaçlarını bu vakıflar sayesinde karşılamış ve vakıfla iç içe bir yaşam sürdürmüşlerdir⁴.

Osmanlı Devleti, varlık sebebini tebaasını korumak üzerine kurguladığı için yatırımlarını öncelikli olarak askeri alana yönlendirmişti. Devlet, güvenliğini sağlama, mevcut sınırlarını koruma ve yeni fetihler gerçekleştirmek amacıyla ordusunu güçlendirmek ve savunma sistemlerini geliştirmek için büyük yatırımlarını bu alana ayırmıştı. Kaynaklarını bu yönde kullanırken sosyal yaşamın gerekliliklerine yönelik

¹ Bahaddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA.*, C.42, İstanbul 2012, ss. 479-486

² Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-I, 2008, s. 158.

³ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S. 3, Mayıs 1951, s. 480.

⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yayınları, Ankara 1995, s. 156.

olarak kurdukları vakıflar dışında, doğrudan sosyal yatırımlara kaynak ayırmamıştı. Bu durum, Osmanlı yönetiminin toplumsal hizmetlerinin büyük bir kısmını vakıflar aracılığıyla karşılamayı tercih ettiğini bu görevin devletin asli görevi olarak kabul edilmediğini ve devletin merkezi bütçesinin büyük ölçüde askeri harcamalara ayrıldığını göstermektedir. Böylece hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflar, devlet ve özel mülkiyetin yanında üçüncü bir kategori oluşturmuş idari ve mali açıdan bağımsız kuruluşlar olarak insanların sosyal yaşamdaki ihtiyaçlarını karşılamasının yanında şehir ve mahallelerin gelişip şekillenmesinde de son derece önemli bir rol oynamışlardır. Vakıfların kurulduğu alanı şenlendirme, canlandırma bölgeye nüfus çekici özelliğinden dolayı bireylerin tesis edilen vakıfların çevresinde kümelenedikleri ve nüfusun buralarda yoğunlaştığı görülmektedir. Günümüzde belediyelerin üstlendiği bayındırlık hizmetlerini Osmanlı Devleti hayırseverler tarafından kurulan bu vakıflarla gerçekleştirmiştir⁵. Vakıf müesseseleri sosyal hizmet vermelerinin yanında kişilere iş imkânı sunmaları açısından da son derece önemlidir. Bir medrese inşa edildiğinde burada görevli müderrislerden hizmet sınıfında yer alan görevlilere kadar birçok kişi için geçim kaynağı olmuştur⁶.

Osmanlılar döneminde vakıflar kanalıyla sunulan hizmetler o kadar geniştir ki Osmanlı coğrafyasında yaşayan herkes için din ırk ayrımı yapılmaksızın eşit hizmet sunmayı amaçlayan toplumsal bir kuruluş olmuştur. Vakfın işlevselliğini sürdürmesi için vakıflara birçok akar sağlanmıştır. Bu kurumların sosyal hizmet vermelerinin yanında kişilere iş imkânı sunması da son derece önemlidir. Hizmet sınıflarına göre vakıfları üç grup halinde sınıflandırmak mümkündür. Bunlar; din, eğitim ve kültür hizmetleridir.

Osmanlı Devleti'nde, eğitim kurumları olarak medreseler, mektepler, kütüphaneler, Darültıp, Darülhadis ve Darülkurra'lar, ibadetlerin yapıldığı cami, mescit, tekke ve zaviyelerin inşası ve bakımı vakıflar aracılığıyla karşılanıyordu. Aynı zaman da bu müesseselerde görevli olan imam müderris gibi en üst derece kamu görevlilerinden ferraş gibi alt hizmet gruplarına kadar her görevlinin mali

⁵ Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 485.

⁶ Doğan Kuban, “Anadolu Türk Şehri, Tarihi gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *VD.*, S. 7, s. 68.

yükümlülüğü, kurumlarda eğitim alan öğrencilerin⁷ her türlü masrafları ile tadilat harcamaları bu kurumlar için tesis edilen vakıflardan sağlanmıştır. Eğitim ve öğretim kurumları olmalarına rağmen vakfa bağlı olduklarından devlet bütçesi için herhangi bir yük teşkil etmemişlerdir⁸.

Osmanlıların devlet bütçesi yükümlüğünde görmediği bir diğer kurum Darüşşifalar adı altında sağlık hizmetleri sunan hastaneler, kervansaraylar, imaretler günümüzde yaşlı bakım evleri olarak adlandırılan Darülacezeler sağlık hizmetlerine yönelik faaliyet gösteren kurumlar olarak vakıflar bünyesinde teşekkül ettirilmiştir. Yoksul olduğunu beyan eden kimse vakfa bağlı eczanelerden gerekli tüm ilaçları hiçbir bedel ödemedi alabiliyordu. İhtiyaç sahiplerinin yardımları varlıklı kişilerden almak yerine doğrudan vakıflar aracılığıyla aldıkları için onurları da rencide olmuyordu⁹. Hastanelerde, hastaların yemeklerini yapan aşçılardan, ilaçları ve yemekleri hastaya ulaştıran *Camkeş* adı verilen görevliye kadar birçok kişi çalışmaktaydı. Kervansaraylar ise şehirler arası yol güzergahlarında inşa edilen ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde tasarlanmış yapılardır¹⁰. Genellikle ticaret yolları üzerinde yer alan bu yapılar, kervanların konaklaması, binek hayvanlarının ihtiyaçlarının giderilmesi ve beraberlerinde getirdikleri malların burada pazarlanması amacıyla kullanılmıştır. Buralarda konaklayan kişilerin ihtiyaçları ise vakıf gelirleri ile karşılanmaktaydı. Osmanlı medeniyetinin ve vakıf kurumunun önemli bir diğer saçı ayağını imaret vakıfları oluşturmaktaydı. Günümüzde aşevi olarak adlandırılan imaretler topluma çok yönlü katkı sağlamaktaydı. İnsanın fizyolojik ihtiyaçlarının başında beslenme gelmiştir. Bu sebeple şehir yapılanmasının ana unsuru

⁷ Sıbyan mektepleri genellikle İmaretlerin bir parçası olarak inşa ediliyordur. Buralarda eğitim gören öğrenciler giyecek yardımlarının haricinde İmaret mutfaklarından günde iki defa yemek yemekte idiler. Konu ile ilgili olarak Kanuni'nin Vakfiyesinde şunlar yazılıdır; Mekteb-i Şerifi masturda taallim-i kur'an-ı azim eden eytam-ı sıbyanın melbusatı hususu için yevmi 10 akçe virilüp yılda iki def'a eytam-ı mezbureye kıyafet miktarı libas alıp vereler. Ve her gün iki nöbet fukara için pişen aştan ve ekmekten mektepte hazır olan eytama ve evlad-ı fukaraya vireler. Detaylı bilgi için bkz: Süleymaniye Vakfiyesi H.964/M. 1582, s. 152-153.

⁸ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 1983, s. 6.

⁹ Nermin Berki, "Sosyal Dayanışma Vakıfları", *IV. Vakıf Haftası*, 1-7 Aralık 1987 Ankara, s. 265-267.

¹⁰ Şebnem Akalın Eryavuz, "Kervansaray", *DİA.*, C.25, Ankara 2022, s. 299.

olan büyük vakıf külliyelerinin hemen hemen her birinde imaret vakıfları inşa edilmiştir¹¹.

Vakıflar vasıtasıyla tesis edilen arasta, bedesten, imalathane, dükkân, değirmen gibi tesisler bir yandan vakıfların gelir kaynağını oluştururken bir yandan da ticari faaliyetler için gerekli alt yapı sorununun çözümüne katkı sağlıyor ve şehirlerin gelişimine katkıda bulunuyordu.

Şehirlerarası yol güzergâhlarında kurulmuş olan hanlar, köprüler, şehir merkezindeki bedesten ve arastalar ile imalat yapan müesseseler, vakıflar vasıtasıyla inşa ediliyordu. Bu yapılar, sadece birçok kişiye geçim kaynağı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bölgelerin bir ticaret merkezi haline gelmesine ve buna bağlı olarak kültürel etkileşimin artmasına, şehirlerde imar faaliyetlerin ve nüfusun artmasına yol açmıştır¹².

İnsanların toplu olarak yaşadıkları Osmanlı köy, kasaba ve şehirlerinde çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesinde vakıflar kullanılmıştır. Osmanlı kuruluş döneminden itibaren köy kasaba ve şehirlerin nerelere kurulacağı hususunda bataklık, hırsız yuvası olan yerler seçilmiş ve ovalardaki yolların güvenliği sağlanarak buraların imar faaliyetlerine vakıflar yolu ile şekil verilmiştir. Osmanlılar imar ve iskân metodu olarak vakıflardan yararlanmıştır. Şehir içi ve şehirlerarası yolların köprülerin yapımı alt yapının oluşumunu sağlarken çeşme, hamam, su yolları, cenaze ve mezarlık hizmetleri günümüz modern belediyeciliğinin şehirlerde yaptığı tüm işleri vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Şehrin ekonomik gelişimine katkı sunan ticari, sınai ve zirai faaliyetlerin yürütülmesi ise şehrin nüfuslarında yükseliş olmasını sağlamış ve yerleşim yerleri bu insanlar için cazibe merkezi olmuştur¹³.

Vakıf sisteminin fayda sağladığı bir diğer unsur da dayanışma hizmetleriydi. Banka sisteminin kullanılmadığı dönemlerde finansal sorunların giderilmesinde sandıklar veya avarız vakıfları önemli rol oynuyordu. Bu vakıfları destekleyen en

¹¹ Halil İnalçık, “İmarethaneler Vakıf Medeniyetimizin Temelidir”, *Vakıf Şehir: İmaretler Özel Sayısı*, S.32, Ocak 2025, s. 40.

¹² Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. YüzyıldaTürkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 241-249.

¹³ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, *Divan*, S. 6/4, 1991/1, s. 122.

önemli unsur ise 15. yüzyıldan itibaren örneklerine rastladığımız 16. yüzyıldan sonra giderek sayısı artan para vakıflarıydı. Vakıf sayılarındaki artışla eş zamanlı olarak farklı uygulama alanlarına yönelen para vakıfları vakıf yardımlaşma sandıkları adı altında çeşitli gruplarda kümelenmişti¹⁴.

Yeniçerilerin orta sandıkları, esnafın kendi aralarında kurmuş oldukları yardımlaşma amacı taşıyan sandıklar ve avarız vakıflarının varlığı, vakıf müessesesinin Osmanlı'da bir çeşit sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirdiğini görmemizi sağlamaktadır. Avarız vakıfları bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektiği avarız kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulmuş bir çeşit para vakfıdır¹⁵. Avarız vakıflarının sermayesi genellikle nakit sermaye olmuş ve bu paraların hangi usullerle işletilip hangi alanlarda kullanılacağı köy ve mahalle heyetleri tarafından kararlaştırılmıştır. Elde edilen genellikle halkın karşılaştığı beklenmedik yangın, deprem ve sel gibi afetlerden sonra halkın ihtiyaçlarına sunulurken, dul, yetim ve kimsesizlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, cenazelerinin defnedilmesi gibi gayeler doğrultusunda kullanılmıştır¹⁶.

Esnaf sandıkları ise esnaf birliklerinin kendi aralarında yardımlaşma gayesiyle 15. yüzyıldan sonra kurulmuştur. Esnaf teşkilatının dayanağını oluşturan ahilik sistemi zaten kendi içerisinde yardımlaşmayı öngören bir kuruluştur. Sandıkların oluşumu da bu görüşün devamı niteliğinde ortaya çıkmıştı. Çeşitli dönemlerde farklı iş kollarında çıkan krizlerin atlatılması, zor duruma düşen esnafa yardım edilmesi, bir nevi işsizlik sigortası olarak sayabileceğimiz işsiz kalan esnafa yardım edilmesi gibi fonksiyonları üstlenmekteydi. Kendi aralarında yardımlaşmanın sağlanmasının yanında, yakın çevrelerindeki cami, mescid, mektep gibi yapıların tamir, bakım, ısınma, aydınlanma gibi ihtiyaçlarının da bu sandıklardan yapılan yardımlarla sağlanarak gündelik hayata da katkı sunmaktaydılar¹⁷.

¹⁴ Çiğdem Gürsoy, "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı", *History Studies International Journal of History*, Volume. 10/8, November, s. 122.

¹⁵ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 90.

¹⁶ İsmail Kıvrım, "Mahalle Avarız Vakıfları (17.yüzyıl Ayntab Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2019, s. 35.

¹⁷ Gürsoy, "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıkları", s. 129.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi vakıflar Osmanlı toplumunda sosyal dayanışma ve yardımlaşma kurumu olarak sağlık, eğitim, sosyal, dini, idari gibi çok çeşitli alanlarda hizmet vermiştir. Bu hizmetler, belirli bir plan doğrultusunda değil, toplumsal yaşamın hangi alanında bir eksiklik görülüyorsa, o alandaki ihtiyaçların vakıflar aracılığıyla karşılanması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

A.ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU

Tezin konusu, Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihinde önemli bir role sahip olan ancak görünmeyen kadının Üsküdar örneği üzerinden 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın sonuna kadar uzanan 320 yıllık süreçteki vakıf kurma faaliyetleridir. Araştırmanın sosyal evreni, Osmanlı toplumunun katmanlı yapısını yansıtacak bir çeşitlilikte ele alınmıştır. İnceleme sahası bürokrasinin ve ilmiye sınıfını temsil eden paşa ve şeyhülislam kızları ve saray teşkilatı içinde nüfuz sahibi olan görevlilerden, şehrin ana omurgasını oluşturan yerleşik ahaliye kadar uzanmaktadır.

Bu geniş perspektif içerisinde varlıklı ağa, tüccar, şeyh kızlarının yanı sıra ekonomik gücü daha sınırlı olan ancak mülkiyet hakkını aktif biçimde kullanan kadınlar da kendilerine yer bulmuştur. Elindeki yegâne sermayesi mehir akçesi, ailesinden intikal eden cüzi bir miras veya sadece barındığı tek bir hane olan ve metinde orta halli olarak nitelendirdiğimiz bu zümrenin, kısıtlı imkânlarına rağmen vakıf sistemine dâhil olmaları çalışmanın odak noktalarından biridir. Dolayısıyla amaç, sadece seçkin bir sınıfın değil servet düzeyi ne olursa olsun mülk sahibi her kadının hayırseverlik eğilimlerini ortaya koymaktır.

Çalışmanın temel sorunsalı, bu geniş kadın profilinin, yüzyıllar içinde değişen siyasi, iktisadi ve demografik koşullara vakıflar aracılığıyla nasıl cevap verdikleridir. Kadınların toplumsal olayları doğrudan belirleyen bir güç olmaktan ziyade göçler, ekonomik krizler, manevi atmosfer, uzun süren savaşlar gibi gelişen olaylara karşı geliştirdikleri uyum stratejileri merkeze alınmıştır. Bu bağlamda artan nüfus ve ekonomik daralmalarla birlikte mahalle üzerindeki vergi yükünün ağırlaşmasının kadınların eğilimlerini ne derece etkilediği benzer şekilde, dönemin manevi iklimi de göz ardı edilmeden kadınların çeşitli dergâhlara, tekke ve zaviyelere sağladıkları

destekler, onların manevi aidiyetlerinin vakıf senetlerine yansması olarak değerdendirilecektir.

Elde edilen bulgular, Osmanlı kadınının toplumsal olayları tek başına yöneten bir güç odağı olmaktan ziyade, gelişen şartlara uyum sağlayan basiretli bir hayırsever olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar, sadece dini bir vecibeyi yerine getirmekle kalmamış ekonomik krizler veya sosyal değişimler karşısında servetlerini atıl bırakmayıp vakıf mekanizması üzerinden dönüştürerek aktif bir şekilde kullanmaları Üsküdarlı kadınının Osmanlı sosyal yaşamında görünürlüğünün sağlanması ile literatüre katkı sunmak amaçlanmaktadır.

B.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Araştırma H. 984 /M.1576- H.1308/M.1890 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde Üsküdar’da kadınlar tarafından kurulan vakıflar çerçevesinde, kadınların sosyo-ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki etkinliklerini kapsamaktadır. İncelenen vakfiyeler, sayısal (vakfiye sayısı, türü, kuruluş tarihi), mekânsal (mahalle bazlı dağılımı) ve içeriksel (vakfın amacı, gelir kaynakları, hizmet alanları) açılarından analiz edilmiştir. Çalışmada hem nitel hem nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmış ve istatistiki bilgiler harita ve tablolarla desteklenmiş, içerik çözümlemesi yoluyla vakıf kurucularının niyetleri ve toplumsal konumları değerdendirilmiştir.

C.ARAŞTIRMA KONUSUNUN KAYNAKLARI

Tezin temel kaynak kümesini, üç ana arşivden derlenen vakfiye belgeleri oluşturmaktadır. Bunlar Şer’iyye Sicilleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi kayıtlarıdır.

1- Üsküdar Şer’iye sicili

Şer’iyye sicilleri, Osmanlı Devleti’nde merkez ve taşrada her tabakadan insan arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içerir. Yaygın kullanım şekliyle Şer’iyye sicilleri denilen bu defterler, kadı sicilleri, kadı divanı, zabt-ı vakâyî, Sicillât-ı şer’iyye ve mahkeme kayıtları isimleriyle de anılır¹⁸.

¹⁸ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA.*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 8.

Osmanlı tarihinin, özellikle şehir tarihi çalışmalarının birinci el kaynakları arasında yer alan şer'îye sicillerinde tarihin hemen her kolu ile ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin, nişanlanma, mihr, nikah, boşanma, nafaka, miras, vasi ve nâzır kayıtları aile hukuku açısından bilgiler ihtiva etmektedir. Şetm, hırsızlık, zina, fiil-i şenî', iftira, cinayet, darb ve yaralama kayıtları insanlar arası ilişkileri; avarız, aklama, şuf'a, mesken ya da yol anlaşmazlık kayıtları mahallede yaşayan komşular arasındaki ilişkileri; ev, bahçe, bağ, tarla, ağaç, bostan satışları, alacak, zimmet, borç, vergi, iflas gibi kayıtlar ekonomik hayatı; imam, müezzin, müderris, müteveli, gibi görevli atamaları, vakfiyelerin tescili, muhasebesi, bir kısım vakıfların idaresi, tevliyet kayıtları dinî ve sosyal yapılar hakkında bilgiler sunmaktadır.

Üsküdar kadılığı, kuruluş tarihi bakımından İstanbul'un en eski mahkemelerinden biridir. Üsküdar kadılığından günümüze ulaşan ilk siciller Yavuz Sultan Selim dönemine ait olup bunların ilki 1513-1520 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eder. Son sicil ise 1923-1924 yılına ait bulunmaktadır. Bu kayıtlar, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede Üsküdar'ın 320 yıllık tarihinin bütün zenginliklerini ortaya çıkaran kapsamlı bir külliyatı teşkil etmektedir.

Üsküdar mahkemesi sicillerinde toplam 1336 adet vakfiye senedi yer almaktadır. Bu çalışmada kadınlar tarafından düzenlenen ilk vakfiye kaydı 984/1576 tarihli olup tarih sınırlamasından dolayı baz aldığımız son vakfiye kaydı ise 1308/1890 yılına aittir. Bu kayıtların mükerrer olanların çıkarılmamış hâli ile Üsküdar'da kadınlar tarafından 509 adet vakfiye senedi tescil ettirilmişken, erkeklerin ise 827 adet vakıf kurduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı döneminde Üsküdar'da kadınların kurduğunu tespit ettiğimiz 547 vakfın 444'ü (yaklaşık %79.14) şer'îyye sicil defterlerinde bulunmaktadır (bk. Tablo 1). Şer'îyye sicil defterlerine göre Üsküdar'da erkekler tarafından kurulan vakıflarla kıyasladığımızda ise bu oranın %40.4¹⁹ olduğunu görmekteyiz.

¹⁹ Üsküdar Mahkemesi Şer'îye Sicilleri'nde erkekler tarafından kurulmuş olan vakıfların mükerrer olanların hesaplanmamış halidir.

Tablo 1 : Vakıf Kuran Kadınların Vakfiyelerinin yer aldığı Şer'iyye Sicilleri ve Adedi

No	Sicil Numara	Vakfiye Âdeti	No	Sicil Numara	Vakfiye Âdeti	No	Sicil Numara	Sicil Numara
1	15	1	80	206	4	159	413	1
2	32	3	81	208	9	160	418	3
3	34	1	82	209	6	161	425	3
4	42	2	83	210	2	162	429	2
5	43	3	84	211	4	163	430	1
6	46	1	85	212	2	164	432	1
7	49	1	86	213	1	165	436	2
8	54	1	87	215	4	166	439	1
9	61	4	88	216	3	167	446	1
10	66	3	89	217	1	168	450	1
11	68	1	90	218	3	169	458	2
12	78	1	91	219	1	170	460	1
13	81	2	92	220	2	171	462	2
14	84	1	93	222	1	172	463	2
15	87	4	94	223	1	173	465	1
16	88	1	95	227	2	174	469	1
17	92	5	96	228	2	175	475	1
18	95	2	97	229	1	176	478	1
19	96	1	98	231	1	177	481	1
20	102	1	99	235	2	178	487	3
21	104	1	100	236	4	179	495	1
22	109	1	101	237	2	180	505	1
23	112	1	102	239	1	181	506	1
24	116	3	103	241	3	182	508	1
25	117	3	104	242	2	183	516	1
26	119	3	105	246	1	184	517	2
27	120	1	106	247	1	185	522	1
28	122	3	107	248	2	186	529	1
29	123	2	108	252	1	187	532	2
30	124	2	109	256	3	188	538	2
31	125	1	110	258	1	189	540	2
32	126	1	111	259	3	190	543	1
33	133	2	112	260	3	191	547	1
34	134	1	113	261	2	192	549	2
35	136	1	114	265	3	193	555	1
36	137	2	115	266	1	194	556	1
37	138	2	116	267	1	195	558	3
38	139	1	117	268	2	196	560	1
39	141	1	118	270	3	197	562	2
40	143	7	119	271	1	198	564	1

41	145	1	120	275	2	199	574	1
42	148	2	121	282	1	200	575	1
43	149	1	122	283	1	201	577	2
44	150	1	123	286	2	202	581	1
45	152	4	124	287	2	203	584	3
46	153	1	125	288	1	204	585	4
47	154	5	126	289	1	205	587	1
48	155	1	127	291	2	206	600	2
49	158	3	128	292	1	207	602	1
50	161	3	129	294	3	208	606	1
51	162	3	130	296	1	209	609	2
52	163	6	131	298	3	210	632	2
53	165	4	132	299	1	211	640	1
54	166	1	133	300	2	212	643	1
55	167	3	134	301	1	213	649	1
56	168	2	135	304	1	214	652	2
57	172	3	136	305	1	215	656	1
58	178	4	137	308	1	216	657	2
59	179	3	138	312	2	217	659	3
60	180	11	139	314	2	218	666	2
61	181	2	140	316	2	219	664	1
62	183	2	141	318	1	220	672	1
63	185	1	142	321	1	221	673	1
64	187	1	143	326	1	222	675	1
65	189	2	144	332	1	223	676	4
66	190	2	145	339	2	224	684	1
67	191	4	146	345	1	225	691	1
68	192	2	147	350	2	226	692	1
69	193	5	148	357	1	227	693	1
70	194	1	149	360	1	228	697	1
71	196	11	150	365	1	229	703	1
72	197	3	151	366	1	230	708	1
73	198	1	152	376	1	231	709	1
74	199	3	153	377	1	232	713	1
75	200	3	154	380	1	233	733	1
76	201	3	155	382	1	234	738	1
77	203	3	156	385	1	235	788	1
78	204	2	157	394	2	236	790	1
79	205	3	158	400	1			

2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Osmanlı toplumunda dayanışma, sosyal hizmetler ve dini yapılar açısından önemli bir yere sahip olan vakıflar, geniş bir bürokratik yapıya sahiptir. Bu kuruma ait belgeler günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde toplanmıştır. Tez kapsamında söz konusu arşivde yer alan belgeler aracılığıyla incelenen bölgedeki vakıfların faaliyetleri üzerinden dönemin toplumsal yapısı, mülkiyet ilişkileri ve kadınların vakıf kültüründe edindiği yer ve işleyişleri analiz edilmiştir.

Üsküdar Vakfiyeler kataloğundan edindiğimiz en eski tarihli belge 1013 yılına ait vakfiye iken en yeni tarihli ise 1307 tarihli vakfiye suretidir. Dijital ortam edinmiş olduğumuz bu defterlerden 15, 43, 49, 99, 104, 128, 135, 137, 141, 506, 574, 598, 6607, 608, 610, 618, 620, 623, 624, 626, 629, 630, 631, 633, 635, 647, 649, 733, 734, 742, 744, 747, 1759 ve 1763 numaralı defterlerde çalışmamızla ilgili toplam 96 adet kadın vakfı sureti bulunmaktadır. Sadece Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter koleksiyonuna kaydedilen toplam kadın vakfı vakfiye sureti 58 adettir.

3. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Osmanlı tarihine dair birincil kaynakların en zenginlerinden biri olan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Osmanlı devlet teşkilatının işleyişine, toplum yapısına ve gündelik yaşama dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu arşiv Osmanlı bürokrasisinin farklı dönemlerine ait defter, hüküm, berat, ferman gibi çeşitli belgeler araştırmacılar için önemli bir kaynak grubunu teşkil etmektedir.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Evkaf Vakfiyeler fonunda Üsküdar'a ait toplam 66 adet kadın vakfı vakfiye sureti tespit edilmiştir. Bunlardan 47'si erkekler tarafından kurulmuş olan vakıflardır. Kadın vakıflarının, 20'si şer'iyye sicillerinde mükerrer iken 1 adedi de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi defter koleksiyonunda mükerrerdir. Sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı olan kadın vakfiye sureti 45 adettir. Arşivlerde mükerrer olan kayıtların çıkarılmış hali ile toplamda 547 kadın vakfı senedi çalışma kapsamında değerlendirilmiştir²⁰.

²⁰ Bunların listesini kaynakçada ve ekler kısmında görebilirsiniz.

Bunların dışında ferman, berat tezkire, buyruldu gibi devlet merkezinden gönderilen ve merkezî yönetimle taşra ilişkilerini içeren belgeleri de göz ardı etmemek gerekir. Bu belgeleri bir bütün olarak bu kayıtları değerlendirdiğimizde, yerleşim yerlerindeki farklı konumlarda bulunan insanların gündelik yaşantıları, sosyo-ekonomik durumları, aile hayatları ve aile içi iletişimleri, yaşadıkları çevrenin koşulları hakkında detaylı bilgi edinmekteyiz. Bu kayıtlar, geçmişte yaşamış insanların hayatlarını ve toplum yapılarını günümüze taşımaktadır. İncelediğimiz belgelerin kadın temelinde şekillenmesi ise batılı oryantalist düşüncenin²¹ öne sürdüğü “evlerine kapanan kadın” profilinin aksine kadınların toplumsal ve ekonomik hayatta etkin bir katılımlarının oldukları görülmektedir.

²¹ İslamafobi ve Oryantalist düşünce yapısı özellikle 18. yüzyılda önem kazanmış ve batılıların doğu figürünü Osmanlılar üzerinden değerlendirmesi halinde ilerlemiştir. Daha geniş manasıyla Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünce biçimidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE ÜSKÜDAR'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1.1.Tarihi

Üsküdar, İstanbul'un en eski tarihi semtlerinden biridir. İstanbul Boğazı'nın Anadolu Yakası'nda yer alır ve eşsiz bir Boğaz manzarasına sahiptir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalmış olan bölge, zaman içinde çeşitli dönemlerde önemli bir merkez haline gelmiş ve birçok önemli olaya tanıklık etmiştir.

Üsküdar tarih boyunca birçok milletin istilâsına uğramış bir bölgedir. Tarih öncesi dönemlere baktığımızda bu devirlerde bölgede yerleşim olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. En eski Çağlarda Üsküdar'a yakın çevrelerde oturanlar bazı Trak Kabileleriydi. Trak kabilelerinin MÖ. 4000-1200 yıllarında Rumeli'ye geçişi sebebi ile boşalmıştı. Üzerinde insanların yaşamış olduğu bir bölge değildi²².

Fenikeliler, MÖ. 1000 yıllarında Kadıköy civarında Kalhedon kentini ikinci olarak ise Moda Burnu'nda bir kent daha kurmuşlardı. Fenikelilerin bu dönemde Üsküdar sahillerinde de bazı tesisleri bulunmaktaydı. Sahilden Kızkulesi'ne uzanan sığ kısmı taşlarla doldurarak bir liman elde etmişlerdi. Burada Ticaret iskeleleri ve tersaneleri bulunmaktaydı²³.

MÖ. 1200 yılları Akaların en güçlü oldukları dönemdir. MÖ. 675 yılında Fenikelilerin kurmuş oldukları Fikirtepe ve Moda'daki iki kenti de ele geçirerek kısa sürede küçük bir Kalhedon devleti kurdular Üsküdar ve dolayları da kurulan bu yeni devletin sınırları arasına katıldı²⁴.

Atina kralı Alkiyades MÖ. 410'da Ispartalıların, donanmalarını burada mağlup etmiş ve Sızık deniz zaferinden sonra Üsküdar'ın çevresini kale surlarıyla çevirmiştir.²⁵ İstanbul'un güzide beldelerinden birisi olan, Üsküdar semti, savaşlara ve

²² Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C.1, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 21.

²³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 22.

²⁴ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 65-88.

²⁵ Tahsin Yazıcı, "Üsküdar", *İA*, C. XIII, İstanbul 1993, s. 120.

çeşitli akınlara sebep olabilecek, dışarıdan gelebilecek herhangi bir düşman tehlikesine karşı geçiş noktası konumunda yer alması, ticaret amacıyla gelen kervanların geçiş noktasının üzerinde bulunması, bir liman şehri olma özelliği yanında Anadolu'ya geçişin başlangıç noktası konumunda olması ve askeri özellikleri bakımından Üsküdar, her dönem için önemli bir konumda olarak sağlam bir prestije sahip olmuştur.

Üsküdar semti, tarihin muhtelif dönemlerinde birçok farklı isimle anılmıştır. Üsküdar semtinin Antik Çağ'da bilinen ilk ismi "altın şehir" anlamına gelen Khrysopolis'dir²⁶. Khrysopolis isminin menşei ve ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bazılarına göre, Khrista ve Agamemnon'un oğlu Khrisos, Kırım'a giderken burada ölüp defnedildiğinden kendi adı verilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise, İran hakimiyeti esnasında şehirden toplanan altın burada biriktirildiğinden ona Altın şehir yani Khrisopolis adı verilmiştir²⁷.

Roma devrinde ise bölgenin adının *Scutari* olarak geçtiğini görmekteyiz. Bu devirde Scutum yani kalkan taşıyan scutari denilen roma askerlerinin burada kışlası olduğu bilinmektedir. Ve ismini buradan aldığı düşünülmektedir²⁸. Evliya Çelebi ise Seyahatname'sinde Üsküdar'ın bilinen asıl ilk isminin *Eskidar* olduğunu ancak zaman içerisindeki yanlış kullanımlardan dolayı *Eskidar* adının *Üsküdar* olarak telaffuz edildiğini söylemektedir. Buradan şunu anlamaktayız ki Antik Çağ, Roma Devri, Bizans Dönemi ve Osmanlı Dönemlerinde olmak üzere çağlar boyunca Üsküdar'ın farklı isimleri olmuştur²⁹.

Roma Devleti'nin ikiye ayrılmasıyla oluşan Doğu Roma İmparatorluğu, bünyesinde de Üsküdar önemli bir askeri üs ve özellikle kervanların uğrak yeri, bir

²⁶ On Binlerin dönüşü adlı kitabında Ksenophon, (M.Ö 401-400) Üsküdar'dan Khrysopolis olarak bahseder. "Altıncı gün Kalkhedonia'dan Khrysopolis'e vardılar, ganimetleri sattılar ve orada yedi gün kaldılar" H. Kemal Karpat, Yüzyıllar boyunca Üsküdar: Siyasi, İktisadi, Dini ve Sosyal Gelişmeler, Üsküdar Belediyesi Yayınları İstanbul 2001, s. 19

²⁷ P.G İnciyan, XVIII. Asırda İstanbul: Boğaziçi'ne Dair Bir Risale, Çev. H. D. Andreasyan, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1996, s. 58.

²⁸ Yasemin Nemlioğlu Koca, "Khrysopolis, Scutari, Eskidar, Usgüdâr: Tarihi Haritalarda Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015, s. 44.

²⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 202.

ticaret merkezi olarak kullanılmıştır³⁰. Bu arada değişik tarihlerde Persler'in ve Araplar'ın istilâsına uğramış ve yağma edilmiştir. Suriye valisi bulunan Muaviye Kıbrıs Seferi'nin ardından Bizans'a karşı İstanbul'u hedef alan ilk seferi düzenlemiş ve 655 yılında gerçekleşen Direkler Muharebesi'nde İmparator Konstans ağır bir mağlubiyet almış böylece Müslümanlara İstanbul deniz yolunun açılmasını temin etmişti. Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından idare edilen 668/669 seferi ise İstanbul'un muhasarası ile neticelenen bir İslâm teşebbüsüdür. Ancak Arap orduları geri çekilmek durumunda kalmış bir başarı elde edememişlerdir³¹.

Selçuklular 9. yüzyıla gelindiğinde, Anadolu ve Suriye'ye hâkim olmuş bulunuyorlardı. Bu devirde Avrupa Hristiyan âlemi Kudüs'ü Türklerden almak için Haçlı Seferleri'ni düzenlemeye başlamışlardı. 1094 tarihinden 1270 tarihine kadar süren bu seferler sonucunda Haçlı orduları geçtikleri bölgeleri görülmemiş derecede vahşet sergileyen bir grup ile Hristiyan şehir ve kasabalarını yağma etmişlerdi. Üsküdar'da bu yağmalardan nasibini almış ve Üsküdar tarihinin en müthiş yağma ve talanına maruz kalmıştır. 1094 tarihinde gerçekleşen ilk haçlı seferi ile Türkler buradan çekilmeye mecbur kalmış ve bölge Osmanlı İmparatorluğu devrine kadar Türk idaresine girememiştir³².

Birinci Haçlı Seferi'nden 48 sene sonra Üsküdar ikinci defa haçlı ordularının yağmasına uğramıştı. Dördüncü haçlı seferinde Üsküdar ve Kadıköy bölgelerine girerek saldıran haçlı orduları işin içinden çıkamayınca bölgeyi ateşe vermişler ve bunun sonucunda İmparator Trakya'ya kaçmak zorunda kalmış ve bölge Haçlı idaresine girmiş ve böylelikle bir Latin İmparatorluğu kurulmuş oldu. Kadıköy ve Üsküdar'da kurulan bu Latin İmparatorluğu idaresi 57 sene boyunca devam etmiştir. Haçlı ordularının İstanbul'u terk etmelerinin ardından Bizans İmparatorluğu oluşan boşluktan faydalanarak yeniden İstanbul'u Bizans hakimiyeti altına almıştır³³.

³⁰ Eremya Çelebi, Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. asırda İstanbul*, Haz. Kevork Pamukciyan, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1988, s. 278.

³¹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 24.

³² Sevtap Gölgesiz Karaca, "I. Haçlı Seferi Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 4, Temmuz 2012, s. 143-144.

³³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 28.

Bizans imparatorluğu'nda 1346-48 yıllarında iç işlerinde oldukça çalkantılı bir durumdaydı. İki farklı imparator bulunuyor ve aralarında yaşanan taht çatışmaları onları kendilerine müttefik bulma arayışına sürüklüyordu. İstanbul'da V. Ioannis Paleologos'a karşı İmparatorluk iddiasıyla Trakya'da faaliyet bulunan Kantakuzinos Aydınoğlu Umur Bey ile iş birliği içerisindeydi. Umur Bey vefatından önce Kantakuzinos'a Orhan Gazi ile ittifak yapmasını önermişti. Ve bunun üzerine 1346 yılında Kantakuzinos'un kızı Theodora'yı Orhan Bey 'le evlendirerek aralarında bir ittifak oluşturulmuş oldu. Orhan'ın yardımı ile İstanbul'a girdi ve V. Palaeologos ile ortak imparator ilan edildi. Evliliklerinin bir yıl ardından Orhan Gazi eşi Theodora ile kayınpederi Kantakuzinos'un davetlisi ile İstanbul'a giderek bu ziyareti esnasında Üsküdar'da kalmıştır³⁴.

Orhan Gazi'nin desteklediği Ceneviz ve Venedikliler arasında 1352 yılında anlaşmazlıklar çıktı. Çatışmaya giren bu iki İtalyan devleti Boğaziçi'nde bir harbe girişmiş ve Orhan Gazi müttefiki olan Cenevizlilerin yanında yer almış ve izlediği bu siyaset neticesinde Kadıköy ve Üsküdar havalisine bir kuvvet göndererek Boğaziçi'nin önemli yerlerini işgal etmiştir. Bu tarihten 1402'de Timur ile Osmanlılar arasında gerçekleşen Ankara Muharebesi'ne kadar Üsküdar ve havalisi Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı çok büyük sarsıntı geçirdiğinden diğer bazı bölgelerin olduğu gibi bu bölge de Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir³⁵.

Ankara Muharebesi'nin (1402) ardından Türklerin İstanbul çevresinden geçici olarak uzaklaştırıldığı görülmektedir. Her ne kadar Çelebi Mehmet döneminde Türklerin Çamlıca Tepeleri civarına kadar ulaştıkları bilinmekteyse de, bu hareketlenme kalıcı bir yerleşim niteliği taşımamıştır. Osmanlıların Üsküdar kıyılarına inmeleri ve İstanbul'a yönelik kalıcı yerleşim sürecinin başlaması ise 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle mümkün olmuştur.

İstanbul fethedildiğinde başkent olarak gördüğü İstanbul'a yönetim merkezi olacak bir saray inşa edilmesini emretmiş ve Bizans döneminden kalan yapıların

³⁴ Yahya Başkan, "Orhan Bey'in Bizans İmparatoru Kantakuzeneos'un Kızı Theodora ile Evliliği", *Tarih Dergisi*, S. 66, İstanbul 2017, s. 54-56.; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 44-47.

³⁵ Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, s. 26.

birçoğuna dokunmadan Türk örf ve adetlerine göre şekillendirerek binaların kullanımını sağlamıştı. Fetihden sonra şehrin en büyük mâbedi olan Hagia Sophia Kilisesi Fatih Sultan Mehmet tarafından Ayasofya adıyla bir cami kompleksi haline getirilmiş ve ilk Cuma namazı burada kılınmıştı³⁶. Suriçi’nde mevcut bulunan yapıların Bizans dönemindeki işlevleri devam ettirilmekteydi. Örneğin; Hipodrom Osmanlı döneminde, cirit, düğün ve sünnet törenlerinde genel eğlence ve oyunların yapıldığı Atmeydanı hâline getirilmişti³⁷. Çeşitli bölgelerden sürgün ve göç yöntemi ile bölgeye Türk nüfusunu getirtmiş ve Rumlardan kalan evlere yerleşmelerini sağlamıştır. Fetihle beraber göç eden azınlıklara ise din konusunda baskı yapmamış ve vergi yükümlülüklerini hafifleterek yeniden bölgeye yerleşmeleri için teşvik edici uygulamalarla geri gelmelerini sağlamış ve Türklerle Gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı sentez bir Osmanlı kenti yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bizans’ın son devrinde şehrin nüfusu Theodosios Meydanı, Ayasofya, Tekfur Sarayı bölgesi ve diğer kilise ve manastırların etrafında yoğunlaşmıştı. Üsküdar bölgesinde ise nüfus oldukça azdır. Bölge Bizans döneminde askeri bir üs olarak kullanılıyordu. Günümüzde varlığını sürdüren Kız Kulesi olarak adlandırılan alan da bir gözetleme kulesi olarak inşa edilmişti. Türkler ve Bizans arasında sık sık el değiştiren bir bölge olması nüfusun daha güvenli gördüğü suriçinde yoğunlaşmasına sebebiyet vermişti. Bölgenin bir şehir merkezi olarak asıl gelişimi fethin ardından gerçekleşmiştir. Burada yaşayan Rumlar bölgeyi terk ederek Mora ve Ege adalarına gitmişlerdi. Fatih Anadolu’dan Türkleri göç ettirerek burada iskân ettirmiş ve gerek devlet kademelerinde görevli paşaları gerekse hanedan üyeleri vasıtasıyla, cami, mescid, kütüphane, medrese, çeşme gibi birçok yapı inşa ettirerek bölge de bir Osmanlı şehri oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı kentini bir İslam ve Türk şehriden ayıran en önemli özelliği bir sentez sonucu ortaya çıkmasıdır³⁸.

Bizans döneminde sur dışında kalan Üsküdar, nüfus yoğunluğunun oldukça az olduğu bir köy statüsündeydi. Fatih zamanında yapılan Salacak Mescidi ve yine bu

³⁶ Semavi Eyice, “Ayasofya”, *DİA*, C.4 İstanbul 1991, s. 211.

³⁷ Halil İnalcık, “Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u”, *Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 65.

³⁸ Nilgün Çöl, “XV-XVI. yüzyıllarda İstanbul’da Kent dokusu-Yapı Kuruluşları ilişkisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 107-108.

adla anılacak olan ilk mahallenin oluşumu Salacak Mescidi civarında oluşan yerleşmelerle mümkün olmuştur. Ardından Toygar Hamza Cami ve Rum Mehmet Paşa Cami³⁹ inşa edilerek bu yapıların etrafında Üsküdar'ın ilk mahalleleri de şekillenmiş oluyordu. Bu kayıtlardan 15. yüzyılda Üsküdar'da ilk yerleşmelerin Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlara doğru olduğunu anlıyoruz. Fatih Üsküdar bölgesine daha çok Anadolu şehirlerinden göç ettirilen Türkleri yerleştirmiş ve böylelikle nüfus yoğunluğu Türklerden oluşan organik bir Osmanlı Kenti meydana gelmiştir⁴⁰. 1513-1521 tarihli 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili kayıtlarından Davud Paşa Cami, Bulgurlu, Selman Ağa Mescidi/Cami, mahallelerinin adını görülmektedir⁴¹.

İstanbul'un fethiyle birlikte hızlı bir iskân ve gelişim sürecine giren Üsküdar'da, 16. yüzyılda dokuz olan mahalle sayısı 19. yüzyıla gelindiğinde 44'e ulaşmıştır⁴². Başlangıçta kıyı şeridinde yoğunlaşan yerleşim alanları, zamanla bölgenin iç kısımlarına doğru genişleme eğilimi göstermiştir. Mahalle sayısındaki bu nicel büyümeye paralel olarak köy statüsündeki yerleşim birimlerinde de kayda değer bir artış gözlemlenmektedir. Bu süreçte, başlangıçta kırsal nitelik taşıyan bazı yerleşimlerin zamanla genişleyen şehir dokusuna eklemlenerek mahalle hüviyeti kazandığı görülmektedir. İdari birimlerdeki bu statü değişimi ve sayısal artış, bölgedeki hızlı nüfus birikiminin somut bir göstergesidir. Üsküdar'ın bu denli yoğun bir iskân hareketliliğine sahne olmasındaki asıl itici güç ise bedesten, arasta ve külliye gibi sosyal yapıların inşasıyla oluşan çekim alanı ve liman bölgesinin sağladığı ticari dinamizmdir⁴³.

Osmanlı Devleti, bölgenin gelişimine önem vererek, başta vakıflar olmak üzere sosyal, iktisadi, dini, anıtsal birçok yapı inşa ettirerek Üsküdar'ın gelişimine katkı sunmuşlardır.

³⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Fatih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1958, s. 56-58

⁴⁰ Ahmet Güneş, "16. ve 17. yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, 2003 İstanbul, s. 46-47.

⁴¹ ÜŞS. 1, s. 3, s. 49, s. 101.

⁴² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri*, s. 55-56.

⁴³ Bilal Bilgili ve Nurhilal Şimşek, "XIX. Yüzyıl Kamu Yapılarının Üsküdar Mahallelerine Etkisi: Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bir Okuma", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, Üsküdar 2016, s. 394-395.; Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlar Odası Dergisi*, 1969, s. 26-48.

1.2.İdari Taksimatı

Bölgenin idari taksimatının şekillenmesi Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Fethin ardından İstanbul Kadılığı ihdas edilmiş ve bu makam sahibi için *Taht Kadısı*, *İstanbul Mollası* ve *Kadî-i Konstantiniyye* gibi ünvanlar kullanılmıştır. Fatih, 1453’de ilk olarak İstanbul kadılığını kurmuşsa da İstanbul’un Osmanlı Devleti’nin en büyük şehri olması hasebiyle oluşan iş yoğunluğu, idari ve adli işleyişte bazı aksaklıklara yol açmıştır. Bu aksaklıkları gidermek amacıyla şehrin kazaî idaresi, İstanbul ve Bilâd-ı Selase adı altın birbirinden bağımsız dört ayrı kadılık “İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar” halinde yeniden teşkilatlandırılmıştır⁴⁴. Artan iş yükü sebebiyle bu kadılıkların her biri için bünyelerinde ayrı naiblikler oluşturularak bu taksimat çerçevesinde Üsküdar’a bağlı beş naib ve nahiye bağlanmıştır⁴⁵.

16. yüzyılın ilk yarısına kadar Üsküdar Gebze’ye bağlı bir nahiye konumundaydı. Yılları içerisindeki değişim ve bölgenin giderek genişlemesinin ardından idari taksimatında da değişiklikler olmuş ve Şile ve Kandıra nahiyeleri de Üsküdar’a bağlanarak Üsküdar büyük bir kaza birimi haline gelmiş ve daha önceleri bağlı olduğu Gebze Üsküdar’a bağlı bir bölge olmuştur. Bu değişiklikler ile Üsküdar kadılık makamı İzmit sancağına bağlanmış ve Üsküdar mahkemesinin asayişî İzmit sancakbeyi tarafından korunmaya başlanmıştır⁴⁶.

Osmanlı klasik dönem idari teşkilatında Üsküdar; kaza, nahiye, köy ve mahalle birimlerine ayrılmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren kaza statüsü kazanan bölgede buna bağlı olarak alt idari birimler de şekillenmeye başlamıştır. Bu idari konuma eriştiği ilk dönemde Üsküdar’a bağlı iki nahiye bulunmasına karşın, ilerleyen süreçte bölgenin genişlemesine paralel olarak bu sayı artış göstermiştir. 17. yüzyıla

⁴⁴ Mehmet İpşirli, “İstanbul Kadılığı”, *DİA.*, C.23, İstanbul 2001, s. 305.

⁴⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. II, İstanbul 1979 (Akdağ’a göre İstanbul 1453’de fethedildiğinde tıpkı Anadolu kazalarında olduğu gibi bölgeye tek bir kadı ataması yapılmıştır. Ancak şehrin büyüklüğü ve nüfusun hızlı artması gibi sebeplerden dolayı bu kadının işleri tek başına idare edememesinden dolayı dört kazaya ayrılarak buraya dört adet kadı ataması yapılmış ve altlarına da naiblikler verilmiştir.)

⁴⁶ Hanefi Bostan, “Üsküdar”, *DİA.*, C.42, İstanbul 2012, s. 368.

gelindiğinde nahiye sayısı 14'e çıkmıştır. Üsküdar'a bağlanan bu nahiyelere baktığımızda doğruya doğru bir genişleme olduğunu görmekteyiz⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan itibaren başlayan idari mali modernleşme hareketleri, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hız kazanmış eğitim, devlet teşkilatı ve askeriye gibi birçok alanda köklü değişikliklere yol açmıştır. Yeni İstanbul coğrafyasının doğusunda önemli olan birçok faktör vardır. Devlet eliyle yapılan Selimiye kışlası ve buralarda yapılan devlet binaları ile yerleşimin tetiklenmesi ve Ebniye Nizamnameleri bunlardan başlıcalarıdır. Ebniye Nizamnameleri ile caddelerin genişlemesi yangınlara karşı ahşap binalar yerine kargir yapılara öncelik verilmesi sokakların düzenlenmesi gibi birçok değişimi içermekteydi⁴⁸.

Tanzimat Fermanı ile şehrin klasik yönetim yapısı da değişmiştir. Osmanlı klasik döneminde şehrin güvenliğinden Yeniçeri ağaları sorumlu iken yeniçerilerin şehirde giderek güçlenmesi bu yapının bozulması neticesinde kaldırılması ile son bulmuş ve yeni bir güvenlik sistemi kurulma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Yine kazalarda en yetkili kişinin kadı olması ve giderek bölgede güçlenmeleri bu gücün kırılması ihtiyacını doğurmuş ve 1836'da kurulan Evkaf nezareti ile kadıların güçleri büyük oranda kırılmış ve yetki sınırları böylelikle bir daralma yaşamıştır. Gerçekleşen bu reformlar neticesinde Osmanlı belediyeçiliği kurulma gereksinimi ortaya çıkmış ve Şehremaneti kurulmuştur⁴⁹. Böylelikle klasik Osmanlı şehirlerinin yürüttüğü fonksiyonlar tek çatı altında toplanmıştır. İstanbul'da toplam 14 adet daire-i Belediye belirlenmiştir. Üsküdar 12. Daire-i Belediye'dir. Havuzaşı'ndan Haydarpaşa Çayırı'nın Selimiye Kışlası ciheti ve Büyük Çamlıca'dan Çengelköy iskelesi meydanına kadar olan yerleri ve mahalleleri kapsamaktadır.⁵⁰

⁴⁷ Ahmet Güneş, "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", Üsküdar Sempozyumu I, Mayıs 2003, s.44-54.

⁴⁸ İlber Ortaylı, "Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetimler", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, İstanbul 1996, s. 447-460.

⁴⁹ Betül Argunhan, "İstanbul Şehremaneti (1855-1858)", *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, C.2, S. 1, s. 151-154.

⁵⁰ Büşra Bekman, "XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şehir Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2020, s. 38-41.

1.3.Ekonomik Yapısı

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed'in iskân ve imar politikaları çerçevesinde Anadolu'dan nüfusu buraya getirtmesi ve bir bedesten inşa ettirmesi Üsküdar'ın ticari hayatının temellerini atmıştı. 16. ve 17. yüzyıllara gelindiğinde bölge hızla gelişimini sürdürmüştü ve burada yaşayan nüfusun yarısından fazlası tarımla geri kalan ticaret, zanaat ve kayıkçılıkla geçiniyordu. Coğrafi konumu gereği İstanbul'un Anadolu'ya açılan yollarının başlangıç ve Anadolu'nun İstanbul'a açılan son noktası konumundaydı bu sebeple bölge her daim ticaretin önemli bir merkezi olma özelliğini korumuştur. Evliya Çelebi eserinde Üsküdar'ı Avrupalı ve Asyalı tüccarların buluşma noktası olarak tasvir ederken burada 11 kervansaray, 500 kadar han ve çeşitli meslek gruplarının ve farklı etnik kökene sahip birçok esnafın yer aldığı 2060 dükkânın yer aldığını belirtir⁵¹.

Osmanlı ekonomisinin genel yapısına paralel olarak Üsküdar'da da tarım iktisadi hayatın temel unsurlarından birini teşkil etmiştir. Özellikle bağcılık ve bostancılık bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı olmuştur⁵². Ancak zamanla, özellikle nüfus artışının bir sonucu olarak, bu tarım arazilerinin birçoğu kentsel doku içerisinde kalmış ve yerleşime açılarak mahallelere dönüşmüştür.

Tarımsal faaliyetlerin yanı sıra zanaatkarlık da Üsküdar ekonomisinin bir diğer sacayağını oluşturmuştur. Osmanlı esnaf teşkilatı, kökeni Selçuklulara dayanan ve Osmanlılar tarafından geliştirilerek kurumsallaştırılan Ahilik geleneği çerçevesinde örgütlenmiştir. İstanbul'daki esnaf teşkilatları bünyesinde Müslüman ve gayrimüslim zanaatkarları barındıran kozmopolit yapısıyla özgün bir nitelik sergilemiştir⁵³.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan reform hareketleri ile Üsküdar'ın ekonomik yapısında da yansımalarını bulmuştur. Özellikle Baltalimanı ve Küçük Kaynarca gibi anlaşmalarla yabancı tüccarlara ve gayrimüslim

⁵¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C.1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 435.

⁵² Arif Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları: Bir Giriş Denemesi", *Yemek ve Kültür*, S. 20, İstanbul 2010, s. 90.

⁵³ Rahşan Kaynak, "XVI. yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Esnaf Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 7*, Ed. Süleyman Faruk Güncüoğlu, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 212-219.

tebaaya tanınan imtiyazlar, ticari hayattaki dengeleri etkilemiştir. Bu dönemin en dikkat çekici verilerinden biri deniz ulaşımında ve ticarete önemli rol oynayan kayıkçı esnafındaki artıştır. 1792 yılında Üsküdar’da 570 olan kayıkçı sayısı, 1802’de 800’e ulaşmıştır. Kayıkçı sayısındaki bu artış ticaret hacmindeki büyümenin yanı sıra Üsküdar iskeleleri çevresinde depo, han ve dükkân gibi ticari yapıların yoğunlaştığını da göstermektedir⁵⁴.

19. yüzyılda devlet eliyle yapılan askeri tesislerin en önemlisi Selimiye kışlasıdır. Selimiye kışlasının kurulmasının ardından çevresine çok sayıda han, hamam, dükkân, değirmen, fırın vb. yapılar inşa ederek burada sosyal bir kompleks kurulması amaçlanarak nüfus ve yerleşim hareketliliği de bu bölgeye kaydırılmıştır. Bu dönemde Üsküdar önemli bir tekstil merkezi durumundadır. Bu atölyelerde üretilen kadifeler, yastık kılıfları ve III. Selim’in adını taşıyan *Selimiye* adlı çizgili ipek kumaşlar, arşiv belgelerinde sıkça rastlanmakta olup, ülkenin çeşitli bölgelerine ticareti yapılmıştır. Bu durum Selimiye Kışlası’nın sadece askeri bir yapı olmanın ötesinde, çevresinde gelişen sosyal ve ticari faaliyetlerle birlikte, Üsküdar’ın kentsel ve ekonomik gelişiminde katalizör bir rol oynadığını göstermektedir.

1.4.Osmanlı Dönemi’nde Üsküdar’da Kadın

Tarih boyunca kurulmuş olan bütün Türk devletlerinde kadın her zaman ön planda olmuş ve önemli roller üstlenmiştir. Kadın ve erkekler her zaman eşit haklara sahip olmuşlar hatta zaman zaman kadının ön plana çıktığı bile görülmüştür. Kadınlar toplum yaşamı açısından çeşitli rollerde karşımıza çıkmaktadır. Ata binmek, avlanmak, savaşmak, devlet yönetimi gibi çeşitli görevleri üstlendikleri bilinmektedir.

Orta Asya Tarihi açısından önemli bir kaynak olan Orhun Kitabeleri’nde devlet işlerini bilen hatunlardan bahsediliyor olması kadının önemi vurgulamak adına önemli bir kaynaktır. Kağanın eşi olan hatun aynı kağan gibi töre ile makama oturmuş ve devlet yönetiminde söz hakkı olmuştur. Toplanan kurultaylarda kağanın yanında yer alarak, yönetim, elçi kabulü, askerlik ve dini görevler üstlenerek devleti temsil etmiş

⁵⁴ Mehmet Mazaki “1802 Tarihli Üsküdar İskeleleri ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı”, *Üsküdar Sempozyumu II*, Ed. Zekeriya Kurşun ve Ahmet Emre Bilgili, C.I, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-66.

adeta bir diplomasi vazifesi görmüştür⁵⁵. Bu görevlerinin yanı sıra sosyal yaşamda ve aile hayatında da önemli rollere sahip olmuşlardır.

Kadın eski Türk devletlerinde hiçbir zaman erkekten kaçan evde kocasını bekleyen sadece aile düzeni ile ilgilenen pasif bir zümre olmamıştır. Sosyal ve siyasi hayatta her zaman aktif bir zümre olmuş ve herkes tarafından saygı görmüştür. Kadının toplumsal hayattaki statüsü ilerleyen zamanda kurulan devlet yapıları kabul edilen dinler ve kültürler gibi sebeplerden ötürü zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Türkler tarafından İslamiyet'in kabulünden sonra da bu haklarından tamamen yoksun kalmamış kadının bu statüsü devam etmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde, eski Türk geleneklerinin izleri sürerken, kadınların hükümdarın yanında yer alarak siyasi ve sosyal statülerini korudukları görülmektedir. Özellikle kuruluş yıllarında etkin olan Bacıyan-ı Rum teşkilatı, kadınların hem tasavvufi faaliyetlerde bulunduklarını hem de örgü, dokumacılık ve askeri alanlarda önemli roller üstlendiklerini göstermektedir İstanbul'da kadınlar tarafından kurulan vakıflar, imaretler, hanlar ve çeşmeler gibi yapılar, kadınların toplumsal hayattaki etkinliğini ve önemini ortaya koymaktadır⁵⁶.

Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik yaşamının çeşitli şekillerde düzenlenmesi mümkün olmuştur. İslam hukuku gereği verilen hak doğrultusunda kadınlar, miras yolu veya satın alma işlemleri ile mülk sahibi olabilir; bu mülkü işletme, satma ya da vakfetme hakkını ise kendinde saklı tutma hakkına sahiptir. Ayrıca Osmanlı kadınlarının ticari faaliyetlerde etkin bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Nitekim Haim Gerber'in Bursa özelindeki çalışması, kadınların vakıflarından veya bireylerden borç alıp verdikleri, dükkân işlemleri ve aktif ticaret yaptıkları tespit edilmiştir⁵⁷. Bu bağlamda, Osmanlı kadınının ekonomik alanda görünürlüğü ve bağımsız hareket edebilme kapasitesi, dönemsel toplumsal yapı içinde gözlenen değer bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 270.

⁵⁶ Mikail Bayram, *Bacıyan-ı Rum: Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı*, Gümüş Matbaası, Konya 1987, s. 42-55.

⁵⁷ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", çev. Hayri Erten, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S. 8, Konya 1998, s. 331.

Üsküdar mahkemesi kayıtlarında Üsküdar'da Ümmühan Hatun'un mülk menziline satışını kocasına yaptığına ve satış bedelinin yarısını borcu karşılığında kocası ile takas ettiği görülmektedir⁵⁸. Bu örnek, kadının borç ilişkisi içinde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Ancak belgede borcun mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği için, Gerber'in Bursa için ulaştığı sonuçlar ile doğrudan paralellik kurmak mümkün görünmemekle birlikte bu kayıt, kadınların ekonomik yükümlülükler kullanabildiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Kadınlar sahip oldukları mülkleri satabilir ve satın alabilirlerdi. Üsküdar'da Sefer kızı Kerime Hatun, Mahmut oğlu Ahmet'in evini iki bin beş yüz akçe ödeyerek satın almıştır.⁵⁹ Yine başka bir örnekte Kasım kızı Hüma Hatun sahip olduğu mülk menziline Piri kızı Nisa'ya dört bin dokuz yüz akçeye satmıştı⁶⁰.

Osmanlı hukuk sisteminde mahkemeler hem erkeklere hem de kadınlara açık olup, Şer'iyeye Sicilleri, kadınların toplumsal, ekonomik ve aile hayatındaki konumu anlamak için zengin bir kaynak sunmaktadır. Ronald C. Jennings'in Kayseri Kadınları üzerindeki çalışması⁶¹, gayrimüslim kadınlar da dahil olmak üzere, tüm kadınların hak arama süreçlerinde mahkemelere başvurabildiğini ortaya koymaktadır. Kadınlar, şikayetlerini dile getirmek, haklarını savunmak veya suçlamalara karşı kendilerini savunmak amacıyla mahkemeye başvurmuşlardır. Örneğin, H.991-M.1583 yılında Murad kızı Zülfiye Hatun, yolunun kesilerek kendisine hakaret edildiği iddiasıyla Hacı bin Abdullah hakkında kadıya şikâyet de bulunmuş ve şahitlerin ifadeleriyle de bu iddia desteklenmiştir⁶².

Üsküdarlı kadınlar, yaşadıkları çevreden izole bir varoluş sergilemek yerine, toplumsal ve ekonomik hayatta aktif bir şekilde yer almışlardır. Sahip oldukları mülkleri vakıflar aracılığıyla hayır işlerine tahsis etmeleri, bu aktif katılımın somut bir göstergesidir. Vakfiye senetleri, Üsküdarlı kadınların toplumsal hayır işlerine verdikleri önemi ve bu alandaki rollerini açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁸ ÜŞS. 141, s. 38.

⁵⁹ ÜŞS. 56, s. 17.

⁶⁰ ÜŞS. 56 s. 21.

⁶¹ Ronald C. Jennings, "17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri'sinde Kadının Yargısal Yetkisinin Sınırları", çev. Muharrem Midilli, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2019, s. 170.

⁶² ÜŞS. 56, s. 38.

17. yüzyılın tanınmış seyyahı Evliya Çelebi, Üsküdar halkını çeşitli sosyo-ekonomik gruplara ayırarak tasvir etmiştir. Askeri sınıf, ulema, çiftçiler, ticaret ve denizcilikle uğraşanlar ile “Mahmud Efendi Fukaraları” olarak tanımlanan orta halli ve yoksul kesin, Çelebi’nin gözlemlerine göre Üsküdar’ın demografik yapısını oluşturmaktaydı. Özellikle Mahmud Efendi fukaralarının nüfusunun belirgin bir şekilde fazla olduğu Çelebi tarafından vurgulanmıştır⁶³. Giyim kuşan ve lehçe gibi kültürel unsurlara da değinen Çelebi, halkın büyük bir kısmının Anadolu’dan iskân edilenlerden oluştuğunu ve bu nedenle Anadolu lehçesini kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Üsküdar’ın zengin mesire yerlerinden bahsederken, Salacak iskelesinde temmuz ayında denize giren kadınların varlığına dikkat çekmiştir. Bu gözlemler Üsküdarlı kadınların sadece ev içi yaşamla sınırlı kalmadıklarını, sosyal hayatta aktif olarak yer aldıklarını ve eğlenceye yönelik etkinliklere katıldığını göstermektedir⁶⁴.

Osmanlı Devleti’nde kadınlar her ne kadar toplumsal ve ekonomik yaşamın bir parçası olsalar da sahip oldukları en geniş hakları Tanzimat’ın ilanından sonra elde etmişler ve birçok konuda daha da ön plana çıkma şansını yakalamışlardır⁶⁵.

1.4.1. Vakıf Kurucuları ve Sosyal Statüleri

1.4.1.1. Ünvanları

Ünvan, resmi olarak verilen bir paye ya da elde edilen bir sıfatın, kişinin mesleki konumunu veya toplumsal statüsünü belirten addır⁶⁶. Osmanlı Devleti’nde soyadı kanununun kabulüne kadar bireyler sahip oldukları mesleki, sosyal ve dini kisvelere bağlı olarak çeşitli ünvanlarla anılırlardı. Kişilerin kimliğini ortaya koymak için kullanılan ünvan ve lakaplar bireyin belli bir eğitim veya hizmet sürecinden sonra kendi kazanımları sonucu elde ettikleri payeler olabileceği gibi kişinin bağlı olduğu ailenin etkisiyle de kazanılmış olabilirdi⁶⁷. Hacı (El-Hâc) ünvanı, İslâm dininin

⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 433.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme C.I*, s. 170-182.

⁶⁵ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s. 3-8; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s. 223.

⁶⁶ İsmail Kıvrım, *Osmanlı döneminde Ayntâb’da Sâlihât-ı Nisvan (Hayır Sahibi Kadınlar)*, Dumat Ofset, Ankara 2017, s. 60.

⁶⁷ Gülay Sonkur, “Yayımlanmış Şer’iyye Sicillerinde Hanım Ünvanı Taşıyan Kadınlar” *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.7, S. 2, Kasım 2022, s. 247.

ibadetlerinden olan hac vazifesi belli bir ekonomik güce sahip olan bireylerin yerine getirmesi gereken dini vecibelerden biri olan hac vazifesini yerine getiren kişilere Hacı ünvanı verilmiştir. Günümüzde bu dini görevi yerine getirmek çok daha kolayken Osmanlı döneminde ulaşımında yaşanan güçlükler ve yüksek bir maddi güç gerektiren bu vazifeyi yerine getiren kişiler Osmanlı toplumunda belli bir saygınlık kazanmıştır. Üsküdar'da hayır sahibi kadınlar arasında hacı ünvanını kullanan 18 kadın tespit edilmiştir. Belgelerde “Hacce” olarak karşımıza çıkan bu ünvanın Hevace-Hoca kelimesi ile karıştırılmaması önemlidir. Üsküdarlı kadınların babalarına baktığımızda ise 50 kişinin hacı ünvanına sahiptir. Bir diğer ünvan ise şerifedir⁶⁸. Hz. Muhammed'in soyundan gelen kadınlara şerife, ünvanı verilmektedir İslam tarihinin her döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de seyyid ve şerifelere Hz. Muhammed'e saygı ve hürmetten dolayı son derece önem verilmiş ve Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı bir grup olarak yerini korumuşlardır. Kuruluş döneminde fethedilen yeni bölgelere bu kişilerin gönderilmesi İslam dininin yayılmasını sağlarken Osmanlıların gücünü de arttırmıştır. Yıldırım Bayezid zamanında Nakîbü'l- Eşrâflık müessesesinin kurulması ile şerife ve seyyidlere hukuki, siyasi ve iktisadi alanlarda ayrıcalıklar sağlanmıştır⁶⁹. Özellikle iktisadi alanda sağlanan ayrıcalıklar ekonominin giderek kötüleştiği 17. ve 18. yüzyıllarda Teseyyüd/Müteseyyid olarak adlandırılan rüşvet ve çeşitli yollarda seyyidlik belgeleri alarak bu imtiyazlardan faydalanmak isteyenlerin sayısında artış yaşanmış ve Osmanlılar bu konu ile başa çıkabilmek için Nakibül-eşraflık müessesini kullanmışlardır⁷⁰. Üsküdar'da 538 vakıf kurucusu kadından 28'i Şerife lakaplıdır. Üsküdar'da vakıf kuruculardan 6 kadın vâkıfe ise bacı ünvanına sahiptir. Bacı kelimesinin kullanımı Osmanlıların kuruluşunda rolü olan dört unsurdan biri olarak Bacıyan-ı Rum teşkilatına dayandırılabilir⁷¹. Üsküdar'da karşımıza çıkan bacı lakaplı kadınların varlığı bizi Aziz Mahmud Hüdayi dergâhına götürmektedir. Üsküdar'da kim

⁶⁸ Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 62-80.

⁶⁹ Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, s. 64.

⁷⁰ Ercan Gümü, “Sâdât: 17. Ve 18. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nde Seyyidler, İmtiyazları ve Sosyo-Ekonomik Konumları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.3, Genç Akademi Yayınları, 2018, s. 490-493.

⁷¹ Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, s. 44.

tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında kesin bilgi olmayan Bacılar Tekkesi'nin müridlerinin bacı lakabını kullandıkları görülmektedir⁷².

Üsküdar vakfiye senetlerinde gördüğümüz bir diğer ünvan Beşe'dir. Türkmen dilinde güler yüzlü neşeli, büyük ağabey gibi anlamlara gelen beşe ünvanı hiçbir askeri kimlik taşıyor olsa da yaşadığı topluluk içerisinde saygı nişanesi olarak beşe şeklinde anılıyordu.⁷³ Beşe ünvanı sıklıkla erkekler tarafından kullanılan bir lakap olsa da çeşitli bölgelerde beşe ünvanını taşıyan kadınlara da rastlanmıştır⁷⁴. Bu örneklerden biri de Üsküdar'da mevcuttur. 1652 yılında Üsküdar'da yaşayan Ayşe beşe isimli kadındır⁷⁵.

Kadınların kullandığı bir diğer ünvan ağa kelimesidir. Oysa bu ünvanın Osmanlı devlet teşkilatının genişlemesi ve gelişmesi üzerine en yaygın kullanım alanına sahip ünvanlardan biri olduğu bilinmektedir. Bunlara örnek verecek olursak yeniçeri ağası, darüssaade ağası, (kızlar ağası), devşirme ağası gibi oldukça yaygın kullanım alanına sahip olduğunu görüyoruz⁷⁶. 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde uzun yıllar süren savaşlar ve bunların mağlubiyetle sonuçlanmaları Osmanlı ekonomisinin belini kırmış özellikle Anadolu'da Osmanlı idaresi oldukça zayıf düşmüştü. Bu durum karşısında çare olarak bazı bölgelerin idaresi yörenin zengin nüfuslu ileri gelen kişilerine verildi ve böylelikle ağa ünvanı bu kişiler tarafından da kullanılmaya başlandı. Bu ailelerin başındaki erkekler ağa ünvanını kullanırken kadınlar ise hanım ağa lakabını kullandılar. Üsküdar'da hanım ağa ünvanı bir kadın tarafından kullanılmıştır.

Hoca, muallim, müderris anlamlarına gelmektedir. İncelediğimiz kayıtlarda bir vâkıfenin hoca ünvanı kullandığı görülmüş olup bu kişinin kız çocuklarına veya kadınlara yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunduğu muhtemeldir. Vakıf kuran kadınların 422'si ise herhangi bir ünvan kullanmayan sıradan kimselerdir. (Bk. Tablo 2)⁷⁷.

⁷² Konu tezin beşinci bölümünde Tekke ve Zaviyeler başlığı altında detaylı anlatılmıştır. Bk. 171.

⁷³ Turan Açık, "Beşe Ünvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 2016, s. 57.

⁷⁴ AŞS, 2, s. 17.

⁷⁵ BOA., Ev. VKF, 10/63.

⁷⁶ Faruk Sümer, "Ağa", *DİA.*, C.1, İstanbul 1988, s. 452

⁷⁷ İlmiye, Seyfiye ve Saray çalışanı olan görevli kadınlarda kendilerine ait ünvan taşımadıkları için tabloda ünvanı olmayanlarda içinde yer almıştır.

Bununla birlikte, vakıf kurucusu kadınların toplumsal profili incelendiğinde, isimlerinin başında belirli bir lakap veya unvan bulunmamasına rağmen mensubiyetleri dolayısıyla yönetici elit kategorisinde değerlendirilmesi gereken önemli bir zümre daha bulunmaktadır. Bunlar, dönemin bürokratik ve ilmiye sınıfının zirvesini temsil eden Paşa ve Seyhülislam kızlarıdır. Kendilerine ait bir unvan kullanmadan babalarının ünvanları ile anılan bu kadınlar, sahip oldukları yüksek sermaye birikimiyle büyük çaplı vakıfların kurucusu olmuşlardır. Benzer şekilde, saray teşkilatı içinde Kethüda Kadın veya Dadı gibi görevlerde bulunmuş olan saraylılar da bir ünvanıdan ziyade üstlendikleri bu prestijli görevlerle anılmışlardır.

Bu veriler ışığında, Üsküdar'da vakıf kuran kadınların homojen bir kitle olmadığı, aksine çok katmanlı bir sosyal yapıyı temsil ettikleri görülmektedir. Bu sosyal tabakalaşmayı üç ana ekseninde değerlendirmek mümkündür. En üstte Paşa ve Seyhülislam kızları ile saray görevlilerinden oluşan devletin resmî ideolojisini ve ekonomik gücünü temsil eden yönetici elit yer almaktadır. Bu grubun hemen yanında Şerife, Hacı ve Bacı gibi ünvanlarıyla toplum nezsinde manevi bir otoriteye ve saygınlığa sahip olan manevi ileri gelenler bulunmaktadır. Piramidin tabanını ise herhangi bir unvan taşımasa da mülkiyet hakkını kullanarak vakıf sistemine dâhil olan esnaf eşleri, zanaatkâr kızları veya küçük mülk sahiplerinden oluşan geniş şehirli reaya, orta halli kitlesi oluşturmaktadır. Bu çeşitlilik Osmanlı Üsküdar'ında vakıf kurma eyleminin belirli bir zümrenin aksine menkul veya mevkuf sahibi her kadının kendi sosyal statüsü nispetinde kamusal alanda varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2 Vakıf Kurucuların Ünvanları

No	Unvan	Adet	Oran %
1	Şerife	28	5,87
2	Hace	18	3,77
3	Bacı	6	1,26
4	Hafız	1	0,21
5	Beşe	1	0,21
6	Hanımağa	1	0,21
7	Unvanı Olmayan	422	88,47

1.4.1.2.Babaları ve Eşleri

Vakıf kuran kadınların bir aile bireyi olarak babalarının ve eşlerinin ünvanlarından dolayı toplumsal hayat içerisinde statülerinin belirlenmesi pek muhtemeldir. Hayırsahibi kadınların babalarına baktığımızda 50 kişi hacı, 18'i efendi, 10'u seyyid, 1'i beşe, 1'i hoca, 7'si şeyh, 1'i derviş, 7'si çavuş, 7'si çelebi, 7'si ağa 10'u bey, 5'i paşa ve bir kişi de dede ünvanlıdır (Bk. Tablo 3).

Eşlerine baktığımız zaman ise teşrifat kisedarı yamağı, çeşnigir, molla, sahaf, paşa, reis, kaptan-ı derya, serasker, şeyhülislam gibi çeşitli meslek erbablarından olduğunu görüyoruz. Kadınların böyle varlıklı ve statü sahibi kişilerle eş, baba veyahut dedeleri tarafından gelen soybağlarının olması onların vakıflarını ve miktarlarını da oldukça çeşitlendirmiştir. Bazı kadınların ise eşraftan olduklarını görmekteyiz. Bunlar devâtzâde, nefeszâde, eyübzâde, Hocâzâde, buğdaycızâde, yasdıkçızâde gibi adlarla anılan ailelere mensup kişilerdir⁷⁸.

Babası seyyid ünvanına sahip olan ve kendisi şerife ünvanını taşıyan kadınlar arasında bir sayı uyumsuzluğu vardır. Şerife lakaplı 28 kadın tespit edilirken, seyyid ünvanını taşıyan 10 kişi mevcuttur. Aradaki bu farkı kadının anne tarafından gelen soy bağı sebebiyle şerife lakabını taşıdığı şeklinde yorumlayabiliriz.

Tablo 3 Vakıf Kurucuların Babalarının Ünvanları

No	Unvan	Aded	Oran %
1	Hacı	50	9,63
2	Efendi	18	3,47
3	Seyyid	10	1,93
4	Bey	10	1,93
5	Çavuş	7	1,35
6	Çelebi	7	1,35
7	Şeyh	7	1,35
8	Ağa	7	1,35
9	Paşa	5	0,96
10	Hoca	1	0,19
11	Beşe	1	0,19

⁷⁸ VGMA., VD., nr.538, nr.631, s. 50; ÜŞS. 272, s. 26; 516, s. 19; 555, s. 143.

12	Dede	1	0,19
13	Derviş	1	0,19
14	Unvanı Olmayan	394	75,92

1.4.1.3.İsimleri

Kişilerin isimleri içerisinde yaşadıkları toplumun dini, kültürel ve sosyal yaşantıları hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Bireylere verilen isimler şüphesiz yaşadıkları coğrafyadaki dini kültürel etkilerle paralel olarak şekillenmektedir. Üsküdar’da vakıf kuran kadınların kimlikleri üzerine yapılan inceleme, isim tercihlerinin dönemin siyasi, kültürel ve dini atmosferiyle sıkı bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Vakfiyelerden elde edilen veriler niceliksel ve kronolojik bir perspektifle değerlendirildiğinde, 16.yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan süreçte kadın isimlerinin sade ve dini bir yapıdan, estetik ve modern bir çeşitliliğe doğru evrildiği görülmektedir.

İsim profilinin temelini, klasik İslâm geleneğiyle özleşmiş ve toplumsal hafızada yer etmiş isimler oluşturmaktadır. Konuya ilişkin verilerin sunulduğu Tablo 4 incelendiğinde vakıf kurucuların arasında en yüksek kullanım sıklığına sahip isimlerin Hz. Peygamber’in ailesine mensup şahsiyetlere ait olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Fatma ismi en sık tercih edilen isim olurken onu sırasıyla Ayşe, Emine ve Hatice takip etmektedir. İstatistiksel olarak listenin zirvesinde yer alan bu isimler, Osmanlı toplumunun isim verme refleksinde dini aidiyeti vurgulama hassasiyetinin birinci derecede belirleyici olduğunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde kadın kimliği, bireysel farklılıklardan ziyade geleneksel ve dini referanslar üzerinden tanımlanmıştır. Dini isimlerin ardından gelen Saliha, Rahime ve Rabia gibi isimlerin yaygınlığı ise ailelerin kız çocuklarından beklentisinin iyi ahlak ve merhamet yönünde şekillendiğine dair sosyo- psikolojik bir veri sunmaktadır.

18. yüzyıla gelindiğinde ise, Lale Devri’nin getirdiği estetik anlayışın ve saray kültürünün şehre nüfuz etmesiyle birlikte isim literatüründe belirgin bir kırılma ve çeşitlenme göze çarpmaktadır. Bu yüzyılda klasik isimlerin yanı sıra Gülfidan, Lalezar, Servinaz, Nazenin, Periruhşar ve Afıtab, Tuluşems, Canfeda, Nursafa gibi

Farsça kökenli, çiçek ve doğa betimlemeleri içeren isimlerin kullanım sıklığında artış gözlenmektedir. Estetik tınısı yüksek olan bu isimlerin iki farklı sosyal duruma işaret ettiği düşünülebilir. Birincisi, İstanbul'un elit tabakasında zerafet ve kibarlığın bir gösterisi olarak bu isimlerin tercih edilmesidir. İkincisi ise saraydan azat edilen ve saray kültürüyle yetişen cariyeye kökenli kadınların özgürlüklerine kavuşup vakıf kuracak güce eriştiklerinde bu tür tasvir edici isimlerle toplumsal hayatta yer almalarıdır.

İsim verme alışkanlıklarındaki dikkat çekici bir farklılaşma ise 19. yüzyılda Osmanlı yenileşme hareketlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkan çift isim kullanımıdır. Çift isimli kadınların ad kombinasyonları incelendiğinde ilk isim olarak yine Fatma, Ayşe, Hatice ve Emine gibi İslâm geleneğinden gelen isimlerin muhafaza edildiği görülmektedir. Ancak aileler, çocuklarına ayırt edici bir kimlik kazandırma veya dönemin değişen estetik zevklerini yansıtmaya arzusunu ikinci isim üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Nitekim ilk isimlerin yanına eklenen Faika, Amine, Atiye, Hürmüz, Nevcihan Şahende, Melek, Gülizar ve Zehra gibi adlar klasik kalıpların ötesinde tınısı güçlü tercihlerdir (Bk. Tablo 5)

Tablo 4 Hayır Sahibi Kadınların Kullandığı İsimler

No	İsim	Adet	No	İsim	Adet	No	İsim	Adet
1	Ayşe	49	49	Esmâ	4	97	Abide	1
2	Fatma	69	50	Şahhuban	1	98	Bedireftar	1
3	Hatice	35	51	Meryem	7	99	Hâkime	1
4	Emine	36	52	Perihan	1	100	Kezban	2
5	Nefise	4	53	Mülayim	4	101	Ceyhune	1
6	Şahin Bula	1	54	Kalale	1	102	Gülistan	1
7	Kamer	7	55	Münevvere	1	103	Adiye	1
8	Herdemşah	1	56	Müslime	2	104	Üftade	2
9	Ayni	2	57	Elif	1	105	Neslihan	2
10	Hüsna	2	58	Rahime	16	106	İftihare	1
11	Zeynep	12	59	Melika	1	107	Ünzile	1
12	Selçuk	1	60	Havva	6	108	Gülzar	1
13	Şemi	1	61	Zemane	4	109	Eylence	1
14	Şahnigar	1	62	Amine	1	110	Hamime	1
15	Rukiye	10	63	Müşfika	1	111	Nisvan	1

16	Mihriban	1	64	Servinaz	1	112	Alime	4
17	Kamerruh	1	65	Yasemin	4	113	Dilaver	1
18	Teslime	2	66	Hayrunnisa	6	114	Timurhan	1
19	Şahzade	2	67	Şakire	3	115	Hoşneva	1
20	Paşa	1	68	Asiye	2	116	Rafiye	1
21	Rabia	14	69	Periruh sar	1	117	Güllü	1
22	Şemse	2	70	Mahienver	1	118	Hüsnüşah	1
23	Şemsi	2	71	Gevher	1	119	Zübeyde	1
24	Muhabbe	1	72	Halime	3	120	Nesibe	1
25	Cemşid	1	73	Cevher	1	121	Gülnuş	1
26	Nazenin	1	74	Selime	2	122	Naime	1
27	Sabire	1	75	Sümbül	1	123	Emetullah	2
28	Sınavber	1	76	Kaya	1	124	Hamide	1
29	Hanife	3	77	Ümmühan	8	125	Zevki	1
30	Ferah	1	78	Şah	1	126	Alicenab	1
31	Müşerreffe	2	79	Gülahmer	1	127	Hafize	2
32	Hüma	3	80	Muhsine	1	128	Nazife	1
33	Saliha	18	81	Kerime	2	129	Mahbube	1
34	Cansever	1	82	Sitti	1	130	Reşide	1
35	Gülfidan	1	83	Naciye	1	131	Tuluşems	1
36	Zahide	4	84	Cemile	2	132	Nursafa	1
37	Peymane	1	85	Laleruh	1	133	Zeliha	4
38	Safiye	7	86	Saime	5	134	Behiye	1
39	Lalezar	1	87	Şehri	1	135	Fatmatüzzehra	1
40	Ümmügülsüm	6	88	Marziye	2	136	Şerife	1
41	Nisa	2	89	Haymune	1	137	Hasene	1
42	Mümine	2	90	Kamile	3	138	Hediyetullah	1
43	Gülhani	1	91	Rikabe	1	139	Atike	1
44	Kamuran	1	92	Afitab	3	140	Münire	1
45	Gençnihan	1	93	İsmihan	6			
46	Raziye	7	94	Ruhi	1			
47	Müstedam	1	95	Canfeda	1			
48	Belkıs	10	96	Sakine	2			

Tablo 5 Çift İsim Kullanan Kadınlar

No	İsim	Aded	No	İsim	Aded
1	Sitare Safiye	1	9	Fatma Hayriye	1
2	Ayşe Sıdika	1	10	Fatma Şaziment	1
3	Safiye Melek	1	11	Hatice Şahende	1
4	Kibriya Lefter	1	12	Hatice Gülizar	1
5	Fatma Adeviye	1	13	Fatma Zehra	1
6	Hafize Faika	1	14	Fatma Hürmüz	1
7	Fatma Amine	1	15	Emire Nevcihan	1
8	Emine Hürmüz	1	16	Fatma Atiye	1

1.4.2.Kadınların Servet Edinmeleri

Osmanlı döneminde kadının servet edinmesini sağlayan belli başlı dört ana unsur vardır. Bu unsurlar aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

1.4.2.1.Miras Yolu

Fıkıh terimi olarak miras ölen bir kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütünü temsil eder⁷⁹. Osmanlı Devleti’nde hukuk kuralları ikilik içerisinde belirleniyordu. Bunlardan ilki İslamiyet’in kabulü ile gelen şer’i hukuk ikincisi ise kadim Türk devlet anlayışından gelen Padişahlar tarafından berat ferman ve buyruklarla uygulanan örf-i hukuk kurallarıdır. Osmanlılarda tüm menkul ve gayrimenkul mallar İslâm Hukuku’na göre paylaştırılmış, kadınların miras hakları şer’i hukuk ile koruma altına alınmıştır⁸⁰. Kadınların herhangi bir çaba sarfetmeksizin servet sahibi olmalarını sağlayan yöntemlerden biridir. Ölen kişinin mal varlığı geriye kalan kişiler arasında o dönemde geçerli olan hukuk kurallarına göre bölüştürülüyordu⁸¹. Eğer mal paylaşımında kanunlara aykırı bir durum olursa kişiler mahkemeye başvurup haklarını talep edebilirlerdi. 1583-84 senesinde Kamer bint Abdullah adlı kadın önceden Yahudi olan kocası Avraham ölünce oğlu Yasef Avraham’ın tüm muhallefâtına el koymuş ve Kamer Hatun hakkı olan mirası alamamıştır. Bunun üzerine yerine Mehmed’i vekil tayin ederek üvey oğlunun gasb

⁷⁹ Hamza Aktan “Miras”, *DİA*, C.30, Ankara 2020, s. 144.

⁸⁰ S. Gül, Akyılmaz, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S. 1-2, 2007, s. 473.

⁸¹ İslam hukuk kurallarına göre kadının hakkı erkeğin hakkının yarısı kadardır. Bknz: Akyılmaz, Osmanlı Miras Hukuku, s. 470.

ettiği yirmi bin *karz akçe* ve on bin akçe *mihri* ve on bin akçelik *cihazını* almak için mahkemeye başvuru yaptığını görüyoruz⁸².

Üsküdar'da yaşayan Pervane bin Abdullah vefat edince tüm malları kanunlar çerçevesinde paylaştırılmış ancak küçük oğlu Safer'in buluş çağına gelmiş olmasından dolayı büyük oğlu Pazarcı ve kızı Hüma miras haklarından feragat ederek hakları olan mirası Safer'e bırakmışlardır. Pervane bin Abdullah'ın zevcesi olan Fatıma binti Abdullah ise miras hakkını almak için mahkemeye başvurmuş ve kendisine düşen hisseyi almıştır⁸³.

1.4.2.2.Hibe Yolu

Osmanlı toplumunda kadınların herhangi bir çaba sarf etmeden servet sahibi olmalarının bir diğer yolu da hibedir. Sözlükte karşılıksız vermek, bağışlamak anlamına gelen hibe, hukuk dilinde bir malın karşılık koşulmadan başkasına temlikini ifade eder. Arapça'da hediye, atika, Türkçe'de bağış ve teberru kelimeleri ile eş anlamlıdır⁸⁴.

İnsanlık tarihinin var oluşundan beri eskiye dayandırabileceğimiz hibe, insanın sosyal bir varlık oluşundan ve içinde barındırdığı zaruret, yardımseverlik ve cömertlik duygularından beslenmektedir⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nde Üsküdar'da kadınlara bazen birinci derece yakınlarından bazen de eş dost akrabaları tarafından menkul ve gayrimenkul malların hibe edildiği görülmektedir. Üsküdar'da Hacı Artan, cariyesine 5 Ocak 1855 senesinde 2 deste yün minder, 6 adet bez yasdık, mak'ad, 1 adet metal kılıç, 1 tencere, 2 sahan, 3 Münkal, 1 şurub taşı, 1 sini, 1 metal ibrik, 1 iskemle, 1 şamdan ve 1 adet yatak örtüsü hibe etmiştir⁸⁶. Üsküdar'a bağlı Yenimahalle'de kızıyla beraber oturan Zımmi Hatun kendisine ait olan eşyaları kızına hibe etmiştir⁸⁷.

⁸² ÜŞS. 56, s. 22. "Bu kaydın hemen ardındaki kayıta Hüma binti Kasım adlı kadının Hamza Bin Ali'ye bin akçe borcunun olduğunu ve ev satışının ardından bu borcunu ödediğini, ev satış sebebinin borcunu kapatmak üzere yapıldığı yorumunu yapabiliriz".

⁸³ ÜŞS. 56, s. 40.

⁸⁴ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *DİA.*, C.XVII, İstanbul 1998, s. 421.

⁸⁵ Kırırım, *Sâlihât-ı Nisvan*, s. 41.

⁸⁶ ÜŞS. 275, s. 1.

⁸⁷ ÜŞS. 578, s. 11.

Kadınlar da eş dost akraba ve çocuklarına hibe yapabilirlerdi. Üsküdar'da Hoca Hanife Hanım bir miktar ev eşyasını zevci Ahmet Efendi'ye hibe etmiştir.⁸⁸ Bu tür örnekleri artırmak mümkündür.

1.4.2.3.Mehir Yolu

Osmanlı toplumunda bir kadın evleneceği zaman damat tarafından kendilerine mehir ödenmekteydi. Mehir kadına verilen değer maddi sembolüdür. İslam hukukunda Mehir ve boşanma karşılıklı iki eşit hak olarak görülmüş, mehir kadına boşanma hakkı ise erkeğe verilmiştir. Erkeğin sahip olduğu tek taraflı boşama yetkisini kötüye kullanması durumunda kadın böyle bir maddi imkana ihtiyaç duyacaktır. Mehrin vacip olduğunu bildiren birçok ayet vardır.⁸⁹

Mehir nikâh akdinin gerçekleşmesinin ardından erkeğin kadına karşı olan borcudur. Mehrin taraflarca önceden belirlenmesi Hanefi mezhebine göre genel bir kural olup sonradan doğabilecek ihtilafları bertaraf etme amacına yöneliktir. Bu sebeple mihrin önceden tespit edilmesi sünnettir.⁹⁰

İslam hukukuna göre ekonomik değeri olan satışı veya kullanılması şer'an yasak olmayan her şey mehir olarak kadına takdim edilebilir. Bu durumda gümüş altın gibi ziynet eşyası, menkul ve gayrimenkul mallar da mehir kapsamında kabul edilmektedir.⁹¹

Mehir, nikâh akdi esnasında belirlenip belirlenmemesine göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlar *Mihr-i Müsemma* ve *Mihr-i Misil*'dir. *Mihr-i Müsemma*, tarafların akit sırasında üzerinde mutabık kaldıkları mehirdir. Bu mehir, nikâh anında peşin olarak ödenebileceği gibi tarafların iradesine bağlı olarak ertelenebilir. Ödeme şekline göre ise *Mihr-i Müsemma*; *mihr-i muaccel* (peşin ödenen mehir) ve *mihr-i müeccel* (ertelenmiş mehir) olmak üzere iki kısımda incelenir. Nitekim Üsküdar'da Arakiyyeci Hacı Mehmed Mahallesi sakinlerinden Hasan Kızı Fatma, nikah akdinde

⁸⁸ ÜŞS. 578, s. 31.

⁸⁹H. İbrahim Acar, "Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 17, s. 371.

⁹⁰ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988, s. 212.

⁹¹ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA.*, C.28, Ankara 2003, s. 390.

eşi Kara Mustafa ile 50 kuruş mihri müeccel alacağı şeklinde anlaşmışlardır. Eşinin kendisine küfür etmesi nedeniyle nikâhlarının yenilenmesi gerekmiş, ancak Fatma Hatun bu teklifi kabul etmeyerek mahkeme huzurunda kendisine verilmesi gereken mihri müecceli talep etmiştir⁹².

Kadınların evlilik akdinden doğan hakları olan mihriyi eğer kendisi isterse eşine hibe edebilir ve bu hakkından vazgeçebilirdi. Ancak eşi bu konuda kendisine ısrar ve baskı yapamazdı. Esas olan nokta kadının kendi rızasının olmasıdır. Üsküdar Sinan Paşa mahallesin sakinlerinden Abdullah kızı Ferengiz Hatun'un Süleyman oğlu Bahri Bey ile yaptığı nikâh akdinde 20 adet tam yüzlük mecdi altını mihr-i muaccel ve 20 adet tam yüzlük mecdi altını mihr-i müeccel olarak belirlenen mehrini, kendi rızasıyla eşine hibe etmiştir⁹³.

Mehir miktarı, günün şartları, bağlı bulunduğu tabaka ve ailenin ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Mehir bedeli konusunda kesin bir miktar belirlenmemiş olsa da Hanefi mezhebi en alt sınır olarak 10 dirhem gümüş verilmesini uygun görmüşken, malikiler ise çeyrek dinar veya üç dirhem olarak takdir etmişlerdir⁹⁴. Üst sınır ise belirlenmemiştir.

1.4.2.4.Çalışma Hayatına Katılarak

Osmanlı toplumunda kadın, günümüz modern toplumlarında olduğu gibi aktif bir şekilde çalışma hayatı içerisinde yer almamış olsa da belirli alanlarda, özellikle hizmet sektöründe faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınların doğrudan ticaretle meşgul olduklarına dair elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, şer'iyye sicillerinde kadınların borç alıp verdiklerine sair kayıtların sıklıkla yer alması, onların ekonomik ilişkiler içinde belli ölçüde yer aldıklarını ve dolaylı olarak ticari hayatla temas kurduklarını göstermektedir. Bu durum, kadınların yalnızca aile içi rollerle sınırlı kalmadığını, zaman zaman üretim ve hizmet alanlarında da varlık gösterdiklerini düşündürmektedir.

⁹² ÜŞS. 402, s. 34.

⁹³ ÜŞS. 761, s. 15-20.

⁹⁴ Acar, "Mehrin Değerlendirilmesi", s. 378

Çalışma hayatında yüksek gelire sahip olan kadınlar arasında Harem-i Hümayun'da görevli kethüda kadınlar ve dadı kadınlar yer almaktadır. Esas görev yerleri Harem-i Hümayun olan bu kadınlar, Valide Sultan, Kadınefendi veya Sultan Hanımların idari işlerini yürüten üst düzey profesyonellerdir. Görevleri süresince yüksek maaş ve atıyye gelirleri elde eden bu kişiler kariyerlerini iki şekilde noktalamaktadırlar. Bunlardan birincisi, çırağ edilme usulüyle saraydan evlendirilerek yüklü miktarda çeyiz, nakit para ve damat adayından alınan hediyelerle sivil hayata geçiş yapmaktadır. İkincisi ise, hizmet ettikleri Valide Sultan'ın vefatı veya iktidardan düşmesiyle birlikte onunla birlikte Eski Saray'a giderek görevlerine orada devam etmektedir⁹⁵. Her iki durumda da sahip oldukları nüfuz ve biriktirdikleri servet onların Üsküdar gibi merkezlerde cami, çeşme gibi kalıcı vakıf eserleri bırakmalarına imkân tanıyan temel sermayeyi oluşturmuştur. Üsküdar'da Mahienvet ve Saliha Hatun adlı iki kız kardeş Eski Saray'da görevli Kethüda Kadın olarak varlıklarını sürdürmekte ve elde ettikleri servetleri ile vakıflar kurmuşlardır. Benzer şekilde şehzade ve sultanların bakımından sorumlul olan dadılar da saray içi hizmetlerinin mükâfatı olarak mülk, atıyyeler ve yüksek bütçeli maaşlara sahiptirler. Bu bağlamda Üsküdar'da I. Abdülhamit'in kızı Esma Sultan'ın dadısı olan Alicenab Hatun, servetini istediği gibi yönetmiş ve vakıflar oluşturarak hayır işlerinde bulunmuştur.

Bu yönetici ve seçkin zümrenin dışında geçimini emeğiyle sağlayan kadınlar da mevcuttur. Bu çerçevede Osmanlı klasik döneminde Bursa'da ipek ticaretinin yaygın olması ve kadınların çoğunlukla dokuma tezgâhlarında çalışmaları sonucunu doğurmuştur⁹⁶. Benzer şekilde Üsküdar örnekleri de kadınların farklı iş kollarında faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Zenciye Kadem Hayr Kadın'ın, İsmail Bey'in varislerinden alacağı olan aşçılık bedelini tahsil etmek için mahkemeye başvurması, onun aşçılık mesleğini icra ettiğini göstermektedir⁹⁷. Başka bir kayıta Ümmü Gülsüm Hanım'ın Bilecik İstasyonu'ndaki memurların çamaşırlarını belli bir ücret karşılığında yıkadığı⁹⁸, yine Üsküdar'ın Yeni Mahalle'sinde yaşayan Danyel kızı

⁹⁵ Ayşenur Karademir, "Harem-i Hümayun Kethüdası Canfea Hatun'un Serveti ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S.50, Aralık 2018, s. 87.

⁹⁶ Saadet Maydaer, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)" *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, S. 2, 2006, s. 368-374.

⁹⁷ ÜŞS. 756, s. 35.

⁹⁸ ÜŞS. 756, s. 10.

Gonca? Hatun'un ise Galata'da bir gayrimüslimin evinde hizmetçi olarak çalışmaya başladığı görülmektedir⁹⁹. Bu örnekler kadınların Osmanlı şehir yaşamında özellikle hizmet sektöründe ekonomik varlık gösterdiklerinin somut delilleridir.

1.4.3.Kadınların Vakıf Kurduğu Mahalleler

1.4.3.1.Mahalle

Osmanlı şehirlerinin yerleşim dokusunda mahalle, en küçük kentsel birim olarak belirgin bir yer inşa eder. Alada'ğa göre idari bir birim olarak mahalle, devletin temel yapılarından biri olup sosyal kontrolü sağlamak, kamu düzenini korumak ve vergilerin denetlenebilirliğini temin etmek gibi işlevlere sahiptir. Toplumsal ve kurumsal ahlaki temsil eden mahalle ise, sakinlerine kimlik ve aidiyet duygusu sunar¹⁰⁰. Mahallelerin oluşumu, yalnızca nüfus yoğunluğu ve yapılaşma ile sınırlı olmayıp, sosyal ve coğrafi faktörlerin etkileşimiyle şekillenir¹⁰¹. Genellikle dini yapıların çevresinde kümelenen yerleşimlerle ortaya çıkan mahalleler, kendiliğinden gelişebildiği gibi, devletin planlı müdahaleleriyle de vücut bulabilir. Üsküdar'a bağlı Selimiye Mahallesi, bu planlı gelişime örnek teşkil eder. Sultan III. Selim'in 1800-1803 yılları arasında inşa ettirdiği Selimiye Kışlası'nın etrafında kurulan yapılar, bölgeye nüfus çekerek devlet aliyle planlanmış yeni bir mahallenin oluşumunu sağlamıştır¹⁰².

Osmanlı mahalleleri, çıkmaz sokakların da işaret ettiği gibi, organik bir şekilde gelişen ve sakinlerinin sosyal etkileşimlerini yansıtan doğal yerleşim birimleridir. Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru, batıdaki kentsel planlama yaklaşımlarının etkisiyle, bu geleneksel dokuda değişimler yaşanmıştır. Avrupa'nın modern planlama örnekleri, Osmanlı şehirlerinde yeni yerleşim birimlerinin oluşturulmasında ilham kaynağı olmuştur. Üsküdar'daki Selimiye Mahallesi, bu dönüşümün somut bir örneğini teşkil eder. Bu mahalle, geleneksel Osmanlı mahallelerinden farklı olarak,

⁹⁹ ÜŞS. 510, s. 42.

¹⁰⁰ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 17.

¹⁰¹ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", ed. Feridun Emecen, vd., *Büyük İstanbul Tarihi*, C.3, İstanbul 2015, s. 219.

¹⁰² Osman Taşkın, "III. Selim'in Selimiye Vakfı ve Külliyesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.120, S. 236, 2018, s. 166

planlı bir şekilde inşa edilmiş ve batı etkisindeki kentsel tasarım prensiplerini yansıtmıştır¹⁰³.

1.4.3.2.XVI. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı

Günümüzde kullandığımız şehir ve kasaba tanımları ile Osmanlı dönemindeki tanımlar karşılaştırıldığında büyük bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Suraiya Faroqhi, 16. yüzyıl Osmanlı şehirleri için nüfusu 1000-2999, kasabada ise 400-999 vergi mükellefi bulunan yerleşim yeri olarak tanımlamıştır¹⁰⁴. 16. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan 438 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde Üsküdar'ın nüfus oranı düşünüldüğünde küçük bir yerleşim yeri olan kasabadır. Yine aynı defterde Üsküdar'ın Mahalle sayısı sekizdir. Bunlar; Hamza Fakih, Davud Paşa, Selman Ağa, Mehmet Paşa, Geredeli, Bulgurlu, Hergele ve Kepçe Mahalleleridir¹⁰⁵. 436 numaralı Tapu Tahrir Defterine göre ise 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Üsküdar'ın mahalle sayısında ciddi bir artış yaşanmış, bir önceki defterde yer alan mahallelere on adet yeni mahalle eklenmiştir. Bunlar; Gülfem Hatun, Hasan Ağa, Hacı Mehmed, Evliya Hoca, Hayrettin Çavuş, Mir Ahur, Toygar Hamza, Solak Sinan Bey, Abdullah Hoca ve Cami-i Sultaniye mahalleleridir¹⁰⁶. VGM Arşivi, BOA ve Şer'iyye Sicilleri kayıtlarına baktığımızda ise Tenbel Hacı Mescidi, Ahmet Çelebi, Hacı Hatun, İsfendiyar Mescidi, Debbaglar mahallelerinin de eklenmesiyle toplam 23 adet mahallesinin olduğu görülmektedir. Bu artış, şehrin yerleşim yapısındaki büyümeyi ve demografik hareketliliği ortaya koymaktadır. Kadın vakıfları üzerinden bir değerlendirme yapıldığı için bu dönemde farklı sayılarda toplam 17 mahallede vakıf kurucuların olduğu tespit edilmiştir (Bk. Şekil-1).

Üsküdar'daki mahalle sayısının artışı, Osmanlı coğrafyasının demografik yapısına dair yapılan çalışmalarla uyumludur. Genellikle 16. yüzyılın başı ve sonundaki tahrir defterlerini temel alan araştırmalar nüfus hareketliliğinin bu dönemde belirgin olduğunu göstermektedir. Fernand Braudel, Akdeniz havzasındaki göçlerin

¹⁰³ Bilgili, Şimşek, *Kamu Yapılarının Üsküdar Mahallelerine Etkisi*, s. 395.

¹⁰⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 12

¹⁰⁵ BAO. TT, 438, s. 189,-790-794.

¹⁰⁶ Bostan, *"Üsküdar'ın Sınırları"*, s. 129.

Osmanlı coğrafyasında belirgin bir nüfus artışına yol açtığını ileri sürer¹⁰⁷. Bu artışın temel nedenini, 16. yüzyılda yaşanan gıda sıkıntılarına bağlar. Mustafa Akdağ'da çalışmalarında, Braudel'in bu görüşünü, o dönemdeki hububat sorunlarına işaret ederek destekler¹⁰⁸. Gıda sıkıntılarının yanı sıra, 1590'larda başlayan Celali İsyanları da Anadolu'da nüfus hareketliliğini tetikleyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkar. Tüm bu etkenler, Üsküdar'daki mahalle sayısının giderek artmasını ve şehirdeki demografik değişimleri anlamada kritik bir rol oynar.

Üsküdar İstanbul'un sur içi bölgelerine kıyasla daha az gelişmiş bir kentsel yapı sergilemekle birlikte, Osmanlı coğrafyasının genelindeki nüfus artışından etkilenmiştir. Ancak, Üsküdar'daki bu artışı, bölgenin tarımsal niteliğiyle ilişkilendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira, Üsküdar, bağları ve bostanlarıyla tanınan bir yerleşim yeri olarak öne çıkmaktadır. Dönemin vakıf kayıtları incelendiğinde, çok sayıda kadının sahip olduğu bağ, bahçe ve bostan gibi tarım arazileri vakfettiği görülmektedir. Bu durum, Üsküdar'ın tarımsal karakterinin, bölgedeki nüfus dinamiklerini ve kadınların ekonomik faaliyetlerini şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

16. yüzyıl Üsküdar'ında vakıf kuran kadınların mahalle dağılımında belirgin farklılıklar olmamakla birlikte, bazı mahallelerde vakıf kuran kadınların yoğunlaştığı, diğer mahallelerde ise yaklaşık aynı sayıda vakıf kurulduğu görülmektedir. Beş mahallede ise kadın vâkıflara rastlanmamıştır. Bu kadınların mahallelere göre dağılımları aşağıda tablo 6 da verilmiştir.

16. yüzyılda Üsküdar'ında, 41 kadın vâkıftan 22'si evini 14'ü nakit parasını, ikisi ev ve para biri arsa, diğeri ise bağ ve evini vakfetmiştir¹⁰⁹. Para vakıflarında en yüksek meblağları Kefçe Mahallesi'nden Rabia hatun 20.000 dirhemle ve Üsküdar'a bağlı olan Kalecik karyesinden Kameri Hatun 10.000 akçeyle oluşturmuştur. Her iki

¹⁰⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 181.

¹⁰⁸ Mustafa Akdağ, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, C.2, 1949, s. 502-507.

¹⁰⁹ BOA., EV.VKF. 18, s. 16; 2, s. 48; 9, s. 16; ÜŞS, 32, s. 265-266; 34, s. 21; 32, s. 181; 43, s. 10; 42, s. 134; 43, s. 63; 42, s. 128; 43, s. 106; 46, s. 12; 49, s. 112-113; 54, s. 50; 61, s. 203; 61, s. 287; 61, s. 298; 66, s. 29; 66, s. 58; 66, s. 81; 61, s. 304; 68, s. 24; 81, s. 11; 81, s. 74; 84, s. 9; 87, s. 13; 87, s. 54; 87, s. 84; 87, s. 122; 88, s. 26; 145, s. 55-55; 92, s. 6; 92, s. 29-30; 92, s. 67; 92, s. 82; 95, s. 98; 96, s. 69; VGMA., VD., nr.635/2 s. 49.

vâkıfenin de çocuklarının olmadığı tespit edilmiş olup, vakıflarının mütevelliliği için sağlıklarında kendilerini, vefatlarından sonra ise mahalle imamını tayin etmişlerdir¹¹⁰.

Tablo 6 16. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adedi ve Dağılımı

No	Mahalle Adı	Adedi	No	Mahalle Adı	Adedi
1	Hamza Fakıh Mahallesi ¹¹¹	1	13	Gülfem Hatun Mahallesi	1
2	Davud Paşa Mahallesi	--	14	Hasan Ağa Mahallesi	2
3	Selman Ağa Mahallesi	1	15	Hacı Mehmet Mahallesi ¹¹²	3
4	Gerede Mahallesi	1	16	Solak Sinan Bey Mahallesi	1
5	Bulgurlu Mahallesi	--	17	Abdullah Hoca Mahallesi	--
6	Hergele Mahallesi ¹¹³	--	18	Hayrettin Çavuş Mahallesi	1
7	Kefçe Mahallesi ¹¹⁴	3	19	Toygar Hamza Mahallesi	2
8	Evliya Hoca Mahallesi	1	20	Ahmet Çelebi Mahallesi	1
9	Mehmet Paşa Mahallesi ¹¹⁵	1	21	Hace Hatun Mahallesi ¹¹⁶	2
10	Debbaglar Mahallesi	2	22	İsfendiyar Mescidi Mahallesi	1
11	Mir Ahur Mahallesi ¹¹⁷	1	23	Cami-i Sultaniye Mahallesi ¹¹⁸	--
12	Tenbel Hacı Mescidi Mahallesi	3			

¹¹⁰ ÜŞS. 32. s. 41

¹¹¹ Tapu Tahrir Defteri 438'da Hamza Fakı olarak yazılan mahalle ÜŞS. de Hamza Fakıh Mahallesi olarak geçmektedir. BOA., TTD., nr. 438, s. 793-794.

¹¹² Hacı Mehmet Mahallesi'ne ek ÜŞS. belgelerinde Tembel Hacı/ Tembel Mescidi olarak kaydedilen ve bu mahalde 3 kişinin gayrimenkul vakfettiğini görüyoruz. Bahsi geçen yerler muhtemelen aynı mahallelerdir.

¹¹³ Hergele Mahallesi'nin diğer adıyla Fatih Mescidi/Salacak Mahallesi'dir. BOA., TT., nr. 438, s. 785-794., Mehmet Hanefi Bostan, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV- XIX. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, 2018, Bildiriler C.1, s. 119.

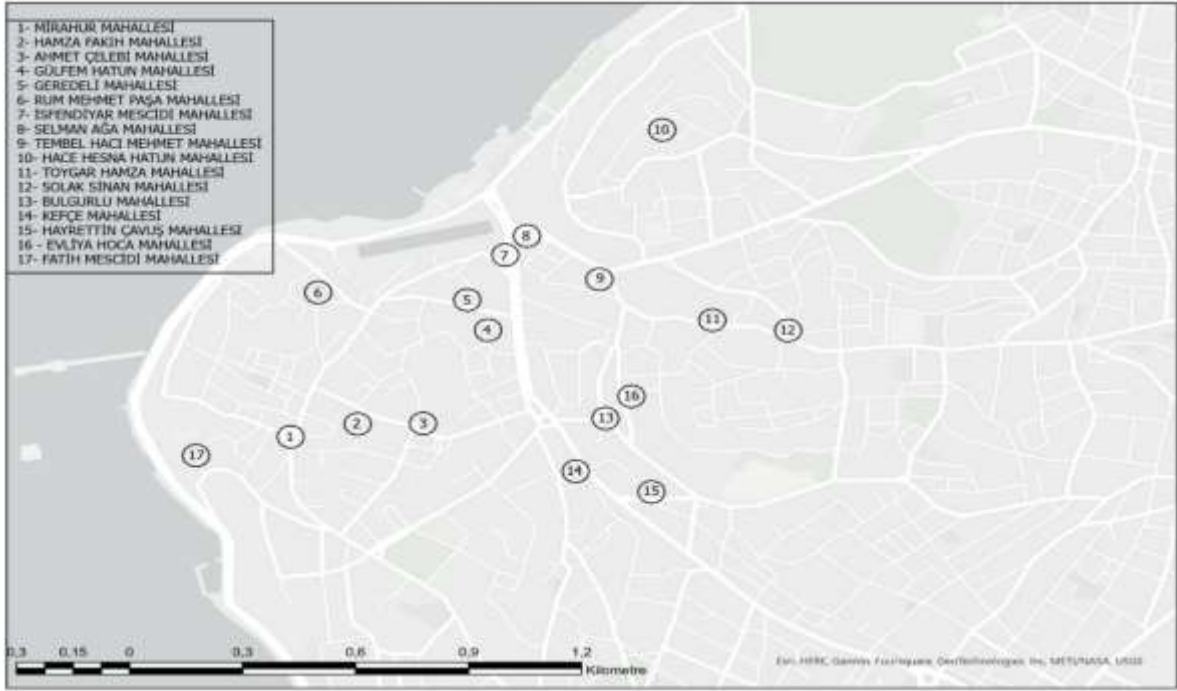
¹¹⁴ ÜŞS. 2 (1518)'de ki kayıta Kefçe Mahallesi olarak geçerken, ÜŞS. nr.87'de Kefçe Mahallesi olarak geçmektedir.

¹¹⁵ Hadikat-ül Cevami'de Rum Mehmet Paşa Cami Mahallesi olarak geçmektedir. Fatih devri sonrası Üsküdar'da kurulan ilk mahallelerdendir. ÜŞS. kayıtlarında mahallenin adı Mehmet Paşa/Rum Mehmet Paşa olarak geçmektedir.

¹¹⁶ ÜŞS. 42-84 'de Hace Hatun Mescidi olarak geçen mahalle'nin adı sonradan Hace Hesna Hatun olarak geçtiği görülmüştür.

¹¹⁷ TT.436'da Emir-i Ahur olarak yazılan mahalle ÜŞS. 61'de Mir Ahur olarak yazılmıştır.

¹¹⁸ TT. 436'da 46 hanenin olduğu mahalle adına diğer kayıtlarda rastlamadık. Sonra ki dönemlerde farklı bir adla anıldığı düşünülebilir. Mahalle isimlerinin farklı yazılım şekilleri belgeyi yazan katiplerin duyumlarına göre veyahut mahalle sınırlarının genişlemesi ve ilk kurulduklarında mahalleye adını veren mescid-cami gibi yapıların adlarıyla anılmalarından dolayı bu şekilde yazılmış olduklarını düşünebiliriz.

Şekil 1 Kadın Vakıflarına Göre 16. Yüzyıl Üsküdar Mahalleleri¹¹⁹

1.4.3.3.XVII. Yüzyıl’da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı

16. yüzyıl sonlarında tüm dünyada etkisini gösteren “Küçük Buzul Çağı” olarak adlandırılan iklim krizi, beraberinde iâşe sorunlarını da getirmiş ve Akdeniz havzasından büyük göçlerin gerçekleşmesine neden olmuştu. Gelen göçlerle Osmanlı nüfusunda ciddi bir artış yaşanmış ve bu durum çift düzeninde aksamalara sebep olmuştur. Yaşanan büyük ve küçük buzul çağının etkisiyle oldukça sert geçen kışlar iâşe sorununu arttırırken başlangıç tarihi 1591 yılı olarak kabul edilen Celali isyanlarının patlak vermesi ile devlet birçok sorunla uğraşmak durumunda kalmış ve kırsal alanlarda yaşayan insanların sürekli köylerinin kendilerini Celali olarak adlandıran bu çetelerden kaçış yolu aramaları sonucu daha güvenli olarak kabul edilen şehirlere göçlerin yaşanmasına sebep vermiş ve bu durum 17. yüzyıl İstanbul’unda ciddi bir nüfus artışı ile sonuçlanmıştır¹²⁰.

¹¹⁹ Haz. Asuman AYDIN (ArcGIS Programı ile hazırlanmıştır).

¹²⁰ Detaylı bilgi için bk. William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân: 1591-1611*, Çev. Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 39-41; Yusuf Yılmaz, Yahya Kadioğlu, “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyânları Üzerindeki Etkileri”, *Studies of the Ottoman*, C.7, S. 12, Şubat 2017, s. 272-273; White, *Osmanlı’da İsyân İklimi*, s. 25-27.

17. yüzyıla gelindiğinde nüfusun bir önceki tahrir bilgilerine göre artması gerekirken 733 (1616-1617) numaralı tapu tahrir defterlerine göre nüfus sayısında azalma görülmüştür¹²¹. 1720-1721 yıllarını ihtiva eden 143 numaralı Üsküdar Mahkemesi Sicil kayıtlarına göre Bayburt, Çerkeş, Çankırı, Tosya gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelip Üsküdar'a yerleşenler olmuştur. Gerçekleşen bu göçlere rağmen Üsküdar'ın nüfusunda bir düşüş gözlenmektedir. Nüfus sayısında yaşanan bu azalmanın Celali isyanlarından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Evliya Çelebi eserinde Celali çatışmalarının Üsküdar'ın Bulgurlu tepelerine kadar geldiğini aktarmaktadır¹²².

17. yüzyılın başlarında, önceki önemde yaşanan toplumsal çalkantıların etkisiyle azalan nüfus, bu olayların bastırılmasının ardından hızla artış göstermeye başlamıştır. Bu demografik değişim, yalnızca nüfus istatistiklerinin yanı sıra vakfiye kayıtlarında da açıkça izlenebilmektedir. Zira Osmanlı toplumunda sosyal ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında vakıflar temel bir rol üstlenmiş, bu nedenle nüfustaki artışa paralel olarak vakıf kurma faaliyetlerinde de belirgin bir yükseliş gözlemlenmiştir. Nitekim bu yüzyılda kadınlar tarafından kurulan vakıflarda dikkate değer bir artış yaşanmış ve toplam 314 vakıf tesis edilmiştir.

Bu dönemde kurulan vakıfların 81'i para vakfı, 233'ü ise gayrimenkul vakfı şeklinde düzenlenmiştir. Gayrimenkul vakıflarının sayıca üstünlüğü dönemin artan barınma ihtiyacına ve konutlaşma sürecine işaret etmektedir. Vakıfların bu şekilde altyapı ve sosyal hizmetlere yönelmesi, Üsküdar'ın kentsel dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Seyahatnâme*'de Üsküdar'ı dokuz bin bağı olan yalılı evlerin bulunduğu sayısız imaretlerle süslü bir şehir olarak tasvir eder. Ayrıca Sultan Çarşısı'nda 2060 dükkânın bulunduğunu birçok han ve kervansaray ve sarayların bulunduğunu halkın çoğunluğunun Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Türkçe konuşan kişiler olarak aktarır. Çelebi'nin anlatımlarından 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Üsküdar'ın yalnızca demografik olarak değiş

¹²¹ BOA., TT., d.733.

¹²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 461.

ekonomik ve sosyal anlamda da önemli bir toparlanma sürecine girdiği ve hatta büyük bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır¹²³.

Vakfiye kayıtları, dönemin mahalle yapısını da ayrıntılı biçimde yansıtmaktadır. 17. yüzyıla ait belgeler, Üsküdar'da 39 mahallenin varlığını ortaya koymaktadır (Bk. Tablo 7). Bu mahallelerin bir kısmının bu yüzyılda oluştuğu, bir kısmının ise daha önceki dönemlerden itibaren varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler vakıfların bireysel hayır faaliyetlerinin yanı sıra kentsel yapılaşma ve toplumsal örgütlenme süreçlerinde de belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu dönemde 24 mahallede kadınlar tarafından çeşitli vakıflar tescil edilmiştir (Bk. Şekil-2).

Tablo 7 17. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı

No	Mahalle Adı	Adedi	No	Mahalle Adı	Adedi
1	Gerede Mahallesi	2	21	Debbağlar Mahallesi	7
2	Hace Hesna Hatun Mahallesi	24	22	Camikebir Mahallesi	17
3	Gülfem Hatun Mahallesi	10	23	Reis Mahallesi	7
4	Ahmet Çelebi Mahallesi	17	24	Solak Sinan Mahallesi	5
5	Evliya Hoca Mahallesi	7	25	Şeyh Mahmud Hüdai Mahallesi	10
6	Bulgurlu Mahallesi	10	26	Torbalı Mahallesi	5
7	Kefçe Mahallesi	29	27	Mirahur Mahallesi	6
8	Selman Ağa Mahallesi	13	28	Çavuş Deresi Mahallesi	1
9	Karakadı Mahallesi	7	29	Şeyh Ahmet Efendi Tarikatı Mahallesi	1
10	Salacak Mahallesi	3	30	Hacı Cafer Mahallesi	4
11	Mehmet Paşa Mahallesi	18	31	Aşçıbaşı Mahallesi	3
12	Hamza Fakih Mahallesi	16	32	Sultan Selim Mahallesi	1
13	Takiyyeci Hacı Cafer Mahallesi	3	33	Murad Bey Mahallesi	2
14	Atik Valide Sultan Mahallesi	5	34	Pazarbaşı Mahallesi	2
15	Gizlice Evliya Mahallesi	1	35	Süleyman Ağa Mahallesi	2
16	Hasan Ağa Mahallesi	17	36	Sinan Paşa Mahallesi	1
17	Kazasker Mahallesi	11	37	Hayrettin Çavuş Mahallesi	3

¹²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname.*, s. 229-232.

18	Cedid Mahallesi	2	38	Tembel Hacı Mehmet Mahallesi	3
19	Davut Paşa Mahallesi	6	39	Çakırcı Hasan Paşa Mahallesi	1
20	Toygar Hamza Mahallesi	10			

Şekil 2 Kadın Vakıflarına Göre 17. Yüzyıl Üsküdar Mahalleleri¹²⁴

Anadolu’da başlayan ve Üsküdar’a kadar uzanan Celali İsyanları, önemli demografik değişimlere yol açmıştır. Bu isyanların etkisiyle birçok insan, güvenlik endişesiyle surlarla çevrili ve daha korunaklı görülen şehirlere göç etmiş ve bunun sonucunda şehir nüfusu kayda değer şekilde artmıştır. Kırsal alanlardan göç eden bireyler, beraberlerinde ciddi sosyo-ekonomik ihtiyaçları da getirmiştir. Vakıf sayısındaki artış, büyük ölçüde bu ihtiyaçlara yanıt verme amacına dayanmaktadır. Vakıflar, göç eden insanların barınma, gıda, eğitim ve diğer temel gereksinimlerini karşılayan önemli kurumsal yapılar arasında yer almaktadır. Nitekim Üsküdar’da Hacı Cafer kızı Havva Hatun’un 1200 akçe sermaye ile bir avarız vakfı kurarak mahalle sakinlerinin vergi yükünü hafifletmesi, bu işlevin somut bir örneğini teşkil

¹²⁴ Haz. Asuman AYDIN (ArcGIS Programı ile hazırlanmıştır).

etmektedir¹²⁵. Ayrıca, 17. yüzyıl boyunca Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının uzun yıllar sürmesi, devletin ekonomik kaynaklarının büyük ölçüde bu savaşlara tahsis edilmesine neden olmuştur¹²⁶. Bu durum, halkın refah seviyesini olumsuz etkilemiş ve toplum içindeki dayanışma mekanizmalarını daha önemli hâle getirmiştir. Yeni göç edilen şehirlerde sosyal uyumu sağlama sürecinde vakıfların kritik bir rol üstlendiği görülmektedir. Böylece vakıflar, yalnızca hayırseverlik kurumları olarak değil, aynı zamanda toplumsal adaptasyon ve şehirleşme sürecinin destekleyicileri olarak da ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde vakıfların yanı sıra dini- manevi yapılar da toplumsal istikrarın sağlanmasında önemli işlevler üstlenmişlerdir. Özellikle dergâhlar, hem göç eden halkın ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak hem de yeni yaşam alanlarında bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşturmak açısından önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde önemli roller üstlenen dervişler, devletin gücünün zirveye ulaşmasıyla birlikte siyasi nüfuzlarını yitirmişlerdir. Ancak 16. ve 17.yüzyıllarda devletin karşılaştığı iç ve dış sorunlar, tarikatların toplumsal ve siyasi alanda yeniden etkinleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi tarafından Üsküdar'da kurulan tarikat, bünyesine çok sayıda mürid kitlesi edinerek öne çıkmıştır. Şeyh Hüdayi'nin kurduğu külliye Celali İsyancılar gibi toplumsal travmaların yaşandığı bir dönemde, göçle gelen insanlara sığınak olmuş ve tarikatın birleştirici rolünü pekiştirmiştir. Devletin çeşitli cephelerdeki askeri mücadeleleri ve iç karışıklıklar, tarikatların toplumsal bütünleşme ve manevi destek sağlama işlevini arttırmış, bu durum şeyhlerin devlet nezdindeki saygınlığının yeniden yükselmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki Üsküdar'da hem saray mensupları hem de orta halli kesim tarafından kurulan çok sayıda vakıf, Şeyh Mahmud Hüdayi tarikatı başta olmak üzere çeşitli tarikatların etkisini gözler önüne sermektedir¹²⁷.

¹²⁵ ÜŞS. 235, s. 201.

¹²⁶ Arif Bilgin, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 17, İstanbul 2005, s. 99-114.

¹²⁷ Vakıfların tekke ve zaviyelerle olan ilişkisi tezin dördüncü bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

1.4.3.4.XVIII. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı

Üsküdar, Osmanlı saray çevresi için Suriçi'nden sonra en prestijli yerleşim alanlarından biri olarak öne çıkmış, özellikle valide sultanlar tarafından külliye inşası için tercih edilmiştir. Bölgenin hem mevcut yerleşimlere sahip olması hem de yeni gelişmelere açık bir merkez niteliği taşıması, aynı zamanda kervan yollarının başlangıç noktalarından biri olması ve tarihi yarımada yakınlığı, saray kadınlarını burada anıtsal yapılar inşa etmeye yönlendiren temel etkenler arasındadır. Bu tür yapılar yalnızca mimari kimlik oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda yeni mahallelerin şekillenmesinde belirli bir rol üstlenmektedir¹²⁸.

18. yüzyılın başlarında Osmanlı, modernleşme sürecinin erken evrelerinden biri olarak değerlendirilen Lale Devri, İstanbul'un kentsel dokusunda önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu süreçte, özellikle nüfus yoğunluğu görece düşük olan bölgelerde inşa edilen külliyeler aracılığıyla kentsel canlanma hedeflenmiş ve Üsküdar bu dönüşümün merkezi konumlarından biri olmuştur. Yeni Valide Cami Külliyesi ve Ayazma Külliyesi gibi anıtsal yapılar, bölgenin hızla kentleşen karakterini ortaya koymaktadır¹²⁹.

18. yüzyılda inşa edilen Atik Valide Sultan ve Ayazma Külliyesi, barındırdıkları sosyal, dini ve ticari birimler aracılığıyla kent sakinlerini çevrelerinde toplamış ve yeni mahallelerin oluşumuna yön vermiştir. Osmanlı kent dokusu bu dönemde ilk kez Batı etkisiyle dönüşüme uğramış, geleneksel mimari anlayışa Avrupa Barok üslubunun etkileri eklenerek Üsküdar mahallelerinde Avrupai tarzda binalar yükselmiştir¹³⁰.

Üsküdar'ın mahalle dokusunun genişleme süreci açısından ele aldığımızda, önceki yüzyılın son çeyreğinde kurulan Aşçıbaşı ve Arakiyeci Hacı Cafer Mahalle'lerinin 18. yüzyılda da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu dönemde, ilk kez kayıtlarda geçen Ayazma Mahallesi ise bu yüzyılda kurulan yeni yerleşimler arasında yer almaktadır. İncelediğimiz belgelerde, görmediğimiz, yine de bu yüzyılda

¹²⁸ Tülay Sezgin Orman, "Yeni Valide Külliyesi", *DİA.*, C.43, İstanbul 2013, s. 433.

¹²⁹ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 406-412.

¹³⁰ Gülçin Erol Canca, "Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri" *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, Mayıs 2003, s. 90-91.

kurulduğu bilinen bir diğer mahalle İhsaniye'dir¹³¹. Öte yandan, 17. yüzyılda varlığı bilinen Gizlice Evliya, Çakırcı Hasan Paşa ve Çavuş Deresi mahallelerinde kadınlar tarafından tesis edilen vakıflara rastlanmamaktadır.

Yeni kurulan mahallelerin oluşum sürecinde en önemli unsurlardan biri, bu yerleşim birimlerinin temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Özellikle su temini, dönemin en kritik meselelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Üsküdar'da su ihtiyacının giderilmesi amacıyla vakıflar aracılığıyla ya da doğrudan devlet eliyle su yolları ve çeşmeler inşa edilmiştir. III. Ahmet döneminden itibaren Üsküdar'a yeni su yollarının inşa edilmesi bölgenin nüfusunun ve kentleşme dokusunun hızla arttığını göstermektedir¹³². Bununla birlikte, mahalleler yalnızca yerleşim alanlarından ibaret olmayıp, sınırların ötesinde halkın gıda ihtiyaçlarını karşılayan bostanlar ve bağlarla çevrili bir yapı arz etmektedir. Bu tarımsal alanların ve şehir merkezinde yaşayan halkın su temininin sürekliliğini sağlayan başlıca su kaynakları Bülbülderesi ve Çavuşderesi olmuştur¹³³. 18. yüzyılda özellikle III. Ahmet döneminden itibaren Üsküdar'da yeni suyollarının inşa edilmesi, bölgenin hızla artan nüfusunu ve gelişen kentleşme dinamiklerini gözler önüne sermektedir.

18. yüzyılda Üsküdar'da kadınlar tarafından kurulan 72 vakıf tespit edilmiştir. Mahalleler arasındaki dağılım incelendiğinde, vakıflardan 9'unun Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde, 6'sının ise yeni kurulan mahallelerden Debbağlar Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir (Bk. Şekil-3). Vakıf kurucusu olan 72 kadından 38'i evlerini vakfetmiş, 2'si dükkân, diğerleri ise çeşitli miktarlarda para vakfı oluşturmuşlardı. Kadınların büyük bir kısmının tek bir evini vakfetmesi dikkat çekerken, Emine Hatun gibi farklı mahallelerde bulunan beş evi ve 1 demirci dükkânını vakfeden varlıklı kadınlar da mevcuttur¹³⁴ (Bk. Tablo 8).

¹³¹ Anonim, "İhsaniye Cami", *Dünden Bugüne İstanbul Andiklopedisi*, C.8 Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 215.

¹³² Doğan Kuban, "Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine", *Tarih Vakfı İstanbul Dergisi*, S. 4, 1993, s. 10-24.

¹³³ Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İnşaat Fakültesi Matbaası, 1984 İstanbul, s. 202.

¹³⁴ Bu kadınların servet kaynakları ve vakıf kurma motivasyonları ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tablo 8 18. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı

No	Mahalle Adı	Adet	No	Mahalle Adı	Adet
1	Toygar Hamza Mahallesi	1	16	Camikebir Mahallesi	2
2	Hamza Fakıh Mahallesi	2	15	Gülfem Hatun Mahallesi	2
3	Evliya Hoca Mahallesi	3	16	Solak Sinan Mahallesi	2
4	Ahmet Çelebi Mahallesi	2	17	Mehmet Paşa Mahallesi	2
5	Mirahur Mahallesi	2	18	Bulgurlu Mahallesi	3
6	Hasan Ağa Mahallesi	2	19	Kefçe Mahallesi	3
7	Debbağlar Mahallesi	7	20	Cafer Ağa Mahallesi	1
8	Tembel Hacı Mahallesi	1	21	Reis Mahallesi	1
9	Arakiyeci Hacı Mehmet Mahallesi	1	22	Valide Atik Mahallesi	2
10	Sinan Paşa Mahallesi	1	23	Torbalı Mahallesi	2
11	Selman Ağa Mahallesi	4	24	Gerede Mahallesi	2
12	Hace Hesna Hatun Mahallesi	9	25	Kazasker Mahallesi	1
13	Hayrettin Çavuş Mahallesi	3	26	Ayazma Mahallesi	1
14	Salacak Mahallesi	---	27	Aşçıbaşı Mahallesi	---
15	Şeyh Mahmud Hüdai Mahallesi	---	28	Pazarbaşı Mahallesi	---
16	Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi	1	29	İhsaniye Mahallesi	---
17	Debbağlar Mahallesi	7	30	Solak Sinan Mahallesi	2

Şekil 3 18. Yüzyılda Kadın Vakfı Kurulan Üsküdar Mahalleleri¹³⁵

1.4.3.5. XIX. Yüzyıl'da Kadın Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı

Üsküdar tarihsel süreç içerisinde sürekli bir gelişim ve dönüşüm göstermiş, bu değişim 19. yüzyılda da belirgin bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde, İstanbul genelinde olduğu gibi Üsküdar'da da nüfus yoğunluğu hızla artmış ve yeni mahallelerin oluşumu gözlemlenmiştir. Kent dokusundaki en önemli dönüşümlerden biri Kavak Sarayı'nın kalıntılarının bulunduğu alana doğrudan padişah iradesiyle Selimiye Kışlası'nın inşa edilmesidir. Kışlanın yanında cami, hamam, askeri lojman ve mektep gibi yapılar inşa edilmiş olup, bu kompleks, geniş hacmi ve işlevselliği ile dikkat çekmektedir. Ayrıca, Selimiye Kışlası, dini yapılar haricinde inşa edilen ilk büyük ölçekli kamu binası olması açısından da önem arz etmektedir. Bu süreçte, kışlanın çevresinde inşa edilen konutlarla birlikte Selimiye adıyla yeni bir mahalle şekillenmiştir.

¹³⁵ Haz. Asuman AYDIN (ArcGIS Programı ile hazırlanmıştır).

19. yüzyıl mahallelerine bakıldığında, mevcut mahallelerin nüfus yoğunluğunda belirgin bir artış yaşanırken, aynı zamanda yeni mahallelerin kurulduğu görülmektedir (Bk. Tablo 9). 19. yüzyılda Üsküdar'ın kentleşme süreci, yeni mahallelerin eklenmesiyle birlikte Haydarpaşa, Altunizade, Selimiye ve Koşuyolu yönünde genişleme göstermiştir. Bu dönemde kaynaklarda adı geçmeyen bazı mahalleler, büyük mahallelerin içinde değerlendirilmeye başlanırken, önceden karye (köy) statüsünde olan bazı yerleşimler mahalle statüsüne geçerek kent dokusuna dâhil edilmiştir¹³⁶.

İncelediğimiz kaynaklarda bu dönemde kadınlar tarafından kurulan 75 vakfiye kaydına rastlanmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda vakıf kuran kadınların sayısının büyük ölçüde benzerlik göstermesi, kadınların vakıf kurma pratiğinin sürekliliğini koruduğunu göstermektedir. 18. yüzyılda kaynaklarda adı geçmeyen bazı mahallelerin 19. yüzyıla gelindiğinde yer alması, bu mahallelerin varlıklarını sürdürdüğüne işaret etmektedir. Üsküdarlı kadın vakıflarının yoğun şekilde bulunduğu mahallelerden biri, Hacı Hesna Hatun Mahallesi'dir. 16. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren bu mahalle, nüfus yoğunluğunu arttırarak 19. yüzyılda da önemini korumayı sürdürmektedir. Şekil 4'de yer alan harita da hangi mahallelerde vakıf kurma eğiliminin fazla olduğu belirtilmiştir.

19. yüzyıl vakıfları incelendiğinde vakıf kurucusu kadınlardan 14'ünün evlerini, 1'inin bağını, geri kalan 57'sinin ise nakit sermayelerini vakfettiği görülmektedir. Daha önceki dönemlerde, vakfa gelir sağlayan para ve gayrimenkul vakıflarının oranı birbirine yakinken, 19. yüzyılda bu dengenin belirgin bir şekilde değiştiği ve kadınların büyük ölçüde para vakıflarına yöneldiği anlaşılmaktadır. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi hem varlıklı kesime mensup hem de herhangi bir ünvana sahip olmayan orta halli kadınların vakıf kurduğu görülmekle birlikte, 19. yüzyılda vakıf kuran kadınların sosyal ve ekonomik statülerinin daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

19. yüzyılda Üsküdarlı kadınların para vakıflarına yönelmesi, Osmanlı ekonomik yapısındaki değişimle yakından ilişkilidir. Bu dönemde ticaretin ve finansal mekanizmaların gelişmesi, vakıf gelirlerinin sürdürülebilirliğini sağlamada nakit

¹³⁶ Nur, Aydın, *Osmanlı Kentlerinde Dönüşüm*, s. 54-55.

sermaye vakıflarını daha cazip hâle getirmiştir. Gayrimenkul vakıflarının idaresi bakım-onarım gereksinimleri ve kira gelirlerinin istikrarsızlığı kadınları nakit ve yönetimi kolay bir vakıf çeşidi olan para vakıflarına yönlendirmiştir. Ayrıca, 19. yüzyılda vakıf kuran kadınların büyük çoğunluğunun ekonomik statüsünün yüksek olması, Osmanlı toplumunda servet birikiminin ve mülk sahipliğinin daha çok elit kesimde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, özellikle saray çevresi, tüccar aileler ve bürokrasiye mensup kadınların vakıf kurma oranının artmasına yol açmış olabilir. Kadınların ekonomik hareketliliklerinin artması, vakıfları yalnızca hayır kurumu olarak değil, aynı zamanda sermayelerini değerlendirme ve yönetme aracı olarak görmelerine de zemin hazırladığı görülmektedir.

Tablo 9 19. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri ve Kadınların Kurduğu Vakıfların Mahallelere Göre Adeti ve Dağılımı

No	Mahalle Adı	Adet	No	Mahalle Adı	Adet
1	Hayrettin Çavuş Mahallesi	2	15	Kefçe Mahallesi	4
2	Debbağlar Mahallesi	5	16	Toygar Hamza Mahallesi	3
3	Hace Hesna Hatun Mahallesi	7	17	Hamza Fakih Mahallesi	3
4	Ahmet Çelebi Mahallesi	4	18	Valide Atik Mahallesi	1
5	Arakiyeci Hacı Mehmet Mahallesi	2	19	Torbalı Mahallesi	1
6	Hasan Ağa Mahallesi	1	20	Soğan Mahallesi	1
7	İhsaniye Mahallesi	2	21	Ayazma Mahallesi	1
8	Gülfem Hatun Mahallesi	1	22	Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi	4
9	Şeyh Mahmud Hüdai Mahallesi	1	23	Mirahur Mahallesi	2
10	Mihrimah Sultan Cami Mahallesi	1	24	Selman Ağa Mahallesi	4
11	Tevaşi Hasan Ağa Mahallesi	1	25	Aşçıbaşı Mahallesi	2
12	Salacak Mahallesi	1	26	Tembel Hacı Mehmet Mahallesi	1
13	Rum Mehmet Paşa Mahallesi	2	27	Davut Paşa Mahallesi	1
14	Selimiye Mahallesi	1	28	Pazarbaşı Mahallesi	1

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR'DA KADINLARIN KURDUĞU VAKIFLAR

2.1.Üsküdarlı Kadınların Vakfiyelerinde Vakfedilen Mallar ve Mülk Türleri

2.1.1.Konutlar

Osmanlı Devleti'nde, mimari incelemeler genellikle saray ve köşk gibi anıtsal yapıları kapsamaktadır. Gündelik hayatın sürdürüldüğü sıradan konutlara yönelik araştırmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, uzun Osmanlı tarihi boyunca inşa edilen konutların büyük kısmının günümüze ulaşamamış olmasıdır. Fiziksel kalıntıların yokluğu, bu yapıların değerlendirilmesi konusunda belirsizlikler yaratmış ve daha çok genel geçer yorumlara dayalı analizlerin yapılmasına sebep olmuştur¹³⁸.

Osmanlı kent dokusunun oluşumunda en belirgin unsurlardan biri dinî yapılarıdır. Yerleşim alanlarının inşası genellikle bir külliye merkezli olarak şekillenmiş, çevresinde gelişen konutlarla birlikte geleneksel Osmanlı mahallesi meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, geniş coğrafyasında oluşturduğu geleneksel mekânsal düzeni öncelikle başkent İstanbul'da biçimlendirmiş ve bu model diğer Osmanlı kentlerine de örnek teşkil etmiştir. İstanbul'un fethi sonrasında Suriçi'ndeki yoğun yerleşime kıyasla daha kırsal bir bölge niteliğindeydi. İstanbul'un fethi sonrasında Suriçi'nde mevcut yapıların bir kısmı eski sahipleriyle varlığını sürdürürken, bazıları Fatih Sultan Mehmet'in iskân politikası doğrultusunda Anadolu'dan göç ettirilen yeni Türk sakinlere tahsis edilmiştir¹³⁹. Bu süreçte, Suriçi dokusu tam anlamıyla değişmemiş olsa da Türk-İslam kimliğiyle yeni bir mekânsal düzen kazanmaya başlamıştır. Buna karşın Üsküdar, iskân açısından Suriçi'nden tamamen farklı bir gelişim süreci izlemiştir. Fatih Sultan Mehmet, Anadolu'dan gelen Türkleri Üsküdar'a yerleştirirken, dönemin devlet adamlarını bölgeye vakıf eserleri inşa etmeye de teşvik etmiştir. Böylece külliyeler ve cami merkezli yapılaşma

¹³⁸ Zeynep Ahunbay, *Osmanlı Kentlerinde Konut ve Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 45-47.

¹³⁹ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012, s. 283.

etrafında yeni mahalleler oluşmuş, çıkmaz sokakları, dini yapıları ve vakıflarla şekillenen sosyal dokusuyla Üsküdar, sıfırdan inşa edilen bir Osmanlı mahallesi kimliği kazanmıştır¹⁴⁰.

16 ve 17. yüzyıllarda Türk evlerinin kesin bir modellemesini yapmak, döneme ait sivil mimari yapıların günümüze ulaşamamış olması nedeniyle oldukça zordur. Bu dönemlerin mimari yapıları hakkında yorum yapmamızı sağlayan en kapsamlı kaynak siciller ve vakfiyelerdir. Dönemin sivil yapılarından geriye kalan olmadığından yapıların mimari yapısına dair kuramsal çıkarımlar elimizdeki vakfiye ve sicil kayıtları doğrultusunda yapılabilmektedir. Üsküdar'daki demografik yapısı incelendiğinde çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan bir nüfus varlığı göze çarpmaktadır¹⁴¹. Anadolu'dan Üsküdar'a göç eden Türkler, kırsal yaşam alışkanlıklarını kent yaşamına taşımışlar ve evlerini bu yaşam tarzını yansıtacak şekilde düzenlemişlerdi. Kent içinde bağ ve bostanların yaygınlığı bu durumun somut bir göstergesidir. Örneğin, 1576 tarihli bir vakfiyede, Saruhan kızı Zeynep Hatun'un Üsküdar'daki mülkleri arasında hayatı ve damı olan bir ev, bağ, çeşme, harman yeri ve diğer bağ arazileri yer almaktadır¹⁴². Bu örnek kent yaşamı içinde kırsal unsurların (bağ, bostan, hayvancılık için damlar, tarım için harman yerleri) iç içe geçtiğini ve bu dönemdeki yerleşim dokusunun karmaşık bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Bir diğer değinilmesi gereken nokta ise hayat bölümünün varlığıdır. Türk evi, iki ana kısma bölünmüş kabul edilebilir. Bunlar ev ve hayattır. Hayat bireyin gündelik hayatını geçirdiği bölümdür. Bu kavram zamanla evin önünde bir kısım olarak kabul edilmiştir¹⁴³. Hayat, bir diğer ifade ediliş şekliyle avlu, mahremiyetin de simgesiydi. Çevreden görünmeyecek şekilde yüksek duvarlarla çevrilmiş olan hayat, gündelik yaşamın geçtiği alan olması sebebiyle son derece korunaklı tasarlanmış ve yabancı gözlerden uzak mahrem bir yaşantının göstergesidir¹⁴⁴.

¹⁴⁰ İlhan Şahin, “Üsküdar ve Türkmenler”, *Uluslararası Osmanlı Sempozyumu IV*, İstanbul 2016, s. 278.

¹⁴¹ Bostan, *Üsküdar Sınırları ve Demografisi*, s. 125.

¹⁴² ÜŞS. 42, s. 128.

¹⁴³ Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları Ankara 2001 s. 90.

¹⁴⁴ Nur Akın, “Ev: Tarihi Gelişimi”, *DİA.*, C.11, İstanbul 1995, s. 505-506.

Türk evi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yerleşmiş ve zamanla gelişim göstererek kendi vasıflarıyla oluşan ve yüzyıllar içinde kendine yer edinen bir ev tipidir. Osmanlı'nın sınırlarının genişlemesi ile Osmanlı kültürünü benimseyen bölgelerde bu ev tipi genel kabul görmüş ve en büyük yayılımını 17. ve 18. yüzyıllarda göstermiştir. Özellikle bu dönemde İstanbul evleri yakın doğu ve doğu Avrupa için taklit edilen ideal bir ev tipi halini almıştır¹⁴⁵. Ev yapımında kullanılan malzeme ilk dönemler ulaşımının kolay ve masrafsız olması sebebiyle ev yapımında ahşap malzeme tercih edilmiştir. Bu malzeme özellikle büyük yangınlardan kurtulamamış ve birçoğu çıkan yangınlarda yok olmuştur. Bunun yanı sıra ülkemizin geçirmiş olduğu deprem gibi türlü felaketler savaşlar bu yapılara büyük hasarlar vermiş ve klasik Türk evi yapıları tarihten silinmiştir. Günümüzde maalesef kalan yapıların tarihleri en fazla birkaç yüzyıl geriye gitmekte ve bu yapılarda yıkılmaya yüz tutmuş durumdadır. Son dönemlerde çıkan mimari düzenlemelerle kalan yapılarda ortadan kaldırılarak büyük apartman blokları Türk evinin yerini almıştır.

Genel olarak Üsküdar'daki Türk evinin planına baktığımızda tek katlı en fazla iki katlı bahçe içerisinde bulunan sofalı ve sofasız bina planları göze çarpmaktadır. Işıktan daha iyi yararlanmak için evler direkler üzerine yükseltilmiş üst katı genellikle asıl oturma alanı olarak tasarlanmıştır. Alt katındaki boşluk ise zamanla ahır, fırın, samanlık gibi farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Tablo 10-11-12 de kullanım alanlarına göre sıralanmıştır.

İncelenen belgelere dayanarak yapılan analizde 537 adet kadın vakfiyesinden 299 adedinin ev, 5 adet arsa, 14 adet dükkân, 12 adet bağ, 12 adet bahçe üzerine vakfedildiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, kentleşme sürecinin büyük ölçüde tamamlandığını işaret eden bir gösterge olarak değerlendirilebilir, zira mülk menzil sayısının diğer kategorilere göre belirgin bir şekilde fazla olması, kentleşme dokusunun bölgede yoğunlaştığını işaret etmektedir.

Öte yandan, arsa sayısının oldukça az olması, boşluklu bir kentsel dokunun mevcut olmadığını düşündürmektedir. Bu durum, kentleşmiş alanlarda arsa kullanımının sıkı bir şekilde planlandığını ve düzenlendiğini göstermektedir. Ayrıca,

¹⁴⁵ Sadat H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası Yayınları, İstanbul, 1954, s. 98.

bağ ve bahçelerin varlığı, tarımsal faaliyetlerin kentsel dokuda önemli bir yer tuttuğunu ve bu faaliyetlerin devam ettiğini göstermektedir. Bu çıkarımlar, vakıf metinleri aracılığıyla Osmanlı dönemindeki kentsel yapılanmanın ve tarımsal faaliyetlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Elde edilen verilerin bu analizde kullanılması, tarihi vakıfların ekonomik ve sosyal yapısının derinlemesine incelenmesi açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Araştırmalarımız doğrultusunda elde ettiğimiz verilere göre, mülklerin cinsi, kat sayısı, oda sayıları, boyutları, bağ ve bahçelerde yetiştirilen meyveli ve meyvesiz ağaçların varlığı, mahalleleri, konumları, hisse durumları ve çevresindeki yol durumları gibi bilgilerle karşılaşyoruz. Bu belgeler ayrıca mülklerin genellikle hayat ya da avlu adı verilen hizmet binalarının yer aldığı bölümlerde bulunan hela, fırın, samanlık, su kuyusu, dehliz, kiler, meyveli ve meyvesiz ağaçlar ile verdikleri meyve türleri hakkında bilgi sunmaktadır. Özellikle harman yerleri olarak adlandırılan mekânların varlığı, tarımsal faaliyetlerin şehir dokusu içinde devam ettiğine dair bir işaret sunmaktadır. Aynı şekilde, ahır ve samanlık gibi mekânların varlığı, hayvancılık faaliyetlerinin de hala sürdüğünü göstermektedir. Bu veriler ışığında Üsküdar'da yaşayan orta halli ve yüksek statüdeki Osmanlı kadınlarının sahip olduğu gayrimenkul ve menkul varlıkları, konutlarındaki yaşam düzeni, günlük hayatlarında yoğun olarak kullandıkları alanlar ve bu mekânların sosyo-ekonomik hayata olan etkileri hakkında çeşitli yorumlar yapma imkânı sunmaktadır.

İncelediğimiz vakfiye senetleri Üsküdar'ın 16. yüzyıldan 20. yüzyıla değin konut mimarisi alanında gösterdiği gelişimleri ve domestik kültürüne dair bilgiler sunmaktadır. Vakfiye kayıtlarından çeşitli mahallelerde yer alan mülklerin cinsi, sahibi, komşuluk ilişkileri, mahallesi, çevresindeki yol ve has arazileri, yapıların tek katlı veya iki katlı olmaları, evlerdeki mekân sayıları, bahçesi ve içerisinde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçların miktarı, evin bahçesinin büyüklüğü ve kaç adet ev sayısının bulunduğu sofalı veya sofasız yapı tarzında olduğu ve hizmet binaları kategorisine giren fırın, ahır, samanlık, kenef gibi yapıların durumları tespit edilebilmektedir¹⁴⁶. Bu bilgiler ışığında dönemin kent dokusu, insanların yaşam

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. Tablo 10-11-12.

alanları ve kültürleri, farklılıkları oluşturan yapılar dönemsel bir karşılaştırılma yapılmasına imkân vermektedir.

Üsküdar'da 5 Zilkade 984/24 Ocak 1577 senesinde Hacı Mehmet Mahallesi olarak bilinen mahallede yaşayan Fatma Hatun bir oda aşağıda ve iki oda üst katta olmak üzere üç oda oturma alanı olan evini hizmet binalarından sokak kapısı ve fırını ve bahçesinde bulunan meyveli ağaçlarını vakfetmişti¹⁴⁷. Yukarıda yaptığımız Türk evi tanımına göre, 16. yüzyıl Üsküdar evlerine baktığımızda Türk evi planının tam olarak yansıdığını görmekteyiz.

2.1.1.2.Vakıf Kayıtlarından Üsküdar Konut Mimarisine Bir bakış

Vakfiye kayıtları, Osmanlı dönemi konutlarının yapısal özelliklerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu Çalışma, H.954/M.1576-H.1268/M.1890 yılları arasında Üsküdar'da kaydedilen 306 konutun yapısal özelliklerini incelemektedir. Konutlar, *tek katlı*, *çift katlı* ve *dahiliyeli-hariciyeli* olmak üzere üç ana grupta değerlendirilmiştir. Ayrıca, konutların arsa bilgileri, kapladıkları alan ve bahçe büyüklükleri gibi unsurlar da incelenmiştir. Geniş bir zaman dilimini kapsayan bu çalışma, yüzyıllar içindeki değişimleri gözlemlemek amacıyla her yüzyılı ayrı ayrı ele almaktadır.

2.1.1.3.XVI. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri

16. yüzyıl Üsküdar konut mimarisi, vakıf kayıtlarında *tahtani* (alt kat) ve *fevkani* (üst kat) terimleriyle tanımlanan yapılar üzerinden incelenmiştir. Tek katlı evler, genellikle tahtani olarak ifade edilen ve sadece alt kat bilgisi bulunan yapılardır. Vakıflara konu olan bu evler, tek mekânlı ve çift mekânlı olmak üzere iki farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyılda tespit edilen 24 konut kaydından 9'u tek odalı, 2'si ise çift odalıdır. Çift katlı evler ise hem tahtani hem fevkani bilgisi içeren veya sadece fevkani olarak tanımlanan yapılardır. Bu evler hakkında bahçeli ve bahçesiz olanlar tablo 10'da verilmiştir.

Vakıf belgelerinde fevkani olarak belirtilen evler çift katlı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra sadece fevkani kavramı ile ifade edilen alt kat bilgisine ulaşamadığımız evleri de çift katlı kabul ederek değerlendirdiğimizi belirtmekte fayda

¹⁴⁷ ÜŞS. 43, s. 106-107.

var. 16. yüzyılda 24 adet mülkten 2'sinde sadece üst kat bilgisi verilirken 11 konutta hem üst kat hem alt kat bilgisi verilmiştir. 6 konutta, alt katı fırın, mutfak, kenef, ahır gibi hizmet birimlerine ayrılmış, alt katı da oda olarak kullanılmıştır. Bu durumda hizmet binaları evlerin bahçesinde ayrı bir bölümde ya da evin yanında bağımsız olarak inşa edildiğini göstermektedir.

Dahiliyeli-Hariciyeli ya da farklı bir ifadeyle çift bölümlü ev yapısı, 16. yüzyılda çok yoğun olmamakla birlikte 1 adet örneğine rastlanmıştır. Dahiliyeli-hariciyeli ev yapısı genellikle selamlık ve haremlik ifadeleriyle eş anlamlı kullanıma sahiptir. Bu evlerin kimilerinde çift avlu tespit edilirken kimileri tek avlu üzerinde inşa edilmiştir. Üsküdar'da Hacı Cafer Mahallesi sakinlerinden İbrahim Kızı Hatice Hatun'un vakına konu olan evi bu şekilde düzenlenmiştir. Vakfiye senedine göre dahiliye kısmı üç oda ve bir keneften oluşan evinin aynı avluda yer alan hariciyesi ise bir oda ve altında bir ahırdan oluşmaktaydı¹⁴⁸. Bu noktada haremlik ve selamlık algısının sadece ev içerisinde kaldığı avlunun kadın-erkek herkesin kullanımına açık olması haremlik-selamlık tanımını daha detaylı incelememiz gerektiğini düşündürmektedir. 16. yüzyılda 1 adet hariciyeli-dahiliyeli konut tespit edilmiştir. Evin dahiliyesi üç oda, iki sofa ve hedika ve kenef hariciyesi fevkani üç oda, altında bir ahır, kenef ve bir dükkânı vardır¹⁴⁹. Evin dış tarafa bakan kısmında dükkân bulunması ve gün içerisinde birçok kişinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılaması için dükkânı ziyaret etmeleri sebebiyle, kadınların daha rahat bir şekilde yaşamlarını sürdürebilecekleri bir bölüme ihtiyaçlarının olmasına sebebiyet vermiş ve ev inşa edilirken iki bölüme ayrıldığını kadınların iç tarafta olan bölmeyi kullandıkları yorumu yapılabilir.

¹⁴⁸ ÜŞS. 183, s. 14-15.

¹⁴⁹ ÜŞS. 196, s. 205.

Tablo 10 Vakfiye Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Üsküdar Konutları

Vakfiye Kayıtlarına Göre 16. Yüzyıl Üsküdar Konutları					Sayı
Tek Katlılar	Tek Mekanlı		Bahçeli		1
			Bahçesi Olmayan		8
	Çift Mekanlı		Bahçeli		1
			Bahçesi Olmayan		1
Çift Katlılar	Sadece Üst Kat Bilgisi Olan Mekanlar				
	Hem Üst Kat Hem Alt Kat Bilgisi Olanlar	Alt ve Üst Mekân Sayıları	Tek Mekanlı	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			Çift Mekanlı Olanlar	Bahçeli	1
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
	Alt Kat Üst Kat Mekân Sayısı Farklı Olanlar	1 Fevkani/3 Tahtani	Bahçeli	1	
			Bahçe Bilgisi Olmayan	0	
		1 fevkani/ 1 tahtani	Bahçeli	2	
			Bahçe Bilgisi Olmayan	1	
		Dahiliyeli/Hariciyeli	Bahçeli	1	
			Bahçe Bilgisi Olmayan	0	
		Üst Katı Oda Alt Katı Hizmet Binası Olanlar	Bahçeli	5	
			Bahçe Bilgisi Olmayan	1	
Toplam				24	

2.1.1.4. XVII. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri

17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurma faaliyetlerinin zirveye ulaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak vakıf sayısında meydana gelen artış kadın vakıflarının da doğru orantıda belirgin bir artış gösterdiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen 174 kadın vakfının 120'sinin yüzyılın ilk yarısında, 54'ünün ise ikinci yarısında kurulmuş olması, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi dinamikleriyle yakından ilişkilidir.

Çalışmamızın bu bölümünün amacı, 17. yüzyıl Üsküdar'ının konut tipolojisini ve sıradan domestik yaşamını, vakıf kayıtlarından elde edilen veriler ışığında aydınlatmaktır. Bu bağlamda, vakfiye kayıtlarında yer alan mülklerin kat ve mekân sayıları titizlikle tasnif edilerek, söz konusu döneme ait konutların genel bir değerlendirmesi yapılmış ve tipolojik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu analiz, 17. yüzyıl Üsküdar'ında yaşayan sıradan insanların gündelik yaşam pratiklerini ve konut kullanım alışkanlıklarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Vakıf kayıtları, dönemin

sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına dair önemli ipuçları sunmakta ve bu sayede, Üsküdar'ın domestik yaşamına dair daha kapsamlı bir tablo çizilmesine olanak sağlamaktadır.

17. yüzyıl Üsküdar'ında tek katlı evlerin sayısı 69'dur. Bu evlerden 25'i tek oturma alanına sahip ve bahçeli iken 27'si çift mekânlı ve bahçesizdir. Tek katlı inşa edilen bu evlerde fırın, kiler, mutfak, kenef, gibi hizmet bölümleri bahçesi olan evlerde bahçe içerisinde oturma alanının etrafında konumlandırılırken bahçesiz olan evlerde ise evin arsa büyüklüğünün daha küçük olmasından dolayı oturma alanının dışında inşa edildikleri için bahçe bölümünün kalmadığı şeklinde yorumlanabilir.

17. yüzyıl Üsküdar konut tipolojisi içerisinde, çift katlı evlerin baskınlığı dikkat çekmektedir. Vakıf kayıtlarında 104 adet çift katlı konutun varlığı, bu tip yapıların dönemin sosyo-ekonomik koşulları ve mekânsal ihtiyaçları açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu evlerin 32'sinin alt katlarının hizmet birimlerine tahsis edilmiş olması, dönemin konut mimarisinde işlevsel ayrımın belirginliğini göstermektedir. Özellikle 17 evin altının ahır olarak kullanılması, Türk kültüründe yaygın olan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, üst katın yaşam alanı olarak düzenlenmesiyle birlikte, alt katın ahır olarak kullanılarak daha sıcak bir ortam yaratılması amacını taşımaktadır.

Diğer çift katlı evlerde ise alt katların kenef (4 adet), mutfak (3adet), kiler (2 adet) ve sofa (3 adet) gibi farklı amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Kenefin alt katta konumlandırılması, genellikle bahçesiz veya küçük arsalara inşa edilen evlerde gözlemlenirken, bahçeli evlerde bu birimin yaşam alanlarından ayrı bir bölümde yer aldığı tespit edilmiştir. Nasuh kızı Saime Hatun tarafından vakfedilen ev örneği, 17. yüzyıl Üsküdar konutlarının mekânsal düzenine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu evin üst katında iki oda ve köşk, alt katında ise mahzen ve şirahane¹⁵⁰ bulunmaktadır¹⁵¹. Saime Hatun'un vakfiyesinde mahzenin yeraltı mekânı olduğuna dair açık bir ifade bulunmamakla birlikte, şirahane ile birlikte değerlendirildiğinde bu

¹⁵⁰ Şirahane, dönemin mutfak kültüründe önemli bir yere sahip olup, üzümün işlenerek çeşitli ürünlere dönüştürüldüğü bir mekândır. Mahzenin sözlük anlamı, depolama alanı veya yeraltı mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵¹ ÜŞS. 194, s. 55.

mekânın ürün depolama amacıyla kullanıldığı ve serin bir ortam sağladığı düşünülebilir.

Çift katlı evler grubunda bir diğeri ise altı dükkân olarak teşkil edilen evlerdir. Vakıf kayıtlarında 6 evin alt katının dükkân olarak kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁵². Bu dükkânlardan ikisinin nalbur ve aktar dükkânı olduğu belirtilirken, diğerlerinin işlevine dair bilgi bulunmamaktadır. Evlerin alt katlarının ticari amaçlarla kullanılması, dönemin şehir yaşamında konutların çok işlevli yapısını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, oturma alanlarının bahçe içinde konumlandırıldığı ve sokağa bakan cephelerde dükkânların yer aldığı yapılar da mevcuttur. 1650 yılında Kefçe Mahallesi'ndeki evini vakfeden Mustafa kızı Rahime Hatun'un vakfiye senedi, bu duruma önemli bir örnek teşkil etmektedir. Rahime Hatun, üst katta iki odası ve altında bir dükkânı bulunan evinin yanı sıra, aynı alanda bitişik nizamda inşa edilmiş 5 adet küçük dükkânını da vakfetmiştir¹⁵³. Arazinin büyüklüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, sokağa bakan dükkânları ve bahçeli ev yapısı, arazinin geniş bir alana yayıldığı izlenimini vermektedir. Rahime Hatun'un evinin 6 dükkânı barındırması, yapının ticari açıdan merkezi bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum 17. yüzyıl Üsküdar'ında konutların sadece barınma işlevi görmediğini, aynı zamanda ticari faaliyetlerin de yürütüldüğü mekânlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadınlar tarafından vakfedilen konut tiplerinden bir diğeri ise dahiliyeli-hariciyeli evler olarak oluşturulmuştur. Vakfiyelerde, bu türden 5 adet evin varlığı tespit edilmiştir¹⁵⁴. Bu evlerin mekânsal organizasyonuna bakıldığında odaların ve hizmet birimlerinin arsa içinde farklı şekillerde konumlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, bir evde hariciye bölümü sokağa bakan cephede iki katlı bir yapı olarak inşa edilirken, dahiliye bölümü bahçe içinde gizlenmiş, yine iki katlı bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu durum mahremiyetin ve kamusal alanın birbirinden ayrılmasına verilen önemi göstermektedir. Bir diğer evde ise hariciye bölümü sadece bir üst kat odasından oluşurken, dahiliye bölümü bir üst kat oda, alt katta sofa ve kenef içermektedir. Kenefin ortak kullanım alanında yer alması, dönemin hijyen anlayışı ve

¹⁵² ÜŞS 377, s. 22; 265, 17-18; 283, s.45; 208, s.85; 137, s.13; Ev Vkf. nr. 7, s.58

¹⁵³ ÜŞS. 208, s. 85.

¹⁵⁴ ÜŞS. 300, s.54-55; 312 s. 63; 169, s. 205; 183, s.14; Ev. Vkf, nr.2, s.32.

mekânsal paylaşım pratiklerine dair ipuçları sunmaktadır. Başka bir örnekte, dahiliye bölümü üç alt kat oda ve bir üst kat odadan oluşurken, hariciye bölümü sadece bir odadan ibarettir. Hizmet birimleri olan fırın ve kenef, bahçe içinde ayrı bir bölümde inşa edilmiştir. Oldukça geniş bir araziye inşa edildiği anlaşılan bir diğer evde ise dahiliye bölümü iki üst kat oda, iki sofa, alt katta ambar, kenef ve köşk içerirken, hariciye bölümü bir üst kat oda ve kenef içermektedir¹⁵⁵ (Tablo 11). Bu evde, her iki bölüm için ayrı ayrı keneflerin bulunması farklı plan tiplerinin bireyin tercihlerine göre şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca mahremiyete de vurgu yapmaktadır. Dahiliye bölümünde yer alan köşk ise, dönemin konut mimarisinde rekreasyon alanlarının önemini göstermektedir. Köşk genellikle bahçede yer alan manzaralı ve süslü bir yapı olarak tanımlanmakla birlikte, bu örnekte evin bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, köşkün işlevinin ve konumunun dönemin sosyo-kültürel bağlamına göre değişebildiğini göstermektedir.

¹⁵⁵ ÜŞS. 300, s. 54-55.

Tablo 11 Vakfiye Kayıtlarına Göre 17. Yüzyılda Üsküdar Konutları

Vakfiye Kayıtlarına Göre 17. Yüzyıl Üsküdar Konutları					Sayı
Tek Katlılar	Tek Mekanlı		Bahçeli		25
			Bahçesi Olmayan		27
	Çift Mekanlı		Bahçeli		9
			Bahçesi Olmayan		8
Çift Katlılar	Sadece Üst Kat Bilgisi Olan Mekanlar				
	Hem Üst Kat Hem Alt Kat Bilgisi Olanlar	Alt ve Üst Mekan Sayıları	Tek Mekanlı	Bahçeli	5
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			Çift Mekanlı Olanlar	Bahçeli	20
				Bahçe Bilgisi Olmayan	21
			2 Fevkani/1 Tahtani	Bahçeli	2
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			2 fevkani/ 2 tahtani	Bahçeli	2
				Bahçe Bilgisi Olmayan	3
			1 Fevkani/3 Tahtani	Bahçeli	3
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			2 Fevkani/3 Tahtani	Bahçeli	1
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			3 Fevkani/2 Tahtani	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			3 Fevkani/4 Tahtani	Bahçeli	1
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			4 Fevkani/2 Tahtani	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			4 Fevkani/4 Tahtani	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			5 Fevkani/2 Tahtani	Bahçeli	2
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			5 fevkani/4 tahtani	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			1 Fevkani/8 Tahtani	Bahçeli	0
				Bahçe Bilgisi Olmayan	1
			Üst Katı Oda Alt Katı Dükkan Olanlar	Bahçeli	4
				Bahçe Bilgisi Olmayan	2
			Üst Katı Oda Alt Katı Hizmet Binası Olanlar	Bahçeli	18
				Bahçe Bilgisi Olmayan	14
Toplam					173

2.1.1.5.XVIII. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri

18. yüzyıl, vakıf kurma faaliyetleri açısından 16. ve 17. yüzyıllarla kıyaslandığında nispeten dengeli bir tablo sergilemektedir. Bu dönemde, kadın vakıf kurucular tarafından vakfedilen ev sayısı 35 olarak tespit edilmiştir. Ancak, bu vakfiyelerden 4'ünün zeyl vakfiye olması nedeniyle, bu çalışma kapsamındaki değerlendirmelere dâhil edilmemiştir. İshak Paşa'nın kızı Rukiye Hatun tarafından 1728 yılında Üsküdar'ın farklı mahallelerinde vakfedilen 21 adet mülk, dönemin önemli vakıf örneklerinden birini oluşturmaktadır¹⁵⁶. Ne var ki, bu vakfiyede evlerin oda sayıları ve kullanım alanlarına dair yeterli bilgi bulunmadığından, bu mülkler de değerlendirme dışı bırakılmıştır. 18. yüzyıl, gayrimenkul vakıflarından ziyade para vakıflarının yaygınlaştığı bir döneme işaret etmektedir. Bu durum dönemin sosyo-ekonomik koşullarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir ve para vakıflarına dair detaylı analiz bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulacaktır.

18. yüzyıla gelindiğinde, Üsküdar'daki konut yapılarının 16. ve 17. yüzyıllarla kıyaslanabilir bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde de konutlar, ağırlıklı olarak tek katlı, çift katlı ve dahiliyeli-hariciyeli olmak üzere üç ana grupta sınıflandırılabilir. Ancak, bu yüzyılda önceki dönemlere göre bazı belirgin değişimlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Tek katlı evlerin sayısında belirgin bir düşüş yaşanması, 18. yüzyılın dikkat çekici özelliklerinden biridir. Bu durum, artan nüfus yoğunluğunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nüfus artışıyla birlikte, konutlarda daha fazla yaşam alanına ihtiyaç duyulmuş ve bu da evlerin kat sayılarının ve oda sayılarının artmasına yol açmıştır. 18. yüzyılda tespit edilen tek katlı ev sayısı sadece 3'tür; bunlardan biri tek odalı diğer ikisi ise iki odalıdır¹⁵⁷.

Çift katlı evler, 18. yüzyıl Üsküdar konut mimarisinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplam sayıları 30 olan bu evlerin 9'unda üst katlar yaşam alanı olarak düzenlenirken, alt katlar hizmet birimlerine ayrılmıştır. Bu evlerin 24'ü bahçeli, 6'sı ise bahçesizdir. Alt katları hizmet birimi olarak kullanılan evlerin 6'sında mutfak,

¹⁵⁶ ÜŞS. 380, s. 1-2.

¹⁵⁷ ÜŞS. 458, s. 77,; nr.460, s. 42.

1'inde kuyu ve kenef, 1'inde sadece kenef, 1'inde ise ahır bulunmaktadır. Hizmet birimi olarak kullanılan alt katlara sahip evlerin 8'i bahçeli, 1'i ise bahçesizdir.

Dahiliyeli-hariciyeli evler, 18. yüzyıl Üsküdar'ında varlığını sürdürmektedir. Vakıf kayıtlarında 3'ü bahçeli, 4'ü bahçesiz olmak üzere toplam 7 adet çift bölümlü ev tespit edilmiştir. Bu evlerin mekânsal düzeni, dönemin sosyo sosyo-kültürel yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, bir evde hariciye bölümü üst ve alt katlarda ikişer oda ve üst katta bir sofadan oluşmaktadır. Bir evde ise dahiliye bölümü iki üst kat odadan, hariciye bölümü ise bir üst kat oda ve ortak kullanıma açık bir kenef içermektedir. Bazı evlerde, her iki bölüm için ayrı bahçelerin ve hizmet birimlerinin (mutfak, ahır, kenef vb.) bulunduğu görülmektedir. Bir evde ise dahiliye ve hariciye bölümleri ayrı ayrı belirtilmemiş, ancak toplam 7 oda, bir hamam, kömürlük ve camekanlı bir fırın bulunduğu kaydedilmiştir¹⁵⁸. Bir diğer evde ise dahiliye bölümünde üst katta üç oda, bir sofa ve bir cihannüma/köşk, alt katta ise iki oda, mutfak ve kenef bulunurken, hariciye bölümünde üst katta iki oda, alt katta ise sofa ve kenef bulunmaktadır. Bu ev, her iki bölüm için ayrı bahçelere de sahiptir¹⁵⁹.

18. yüzyıl Üsküdar konut mimarisi, önceki dönemlere göre bazı değişimler göstermekle birlikte temel yapısal özelliklerini korumaktadır. Nüfus artışı ve sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle, konutlarda daha fazla yaşam alanına ihtiyaç duyulmuş ve bu da evlerin kat sayılarının ve oda sayılarının artmasına yol açmıştır. Ayrıca, dahiliyeli-hariciyeli evlerin varlığı, dönemin toplumsal cinsiyet rolleri ve mekânsal ayırım pratiklerine dair önemli bilgiler sunmaktadır (Tablo 12).

¹⁵⁸ ÜŞS. 413, s. 33.

¹⁵⁹ ÜŞS. 562, s. 87.

Tablo 12 Vakfiye Kayıtlarına Göre 18. yüzyılda Üsküdar Konutları

Vakfiye Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Üsküdar Konutları					Sayı
Tek Katlılar	Tek Mekanlı			Bahçeli	1
				Bahçesi Olmayan	0
	Çift Mekanlı			Bahçeli	1
				Bahçesi Olmayan	1
Çift Katlılar	Sadece Üst Kat Bilgisi Olan Mekanlar				
	Hem Üst Kat Hem Alt Kat Bilgisi Olanlar	Alt ve Üst Mekân Sayıları	Tek Mekânlı	Bahçeli	2
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			Çift Mekânlı Olanlar	Bahçeli	3
				Bahçe Bilgisi Olmayan	0
			Alt Kat Üst Kat Mekân Sayısı Farklı Olanlar	2 Fevkani/1 Tahtani	Bahçeli
		2 Fevkani/1 Tahtani		Bahçe Bilgisi Olmayan	0
		1 fevkani/ 1 tahtani		Bahçeli	4
		1 fevkani/ 1 tahtani		Bahçe Bilgisi Olmayan	1
		1 Fevkani/2 Tahtani		Bahçeli	1
		1 Fevkani/2 Tahtani		Bahçe Bilgisi Olmayan	0
		2 Fevkani/1 Tahtani		Bahçeli	1
		2 Fevkani/1 Tahtani		Bahçe Bilgisi Olmayan	0
		1 Fevkani/3 Tahtani		Bahçeli	1
		1 Fevkani/3 Tahtani		Bahçe Bilgisi Olmayan	0
		Dahiliyeli/Hariciyeli		Bahçeli	3
		Dahiliyeli/Hariciyeli		Bahçe Bilgisi Olmayan	4
		Üst Katı Oda Alt Katı Hizmet Binası Olanlar		Bahçeli	8
		Üst Katı Oda Alt Katı Hizmet Binası Olanlar		Bahçe Bilgisi Olmayan	1
Toplam					34

2.1.1.6.XIX. Yüzyılda Üsküdar Konutlarının Yapısal Özellikleri

19. yüzyıl Üsküdar’ında kadın vakıflarının sayısında 18. yüzyıla göre belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu dönemde, 73 kadın vakıf kurucusu tespit edilmiş olup, bunların 5’i ev, 2’si arsa ve 2’si bağ vakfetmiştir. Ancak, dikkat çekici bir şekilde, vakıfların büyük bir çoğunluğu (64adet) para vakfı olarak kurulmuştur. 18. Yüzyılda başlayan para vakıflarına olan bu yönelim, 19. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Gayrimenkul vakıfları arasında, 5 kadın tarafından vakfedilen 6 evin tamamı bahçeli

ve çift katlı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu evlerin 4'ünde alt katlar mutfak, kenef ve abdesthane gibi hizmet birimlerine ayrılmıştır. Yaşam alanları ise, genellikle 3 ila 4 odadan oluşmaktadır¹⁶⁰. Üsküdar'da Mustafa kızı Hatice Hanım tarafından Üsküdar Çinkar karyesine vakfedilen ev, dönemin konut mimarisi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yapı, dahiliyeli ve hariciyeli olarak tasarlanmış olup, oldukça geniş bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Dahiliye bölümünde 11 oda üst katta ve 11 oda alt katta, bir hamam, camekan, mutfak, dehliz, iki bahçe ve yakınında Güvercinlik olarak bilinen mevkide bir sahilhane ve 20.000 zira büyüklüğünde iki bağ bulunmaktadır¹⁶¹. Hatice Hanım'ın bu denli geniş bir mülk vakfetmesi, onun Osmanlı toplumunda yüksek bir zümreye mensup servet sahibi bir kadın olduğunu düşündürmektedir. Ancak, Hatice Hanım'ın kimliği hakkında vakıf kayıtlarında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Vakfiye senetleri, 19.yüzyıl Üsküdar'ında kadınların yaşam alanları, sosyal statüleri ve ekonomik durumları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Vakıf kayıtlarında elde edilen bilgiler, bu dönemdeki kadınların konutlarının genellikle bahçeli ve çift katlı yapılar olduğunu göstermektedir. Evlerin alt katları, mutfak, kenef abdesthane, fırın gibi hizmet birimlerine ayrılırken, üst katlar yaşam alanları olarak kullanılmıştır. Bu durum, dönemin konut mimarisinde işlevsel ayrımın belirginliğini ve mahremiyetin önemini ortaya koymaktadır.

Hatice Hanım'ın vakfiyesinde olduğu gibi örnekler, 19. yüzyıl Üsküdar'ında servet sahibi kadınların yaşam alanlarının büyüklüğünü ve çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Dahiliyeli hariciyeli olarak tasarlanan bu tür evler, geniş ailelerin ve sosyal statü sahibi varlıklı kişilerin yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Dahiliye bölümü, ailenin özel yaşam alanını oluştururken, hariciye bölümü misafir ağırlama ve sosyal etkileşim için kullanılmıştır. Evlerdeki hamam, camekan, köşk gibi yapılar, dönemin lüks ve konfor anlayışını göstermektedir. Ayrıca, bahçelerin varlığı doğayla iç içe bir yaşam tarzının benimsendiğini ve kadınların kendilerine ayrı bir yaşam alanı oluşturduklarını göstermektedir.

¹⁶⁰ ÜŞS. 584, s. 13; 585, s. 30; 558, s. 77; 558, s. 70.

¹⁶¹ VGMA., VD., nr.733, s. 35.

19. yüzyılda Üsküdarlı kadınların günlük yaşamları, sosyal statülerine ve ekonomik durumlarına göre farklılık göstermektedir. Varlıklı kadınlar, evlerinde hizmetçiler, köleler çalıştırarak daha rahat bir yaşam sürdürmüşlerdir. Günlerini, aileleriyle vakit geçirerek, misafir ağırlayarak, el işleriyle uğraşarak ve yakın çevreleri ile bahçelerinde sohbetler ederek geçirmişlerdir¹⁶². Daha mütevazı koşullarda yaşayan kadınlar ise, ev işlerini kendileri yapmışlar, daha küçük ve sayıca az odaya sahip evlerde yaşamlarını geçirmişler ve komşularıyla sosyal ilişkiler kurmuşlardır¹⁶³.

Üsküdar'da vakıf kuran kadınların konut mimarisi, yaklaşık 320 yıllık bir zaman dilimi içerisinde dikkate değer bir süreklilik göstermektedir. Konutlar, genel olarak tek katlı, çift katlı ve dahiliyeli-hariciyeli olmak üzere üç temel tipte planlanmıştır. Evler bahçe içine inşa edilmiş ve bahçelerini çeşitli meyveli ve meyvesiz ağaçlarla düzenlemişlerdi. Çift katlı evlerde, üst katların yaşam alanı, alt katların ise hizmet birimi olarak kullanılması yaygın bir uygulamadır. Tek katlı evlerde ise hizmet birimleri genellikle bahçe içinde dağıtılmıştır. Sosyo-ekonomik statü farkları, konutların büyüklüğü ve hizmet birimlerinin çeşitliliği ile belirginleşmektedir. Varlıklı kadınlar, dahiliyeli-hariciyeli evlerde, daha fazla odaya ve daha geniş yaşam alanlarına sahip olmuşlardır. Mutfak gibi hizmet birimleri, ana yaşam alanlarından ayrı olarak tasarlanmıştır. Hayvancılıkla uğraşan kadınlar, evlerinin alt katlarını ahır olarak düzenleyerek hayvanların sağladığı ısıdan faydalanmışlardır. Yüzyıllar içerisinde, köşk, camekan gibi yeni mekânsal unsurların evlere eklenmesiyle, konutlarda yeni bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bu durum dönemin sosyo-kültürel değişimlerini ve konut mimarisine yansımalarını göstermektedir.

2.2.Arsa

Üsküdarlı kadınlar evlerinden başka arsalarını da vakfetmişlerdir. Boş olan arsalar vakfiye şartına göre değerlendirilecek ve elde edilen gelirler şartnamede belirtilen hususlar için harcanacaktır.

¹⁶² Selçuk Düğer, “Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını”, *KOSGEB.*, S. 29, 2015, s. 80.

¹⁶³ Düğer, *Batılı Kadın Seyyahlar*, s. 73.

İncelediğimiz yıllar kapsamında yalnızca yedi arsa vakfına rastlanmıştır. Ancak Üsküdarlı kadınlardan birinin arsası Suriçi’nde olduğu için değerlendirme dışında bırakılmış, diğer 6 arsa incelenmiştir.

Vakfiye kayıtlarında yer alan bazı arsalarla ilişkin belgelerde, alanın uzunluk ve genişlik ölçüleri açıkça belirtilmiş olup bu veriler sayesinde söz konusu arsaların yaklaşık yüz ölçümleri tespit edilebilmiştir. Ancak bazı kayıtlarda yalnızca bir cephenin uzunluğu ya da toplam zira cinsinden ölçü verilmiştir. Bu nedenle arsanın tam boyutlarını belirlemek mümkün olmamıştır. Bu durum, vakfedilen arsalarla dair bütüncül bir mekânsal analiz yapılmasını sınırlamaktadır.

Üsküdar’da ikamet eden Yusuf kızı Emine Hatun, 1591 yılında kendi mülkü olan bir arsayı vakfetmiştir. Vakfiye senedinde, söz konusu arsanın hangi mahallede yer aldığına dair bilgiye rastlanmamakla birlikte arsanın uzunluk ve genişlik ölçüleri de belirtilmemiştir. Bu nedende arsanın fiziksel özellikleri hakkında net bir değerlendirme yapılamamaktadır. Emine Hatun’un vakfiyesinde yer alan şartnameye göre, vakfın tasarrufu öncelikle hayattayken kendisinde kalmak üzere düzenlenmiştir. Vefatının ardından ise önce eşine, daha sonra kızına ve onun soyundan gelenlere intikal etmesi yönünde belirlenmiştir¹⁶⁴. Bu düzenleme, klasik Osmanlı vakıf geleneğinde sıkça görülen ve aile fertleri arasında vakıf mallarının kontrolünü muhafaza etmeye yönelik bir uygulamanın örneğini teşkil etmektedir.

Abdullah kızı Zahide Hatun’da 1608 tarihli vakfiyesinde, Üsküdar’da Miskinler Zaviyesi yakınında bulunan bir arsasını vakfetmiştir. Vakfiyede bu mülkün genişlik ve uzunluk ebatları belirtilmemekle birlikte, üç tarafının farklı kişilere ait tarlalarla, bir tarafının ise hususi bir yol ile çevrili olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu mülk, etrafı tarlalarla çevrili olmasına rağmen vakfiyede açıkça *arsa* olarak tanımlanmıştır. Bu durum, taşınmazın tarımsal değil, farklı bir amaçla kullanılmak üzere tasarlandığını düşündürmektedir; ancak vakfiyede bu arsaya dair özel bir kullanım amacı belirtilmemiştir. Zahide Hatun, vakfiyesinde mülkün tasarrufunun

¹⁶⁴ ÜŞS. 81, s. 74.

sağlığında kendisinde kalmasını, vefatının ardından ise bu mülkten elde edilecek gelirin Miskinler Zaviyesi'nde barınan fukaraya dağıtılmasını şart koşmuştur¹⁶⁵.

Üsküdar'ın Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Nefise Hatun, 1764 yılında, söz konusu mahallede bulunan evini ve bahçesinin yanındaki arsasını vakfetmiştir. Vakfiye kaydında yer alan bilgilere göre, arsa 140 zira uzunluğunda ve 18 zira genişliğinde olup, dar ve uzun bir yapıya sahiptir¹⁶⁶. Vakfiye şartnamesinde, söz konusu arsa, vakfın mütevellisi tarafından üzerine konutlar inşa edilmek üzere, talep eden kişilere biri peşin (Mu'accele), diğeri yıllık (müeccele) olmak üzere iki tür kira yöntemiyle kiralanacaktır. Bu uygulamadan elde edilecek gelirler, Arakiyeci Hacı Cafer Mescidi'ne sonradan eklenen minberde Cuma ve bayram günlerinde halka vaaz vermek üzere görevlendirilecek hatibin masraflarının karşılanmasında kullanılacaktır. Ayrıca, mescidin diğeri dini ve tasavvufi işlerini yürüten naathan, devirhan ve sermahfel¹⁶⁷ gibi görevlilerin de bu vakıf gelirinden istifade etmeleri şart koşulmuştur¹⁶⁸.

1770 yılında vakfını tesis eden Abdullah kızı Gülnuş Hatun, Üsküdar'ın Hacıhatun Mahallesi sakinlerinden biridir. Vakfiyesinde, Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde bulunan bir ev ile bitişiğindeki toplam 2000 zira (yaklaşık 148 metrekare) büyüklüğündeki arsasını vakfettiği kayıt altına alınmıştır. Vakfiye şartlarına göre söz konusu arsanın kiraya verilmesi ve bu kiradan elde edilecek gelirin öncelikle sağlığında kendi tasarrufunda kalması öngörülmüştür. Gülnuş Hatun, vefatının ardından bu tasarruf hakkının kız kardeşi Canşah Hatun'a geçmesini ve onun soyunun devamı süresince mülkiyetin kız kardeşinin neslinde kalmasını şart koşmuştur¹⁶⁹.

¹⁶⁵ ÜŞS. 116, s.121.

¹⁶⁶ 1 zira yaklaşık 0.7565 mimari zira olarak kabul edilmektedir. Söz konusu arsanın yüzölçümü yaklaşık olarak 1443,5 metrekareye tekabül etmektedir.

¹⁶⁷ Sermahfel veya ser-mahfil, Osmanlı camilerin müezzin mahfilinin ya da hünkar mahfilinin üstünü örten balkon gibi tasarlanmış özel bir bölümdür. Baş makam anlamında kullanılır. Detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 254.

¹⁶⁸ VGMA., VD., nr.627, s. 58.

¹⁶⁹ ÜŞS. 481, s. 38.

Üsküdar'da vakıf müessesine dâhil edilen taşınmazlar arasında, yapılaşmış ve tarımsal üretim potansiyeli taşıyan arsalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda, 1215/1800 yılında üç saray mensubu kadın tarafından oluşturulan vakfiyeye göre Saray-ı Cedid-i Amire'de harem-i hümayun cariyeleri arasında bulunan Ziba Kadın, Dildare Kadın ve Zevki kadın, Üsküdar Çinkar karyesi sınırlarında yer alan bir arsayı vakfetmişlerdir. Arsanın ebatları hakkında bilgi bulunmayan vakfiyeye göre içinde 300 meyveli ağaç, kârgir (taş) bir havuz, bahçıvan odası ve etrafını çevreleyen taş duvar bulunan bu arsa, her yıl rayiç bedelle kiraya verilecek; elde edilen gelirin yarısı Saray-ı Cedid'deki Acem Gılmanlarının (devşirme kökenli saray içi hizmetlileri) yiyecek giderlerine, diğer yarısı ise bahçenin bakım ve onarımına tahsis edilecektir¹⁷⁰.

Üsküdar'da Valide Atik Mahallesi sakinlerinden Ali kızı Rüveyda Hatun'dur. 1819 yılında düzenlenen vakfiyesinde Rüveyda Hatun, Üsküdar'ın Çavuşderesi adlı mahallesinde yer alan toplam 650 zira (372 metrekare) olan arsasını vakfetmiştir. Vakfiye kaydında arsanın toplam büyüklüğü belirtilmiş olsa da uzunluk ve genişlik ölçülerinin ayrı ayrı yazılmamış olması nedeniyle arsanın geometrik planı ya da mimari yerleşimi hakkında net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Rüveyda Hatun'un vakfiyesinde arsanın kullanımına dair hazırlanan şartnamesine göre, söz konusu arsanın tasarrufu öncelikle Sâdiyye Tarikatı'na mensup olan ve vefat eden eşi Şeyh Mehmed Seyfettin Efendi'nin halifelerinden Yasdıkçızade Seyyid İbrahim Efendi'ye verilmiştir. Vefatının ardından ise tasarruf hakkının vakıfının kızının oğlu Derviş Ahmed Efendi'ye geçmesi şart koşulmuştur. Derviş Ahmet'in soyunun devam etmediği takdirde ise arsanın Sâdiyye Tarikatı'na mensup olup irşad mertebesine ulaşmış bir halife tarafından tasarruf edilmesi öngörülmüştür¹⁷¹.

Üsküdar'daki kadınlara ait vakıf uygulamaları incelendiğinde, arsa vakfeden kadınların hayır faaliyetlerini belirli sosyal çevrelere yönlendirdikleri dikkat çekmektedir. Vakfiyelerde görülen örnekler, kadınların vakıf gelirlerini sadece genel anlamda yardım amacıyla değil, aynı zamanda mensubu oldukları dini yapılar, saray hizmet çevresi ya da ailevi bağları doğrultusunda belirli gruplara tahsis ettiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin Sadiyye tarikatına mensup bir kadının vakıf gelirini

¹⁷⁰ ÜŞS. 549, s. 163.

¹⁷¹ VGMA., VD., nr.631, s. 50.

doğrudan bu tarikat mensuplarına yönlendirmesi, bireysel inanç dünyasının vakfiye şartlarına nasıl yansıdığını göstermektedir. Öte yandan saray cariyelerinin kendi vakıflarının gelirini Saray-ı Cedid'deki Acem gılmanlarının iâşesi gibi doğrudan kendi hizmet çevrelerine tahsis etmeleri, saraylı kadınların vakıf faaliyetlerinde sosyal aidiyetlerini ön plana aldıklarını göstermektedir. Aile bağlarını önceleyen kadınlar ise vakıf gelirlerinin önce kendi tasarruflarında, ardından kardeşleri ve onların nesillerinde kalmasını şart koşarak, vakıf aracılığıyla ailevi dayanışmayı sürdürme amacını güttükleri görülmüştür. Bu örnekler, kadınların yalnızca hayır yapma arzusuyla değil, sosyal ve manevi aidiyetlerinin izlerini taşıyan bir bilinçle hareket ettiklerini; vakıf sistemini hem kişisel hem de toplumsal kimliklerinin bir yansıması olarak kullandıklarını göstermektedir.

2.3.Bağ

Üsküdar, yalnızca bir yerleşim alanı olmanın yanı sıra meyve ağaçlarıyla bezenmiş bağları ve bahçeleriyle de öne çıkmış; sakin yaşam tarzıyla İstanbul'un sosyal ve doğal hayatında önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Çamlıca, Doğancılar ve Bağlarbaşı çevresinde yoğunlaşan bağlar, şehrin doğal güzelliğine estetik bir katkı sağlamış; halkın gündelik hayatında olduğu kadar saray çevresinin yazlık eğlencelerinde de merkezi bir rol oynamıştır. Bu alanlarda başta üzüm armut ve incir olmak üzere çeşitli meyveler yetiştirilmekteydi¹⁷².

Üsküdar'da bağ vakfeden 8 kadın tespit edilmiştir. Bu kadınların vakfettikleri bağların coğrafi konumları dikkate alındığında, bağların iki farklı yerleşim biçimi sergiledikleri anlaşılmaktadır. İlk grup, genellikle mahalle dışlarında, bağların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yer almakta ve çevreleri tamamen diğer bağlarla kuşatılmış durumdadır. İkinci grup ise zamanla kentsel gelişimin etkisiyle yerleşim alanlarının içinde kalmış, çevresi evlerle çevrili bağlardır. Bu tür bağlara, arsa içerisine konut veya yaşam alanı eklentileri inşa edilmiş olsa da bağ vasfının korunarak kullanımının devam ettirildiği gözlenmektedir. Bu durum vakıfların mülklerini hem ekonomik hem de sosyal açıdan fonksiyonel kılmaya devam ettiklerini göstermektedir. Vakıf belgeleri incelendiğinde, kadınların bağlarını nasıl vakfettikleri, bu

¹⁷² Evliya Çelebi, Seyahatname, s. 429-432.

taşınmazların fiziksel özellikleri, yerleşim içindeki konumları ve kullanım amaçları şu şekildedir;

Çinkar Karyesi sakinlerinden Mustafa kızı Hatice Hanım, Güvercinlik adıyla bilinen mahalde yer alan toplam 20.000 zira (mimari zira ile yaklaşık 11.480 metrekaare) yüzölçümüne sahip arsası üzerindeki iki parça bağını, üzerlerinde bulunan tüm ağaçları ve üzüm bağlarıyla birlikte vakfetmiştir. Vakfiyede, söz konusu bağların uygun kişilere vâkıf tarafından kiralanmasını ve elde edilecek aylık 40 akçe tutarındaki gelirin mukataa bedelinin merhum Fazlullah Paşa Vakfı'na ödenmesi şart koşulmuştur¹⁷³.

Hasan Ağa Mahallesi sakinlerinden Ali kızı Fatma Hatun, aynı mahallede bulunan bir parça üzüm bağını vakfetmiştir. Coğrafi konumu itibarıyla bağ, bir yönüyle vadiye, diğer üç taraftan ise başka bağlara komşudur. Vakfiye şartnamesine göre, bağın geliri vâkıf hayatta olduğu sürece kendi tasarrufunda kalacak; vefatının ardından ise kız kardeşinin oğlu ve onun soyundan gelenler tarafından kullanılması ve neslin sona ermesi durumunda bağın mütevellî tarafından kiraya verilmesi ve elde edilen gelirin fakir ve muhtaçlara dağıtılması şart koşulmuştur¹⁷⁴.

Coğrafi konumu itibarıyla Üsküdar'da bağların yoğun olarak bulunduğu bir bölgede yer alan bağını vakfeden Mirahur Mahallesi sakinlerinden Ramazan kızı Saime Hatun, Kızıltoprak mevkiinde bulunan ve üç tarafı bağlarla çevrili olan bir parça bağını vakfetmiştir. Vakfiye şartnamesine göre, söz konusu bağın tasarruf hakkı hayatta olduğu sürece kendisinde bulunmasını, vefatının ardından ise nesli sona erinceye dek çocuklarının tasarrufunda kalmasını şart koşmuştur¹⁷⁵.

Toplamda dört parça bağını vakfeden bir diğer kadın ise Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmet kızı Şerife Emine Hatun'dur. Üsküdar'da Balıkçılar mevkiinde bulunan ve üç cephesi bağlarla çevrili olan bu mülkü, belirli vakıf şartlarına bağlı olarak vakfetmiştir. Vakfiye şartnamesine göre, söz konusu

¹⁷³ VGMA., VD., nr.733, s. 35.

¹⁷⁴ ÜŞS. 321, s. 52-53.

¹⁷⁵ ÜŞS. 215, s. 140

bağların kiraya verilmesi ve elde edilecek mahsul gelirinin Arakiyeci Hacı Cafer Cami'sinin ihtiyaçları için kullanılması öngörülmüştür¹⁷⁶.

Kadı karyesi sakinlerinden Abdullah kızı Hatice Hatun, Kadı Karyesi'ne ait bağların yoğunlaştığı Muda burnu mevkiinde yer alan bir parça bağını vakfetmiştir. Yaklaşık 12 dönüm büyüklüğündeki bu taşınmaz, iki cephesinden bağlarla, bir cephesinden denizle çevrilidir. Bağ yıllık 120 akçe mukataa ödemesiyle Sultan Selim Han Vakfı'na bağlıdır. Vakfiye şartnamesine göre, bağın tasarruf hakkı Hatice Hatun hayatta olduğu sürece kendisinde kalacak, vefatının ardından ise evlatlarına intikal edecektir¹⁷⁷.

Çengelköy Karyesi sakinlerinden Mustafa kızı Hatice Hatun, Kefçe Mahallesi'nde bulunan bağını vakfetmiştir. Bağın coğrafi konumu incelendiğinde, bir tarafının başka bir bağ ile çevrili olduğu, diğer taraflarında ise konut alanlarının yer aldığı görülmektedir. Bu durum, vakfedilen mülkün hem tarımsal hem de yerleşim alanlarına yakın bir konumda bulunduğunu ve böylelikle ekonomik değeri yüksek, çok işlevli bir alan sunduğunu göstermektedir. Hatice Hatun'un vakfettiği bağ arsasının yüzölçümü 400 ziradır; bu da yaklaşık olarak 2296 metrekareye tekabül etmektedir. Bağ içerisinde yer alan konut ile birlikte vakfedilmiş olup bu yapı da vakfın kapsamına dâhil edilmiştir. Vakfiye şartnamesine göre, bağın ve evin kiraya verilmesi, elde dilecek gelirle mülk satın alınması ve bu mülklerden sağlanacak gelirlerin evlatlarına intikal etmesi şart koşulmuştur¹⁷⁸.

Abdullah kızı Şemse Hatun'da aynı bağlamda, Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde yer alan bağını vakfetmiştir. Bağda, meyveli ve meyvesiz çeşitli ağaçlarla donatılmış olup içerisinde bir adet çatma oda bulunmaktadır. Söz konusu yapı, bağın yalnızca tarımsal arazi olmasının yanı sıra bağ işleri esnasında dinlenme amaçlı kullanıma da açık olduğunu göstermektedir. Şemse Hatun, vakıf şartnamesinde bağın idaresini hayatta olduğu sürece kendi tasarrufunda tutmuş, vefatının ardından ise bağın oğluna ve onun nesline intikal etmesini şart koşmuştur¹⁷⁹. Vakfedilen bağın hem üretim

¹⁷⁶ ÜŞS. 564, s. 45.

¹⁷⁷ VGMA., VD., nr.747, s. 478.

¹⁷⁸ ÜŞS. 562, s. 87.

¹⁷⁹ ÜŞS. 206, s. 52.

potansiyeli hem de yapı içeriği itibariyle aileye uzun vadeli bir gelir ve mülk devamlılığı sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

Benzer bir yaklaşım, Camikebir Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa kızı Âlime Hatun'un vakfiyesinde de görülmektedir. Âlime Hatun, içerisinde bir ev, üç su kuyusu ve çeşitli meyveli meyvesiz ağaçların bulunduğu, toplam 4000 zira yaklaşık 2296 metrekare büyüklüğündeki arsa üzerindeki bir parça üzüm bağını vakfetmiştir. Vakfiye şartlarına göre, hayatta olduğu müddetçe söz konusu evde ikamet etmeyi ve bağın tasarrufunu elinde bulundurmaya istemiştir. Vefatının ardından ise mülkün tasarruf hakkını çocuklarına bırakmıştır¹⁸⁰. Söz konusu bağın çevresinin mülklerle çevrili olması, bu alanın geçmişte daha çok tarımsal amaçlı olarak kullanılmışken zamanla konutlaşmaya açıldığını ikinci bir seçenek olarak ise mahallenin bir yerleşim alanı olup vakıfın arsasının bir bölümünü gelir sağlamak amacıyla bağ yaptığı ihtimalini düşündürmektedir.

2.4.Bekâr Odaları

Vakıf kapsamına dâhil olan bir diğer mülk türü, genellikle yerleşim merkezlerinin dışında konumlandırılan *bekâr odaları* olarak adlandırılan yapılardır. İstanbul, her dönemde farklı meslek gruplarına ve geçimini sağlamak isteyen bireylere ev sahipliği yaparak güçlü bir ekonomik merkez olma özelliğini korumuştur. Bu durum, çeşitli niteliklere sahip göçmenlerin şehre akın etmesine yol açmıştır. Göçmen grupları arasında öne çıkan bekârlar genellikle mahalle halkından ayrıştırılan ve şehir dışında yaşamaları için özel odalar inşa edilerek mahalleden uzakta konumlandırılmışlardır¹⁸¹. Üsküdar diğer bölgelere göre daha yerel unsurlara sahip görünüyordu. Bekâr nüfusun yoğun olarak bulunduğu Üsküdar'daki Balaban İskelesi'nin bulunduğu Şemsi Paşa'ya uzanan sahil şeridi suç oranının son derece yüksek olduğu bir bölge olmuştu. Hiçbir zaman uluslararası bir limana sahip olamayan Üsküdar, aynı zamanda gözden düşen devlet memurlarının sürgün yeri haline gelmişti¹⁸². Bekâr nüfusun yoğunlaştığı Üsküdar, suç oranlarının artış gösterdiği bir

¹⁸⁰ ÜŞS. 192, s. 60.

¹⁸¹ Cem Behar, *Orada bir musiki var uzakta; XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı/Türk Musiki Geleneğinin Oluşumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s.45-46.

¹⁸² Işıl Çokuğraş, "Osmanlı Bekâr Odaları", *Mimarist Dergisi*, Mayıs 2013, s. 34.

merkez haline gelmiş ve bu sebeple zaman zaman bekârların bölgeye alınmaması ve yeni bekar odalarının inşasının yasaklanması istenmiştir¹⁸³.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bekâr odalarında yaşayan bireylerin bulunduğu bölgeler genellikle içki, kumar ve fuhuş gibi suç oranının yaygınlaştığı alanlar olmuştur. Bu durum, Osmanlı kentsel dokusundaki modern kentli ve kırsal-kentsel yaşamı iç içe yaşayan kesimlerle, vergilendirme usullerine tabi tutulan reaya dışındaki marjinal grupların toplumsal düzeni bozacağı gerekçesiyle toplumdan ayrışmasını sağlamıştır. Mahalleden izole bir biçimde yaşayan bekârlar, yan yana konumlandırılmış hücre tipi odalarda yaşamlarını sürdürmektedir. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, bu bireylerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak adına birinin görevlendirildiği ve her odada bir odabaşı ve zabitin bulunduğu bir düzenlemeye tabidir¹⁸⁴. Bekâr odalarının bulunduğu bölgelerde, çamaşırlarını yıkamak için kullandıkları çamaşırhaneler mevcuttu¹⁸⁵. Reşat Ekrem Koçu, buralarda çalışan kadınlara toplum tarafından da iyi gözle bakılmadığını ve uygunsuz kabul edildiklerinden bahsetmektedir¹⁸⁶.

Bekâr odalarının çoğunluğu, Osmanlı klasik döneminde vakıf yapıları içinde bulunmaktaydı. Bu durum, odalarda barınan bekârlar ve bu yapıların denetimini sağlamak amacıyla devlet tarafından sağlanan bir kontrol mekanizması olduğunu göstermektedir. Odaların iç yapılarına dair detaylı bilgilere ulaşamamış olsak da vakfiye kayıtları, bu odaların genellikle mahalle dışında ve birbirine bitişik şekilde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak bazı istisnai durumlar da söz konusu olabilmekteydi. Örneğin, 1654 tarihinde İstanbul'da Esşeyh Muhiddin Kocavi Mahallesi'nde yaşayan Mustafa kızı Emine Hatun, Üsküdar'a tabi Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde kız kardeşi Raziye ile müşterek hisseye sahip oldukları beş adet odayı ve yine aynı mahallede adı geçen beş odanın yakınında bulunan bir tarafı kendi vakfı bir tarafı kız kardeşi Ayşe'nin mülkü bir taraftan Emine Hatun'un kendi mülk bahçesi

¹⁸³ AMŞS, nr.1, s. 7.

¹⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname C.1*, s. 281.

¹⁸⁵ VGMA., Vd., no:649. s. 39. (Belgede Çamaşırcı Hatice Usta isimli kadının Üsküdar'da Haydar Paşa'da bir kuyu vakfı olduğu ve nezaretinin Saray-ı Atik kethüdası Beşir Ağa'da olduğu belirtilmişti. Detaylı bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Çamaşırcı olarak belirtilmesi Hatice ustanın bekar odalarının çamaşırlarını yıkayan görevli kadınlar olduğu açıktır.)

¹⁸⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Bekar Çamaşırcıları", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, s. 2405-2406.

ve bir tarafı tarik-i hass ile çevrili iki odayı vakfetmiştir¹⁸⁷. Bu örnekte, birbirine yakın konumdaki odaların çevresindeki yapıların, vakfı yapan kişilere ait olduğu görülmektedir. Böylece, vakfedilerek kiraya verilen odalarda barınacak olan kişilerin, farklı çevrelerden gelen kişilere rahatsızlık verme gibi bir durumu öngörmeyen bir düzenlemeye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Örnekte bahsi geçen odaların çevresindeki bahçe ve mülk sahiplerini değerlendirdiğimizde, bu alanların aynı anababadan olma kız kardeşlere ait olduğunu gözlemliyoruz. Bu durum, söz konusu kadınların bu mülkleri babalarından kalan miras yoluyla elde ettiklerini düşündürmektedir. Vakfiye şartlarına baktığımızda, kiralanen odalar için Emine ve Raziye adlı kız kardeşlerin odaların vakfedilmesiyle hizmet alacak kişilere görevlerinin karşılığında babaları merhum Mustafa Efendi'nin türbesinde ruhuna her cuma günü ve mübarek aylarda Yasin-i Şerif okunmasını şart koştuklarını görmekteyiz. Bu şartı ise babalarından kalan mirastan dolayı ahde vefa olarak adlandırabiliriz.

Odalar inşa edilirken, özellikle mahallelerin dışında konumlandırılmış olmasına ek olarak, bu odaların belirli bölgelerde yan yana inşa edilmesine de dikkat edilmiştir. 1662 senesinde Üsküdar'a tabi Pazarbaşı Mahallesi'nde yaşayan Fatma binti Rıdvan Hatun, yine Üsküdar'a tabi Arakiyeci Hacı Cafer Mahallesi'nde bulunan bir tarafı Hüseyin Efendi vakfı odaları, bir tarafı Sinan Paşa Sarayı¹⁸⁸ adıyla ünlü olan saray, bazen Mehmet ağa vakfı bahçesi, bir tarafı Ahmet usta bin Mustafa mülkü ve bir taraftan umumi yol ile sınır olan 15 odadan oluşan önü sofalı odalar ile yedi adet inşa edilmiş olan odalar ve arsasını vakfetmiştir¹⁸⁹.

Örnekte görüldüğü gibi inşa edilen odaların komşuları arasında farklı kişilere ait vakıf odaları mevcuttur. Fatma hatun, vakfettiği odalar için şartlarını belirlerken, hayatta olduğu sürece odaların kirasını kendi masraflarını karşılamak amacıyla almayı talep etmiş ve vefatından sonra Hatice Sultan Cami'sinde her gün bir cüz-i şerif okuyan kişiye, ardından Salih efendiye ve onun evlatlarına şart koymuştur. Vakfiye

¹⁸⁷ ÜŞS. 211, s. 26.

¹⁸⁸ Saray, III. Murad ve III. Mehmed'in saltanat dönemlerinde sadrazamlık yapmış olan Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bk. Ahmet Önal, "Koca Sinan Paşa'nın Üsküdar'daki Vakfı ve Diğer Eserleri", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX., Ed. Coşkun Yılmaz, C.2, Ekim 2021, s. 89-90

¹⁸⁹ ÜŞS. 235, s. 98.

kaydından anladığımız üzere, Fatma hatunun bu odalara nasıl sahip olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, eşinin veya çocuklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Vakfiye kaydındaki özellikle Fatma hatunun, kendi masraflarını karşılamak amacıyla hayatta olduğu sürece odaların kirasını almayı talep etmesi, eşinin ve çocuklarının olmadığını ve Fatma Hatun'un odaların kirasını sağlığında talep etmesi başka bir gelire sahip olmadığı ihtimalini düşündürmektedir.

Hürrem kızı Ayşe Hatun'da 1648 yılında oluşturduğu vakfiyesinde, Hacı Hatun Mahallesi'nde yer alan ve birbirine bitişik olarak inşa ettirdiği 9 adet odayı vakfetmiştir. Vâkıfe, bu taşınmazların 6'sının peşin 31'er akçe, kalan 3'ünün ise peşin 35'er akçeye kiraya verilmesini ve bu kiralama işinin vakfın mütevellisi tarafından yürütülmesini şart koşmuştur. Vakfiye senedine göre, elde edilecek gelirle Kur'an-ı Kerim'i güzel okuyabilen iki kişiye günlük 2'şer akçe ödenmesi ve bu kişilerin her gün öğle namazından sonra Nalçaçı Şeyh Halil Efendi Mescidi'nde Kur'an-ı Kerim okuyarak sevabının birini kendisine, diğerini ise annesine ithaf etmesini şart koşmuştur. Ayrıca, yıllık 1080 akçeye tekabül eden bir meblağ ile *tutiyan-ı marazı* olarak anılan göz ilacının satın alınıp, uygun şekilde hazırlanarak göz ağrısı çeken kimselere ücretsiz dağıtılması, söz konusu odalardan üçünün kirasından elde edilecek yıllık 180 akçenin, aynı mahallede bulunan bir su kuyusunun bakım ve onarımı için gerektiğinde kullanılması öngörülmüştür. Müteveli olarak Arslan Ağa adında bir şahsın görevlendirilmesi ve günlük 1 akçe ücret tayin edilmesi uygun görülmüştür. Bir kişinin de odabaşı olarak tayin edilmesi, kiracıların ödemelerini toplayarak mütevelliyeye teslim etmesi bu hizmeti karşılığında ise odalardan birinin kirasının ona verilmesi eğer odada kalmak isterse kendisinden kira alınmaması belirtilmiştir¹⁹⁰.

Bu vakfiye kaydı, Osmanlı döneminde kadınların dini ve eğitsel alanların yanı sıra sağlık hizmetleri konusunda da bilinçli ve hedefli hayır faaliyetlerinde bulunduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Vakfiyede, göz hastalıklarında kullanılan ve *tutiyan-ı marazı* olarak bilinen bir ilacın satın alınıp toplumda bu rahatsızlıktan mustarip kimselere ücretsiz olarak dağıtılması için özel bir bütçe ayrılmıştır. Bu durum, dönemin sağlık sorunları arasında göz hastalıklarının önemli

¹⁹⁰ ÜŞS. 206, s. 25.

bir yer tuttuğuna işaret etmektedir. Nitekim Osmanlı şehirlerinde toz, yetersiz hijyen koşulları, ışık yetersizliği ve beslenme eksiklikleri gibi etkenler, görme sorunlarının yaygınlaşmasına neden olmuştur¹⁹¹. Dönemin tıbbi metinlerinde, göz hastalıkları için özel tedavi yöntemlerine yer verildiği ve tutiyan gibi maddelerin kullanıldığı bilinmektedir¹⁹². Ayşe Hatun'un vakfında göz sağlığına yönelik bu hassasiyet, sadece bireysel bir deneyimin ürünü olmayıp, aynı zamanda kamusal faydayı önceleyen bir bilinçle şekillenmiştir.

2.5.Dükkânlar

Üsküdar'da ticaretin merkezi konumundaki alanlar genellikle *sûk* olarak adlandırılan çarşılardır. Bu çarşılar arasında en meşhuru, içinde Zincirlikuyu olarak bilinen bedesteni de barındıran Üsküdar Çarşısı idi. Bunun yanı sıra, adlarını ilgili zanaat kollarından alan Ucular, Hamamcılar, Arasta, Demirciler ve Keresteciler çarşıları da bölgedeki önemli ticaret alanları arasında yer almaktaydı. Ticari hayatın bir başka odak noktası ise Atpazarı idi. Ayrıca, Üsküdar İskeleyi ve Balaban İskeleyi gibi ulaşım merkezlerinin çevresinde kayıkhanelerle birlikte çeşitli dükkânlar yer almakta; bu alanlar hem ticaretin hem de ulaşım faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgeler olarak dikkat çekmekteydi. Çavuşderesi olarak bilinen muhitte de hanlar, fırınlar ve bakkal dükkânları gibi çok sayıda ticari işletme bulunmaktaydı¹⁹³.

Bu çarşıların yanı sıra, Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı, Atik Valide Sultan Vakfı ve Mihrimah Sultan Vakfı gibi önemli vakıflara ait dükkânlar da genellikle bu yapıların çevresinde konumlandırılmıştı. Bu dükkânlar, vakıflar tarafından esnafa kiralanmak suretiyle işletilmekte ve böylece vakıf gelirlerine katkı sağlamaktaydı. Öte yandan, Üsküdar'daki ekonomik hayat sadece merkezi çarşılarla sınırlı kalmamış; mahalle aralarında da çeşitli dükkânlara rastlanmıştır. Bu durum, Üsküdar'ın ekonomik yapısının hem merkezi hem de yerel düzeyde çok katmanlı ve yaygın bir ticari örgütlenmeye sahip olduğunu gösterir¹⁹⁴.

¹⁹¹ Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağlık Hayatı", *Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, Ed. Coşkun Yılmaz, C.IV., İBB. Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 98.

¹⁹² Mihrican Aynacı, "Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klasik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, İstanbul 2012, s. 35.

¹⁹³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 1461-1468.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz: Suraiya, Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Orta Halli Osmanlılar ve Gündelik Hayat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 121-122; Suraiya

Bu bölümde Üsküdar'ın görece zengin ve renkli çarşısında, dükkânı bulunan ve bunu kendi belirledikleri şartlar çerçevesinde vakfeden kadınlara yer verilmiştir. İncelenen tarih aralığında her ne kadar az sayıda kadının dükkân vakfettiği görüle de erkek egemen çarşılardaki bu rakamın dikkate değer bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Üsküdar'da 10 kadın, vakıflarını teşkil ederken çeşitli dükkânlarını akar olarak vakfetmiştir. Bu vâkıflardan 4'ü vakfa konu olan dükkânların işlevine dair açık bir bilgiye yer vermemiş dükkânların niteliğini belirtmemiştir. Diğer 6 kadın ise, vakfettiği dükkânlarının türünü açıkça ifade etmiştir. Bu kadınların sosyal statülerine bakıldığında, ekonomik açıdan güçlü ve toplumun üst sınıfına mensup oldukları anlaşılmaktadır.

Dükkânların işlevine dair bilgi verilmeyen örneklerden biri, Üsküdar'ın Aşçıbaşı Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Mülâyim Hatun'a¹⁹⁵ aittir. Aynı mahallede bulunan bazı taşınmazlarını vakfetmek suretiyle hayır faaliyetinde bulunmuştur. Vakfiye kaydına göre, söz konusu taşınmazlar 3 üst kat odası ile alt katında 1 mahzen ve 1 adet dükkândan oluşmaktadır. Ancak vakfiyede bu dükkânın kullanım amacına veya hangi tür ticari faaliyete tahsis edildiğine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Benzer şekilde, dükkânların işlevini dair bilgi verilmeyen bir diğer örnek ise Kefçe Mahallesi'nde ikamet eden Mustafa kızı Rahime Hatun'a aittir¹⁹⁶. Rahime Hatun, düzenlemiş olduğu vakfiyesinde iki katlı evini ve bitişik beş adet dükkânını vakfetmiş; ancak bu dükkânların hangi tür işletmeler olarak kullanıldığını belirtmemiştir.

Vakfettiği dükkânın işlevine dair bilgi verilmeyen bir diğer vakfiye kaydı, Takiyyeci Mehmet Mahallesi'nde ikamet eden Mehmet kızı Ayşe Hatun'a aittir. Ayşe Hatun, düzenlemiş olduğu vakfiye ile iki katlı evini ve bu evin sokak kapısı cephesinde yer alan 1 adet dükkânı vakfetmiştir. Vakfiye kaydında, komşularından birinin

Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650)*, çev: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s. 76; Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 234-236; Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 110.

¹⁹⁵ ÜŞS. 192, s. 73.

¹⁹⁶ ÜŞS. 196, s. 92.

Demirci Mehmet Efendi olduğu bilgisi yer almaktadır¹⁹⁷. Komşusunun da dükkâna sahip olması, Ayşe Hatun'un mülkünün bulunduğu mevkinin yalnızca yerleşim alanı olmanın ötesinde, aynı zamanda ticari faaliyetlerin de sürdüğu canlı bir kentsel dokuya sahip olduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan, vakfiyelerinde dükkânların türünü açıkça belirten kadınlar da bulunmaktadır. Bulgurlu mahallesinde ikamet eden Seyyid Hüseyin Efendi'nin kızı Şerife Emine Hatun, Bulgurlu Mahallesi'ndeki mülkü başta olmak üzere, Üsküdar'ın çeşitli mahallelerinde yer alan toplam 5 adet konutunu ve Süleyman Ağa Mahallesi'nde bulunan bir adet demirci dükkânını vakfetmiştir. Vakfiyede açıkça belirttiği üzere, bu gayrimenkullerin kiraya verilmesi ve elde edilen gelirle Mihrimah Sultan Cami'sinde görev yapan imam, Şeyhülkurra, câbi, noktacı gibi görevlilerin ücretlerinin karşılanmasında kullanılması öngörülmüştür¹⁹⁸.

Kadınların yalnız başlarına vakıf kurmalarının yanı sıra, eşleri veya diğer aile bireyleriyle birlikte vakıf tesis etmeleri vakfiye kayıtlarında sık karşılaşılan bir uygulamadır. Nitekim Üsküdar'ın Cedid Mahallesi'nde ikamet eden hayırseverlerden Çeşnigir İbrahim Ağa ve eşi Gençnihan Hatun'un vakfı bu uygulamaya örnek teşkil etmektedir. Eşiyle birlikte oluşturdıkları vakıf aracılığıyla Cedid Mahallesi'nde yer alan ikametgâhlarını, bu evin karşısına bulunan 9 adet üst kat ve 1 adet alt kat odadan oluşan konutu, aynı konutun alt katında bulunan Arpacı dükkânını ve mahalle dışında konumlanan 2 kıta üzüm bağını vakfetmişlerdir. Vakfiyede, hayatta oldukları sürece müşterek ikametgâhlarında birlikte yaşamaya devam edecekleri ve bu taşınmazlar üzerinde tasarruf yetkisinin kendilerinde kalacağı açıkça belirtilmiştir. Bu kapsamda, mülkler üzerinde gerçekleştirilecek kira, değişiklik veya başka türden tasarruf işlemlerinin ancak kurucuların izniyle yapılabileceği vurgulanmıştır¹⁹⁹.

Gülfem Hatun Mahallesi'nde ikamet eden Abdullah kızı İsmihan Hatun, söz konusu mahallede yer alan bazı taşınmazlarını vakfetmiştir. Vakfiye kaydına göre, vakfettiği 3 adet üst kat odasını, önlerinde 2 sofa ve 1 dehlizi, alt katında ise sanatkârane bir biçimde inşa edilmiş ahşap 1 göz tahta ambar ile 1 su kuyusunu ve

¹⁹⁷ ÜŞS. 215, s. 44.

¹⁹⁸ VGMA., VD., nr.626/1, s. 208.

¹⁹⁹ VGMA., VD., nr.627, s. 335.

meyveli meyvesiz ağaçlarla donatılmış bir bahçeyi içermektedir. Ayrıca, Selman Ağa Sokağı'nda bulunan bir adet demirci dükkânının günlük üç akçeye kiraya verilmesini ve bu gelirle söz konusu dükkânın bakım ve onarımının karşılanmasını şart koşturmuşur²⁰⁰.

İsmihan Hatun'un ailesinin servetinin kaynağına dair vakfiye senedinde doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, sahip olduğu mülklerin mimari özellikleri ve kullanım amacı dikkate alındığında, sosyal statü açısından üst tabakaya mensup olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle farklı bir mahallede yer alan ticari nitelikteki bir dükkânın vakfa dâhil edilmesi, onun sadece konut değil gelir getirici taşınmazlar üzerinde de tasarruf yetisine sahip olduğunu ve vakıf kurumu aracılığıyla bu varlıkları toplumsal faydaya dönüştürme iradesini ortaya koyduğunu göstermektedir.

Selman Ağa Mahallesi'nde dükkân vakfeden bir diğer kadın ise Şaban kızı Fatma Hatun'dur. Vakfiyesinde sofalı iki katlı evini ve bu evin altında yer alan 1 adet atar dükkânını vakfetmiştir. Vakfiye kaydında, komşularından birinin bakkal dükkânına sahip olduğu bilgisine de yer verilmiştir²⁰¹. Bu durum söz konusu mahallenin yalnızca bir konut alanı değil, aynı zamanda farklı meslek gruplarına ait dükkânlarının bir arada bulunduğu, dolayısıyla ticari hayatın canlı bir biçimde sürdüğü yerleşim alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Fatma Hatun'a ait başka bir vakfiye kaydında ise, vakfettiği bu dükkâna ek olarak bir adet bazarcı dükkânına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ikinci vakfiyede, bu dükkânın vakıf konusu yapılmadığı; yalnızca bu dükkânın yanında bulunan evin vakfedildiği görülmektedir²⁰². Buna göre, Fatma Hatun'un 2 farklı konuta ve 2 adet dükkâna sahip olması, onun ekonomik açıdan güçlü bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Mustafa kızı Hafize Hatun da evini ve evinin alt katında yer alan kahve dükkânını vakfetmiş ve bu taşınmazların kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin vakfın şartları doğrultusunda kullanılmasını istemiştir. Vakfiye senedinde, dükkânın sınırları belirtilirken komşularından birinin de yukarıda bahsedilen Saliha Hatun'un vakfetmiş

²⁰⁰ ÜŞS. 206, s. 51-52.

²⁰¹ ÜŞS. 237, s. 59.

²⁰² ÜŞS. 268, s. 50.

olduğu atar dükkânıdır²⁰³. Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu bölgenin konut ve ticari birimlerin iç içe geçtiği canlı bir yerleşim dokusuna sahip olduğu görülmektedir.

Üsküdar'ın önemli ticaret merkezlerinden biri olan Çavuşderesi Mahallesi'nde ikamet eden Mustafa Dede kızı Saliha Hatun, aynı mahallede bulunan 2 adet evini ve bu evlerden birinin altında yer alan nalbant dükkânını vakfetmiştir²⁰⁴. Vakfettiği taşınmazların hem konut hem ticari nitelik taşıması Saliha Hatun'un vakıf aracılığıyla mahallenin sosyal ve ekonomik yapısına katkı sağladığını göstermektedir. Özellikle konutun alt katında yer alan dükkân, şehir dokusunda sıkça rastlanan çok işlevli mekân kullanımının bir örneğidir. Bu tür yapılaşma, kadınların ev içi alanla sınırlı görünen yaşamlarının, aslında mahallenin ticari ve sosyal canlılığı ile iç içe olduğunu göstermektedir. Saliha Hatun'un söz konusu servetinin kaynağı muhtemelen babası Mustafa Dede'ye dayanmaktadır. Nitekim babası, Selman Ağa Mahallesi'nde bulunan ve kendisinin adıyla anılan Şeyh Mustafa Dede Cami'sinin banisi olup, ailesinin vakıf geleneğine bağlılığını ve kamusal alanda etkinliğini yansıtmaktadır.

Abdullah kızı Gülnar Hatun da vakfiyesinde evini ve evinin altında yer alan 2 adet demirci dükkânını vakfetmiş ve dükkânların kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin dükkânların bakım ve onarımı için kullanılmasını şart koşturmuştur²⁰⁵. Komşu mülklerden birinin kalaycı dükkânı olması, söz konusu alanın çarşı niteliğinde bir ticaret bölgesi olduğunu göstermektedir.

2.6.Diğer Mevkuflar

2.6.1. Değirmen

Üsküdar geniş bahçelere bostanlara ve tarımsal üretime elverişli arazilere sahip bir zirai faaliyet alanı olarak da öne çıkmaktadır. Bu yönüyle hem şehir ekonomisine katkı sağlayan bir üretim merkezi hem de tarım ürünlerinin işlenmesi sürecinde kullanılan değirmenlerin bulunduğu önemli bir bölgedir. Tarım ürünlerin işletilerek un

²⁰³ ÜŞS. 577, s. 38.

²⁰⁴ ÜŞS. 256, 67.

²⁰⁵ ÜŞS. 283, s. 45.

haline getirilmesi işlemi için genellikle su gücüyle çalışan değirmenler kullanılmıştır²⁰⁶.

Tarımın önemli bir unsuru olan Üsküdar'daki değirmenlerden biri Safiye Hatun'un tasarrufundaydı Camikebir Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Safiye Hatun, sahip olduğu su ile çalışan değirmenin yarısını 1062/1652 yılında vakfetmiştir²⁰⁷. Halk arasında *Gökçe Değirmeni* olarak bilinen bu işletme, vakfiye şartnamesine göre, Safiye Hatun'un sağlığında kendisi tarafından işletilecek ve gelirinden kendisi tasarruf edecektir. Vefatının ardından, nesli son bulana dek evlatlarının yararlanması, neslin tükenmesi halinde ise vakfın idaresinin Medine-i Münevvere Vakfı Mütevellisine devredilmesi ve kiralanarak elde edilen gelirin Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmesi öngörülmüştür.

2.6.2. Kayıkhane

Kayıkçı esnafı ve onların faaliyet alanı olan kayıkhaneler, şehrin günlük işleyişinde de belirleyici bir rol üstlenmekteydi. İstanbul'un semtleri arasında ulaşımı sağlamak dönemin önemli bir lojistik sorunuydu ve bu sorunun çözümünde kayıkçı esnafı merkezi bir konumdaydı. Bu bağlamda Üsküdar, hem Anadolu yakasının İstanbul ile bağlantısını sağlayan konumu hem de barındırdığı iskeleler ve kayıkhaneler sayesinde, ulaşım açısından stratejik bir merkez olarak öne çıkmaktaydı. Üsküdar kayıkçıları, yolcu ve yük taşımacılığı yoluyla yerel ihtiyaçlara cevap vermenin ötesinde askeri amaçlı olarak da kullanıldığı bilinmekteydi²⁰⁸.

1728 yılında gerçekleştirilen kayıkçı esnafı sayımında Üsküdar'daki kayıkçılık faaliyetlerine dair önemli bilgiler mevcuttur. Sayıma göre, bölgede Büyük iskele, Salacak İskelesi ve Kuzguncuk olmak üzere üç adet iskele bulunmaktadır. Sayımda Büyük İskele de faaliyet gösteren kayıkçılardan biri hariç tamamının Müslüman olduğu, buna karşılık Salacak ve Kuzguncuk bölgelerinde bulunan kayıkçı ve kayıkhanelerin tamamının gayrimüslim tebaaya mensup olduğu kaydedilmiştir. Üç

²⁰⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 123.

²⁰⁷ ÜŞS. 209, s. 61.

²⁰⁸ Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul 2008, s. 247.

iskelede toplam 333 kayık tespit edilmiş ve aylakçılarla birlikte toplam 748 kayıkçı esnafı olduğu görülmektedir²⁰⁹.

Üsküdar'da yaşayan Rahime Hatun 1734 yılında, Kuzguncuk İskeleyi'nde bulunan ve ailesinden kendisine intikal eden bir göz kayıkhaneyi vakfetmiştir. Vakfiye'ye göre bu mülk, Rahime Hatun'a vefat eden kızı Şerife Meryem Hanım ise eşi Seyyid Fethullah Efendi'den şer'i miras yoluyla geçmiştir. Rahime Hatun, söz konusu kayıkhaneyi vakfederken, vakfın tevliyet ve tasarruf hakkını hayatı boyunca kendinde saklı tutmuş ve elde edilen gelirin bir kısmını (günlük 2 akçe) Merhum kızı ve eşinin ruhuna bağışlanmak üzere, her gün Kur'an-ı Kerim'den birer Cüz okunması için ayırmıştır. Vefatının ardından ise bu hakların, 1718 yılında vefat eden Şeyhülislam Mahmud Efendi'nin oğlu ve eski Halep Kadısı olan damadı Abdullah Efendi'ye ve nesli son bulana dek onun çocukları ve torunlarına geçmesini şart koşmuştur. Vakfın tescil işlemi Kuzguncukta kayıkhaneye yakınında bulunan Abdullah Efendi'nin sahilhanesinde gerçekleşmiştir²¹⁰.

Rahime Hatun'un vakfiyesinden ve ailesine dair bilgilerden hareketle, vâkıfenin oldukça varlıklı ve itibarlı bir çevreye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Eşi Fethullah Efendi'nin Seyyid ünvanını taşıması, onun Hz. Peygamber soyundan geldiğini ve bu nedenle Osmanlı toplumunda özel bir statüye sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan, damadı Abdullah Efendi eski Şeyhülislam Mahmud Efendi'nin oğlu ve Halep Kadılığı gibi bir görevde bulunmuş bir kişidir. Bu bağlamda, Rahime Hatun'un ailesi hem ilmiye sınıfı mensubu bireylerle ilişkili hem de ekonomik açıdan güçlü bir konumdadır.

Yukarıda bahsettiğimiz 1728 yılında Üsküdar kayıkçı esnafına dair yapılan sayımda, Kuzguncuk İskeleyi'nde çalışan tüm kayıkçıların gayrimüslim olduğu

²⁰⁹ Detaylı bilgi için bk; Uluskan, *Üsküdar Kayıkçıları*, s. 248.; Mehmet İpşirli, *XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 173; Nejdet Ertuğ, *Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Büyük İstanbul Tarihi, Ankara 2001, s. 444; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Sayımları", *Osmanlı Önceli ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, 9-10 Mayıs 2002 Bildiriler II, İstanbul 2003, s. 405-410.

²¹⁰ VGMA., VD., nr.629, s. 731.

kaydedilmişti. Bu durum değerlendirildiğinde kayıkhanenin Rahime Hatun'un ailesine bu tarihten sonra geçmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

2.7.Yönetim Sistemi

2.7.1.Mütevelli

Mütevelli kavramı, kelime anlamı bakımından “başkasının işlerini üstlenen, yardımseverlik gösteren ve bakımını sağlayan kimse” şeklinde tanımlanabilir. Terimsel bağlamda ise, vakıf kurucusunun talebiyle kadı tarafından görevlendirilen vakfın faaliyetlerini ve vakfiye hükümlerini şer’i kurallar çerçevesinde yöneten kişiyi ifade eder²¹¹. Temel görevleri arasında, vakıf malvarlığının korunması ve gerektiğinde imar edilmesi vakıf adına çalışacak kişilerin seçimi, vakfın menfaatine uygun tasarrufların yapılması ve elde edilen gelirlerin belirlenen kişilere dağıtılması yer alır. Bu yönetim ve temsil yetkisine *velayet*, bu yetkinin bir kişiye verilmesi sürecine ise *tevlîyet* adı verilmektedir. Osmanlı hukuk uygulamalarında, mütevellinin üstlendiği bu yönetsel yetki için çoğunlukla *tevlîyet* terimi tercih edilmiştir²¹². Bununla birlikte, mütevelli olarak tayin edilecek kişinin hukuken akıl balıĝ, reşid ve güvenilir bir şahıs olması şart koşulmuştur.

Vakfın kuruluş aşamasında, mütevellinin yetki sınırları ve alacağı ücretler genellikle vakıf kurucusu tarafından ayrıntılı biçimde belirlenmiştir. Özellikle aile vakıflarında, mütevellilik görevi çoğu zaman doğrudan vakfı kuran kişiye verilirdi. Kurucunun vefatı halinde ise bu görev yönetim becerisi olan bir aile ferdine, genellikle çocuklarından birine intikal ederdi. Ailede ehil bireyler bulunduğu sürece bu uygulama nesilden nesile devam ederdi. Ancak vakıf kurucusunun soyunun tükenmesi durumunda, kadı tarafından uygun görülen ve gerekli nitelikleri taşıyan biri mütevelli olarak atanırdı. Bu tür vakıfların denetimi ve idaresi, vakfın bulunduğu yerin kadılığı tarafından yürütülürdü. Kadılar bölgelerindeki vakıfların işleyişini denetlemek üzere tayin ettikleri müfettişler aracılığıyla teftiş sağlarken, zaman zaman bu kontrolleri bizzat kendileri de gerçekleştirebilirdi²¹³.

²¹¹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s.297-340.

²¹² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s.641.

²¹³ Şinasi Altındağ, “Osmanlılarda Kadıların Salâhiyeti ve Vazifeleri Hakkında”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1967, s.351.

Vakıf senetlerinde, mütevelliliğin kime geçeceği ve özellikle kurucunun neslinin sona ermesi durumunda görevi devralacak kişilerde bulunması gereken nitelikler dikkatle belirtilmiştir. Mütevellinin cemaat içerisinde itibarlı, dindar ve salih bir kimse olması beklenirken, aynı zamanda vakıf işlerini yürütecek liyakate sahip, topluluk tarafından seçilmiş biri olması da istenmiştir. En çok önemsenen hususlardan biri ise, vakfın gelir ve giderlerinin mali nitelik taşıması nedeniyle mütevellinin güvenilirliği ile ilgilidir. Bu bağlamda mütevellinin *mutemet* yani *dürüst muhkem* yani sağlam karakterli ve *müstahkem* yani güven telkin eden biri olması gerektiğini vurgulanmıştır. Bu niteliklere yapılan atıflar, hemen her vakfiye metninde görülmektedir²¹⁴.

Üsküdar'da vakıf kuran 547 kadından 292'si hayatta oldukları sürece müteveli görevini bizzat üstlenme şartı koymuştur. Kuruculardan 103'ü yaşadıkları mahallenin imamını müteveli olarak tayin ederken 81'i bağlı bulundukları dergâh mütevellisinin vakfı yönetmesini istemiştir. 53 kadın kendi vefatlarının ardından mütevelliliğin kendi aileleri veya eşlerinin ailesi içinden bir akrabaya geçmesini şart koşmuştur. Geri kalan 9 kadın torunlarını, 7 kadın üvey oğullarını ve 2 kadın hizmetlerinde bulunan kadınları müteveli olarak belirlemiştir.

Bu veriler, kadınların vakıflar aracılığıyla bir kurumun yöneticiliğini üstlenme imkânı bulduklarını ve müteveli tercihlerinin bu yönetsel iradeyi nasıl şekillendirdiklerini ortaya koymaktadır. Hayatta oldukları sürece mütevelliliği bizzat üstlenmek isteyen kadınlar vakıfları üzerinde doğrudan söz ve yetki sahibi olmayı tercih etmiştir. Bunun yanı sıra çocuğu olmayan veya vakfın aile içinde devamlılığını sağlayacak bir varisi bulunmayan kadınlar, vakıflarının devamlılığını güvence altına alma gayesiyle kurumsal kimlikleri mahalle imamı, dergâh mütevellisi olan kişileri müteveli tayin etmeyi uygun görmüşlerdir. Aile çevrelerinden akrabalarını veya diğer yakınlarını tercih edenler ise vakfın yönetiminin güvenilir tanıdık ve sosyal bağlarla desteklenen bir çevrede kalmasını sağlama isteğini yansıtmaktadır. Bu çeşitlilik, kadınların içinde bulundukları toplumsal konum, sahip oldukları aile yapısı, dini çevreleri ve güven ilişkileri doğrultusunda vakıf idaresine ilişkin farklı beklenti ve yöntemler geliştirdiklerini göstermektedir.

²¹⁴ Kıvrım, "Konya Vakıfları", s.40.

2.7.2.Nazır

Nazır, vakıf yönetiminde mütevellinin tasarruf işlemlerini denetlemekle görevli kişiyi ifade eder. Nazır, mütevellinin işlem ve uygulamalarına doğrudan müdahale etmez ancak bunların vakfın şartlarına ve vakfiyede belirlenen hükümlere uygun yürütülüp yürütülmediğini gözetler. Gerektiğinde mütevelliyeye yol gösterici nitelikte tavsiyelerde bulunur ve herhangi bir usulsüzlük tespit ettiğinde durumu yetkili makamlara bildirir. Bir vakıfta nazırlık görevi ile mütevellilik görevi aynı kişide birleşmez bu iki görev birbirinden bağımsız olarak yürütülür ayrıca nazırlık makamına hem kadınlar hem de erkekler atanabilmektedir. Böylece vakıf denetimi cinsiyet farkı gözetmeksizin yerine getirilebilmektedir²¹⁵.

Üsküdar'da incelenen vakıflarda 92 vakfa nazır tayin edilmiştir. Bu vakıflardan 44'ünde kurucuların mensubu oldukları dergâhın nazırı veya dergahda görev yapan seccade nişin bulunan kişinin nazırlıkla görevlendirildiği, ayrıca 25 vakıfta cami imamının, 13 vakıfta ise cami müezzininin bu görev için tercih edildiği görülmektedir. Aile bağlarına dayalı seçimler de mevcuttur. 4 vakıf kurucusu oğlunu, 2'si kız kardeşini ve 3'ü damadını nazır olarak atamıştır. Bunun yanı sıra 4 vakıfta ise medrese müderrisleri nazırlık görevini üstlenmiştir. Bu tercihler, vakıf kurucularının denetim yetkisini ya dini otoritelere ya da güven duydukları yakın çevrelerine emanet ederek vakfın işleyişinin vakfiye şartlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamayı amaçladıklarını ortaya koymaktadır.

2.8.Para Vakıfları

Osmanlı vakıf sisteminin bir parçasını oluşturan bu vakıfları diğer vakıflardan ayıran husus vâkıf tarafından malvarlığının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Vakfedilen bu meblağlar çeşitli dönemlerde farklı usüllerde işletilerek elde edilen gelir hayır işlerine sarf edilmekteydi.

Para vakıflarının ilk ortaya çıkış tarihi hakkında çeşitli müstakil çalışmalar yapılmış ancak tatmin edici kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte vakıf kurumunun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren faaliyet alanını giderek genişlettiği, 15. yüzyıla gelindiğinde ise önemli bir dönüşüm geçirerek sermayesi para olan

²¹⁵ Kıvrım, *Osmanlı Döneminde Ayntab Vakıfları*, s.87.

vakıfların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Her ne kadar paranın vakfa konu edilip edilemeyeceğine ilişkin teorik tartışmalar daha önceki dönemlerde başlamış olsa da Osmanlı öncesinde para vakıflarının fiilen uygulandığını gösteren somut bir örnek tespit edilememiştir²¹⁶. Osmanlılarda tespit edilen ilk para vakfı örneğinin 1423’de Edirne’de Hacı Muslihiddin Efendi tarafından kurulduğu tespit edilmiştir. Ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından para vakfının teşkil edildiği ve süreç içerisinde yaygınlaştığı görülmektedir²¹⁷.

Para vakıflarının sürdürülebilirliği ve ulaşılabilirliği onların yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlarken, ulema arasında tartışmaları da beraberinde getirmişti. Para vakıflarını Hanefi mezhebi dışındaki diğer fıkıh mezhepleri caiz görürken Hanefi mezhebinde ise İmam Zufer dışında hiçbir hukukçu tarafından caiz görülmemiştir²¹⁸. Osmanlı âlimleri arasında da konu tartışılmış ve Çivizâde, para vakıflarının caiz olmadığını bu sebeple bir an evvel yasaklanması gerektiği yönünde bir fetva yayınlamıştır. Devrin Fakihleri arasında yer alan Sofyalı Bali Efendi fetva metni eline geçer geçmez Kanuni Sultan Süleyman, Çivizâde ve Ebu Suud Efendi’ye para vakfının caiz olduğunu yasaklanmaması gerektiğini belirten mektuplar göndermiştir²¹⁹. Para vakıflarının en büyük destekleyicilerinden Ebu Suud Efendi 1545 yılında Şeyhü’l-İslam olduktan sonra bütün bu tartışmalara ışık tutmak amacıyla Risâle fi Vakfî’l-Menkûl ve’n-Nukud adlı eserini yayınlamış ve para vakfı ile ilgili hukuki esasları ortaya koymuştur. Ancak tüm bu çalışmalar tartışmaları sonlandırmaya yetmemiştir. Tüm tartışmalara rağmen devletin ve din âlimlerinin para vakıflarına sahip çıkması ile önu büyük oranda açılmış ve para vakıfları halk tarafından yoğun talep görmüş ve Osmanlı’da para vakıfları önemli bir finans müessesesi haline gelmiştir²²⁰.

Üsküdar özelinde baktığımızda ise ilk para vakfı kaydı 1510 tarihin tescil edilmiştir. Kadınlar tarafından Üsküdar’da oluşturulan ilk para vakfı kaydı ise 1576

²¹⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları; Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.11-12.

²¹⁷ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Dönemi’nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)” *Vakıflar Dergisi*, 46, Aralık 2016, s. 98.

²¹⁸ Jon, E. Mandaville, “Faizli dindarlık: Osmanlı Para Vakıfları”, Çev. Mehmet Beşikçi, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 83, 1999, s. 129-130.

²¹⁹ İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yayınları, İstanbul 1996, s. 16.

²²⁰ Mandaville, *Faizli Dindarlık*, s. 135-136.

tarihlidir. Tespit ettiğimiz bu ilk vakıf, Kur'an okunması ve evladına kalması şartıyla 4000 dirhem nakit parasını vakfeden Lütü kızı Aynî Hatun tarafından kurulmuştur²²¹. Aynî Hatun ile aynı yüzyılda yaşayan Üsküdarlı kadınların 32 vakıf kurdukları ve bunların 15'inin (%46,8) para vakfı olduğu görülmüştür. Üsküdar örneği üzerinden yapılan incelemelerde, kadınların vakıf kurma faaliyetlerinin zaman içinde niteliksek bir değişim gösterdiği tespit edilmiştir. 17. yüzyılda kurulan 319 vakfın 103'ü (%32,2) para vakfı olarak oluşturulmuştur. 18. yüzyılda bu eğilim devam etmiş ve 71 vakfın 28'i (%39,4) para vakfı olarak kaydedilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise vakıf kurma pratiklerinde belirgin bir dönüşüm yaşanmış ve kurulan 73 vakfın 60'ı (%82,1) para vakfı olarak tesis edilmiştir. Bu veriler, Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurma faaliyetlerinin, özellikle de para vakıflarının, zaman içinde önemli bir artış gösterdiğini ve 19. yüzyılda zirveye ulaştığını ortaya koymaktadır.

16. yüzyıl da Osmanlı İmparatorluğu, iç dinamiklerinde toplumsal ve ekonomik yapıdaki kırılmalıkların da ortaya çıktığı bir dönemdir. Aynı dönem Avrupa için de ekonomik buhranın yaşandığı bir zaman dilimidir. Ancak Avrupa maden sıkıntısından dolayı yaşadığı ekonomik krizi gerçekleştirdiği coğrafi keşifler sonucu Amerika altınının bölgeye girişi ile büyük oranda çözmüştür. Osmanlı bir yandan Sultan Süleyman'ın gerçekleştirdiği fetihlerle mali krizin etkilerini Avrupa'ya kıyasla daha sonra hissedecektir. Ekonomik krizin yanında nüfus oranındaki yüksek artış ve toplumsal kargaşa dönemi, ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kayması gibi sebepler Osmanlı iç sorunlarının derinleşmesine sebebiyet vermişti. Nüfus artışı ve akçe enflasyonu gibi iç sorunlar, Osmanlı'yı ekonomik bir buhranın içine sürüklemişti. Osmanlı bu durumu çözmek için yeni fetihler yaparak imparatorluğa yeni gelir kaynakları sağlamayı amaçlamış ayrıca, akçeyi devalüe etme gibi önlemler almıştır²²².

Ekonomide yaşanan bu sıkıntılar geniş çerçevede etkiler bırakmıştı. Para vakıflarında yaşanan artış da bu durumun dolaylı sonuçlarından biridir. Vakfın ana gayesi *sadaka-i cariyede* sürekliliğin sağlanmasıdır. Ancak yaşanan ekonomik problemler vakıf kurumlarının devamlılığının sağlanmasında sekteye yol açmış ve

²²¹ ÜŞS. 42, s. 134.

²²² Gülsun Gürkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. Yüzyıl Enflasyonu", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.VI, S. 1, Nisan 1985, s. 37-38.

vakıfların ek gelirlere ihtiyacı olmuştu. Örneğin Ali Çavuş kızı Saliha Hatun 2000 Frengi altın ile oluşturduğu vakfının müteveli aracılığıyla işletilmesini ve hasıl olan nema ve gallesinin bir kısmını vakfına zam yapmak için kullanmıştır²²³. Bu bağlamda para vakıfları, vakıfların ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli bir araç haline gelmişti.

Vakfa konu olan malın nakit olması ve böylece vakfın daha geniş bir çevreye ulaşılabilmesi para vakıflarını cazip kılan ayrı bir özellikti. Meblağ, *nema* ve *galle* kısımlarından oluşurdu. Nema ana parayı galle ise bu paranın işletilen kısmına verilen isimlerdir. Müteveli tarafından işletim usullerine göre işletilen meblağın ana parasına dokunulmaz işletilen kısmı ise ihtiyacı olan kurumlara veyahut kişilere borç olarak ulaştırılırdı.

Üsküdarlı kadınlar para vakıflarını işletirken üç noktaya dikkat etmeleri gerekiyordu. Mevkuf vakıflar üç şekilde işletilmekteydi. Bunlardan birincisi *mudarebe* şirketi²²⁴ kurularak, ikincisi *karz-ı hasen*²²⁵ üçüncüsü ise elde edilen kârın bir hayra sarf edilmesi koşuluyla bir *ribh*²²⁶ karşılığı ödünç verilmesidir.

Parasını mahkeme aracılığıyla tescil ettiren kadınlar vakfiye şartlarını hazırlardı. Böylece istedikleri şartlar doğrultusunda vakfedilen paraları işletilirdi. Genellikle kendilerini müteveli tayin ederlerdi. Yaygın geleneğe göre para, müteveli eliyle ona on bir buçuk (%15) oranında bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi vermek suretiyle işletilmektedir. Devlet tarafından belirlenen %15 oranın dışına çıkılması hoş karşılanmamakta ve itirazlara konu olsa da bu oranın üzerine çıkılabilmekte enflasyon ve ekonomik şartlarla paralel olarak işletim faizi %20 oranlarına kadar çıkabiliyordu²²⁷.

²²³ ÜŞS. 261, s. 5-6.

²²⁴ Mudarebe şirketi: Kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığıdır. Bir taraf emeğini ortaya koyarken diğer taraf sermayesini verir. Bk. Çiğdem Gürsoy, *Osmanlı Ekonomisinde Bir Finansman Modeli: Mudarebe (16., 17., ve 18.Yüzyıllar)*, TTK Yayınları, s. 206

²²⁵ Karz-ı hasen: Ödünç Verme İşlemi. Bk. İsmail Kıvrım, “Osmanlı Dönemi Konya Vakıfları”, Ed. Caner Arabacı vd., *Konya Kitabı XVIII*, Konya 2021, s. 44.

²²⁶ Ribh: Faiz. Bk. Mehmet Bulut, Cem Korkut, “Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2016, S. 1, s. 61.

²²⁷ Hüseyin Çınar, “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranılan Şartlar”, *Adam Akademi*, S. 7/2, 2017, s. 156.

Vakfiyede belirtilen bir diğer husus tahsis edilen meblağların fonlandığı alanlar olmuştur. Üsküdar'daki tekke, zaviye, cami, medrese, su yolu ve çeşmelere fon sağlandığı görülmüştür. Aşağıda bu fonlara detaylı olarak yer verilmiştir. Para vakfının kullanıldığı bir diğer alan “borç vermek” usulü olmuştur. Para vakıfları, elindeki nakit sermayeyi kasada bekletmek yerine, nakit ihtiyacı olan kişilere *muamele-i şer’iyye* veya *istirbâh* karşılığında verirdi. Bu modern anlamda bir kredi işlemidir. İnsanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bu vakıflardan borç alırdı.

Para vakıfları dönemin sosyo-ekonomik olayları ile bağlantılı olarak incelendiğinde Osmanlı toplum yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Üsküdar vakfiye senetlerinden elde edilen bulgular, para vakıflarının 314 yıllık bir zaman serisine ışık tutmaktadır. (16. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıla kadar). Bu uzun süreli veri serisi, kadınların sosyal, siyasî ve ekonomik koşullar karşısında nasıl bir tutum sergilediklerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Aşağıda, kadınların para vakıfları aracılığıyla toplumsal ve ekonomik hayata katılımları, nasıl bir iktisadi güce sahip oldukları ve bu gücün zaman içindeki dönüşümü analiz edilecektir. Ayrıca kadınların bu süreçteki etkin rollerinin ve finansal özerkliklerinin izlerini sürmek, dönemin cinsiyet rollerini ve statülerini anlamak açısından da kritik bir perspektif sunacaktır.

2.8.1. XVI. Yüzyıl Para Vakıfları

Osmanlı Dönemi’nde Üsküdar’da toplam 194 para vakfı kurulmuştur. Bunların 15’i kadınlar tarafından 1576-1600 yılları arasında kurulmuştur. Bu vakıflardan 2’si nakit+gayrimenkul şeklinde gerçeklemiştir. İncelenen örneklerin meblağları 20.000 dirhem ve 1000 akçe arasında değişiklik göstermiştir. Sonraki yüzyıllarda farklı para cinsleri de görülmüş, bunlar ilgili yerde açıklanmıştır. Paraların aktarıldığı fonlar şu şekildeydi: Ali kızı Rukiyye 1500 akçesini²²⁸, Abdullah kızı Ferah hatun 1000 dirhemini²²⁹ mahallelinin ev avarızı için yönlendirmişti. 4 kadın para vakfını evladiyelik olarak hazırlanmıştı. 7 kadın vakfiye şartlarını hazırlarken elde edilecek

²²⁸ ÜŞS. 61, s. 203.

²²⁹ ÜŞS. 95, s. 98.

geliri kendisi almak istemiştir. 1 kişi camiye yağ satın alınması için, 2 kişi de mahalle mescidinin görevli olan imamına dua etmesi karşılığında fonunu bağlamıştır²³⁰.

2.8.2. XVII. Yüzyıl Para Vakıfları

1600-1700 yılları arasında Üsküdar'da kadınların kurduğu 312 vakfiye kaydı tespit edilmiştir ve bunların 96'sı para vakfı olarak düzenlenmiştir. İktisadi ve sosyal alanda yaşanan olumsuzlukların etkisi Üsküdar'da kadınların kurmuş oldukları para vakıfları üzerinden de gözlemlenebilmektedir.

Bu dönem kadınlarının kurdukları vakıfların büyüklüğü göz önünde bulundurularak hangi sosyal tabakada yer aldıkları tahmin edilebilir. Seçkin sınıfa mensup oldukları düşünülen kadınlar arasında 24.160 akçe vakfeden Meryem binti Ali, 400 kıta altın bağışlayan Ayşe bint Mehmet, 18.000 akçe vakfeden Hayrunnisa Hanım ve 240 kıta tam altın ve 320 kıta riyal vakfeden Ruhi hatun bint Yusuf gibi kadınlar bulunmaktadır²³¹. Bu kadınların önemli miktardaki bağışları dönemin ekonomik koşulları ve sosyal yapısı göz önünde bulundurulduğunda kişisel servetlerinin büyük olduğunu ve toplumsal hayata aktif bir şekilde katıldıklarını göstermektedir.

Tekke ve zaviyeler bu dönemde halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bir kurumdur. Kişiler bu tekke ve zaviyelere yolladıkları mevkuflar ile ulaşamamış oldukları bireylere de yardım elini uzatıyor bir yandan da müridi oldukları tekke ve zaviyeyi de desteklemiş bulunuyorlardı. 96 para vakfı arasında 36 kadının (%37,5) vakfını dergâhlara yönlendirdiği dikkat çekmiştir. Vakıf kurucuların kimliklerine bakıldığında ise farklı sosyal sınıflara mensup kadınlardan oluştuklarını görüyoruz. Hayrunnisa bint Ali, Saliha bint Abdullah ve Belkıs bint Abdullah Üsküdar'ın önde gelen dergâhlarından bir celveti dergâhı olan Şeyh Mahmud Hüdayî'nin bacılarından²³². Halime bint Hacı Ebubekir Şeyh Mahmud Efendi dergâhında seccade nişin olarak görevli Şeyh Ahmet Efendi'nin karısıdır²³³. Mahienvver bint Abdülmennan ve Saliha bint Abdülmennan adlı kız kardeşler sarayda kethüda kadın

²³⁰ ÜŞS. 42, s. 134; 46, s.12; 49, s.112-113; .54, s.50; 61, s.298; .66, s.29-30; 66, s.58; 68, s. 24; 145, s.54-55; 92, s.29-30, s.52-53.

²³¹ ÜŞS. 137, s.17; 172, s. 9; 180, s.71; 204, s.58-59.

²³² ÜŞS. 196, s.118; 198, s.68; 172, s.29.

²³³ ÜŞS. 180, s. 71.

olarak görev yapmaktaydılar²³⁴. Adıye bint Abdullah, Sakine bint Abdullah ve Dadı Kadın bint Abdullah ise eskiden sarayda bulunan cariyelerdendir²³⁵. Âlime Hanım bint Sunullah kurmuş olduğu iki vakfını da Şeyh Mahmud Hüdayî vakfına yollamış ve kendisi Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin kızıdır²³⁶. Saliha hatun bint Ali çavuş ise Sadrazam Halil Paşa'nın eşidir. Vakfiye senedinde kendisinin “devletlü” olarak tanımlanması eşinin konumundan dolayıdır. Fatma hatun bint Mahmud Efendi Şeyh Mahmud hazretlerinin kızıdır. Şerife Hayrunnisa bint Esseyyid Mustafa Efendi peygamber soyundan gelen bir kadındır.

Bu yüzyılda kurulan vakıfların 11'inde dirhem, 37'sinde akçe, altın, riyali kuruş gibi farklı para birimlerinin tercih edildiği görülmektedir. 1647 yılından itibaren ise dirhem kullanımının kalmadığını akçe ve riyali kuruş kullanımına geçildiğini görmekteyiz. Ayrıca vakıf kurucularının maddi durumlarına göre vakıflarda altın kullanımına da rastlanmaktadır. Dirhem biriminin kullanıldığı dönemde dirhem birimiyle vakıf kuran 11 kadının vakıf sermayeleri 1000-16.000 dirhem arasında oldukça geniş bir sıklada dağılım göstermektedir. Söz konusu vakıfların vakfiye şartlarına bakıldığında vakıf gelirlerinin kadınların hayatta olduğu sürece kendi tasarruflarında olması, vefatlarından sonra ise mahalle imamı ve ardından fakirlere dağıtılması yönünde bir eğilim göze çarpmaktadır. 2 vakfiyede ise vakıf gelirlerinin camiye kandil yağı alımına ayrılması şart koşulmuştur. Bu durum, Üsküdarlı kadınlarının vakıf kurma konusunda sahip oldukları özerkliği ve hayır işlerine yönelik farklı yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin resmi para birimi akçe olmasına rağmen kullanılan para birimlerinde çeşitlilik görülmesinin nedeni Osmanlının çoklu para sistemini kullanmasıydı. Fethedilen bölgelerin kullanmış oldukları para birimleri de benimsenerek farklı tedavül bölgeleri oluşturulmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Akdeniz bölgesindeki fetihleriyle ülke sınırları doğuda da zorunlu sınırlarına ulaşmıştı. Bu genişlemeyi para birimi olarak Osmanlı akçesi karşılayamadı ve bölgelerin kullanmış oldukları yerel paralar da benimsenmişti. Devlet otoritesi ve

²³⁴ ÜŞS. 180, s. 44.

²³⁵ ÜŞS. 220, s. 17; 208, s.84; 235, s.122.

²³⁶ ÜŞS. 196, s. 91.

baskısı ile Haşimi zira ve dirhem yerine Osmanlı zira ve dirhemini kullandı ancak bu baskılar halkı ikna etmeye yetmedi²³⁷. Dirhem kullanımının 1647'den sonra son bulmasının sebebinin bu olduğu düşünülebilir. Osmanlının para politikası para sistemini belirleyen sosyal, ekonomik ve politik koşullar altında devamlı olarak değişkenlik ve çeşitlilik göstermiştir.

Vakıf kurumunu etkileyen olaylardan biri de isyan hareketleri olarak karşımıza çıkar. Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıla girerken (1592-1610) Celali İsyanları ile mücadele halindeydi. Anadolu'da yerel bir ayaklanma olarak başlayan bu isyanlar kısa sürede geniş bir alana yayılmış ve köylerden nispeten güvenli olan şehirlere, özellikle İstanbul'a göçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Ancak yoğun göçler öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki padişah fermanları ile Üsküdar'a girişleri yasaklamak zorunda kalmıştır²³⁸. *Büyük Kaçgun*²³⁹ olarak adlandırılan bu olay neticesinde şehirlerde hızlı bir nüfus artışı yaşanırken Anadolu'da birçok köy yok olmuştu. Reaya ve sipahilerin tımarlarını terk ederek güvenli bölgelere göç etmeleri, Osmanlı Devleti'nin kırsal ve kentsel ekonomisini derinlemesine etkileyen önemli bir süreç olmuştur. Şehir ekonomisinin önemli bir parçası olan loncalar hammadde sıkıntısı nedeniyle üretim kapasitelerini düşürmüş ve şehirlerde iâşe sorunu baş göstermeye başlamıştır. Bu göç hareketi imparatorluğun ekonomik ve sosyal dokusunu derinden sarsmış, üretimde düşüş, işsizlikte artış, fiyatların yükselmesi ve barınma sorunu gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu dönemde hane avarız vergilerinin artması, avarız vakıflarını gündeme getirmiş, kadınlar da hane avarız vakıfları kurmaya yönelmişlerdir.

17. yüzyılda Osmanlı toplumunda önemli bir sorun olarak ortaya çıkan avarız vergisi, kadınların hayırseverlik faaliyetlerine yansırken para vakıflarının gelirleri ihtiyacı olan kişilere yönlendirilmiş, menzil akçesi yükümlülüğünü karşılamak üzere tescilletmiştir. Nazenin Hatun bin Abdullah'ın 1639 yılında kurulan hane avarız vakfı bu dönemin en erken tarihli vakfiyesidir²⁴⁰. 17. yüzyılda toplam 12 kadın, kurmuş

²³⁷ Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi: (1640-1740)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1965, s. 2.

²³⁸ ÜŞS. 1, s. 7.

²³⁹ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1964, s. 21.

²⁴⁰ ÜŞS. 191, s. 72.

olduğu vakfın gelirini bu amaca tahsis etmiştir. Bu kadınların 4'ü yüzyılın ilk yarısında, 8'i ise ikinci yarısında bu tür vakıflar kurmuştur. Vakıflara bağışlanan miktarlar 5000 dirhem ile 25 kıta riyal kuruş arasında değişkenlik göstermiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında avarız vakıfları sayısının artması, Celali isyanları ve suhte göçleri gibi toplumsal karışıklıkların yarattığı yıkımın uzun vadeli etkilerinin yansımalarıdır. Bu dönemde yaşanan olumsuzluklar, bireylerin ortak sorunlara karşı dayanışma içinde olmalarını ve vakıflar aracılığıyla toplu bir çaba göstermelerini gerekli kılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kökeni şeriata dayanan avarız vergisi, Avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyye (nakdi ve aynî) olarak ikiye ayrılan çok yönlü bir vergi sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nakdi avarız vergileriyle birlikte, özellikle savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, askerlerin geçiş güzergâhlarındaki menzillerde arpa, saman gibi erzak ve diğer harp malzemelerinin temini de avarız vergisi kapsamında değerlendirilmiştir²⁴¹. Bu bağlamda, Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Ahmet kızı Saime Hatun'un kurmuş olduğu. 363,5 ve 207,5 riyali kuruşluk iki vakfı avarız vergisi uygulamasının yereldeki bir yansıması niteliğindedir²⁴². Saime Hatun kurmuş olduğu vakfın şartlarında vakfettiği meblağın mütevellî tarafından işletilmesini elde edilen gelirin, mahalle halkının bargir avarızı yükümlülüklerini karşılamak üzere kullanılmasını şart koşmuştur. Bu vakfiye, Osmanlı döneminde kadınların hayır işlerine katılımının ve yerel ihtiyaçlara yönelik vakıf kurma pratiklerinin yaygın olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Vakfiye senetlerinde dikkatimizi çeken bir diğer unsur ise bekârlara tahsis edilen odalardır. Örneğin 1658 yılında Ahmet kızı Saime Hatun'un mevkuf meblağın yanı sıra genellikle bekârlara tahsis edilen ancak evli kişilerin de kaldığı bilinen 7 oda vakfetmiştir²⁴³. 17. yüzyılda Osmanlı toplumunda göç hareketlerinin sıklaşmasıyla birlikte barınma ihtiyacı önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda Saime Hatun gibi hayırsever kadınların vakıfları, dönemin sosyal sorunlarına çözüm üretme noktasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, Saime Hatun'un sadece maddi

²⁴¹ Mehmet İpşirli, "Âvarız Vakfı", *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s. 109.

²⁴² ÜŞS. 203, s. 17; 203, s. 20.

²⁴³ ÜŞS. 219, s. 36.

kaynak sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal bir sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini göstermektedir.

Osmanlı toplumunda vakıf kurmak, sadece tek bir kişinin değil, birden fazla kişinin ortak kararıyla da gerçekleşebilen bir hayırseverlik faaliyetine imkân tanıdığından vakıf kurmak kolaylaşıyordu. Kazasker Mahallesi'nde yaşayan Abdullah kızı Lütfi ve Abdurrahman kızı Gülnur gibi farklı babalardan olan kız kardeşlerin kurmuş oldukları para vakfı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Kız kardeşler, ortaklaşa kurdukları vakıf yoluyla, mutasarrıflık hakkına sahip oldukları taşınmazdan elde ettikleri 15 kıta esedi kuruşluk geliri, mahalle halkının hane avarızı vergisi ihtiyacını karşılamak üzere vakfetmişlerdir²⁴⁴. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların sadece aile hayatında değil, aynı zamanda sosyal hayatta da aktif bir rol oynadığını göstermektedir.

Cafer kızı Havva hatun ise küçük kızı ile beraber sahip oldukları evin menzil akçesinin karşılanması için 1200 akçe vakfetmişlerdir²⁴⁵. Evlerinde oturan kişi her kim olursa kendisinden ev avarızı istenmesi durumunda bu meblağdan karşılanmasını şart koymuştu. Aynı şekilde Mehmet kızı Hatice Hatun da 20 kıta esedi kuruşunun işletilip hâsıl olan nemasının ise Aşçıbaşı Mahallesi'nde bulunan menziline ikamet eden kişilerin menzil akçeleri için verilmesini istemişti. Her iki vakfiye kaydını değerlendirdiğimizde ev sahibi olup mülklerini kiralayan kadınların kiracıların sıklıkla karşılaştığı hane avarızı vergilerinin oluşturduğu yükümlülükleri gidererek kiracılarının zor durumda kalmalarını önlemek maksadıyla para vakfı kurduklarını ve gelirleri ile topluma yarar sağlama gayretinde olduklarını görüyoruz. Solak Sinan Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Fatma Hatun ise hem kendi ailesi hem de mahalle sakinleri için menzil akçesi sorunu yaşamaması adına bir vakıf oluşturmuştur. 1684 yılında 15 kıta esedi kuruş vakfederek meblağın bir müteveli eliyle işletilip hâsıl olan nemasından her sene üç kuruşunu mahallelinin avarızı için kullanılmasını geri kalan meblağın ise aynı mahallede bulunan evinde yaşayan evlatlarının menzil akçesi için kullanılmasını ve mahallede yaşayan diğer akrabalarından avarız akçesi istenmemesini eğer menzil akçesi talep edilirse 15 kıta esedi kuruşluk vakfına

²⁴⁴ ÜŞS. 288, s. 9.

²⁴⁵ ÜŞS. 235, s. 201.

akrabasının mutasarrıf olmasını ve menzil akçelerinin bu vakıftan karşılanmasını şart koymuştur²⁴⁶.

Osmanlı toplumunda avarız vakıfları mahallelinin avarız giderleri için kurulabildiği gibi vakıf sahiplerinin kendi ve yakınlarının çıkarlarını da gözettikleri sıkça görülmüştür. Yunus kızı Ünzile'nin vakfiyesi de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Kazasker Mahallesi'ndeki Mehmet Ağa odalarında eşiyle birlikte yaşayan Ünzile Hatun vakfetmiş olduğu 12 kıta esedi kuruşun bir müteveli tarafından yönetilmesini ve elde edilen gelirin öncelikle kendisinin ve kocasının ev avarızı için kocasının vefatından sonra odada ikamet edecek kişilerin menzil akçesi olarak kullanılmasını istemiştir²⁴⁷. Abdullah kızı Rikabe Hatun ise sahip olduğu 1000 akçe ile avarız vakfı oluşturup hayatta olduğu sürece kendisinden talep edilecek olan ev avarızının bu vakıftan karşılanmasını vefatından sonra ise mahalledeki ihtiyaç sahiplerinin menzil akçesi için verilmesini şart koymuştur²⁴⁸. Abdullah kızı Nazenin Hatun ise 5000 dirhem ile kurduğu vakfından elde edilecek gelirleri camiye alınacak olan kandil yağının karşılanması ve mahallelinin hane avarızı vergileri için dağıtılmasını uygun görmüştür²⁴⁹.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç ve dış göçler, nüfus hareketliliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan barınma sorunları, sosyal yapıyı derinlemesine etkilemiştir. Bu süreçte avarız vergisi gibi ek mali yükler, toplumun geniş kesimlerini zor durumda bırakmıştır²⁵⁰. Kadınlar, bu olumsuz koşullara karşı dayanışma ve yardımlaşma duygularını ön plana çıkararak, kurdukları vakıflarla hem kendi ailelerinin hem de toplumun diğer kesimlerinin bu tür yüklerden kurtulmasına katkıda bulunmuşlardır. Özellikle şehir hayatında sıkça karşılaşılan menzil akçesi gibi vergilerin oluşturduğu yükü hafifletmek amacıyla kurulan vakıflar, kadınların toplumsal sorumluluk bilinci ve hayırseverlik anlayışının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların sadece ev içi değil, aynı zamanda kamu işlerine de aktif bir şekilde katıldığını ve toplumsal dönüşümlerde

²⁴⁶ ÜŞS. 294, s. 42.

²⁴⁷ ÜŞS. 275, s. 25.

²⁴⁸ ÜŞS. 205, s. 27.

²⁴⁹ ÜŞS. 191, s. 72.

²⁵⁰ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi için Önemli Bir Kaynak; Mufassal Avârız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C.III, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 737.

önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Böylece kadınlar ekonomik güçlerini, sosyal ağlarını ve toplumsal etkilerini vakıflar aracılığı ile kullanabilmişler toplumsal sorunlara çözüm üretebilmişlerdir.

2.8.3. XVIII. Yüzyıl Para Vakıfları

18. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde vakıf sayısına belirgin bir azalma gözlemlenmiştir. 1700-1800 yılları arasında kadınlar tarafından toplam 70 vakıf kurulmuş olup, bunların 23'ü (%32,9) para vakfı (47'si ise gayrimenkul vakfı %67,1) olarak düzenlenmiştir. Vakıf sayılarındaki bu belirgin düşüş, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemiyle yakından ilişkilidir. Bu dönemde, devletin ekonomik sıkıntıları, siyasi istikrarsızlığı ve toplumsal dönüşümlerin kadınların vakıf kurma imkânlarını ciddi şekilde kısıtlamıştır. Özellikle savaşlar nedeniyle artan askeri harcamalar devletin maliyesini olumsuz etkilemiş, enflasyon alım gücünü düşürerek vakıf gelirlerini azaltmış ve ticaret yollarındaki değişimler Osmanlı ekonomisini zayıflatmıştır. Merkezi otoritenin zayıflaması ve toplumsal dengesizlikler siyasi ve sosyal sorunları tetiklemiştir. Kadın vakıflarının, özellikle para vakıflarının azalması bu yapısal sorunların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak, kadınların bu zorlu koşullarda bile vakıf geleneğini sürdürmeye çalıştıkları ve gayrimenkul vakıfları aracılığıyla sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye devam ettikleri de göz ardı edilmemelidir. Bu dönemdeki vakıf sayısındaki değişim, Osmanlı toplumundaki genel anlamda yaşadığı gerileme döneminin, dönüşümün ve kadınların toplumsal konumlarındaki değişimin bir göstergesi olarak okunabilir.

18. yüzyılda Üsküdar'da kurulan para vakıflarında vakfedilen meblağlar 30-1500 kuruş arasında değişiklik göstermektedir. Önceki yüzyıllarda özellikle ilk 1600'lerin yarısına değin sıklıkla kullanılan dirhem gibi para birimlerine bu dönemde rastlanmamaktadır. Bu durum, 18. yüzyılda Osmanlı ekonomisinde yaşanan önemli değişimlerle ilişkilendirilebilir. Sürekli enflasyon, dirhem gibi bazı para birimlerinin değer kaybetmesine ve güvenilirliğini yitirmesine neden olmuştur. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla belirli para birimlerini benimseyerek merkeziyetçi bir para politikası izlemesi, dirhem gibi yerel para birimlerinin kullanımının azalmasına ve hatta tamamen ortadan kalkmasına yol

açmıştır²⁵¹. Bu süreçte, vakıflar aracılığıyla bağışların da kuruluş üzerinden yapılması, para birimlerindeki bu dönüşümün bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ekonomide yaşanan dönüşümler ve yüksek enflasyon, Osmanlı Devleti'nde pek çok alanda olduğu gibi, kadınlar tarafından kurulan vakıflar üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda Üsküdar'da kadınların kurduğu vakıflar, genellikle yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip ailelerden geldiklerini göstermektedir. İncelenen 23 vakfın 10'unun kadınların, babalarının veya eşlerinin bir ünvanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kadınlar "Efendi"²⁵², "Ağa"²⁵³ ve "Şerife"²⁵⁴ gibi ünvanlara sahip dönemin servet sahibi kesimini veya devlet hizmetinde bulunan aileleri temsil etmektedir. Statü sahibi kocası ya da babası üzerinden toplumsal hayatta ayrıcalığı olan kadınlar için belki de vakıflar sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda sosyal prestij ve statü kazanmanın bir yolu olarak kullanılmaktaydı. Böylece faaliyete geçirdikleri vakıfları aracılığıyla hem ailelerinin sosyal konumunu pekiştirmiş hem de toplumda hayırsever kimlikler oluşturmuşlardır.

18. yüzyılın Üsküdar'ında 10 kadından 3'ü, Rukiye, Emine ve Hanife Hatun "Şerife" ünvanına sahiptir. Rukiye ve Hanife hatunun babaları "Efendi" ünvanına sahipken Emine hatunun babası hac ziyaretini yerine getirmiş ve "Hacı" ünvanını almıştır²⁵⁵. Bu halde kadınların şerife ünvanını Peygamberden gelen soy bağlarını anneleri vasıtasıyla edindikleri anlaşılmaktadır.

Şerife Emine Hatun'un eşi, Suriçi'nde Acem Ağa Mahallesi'nde yaşayan Hamza Efendi'dir. Hamza Efendi, karısı vakıf kurmak istediğinde mahkeme görevlilerini eve çağırmıştır. Tescil işlemlerinin vakıf sahibinin evinde gerçekleştirilmesi, dönemin

²⁵¹ Kıvrım, *Konya Vakıfları*, s. 46-48.

²⁵² XV. Yüzyılın ikinci yarısından sonra tahsil görmüş saygıdeğer ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyal, siyasî, ilmi ve dinî ve tasavvufî çevrelerde giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Orhan F. Köprülü, "Efendi", *DİA.*, c.10, İstanbul 1994, s. 455-456.

²⁵³ Osmanlı Devleti teşkilatının genişleme ve gelişmesi üzerine ağa, askeri teşkilatta en çok kullanılan unvan haline gelmiştir. İmparatorluğun askeri teşkilatındaki bütün amirler, saray teşkilatındaki kuruluşların başında bulunanların ve hatta bazı mülki reislerin bu ünvanı taşıdıkları görülür. Detaylı bilgi için bk. Dümer, a.g.m., s. 451-452.

²⁵⁴ Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Fatıma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelen kadınlar için unvan olarak kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", *DİA.*, c.37, 2009 İstanbul, s. 40-43.

²⁵⁵ ÜŞS. 345, s. 34-35; 418, s. 1-2; 540, s. 76.

varlıklı kişileri arasında yaygın bir uygulamaydı. Şerife Hanife Hatun'un vakfiyesindeki bilgilere göre oğlu Aziz Şeyh Mahmut Efendi tarikatının postnişinlerinden Şeyh Mehmet Şehabettin Efendi'dir. Nihayetinde babaları sayesinde elde ettikleri konumlarına uygun olan kişilerle evlendirilmiş olan çocuklarının da çeşitli görevlerde üst düzey mesleklere sahip olmaları sonraki nesillerinin de toplumda saygın olacağının işaretiydi.

Osman kızı Rukiye Hatun'un 200 kuruş sermaye ile kurduğu vakıf kaydında babasının hem hacı hem de efendi ünvanlarını taşıması, ailenin hem dini konularda bilgili hem de toplumda saygın bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Vakfiye kaydında Rukiye Hatun'un vakfını Şeyh Mustafa Efendi Vakfı'na ilhak etmesi, onun bu tarikata olan derin bağlılığını yansıtmaktadır. Ahmet kızı Hatice Hatun ise babası efendi ünvanına sahip olan bir diğer kadındır. 200 kuruş ile oluşturduğu vakfiyesine mahalle imamı olan Esseyyid Hacı Osman Efendi'nin günlük 7 akçe ücret karşılığında caminin doğu çeşmesi tarafında hazır bulunan kadın ve erkeklere vaaz vermesi ve dini temizlikle (necaset) ilgili bilgilendirme yapması şartı koymuştur. Bu durum, dönemin toplumsal yapısı, dini eğitim anlayışı ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde önemli veriler olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda, vakfiye şartlarında kadınların vaaz dinlemesi ve dini bilgilerin aktarımının yapıldığı bir ortama dâhil olması, Osmanlı toplumunda kadınların dini eğitime erişiminin desteklendiğini ve önemsendiğini göstermektedir.

Osman kızı Rukiye Hatun'un 200 kuruş ile kurduğu vakfiye kaydından babasının hacı ve efendi ünvanlarını aynı anda kullanan, mahalle mescidinin imamı olarak görev yapan kişidir. Oluşturduğu vakfının şeyh Mustafa Efendi vakfına ilhak etmiş şeyhe gönül vermiş bir kadındır. Ahmet kızı Hatice hatun ise Rukiye hatun gibi 200 kuruş vakfetmiştir. Vakfiye şartlarında ise mahalle imamı olan Esseyyid Hacı Osman Efendi'nin günlük 7 akçe ücret karşılığında caminin doğu çeşmesinde hazır bulunan kadınlara ve erkeklere vaaz ve necâset²⁵⁶ vermesini şart koymuştur.

²⁵⁶ Necâset: temizlik anlamında kullanılan fıkıh bilimi. Detaylı bilgi için bk. "Necâset", *DİA*.

Vakfiyesinde 100 kuruş vakfeden Mustafa kızı Fatma Hatun'un²⁵⁷ babasının ise "ağa" ünvanını taşıması da ailenin itibarlı konumunu göstermektedir. Benzer şekilde Hasan kızı Ayşe Hatun'un²⁵⁸ babasının efendi, dedesinin ise ağa ünvanını taşıması bu ailelerin uzun yıllardır toplumda saygın bir konumda olduğunu göstermektedir. Fatma Hatun'un 100 kuruş ile oluşturduğu vakfiyesinde yer alan koşullar sıbyan mektebi, muallim ve diğer görevlileri ve burada okuyan çocukların masraflarını kapsamaktadır. Vakfını mektebin masrafları için kuran bir diğer kadın Hacı Halil kızı Fatma Hatun'dur. 100 kuruş ile oluşturduğu vakfının gelirini Evliya Hoca Mektebi'nde muallim olan kişiye bırakmıştır. Mütevelli olarak yine Evliya Hoca Vakfı'na her kim mütevelli olursa kendi vakfına da o kişinin mütevelli olmasını istemiştir²⁵⁹. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların sadece aile içinde değil, aynı zamanda toplumun genelinde önemli bir rol oynadığını ve hayırseverlik faaliyetleriyle toplumun gelişimine katkıda bulunduklarını göstermektedir. Dikkatimizi çeken bir diğer para vakfı Şakir kızı Rukiye hatuna aittir. Bu kadının vakfiye kaydında hoca ünvanına sahip olduğu görülmektedir ve Üsküdar vakıfları arasında hoca ünvanına sahip tek kadındır. Bu durum söz konusu vakfiyeyi özellikle önemli kılmaktadır. Ancak Rukiye Hatun'un bir tarikata mı mensup olduğu, bir eğitim kurumunda mı görev yaptığı ya da camide kadınlara (mü'minat) vaaz veren bir hoca mı olduğu vakfiye kaydından anlaşılamamaktadır²⁶⁰.

Bir ünvana sahip olmadığı halde, vakfettikleri yüksek meblağlar nedeniyle servet sahibi olduğu düşünülen kadınlar da bulunmaktadır. 23 kadından 3'ü bu şekilde kategorize edilebilir. 18. yüzyılın Üsküdar'ında Ali kızı Emetullah Hatun'un vakfı bu örneklerden biridir. Vakfiye kaydında, Emetullah Hatun'un 200 kuruşluk yüksek ölçekli bağışının yanı sıra bir de Mushaf-ı Şerif (Kur'an-ı Kerim) vakfettiği görülmektedir. Vakıf şartlarında vakfettiği Mushaf-ı Şerif'ten hatim etmesi için mahalle imamını görevlendirmiştir. Vakfın yöneticisi ise hayatta olduğu sürece kendisi ardından eşi Mehmet Çelebi'ye şart konulmuştur. Babasının veya kendisinin ünvanı olmasa da eşinin *Çelebi* ünvanına sahip olması kadının gelirinin kocasından

²⁵⁷ ÜŞS. 350, s. 45.

²⁵⁸ ÜŞS. 394, s. 63.

²⁵⁹ ÜŞS. 463, s. 120.

²⁶⁰ ÜŞS. 450, s. 44-45.

geldiğini göstermektedir²⁶¹. Bu dönemde *Çelebi* ünvanı toplum içine saygın kişilere verilen bir ünvandır. *Evliya Çelebi* ve *Eramya Çelebi* bunların başlıca örneklerini teşkil etmektedir. Eşinin vefatıyla vakfını mahallede imam olacak kişiye bırakması ise çocuklarının olmadığı izlenimi vermektedir.

Bir diğer yüksek ölçekli vakıf ise Mehmet kızı Rabia Hatun'a aittir. Rabia hatun vakfını vekil aracılığıyla tescil ettirmiştir. Bu uygulama genellikle servet sahibi kadınların tercih ettikleri bir uygulama olmuştur. Vakıf mütevellisi olarak Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı'nın mütevellisi Hafız Ali Efendi atanmıştır. 200 kuruş vakfeden Rabia hatun, her yıl Recep ayının üçüncü Cuma'sı Mevlit okunmasını ve vakfının Şeyh Mahmud hüdayi vakfına ilhak olması şartı koymuştur²⁶². Bu koşullar Rabia hatunun şeyhine derinden bağlı bir Aziz Mahmud Hüdayi tekkesi mensubu olduğunu göstermektedir.

Abdullah kızı Fatma Hatun ise unvan sahibi olmamasına rağmen servet sahibi olduğunu vakfiye kaydından anladığımız bir başka kadındır. Fatma Hatun, 250 kuruş vakfederek yüksek ölçekli vakıf kuran bir diğer kadındır. Vakfiye hükümlerine göre hayatta olduğu süre boyunca vakfını kendisi yönetmek istemiş ve kendisini müteveli olarak atamıştır. Vefatından sonra vakfın mütevelliliği büyük oğlu Halil Ağa'ya ardından onun evlatlarına kalmasını istemiştir²⁶³. Nesli tükenirse eşinin inşa ettirdiği zaviyede kim şeyh olursa vakfın mütevellisi de onun olmasını istemiştir. Bu son bilgi kadının serveti hakkında bizlere ipucu vermektedir. Kocasını bir zaviye inşa ettirecek ekonomik bir güce sahip olduğuna göre karısının serveti de kocasından gelmektedir.

Diğer 10 kadının ise 30-100 kuruş arasında vakıflar oluşturmaları onların dönemin orta halli kadınları olduğunu düşündürmektedir. Bu kadınlardan 3'ü vakıf gelirlerine hayatta oldukları müddetçe kendilerini vefatlarının ardından ise evlatlarının mutasarrıf olmalarını istemiş ve evladiyelik vakıflar oluşturmuşlardır. 2 kadın ise 50 ve 70'er kuruşluk vakıfları ile bağlı oldukları tekkelere, zaviyelere ve burada çalışan görevliler için vakıflarını oluşturmuşlardır. 40-30'ar kuruş ile oluşturdukları para vakıflarının gelirlerini Recep kızı Zeynep Hatun ve Mehmet kızı Fatma Hatun

²⁶¹ ÜŞS. 469, s. 57.

²⁶² ÜŞS. 540, s. 60.

²⁶³ ÜŞS. 538, s. 86.

kurdukları vakıfları mahallelerinde görevli olan imam ve devirhana²⁶⁴ bırakırken Mehmet kızı Âlime Hatun ise 70 kuruşluk vakfını Evliya Hoca mektebine ve orada muallim olarak görevli olan kişilere baki kalan kısmı ise mektebin çeşitli masrafları ve tamiri için kullanılmasını şart koymuştur²⁶⁵.

Hasan kızı Rahime Hatun'un vakfiyesi, koşulları açısından diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Rahime hatun, 70 kuruşluk sermaye ile oluşturulan para vakfının bir mütevellî eliyle işletilmesini elde edilen gelirle günlük 1 akçe karşılığında senede bir kez mevlit okunmasını ve dört adet hatim indirilerek sevabının kendi ruhuna kavuşturulmasını istemektedir. Ayrıca vakfın mütevellîliğini, Şeyh Mehmet Efendi Mektebi'nde muallim-i sıbyan olan Hacı Abdullah Efendi'ye bırakmış, onun ardından ise bu mektepte görev yapacak olan herhangi bir muallim-i sıbyana bırakmıştır. Rahime Hatun'un vakfını diğerlerinden ayıran maddeleri ise vefatı sonrasında gerçekleştirilecek detaylı cenaze törenidir. Hazırlatmış olduğu kefenin içindeki 3000 akçenin mahalledeki fakirlerine dağıtılması, tabut ve naaş için 1000 akçe ayrılmasını ve tabut hazırlayanlara 100'er akçe, cenaze sonrasında 70 bin tevhid-i kelime okuyacak 8 müezzine 150'şer akçe, mezarına dikilecek iki mermer taş için 420 akçe ayrılmasını, gassala ve su dökenlere 150 akçe ve defin işlemi sonrasında mezarı başında dua edecek imama 30 akçe, defin işlemlerindeki tüm işleri için ise 100 akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca 5560 akçelik bir bütçe ile altı adet Mushaf-ı Şerif alınmasını her sene bu kuranlardan hatim edilmesini şart koymuştur²⁶⁶.

Rahime Hatun'un vakfiyesindeki cenaze merasimi ve dini törenlere ilişkin detaylı talimatlar, onun inançları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle vefatından sonra yapılacak dualar ve dini merasimler için yaptığı düzenlemeler, çocuğu olmadığı ve bu nedenle de vefatının ardından kendisini yâd edecek bir yakını bulunmadığını ihtimalini akla getirmektedir. Bu durum, hatunun toplumsal ilişkilerin önemini vurgulayarak, mahalle camisi ve mektebi gibi kurumlara bağış yaparak bu eksikliği gidermeye çalıştığını göstermektedir. Böylece, Rahime hatun sadece kendi

²⁶⁴ Bir vakıfta sürekli kuran okuyan kişi, kamus-ı türki.

²⁶⁵ ÜŞS. 495, s. 46; 522, s. 36; 372, s. 18; 350, s. 45; 430, s. 8-9; 432, s. 21-22; 436, s. 1; 458, s. 78.

²⁶⁶ ÜŞS. 385, s. 57.

ailesinin değil, aynı zamanda yaşadığı toplumun da bir parçası olduğunu ve ölümünden sonra bile hatırlanmak istediğini belirtmektedir.

18. yüzyılda para vakıflarının da önemli bir kısmının belirli bir servete sahip kadınlar tarafından kurulduğu görülmektedir. Özellikle vakıflarına yüksek miktarlarda bağış yapan kadınların oranı, tüm para vakıflarının yaklaşık %56,52'sini oluşturmaktadır. Vakıf gelirlerinin işletilmesi konusunda ise, kadınların çoğunlukla (19'u) ona on bir (%10) oranında bir faiz belirlediği görülmektedir. (Muamele-i Şer'iyye) Bu durum, o dönemde devletin belirlediği faiz oranı ile uyumlu olmakla birlikte, bazı vakıf kurucularının ona on bir buçuk (%15) (4)'ü gibi farklı oranlar belirlemesi, bireysel tercihlerin ve pazar koşullarının da etkili olduğunu göstermektedir²⁶⁷.

2.8.4.XIX. Yüzyıl Para Vakıfları

19. yüzyılda Osmanlı Üsküdar'ında kadınların vakıf kurma pratikleri incelendiğinde, tespit edilen 73 kadın vakfından, 59'u (%80.82) para vakfı (7'si (%9.59) gayrimenkul) kurmuştur. Ayrıca bir kadın (%1.37) hem gayrimenkul hem de nakit sermaye ile vakıf tesis ederken, 6 kadın ise (%8.22) vakıflarını Üsküdar Mahkemesi'nde tescil ettirmiş ancak vakıf gelirlerini sur içine aktarmıştır. Bu nedenle, söz konusu vakıflar değerlendirmeye alınmamış ve toplam 60 kadının vakıf kaydı incelenmiştir.

19. yüzyılda Üsküdar'da kadınların vakıf kurma eğiliminde belirgin bir artış gözlemlenirken, para vakıflarının %80,82 gibi yüksek bir orana ulaşması, dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerindeki değişimlerle paralellik göstermektedir. Bu değişim, 18. yüzyılda vakıf kurma pratiklerinden farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketlerinin etkisiyle şekillendiği düşünülebilir. Özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte artan ticaret ve finans faaliyetleri, kadınların nakdi birikimlerini değerlendirme ve sosyal hayır işlerine yönlendirme eğilimini güçlendirmiştir. Ancak, toplam nüfus içindeki vakıf kuran kadın sayısının sınırlı olması, bu faaliyetlerin yaygınlığı konusunda temkinli bir değerlendirme yapmayı gerektirmektedir.

²⁶⁷ ÜŞŞ. 345, s. 34; 350, s. 45; 366, s. 43; 372, s. 18; 394, s. 63; 430, s. 8; 432, s. 21; 436, s. 1; 450, s. 44; 458, s. 78; 463, s. 120; 469, s. 57; 487, s. 1; 516, s. 19; 517, s. 86; 522, s. 36; 538, s. 87-87; 540, s. 60; 549, s. 70.

19. yüzyıl Üsküdar’ında kurulan para vakıflarında vakfedilen meblağlar 120 kuruş ile 20 mecredi altın arasında değişiklik göstermektedir. Bir önceki yüzyılda Osmanlı piyasasında dirhem kullanımının ortadan kalktığı tespit edilmişken, 19. yüzyılda ise Osmanlı coğrafyasında esedi kuruş birimi yerine yalnızca kuruş biriminin tercih edildiği ve yeni bir para birimi olarak mecrediye biriminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Genel olarak Mecidiye olarak adlandırılan bu para birimi, Sultan Abdülmecid’in tahta çıkışının 6. yılı vesilesiyle 1844 tarihinde onun adına basılan altın ve gümüş paraların genel adıydı. Önceki yüzyıllarda piyasada bulunan çok sayıda ve farklı türdeki sikkenin yarattığı karışıklığı gidermek amacıyla 26 Safer 1256 (29 Nisan 1840) tarihinde çıkarılan bir fermanla paraların toplanıp yeni bir paranın basılması kararlaştırılmıştı. 25 Cemâziyelâhir 1259 (23 Temmuz 1843) tarihinde eski paralar kesin olarak tedavülden kaldırılmış ve 4 Cemâziyelevvel 1260 (22 Mayıs 1844) tarihinde gazete ile duyurularak mecrediye para birimi piyasaya sürülmüştür²⁶⁸. Eski paraların tedavülden kalkmasıyla birlikte, kadınlar vakıflarını kurarken mecredi gümüş kuruş veya mecredi altın birimi ile vakıf kurmuşlardır.

Vakfedilen meblağlar kadınların sosyal ve ekonomik statüleriyle doğrudan ilişkilidir. 19. yüzyılda da 18. yüzyılda olduğu gibi, yüksek sosyal statüye sahip kadınlar orta halli kadınlara oranla daha fazla vakıf kurmuşlardır. 1800-1890 yılları arasında Üsküdarlı kadınlardan 9’u *şerife* ünvanına sahiptir²⁶⁹. Mehmet kızı Şerife Nefise Hatun, Mehmet kızı Şerife Zahide Hatun ve Hasan kızı Şerife Emine Hatun’un babalarının seyyid ünvanı taşıması onların Peygamber Efendimizle olan soy bağlarının baba tarafından geldiğini göstermektedir. Abdurrahman kızı Şerife Zeynep Hatun, Abdünnebi kızı Şerife Fatma Hatun, Mehmet Emin kızı Şerife Emine Hatun, Mehmet kızı Şerife Fatma Hatun, Hacı Ahmet kızı Şerife Hatice ve Abdullah kızı Şerife Emine Hatun’un ise babalarının seyyid ünvanına sahip olmaması, soy bağlarının anneleri üzerinden geldiğini düşündürmektedir.

Şerife ünvanına sahip kadınların 5’inin vakıflarını Şeyh Mahmud Hüdai Vakfı’na yönlendirmesi, bu kadınların dini ve sosyal hayattaki konumlarına dair

²⁶⁸ Müellif, “Mecidiye”, *DİA.*, C.28, Ankara 2003, s. 239.

²⁶⁹ ÜŞS., 556, s. 41; 558, s. 35; 564, s.45; 584, s. 25; 643, s.72; 669, s. 64; 672, s.20; 692, s.1-2; 693, s.14.

önemli ipuçları sunmaktadır. Şerife Hatice ve Şerife Nefise'nin *bacı* ünvanını taşıması ise, bu kadınların yalnızca dini değil aynı zamanda sosyal bir örgütlenme içinde yer aldıklarını göstermektedir. Özellikle Şerife Hatice'nin Gülfem Hatun Mahallesi'ndeki bacılara mahsus tekkede yaşaması, bu örgütlenmenin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir²⁷⁰.

Soy bağı anneden gelen Şerife ünvanlı kadınların incelenmesi, bu kadınların sosyal statüsünün yüksek kişilerle kurdukları ilişkiler üzerinden de okunabileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Hacı Ahmet kızı Şerife Hatice'nin babasının Miftahağası olarak görev yapıyor olması, ailesinin sosyo-ekonomik düzeyine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Hasan kızı Şerife Emine'nin babasının terziler esnafından gelmesi, bu kadının da belirli bir mesleki ve sosyal çevreye mensup olduğunu düşündürmektedir. Bu bulgular, şerife ünvanının Osmanlı toplumunda yalnızca dini bir anlam taşımadığını, aynı zamanda sosyal statü ve ilişkileri de yansıttığını göstermektedir.

Osmanlı toplumunda sosyal statüsü yüksek kadın gruplarından biri de saray ile bağlantılı kadınlardır. Bu bağlamda, I. Abdülhamid'in kız Esma Sultan'ın dadılığını yapmış olan Alicenab Kadın'ın 2500 kuruş sermaye ile bir vakıf kurması, Osmanlı'da kadınların ekonomik güçlerini hayır işleri ve toplumsal fayda doğrultusunda nasıl kullandıklarına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Vakfın tescil işleminin Anadolu Sadareti payesiyle onurlandırılmış Hacı Halil Efendi Hazretleri'nin sahilhanesinde gerçekleştirilmesi, Alicenab Kadın ile Hacı Halil Efendi arasında belirli bir sosyal ve muhtemelen himaye ilişkisi olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, sarayla bağlantılı kadınların yalnızca özel alanlarla sınırlı kalmayıp, kamusal hayatta da aktif roller üstlendiklerini ve önemli şahsiyetlerle ilişki geliştirdiklerini göstermektedir.

Vakfın şartları incelendiğinde, mütevellinin vakfı ona on bir buçuk oranında işletmesi öngörülmüş ve elde edilen gelirin çeşitli sosyal ve dini hizmetlere tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle 62,5 kuruşunun Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı hizmetkârlarına tahsis edilmesi, vakfın kurucusunun veya bağış yapanların bu önemli

²⁷⁰ ÜŞS., 556, s.41; 692, s.1-2.

dini merkeze olan yakınlığı ve saygısını göstermektedir. Ayrıca, senelik 84 kuruşun İstanbul'daki Karaköy Mahallesi Mescidi'nde düzenlenecek vaaz ve nasihat faaliyetleri için ayrılması, vakfın yalnızca maddi değil manevi yönü de gözettiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, Karaköy Mescidi'nin su ihtiyacını karşılayan su yolcusuna yıllık 24 kuruş tesis edilmesi ve mescidin tamiratına yönelik düzenlemeler, vakfın kentsel altyapıya ve kamusal mekânların sürdürülebilirliğine de katkıda bulunduğunu göstermektedir²⁷¹. Vakıf, aynı zamanda kira karşılığı verilen arsanın gelirinin mescid vakfına ödenmesini şart koşarak, vakfedilen mülklerin finansal sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Alicenab Kadın'ın vakıf şartları dikkate alındığında, toplumsal eksiklikleri çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı kadınlarının yalnızca aile içinde değil, aynı zamanda sosyal ve dini hayatta da aktif roller üstlendiklerinin bir göstergesi olan bu vakıf, kadınların ekonomik güçlerini kamusal yarar doğrultusunda organize edebildiklerini kanıtlamaktadır. Vakıf kurma eylemi, Osmanlı kadınlarının mali ve idari alanlardaki yetkinliklerini ortaya koymakta ve onların toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket ettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda Alicenab Kadın gibi saray mensubu kadınların Osmanlı kent dokusuna ve toplumsal yapıya önemli katkılar sundukları söylenebilir.

Kibriya Lebfer? Kadın efendi ise Cihandarı Üçüncü Hazinedarı ünvanına sahiptir. Vakfın 1864 yılında tescil edilmesinden dolayı Sultan Abdülaziz'in eşlerinden biri olabileceği ihtimalini akla getirse de isminin kesin olarak okunamaması bu konuda kesin bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır. 5000 kuruş sermaye ile oluşturduğu vakfının bir mütevellî eliyle işletilmesini istemiş ve vakfiye şartlarını şu şekilde belirlemiştir; her yıl Rebiülevvel ayında Arakiyeci Hacı Mehmet Cami'sinde Hz. Muhammed'in ruhuna mevlid okutulmasını mevlid sırasında cami hafızlarının Aşr-ı Şerif ve hatim okumalarını ve mevlüd esnasında camide bulunan kadın ve erkeklere akide şekeri dağıtılması, mevlidi okuyan kişiye ve Kur'an okuyan hafızlara

²⁷¹ ÜŞS. 574, s. 26.

belirli miktarlarda ücret ödenmesi ve vakıf gelirinden arta kalan miktarın vakfın sermayesine eklenmesi olarak belirlemiştir²⁷².

Kibriya Lebfer Kadın'ın vakfiyesi, Osmanlı toplumunda dini ritüellerin ve toplumsal dayanışmanın önemini, sosyal tabakalaşmayı ve gelir dağılımını yansıtan bir belgedir. Vakfiyede belirtilen ritüellerin merkezi olarak Arakiyeci Hacı Mehmet Cami'sinin belirlenmesi Osmanlılarda camilerin sadece ibadet mekânı olmanın ötesinde, sosyal ve kültürel etkinliklerin de merkezi olduğunu göstermektedir. Bu durum, Osmanlı şehir hayatında camilerin çok yönlü bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Vakfiyede belirtilen ritüellerden biri olan akide şekeri dağıtımı, mevlid geleneği ile bütünleşmiş bir uygulama olup, günümüzde de devam etmektedir. Ancak vakfiye kaydı, dönemin sosyo-ekonomik koşulları içinde değerlendirildiğinde daha derinlemesine bir analiz gerektirmektedir. Zira şeker, önceki yüzyıllarda yaygın bir tüketim maddesi olmayıp, daha ziyade elit kesime özgür bir statü sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı mutfağında tatlandırıcı olarak daha çok şekerli meyveler ve bal tercih edilirken, şeker ise daha çok resmî törenlerde veya devlet erkanına sunulan kıymetli bir hediye olarak kabul edilmekteydi²⁷³. 19. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesi ve Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret anlaşmaları doğrultusunda gümrük vergilerinin düşmesi, ithal şekerin ucuzlamasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu durum, şekerin daha geniş kitleler tarafından erişilebilir hale gelmesini sağlamış ve mevlid gibi dini törenlerde dağıtılabilen bir ikramlık haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki, mevlidlerde dağıtılan şekere en çok sevinen çocuklar olmuştur. Lâtifi, çocukluk yıllarına ait anılarında mevlitlerden sonra dağıtılan akide şekerlerinden bahsederken, bu ikramların unutulmasının mümkün olmadığını ve akide şekerinin ağızda bıraktığı güzel aromanın tadını hala hatırladığını ifade etmiştir²⁷⁴. Dolayısıyla, vakfiyedeki akide şekeri dağıtımı, sadece dini bir ritüel olarak değil aynı zamanda dönemin sosyo-ekonomik

²⁷² ÜŞS. 673, s. 61.

²⁷³ Zeynel Özlü, "Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmalar Dergisi*, 2011, s. 181.

²⁷⁴ Zafer Acar, Aykut Nasip Kelebek, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif Armağanı*, Pendik Belediyesi, 2022, s. 107.

değişimlerinin ve tüketim alışkanlıklarının bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Bu ritüel, şekerin lüks bir tüketim maddesinden daha geniş kitlelere ulaşan bir ikramlığa dönüşün sürecini ve bu sürecin dini törenlerdeki yansımaları gözler önüne sermektedir.

Yüksek rütbeli bir aileye mensup olan kadınlardan biri de hacı Mehmet kızı Ümmügülsüm Hatun'dur. Vakfiye senedinden Ümmügülsüm Hanım'ın Osmanlı bürokrasisinin en üst düzey makamlarından biri olan sadrazamlık görevini yürütmüş İbrahim Paşa'nın annesi olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyesinde oğlunun eski sadrazam olduğunu belirtmekte olup, bu kişinin III. Selim döneminde (1806-1807) yedi ay dört gün sadrazamlık yapmış olan İbrahim Hilmi Paşa olduğu anlaşılır.

Vakfiye kaydı incelendiğinde, Ümmügülsüm Hatun'un hem taşınmaz mülklerini hem de nakit sermayesini vakfetmiş olduğu görülmektedir. Vakıf kapsamında, Valide Mahallesi'nde yer alan 600 zira uzunluğunda ve genişliğinde kare planlı, iki katlı ev su kuyusu ve küçük bir bahçe içeren konut ile Üsküdar'ın Hacı Cafer Mahallesi'nde 500 zira genişliğinde kare planlı, iki katlı, bahçesinde su kuyusu bulunan bir başka konut yer almaktadır. Ayrıca 1000 kuruş nakit olarak tahsis etmiştir. Vakfiye şartlarına göre söz konusu konutlar kiraya verilecek elde edilecek kira gelirleri ve nakit sermaye ona on bir buçuk oranında işletilecektir. Elde edilen gelirden önce vakfın mütevellisi, nazırı, kâtibi ve câbilerine ödeme yapılacak, ardından kalan meblağ Üsküdar Çavuş Deresi'nde yer alan Hacı Beşir Ağa Vakfı'na ait arazide inşa edilen cami ve çeşmenin bakım ve onarımı için kullanılacaktır. Eğer bu yapıların bakımına ihtiyaç duyulmazsa, vakfın mal varlığına eklenerek uygun mülklerin satın alınması ve vakfa kazandırılması şart koşulmuştur.

Vakfın yönetimi, Ümmügülsüm Hanım tarafından yürütülecek şekilde düzenlenmiş, vefatından sonra ise çocukları ve torunları arasında en uygun görülen kadın veya erkeğin mütevellî olması öngörülmüştür. Soyun tükenmesi halinde, yönetimin yakın akrabalarına, onlarında bulunmaması durumunda ise azatlı köleleri arasından uygun görülen bir kişiye devredilmesi şart koşulmuştur. Bu yönetim silsilesi, Osmanlı vakıf geleneği içinde aile vakıflarına dair yaygın bir uygulamayı yansıttığı gibi, aynı zamanda Ümmügülsüm hanımın vakfın sürekliliğini sağlama ve

mülklerinin idaresini güvendiği kişiler aracılığıyla devam ettirme niyetini de göstermekte ve Osmanlı toplumundaki sosyal hiyerarşi açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir²⁷⁵.

Sosyal statüsü yüksek Osmanlı kadınlarının vakıf faaliyetlerindeki etkinliğini ortaya koyan bir diğer örnek ise Rasim Paşa'nın eşi Ahmet kızı Hatice Hanım ve kız kardeşi Zeliha Hanım tarafından kurulan vakıftır. Vakfiye kayıtlarında, Hatice hanımın Rasim Paşa'nın eşi olduğu açıkça belirtilmektedir. Hatice Hanım ve kız kardeşi, terekelerinden 11.500 kuruş tahsis ederek vakıf kurmuşlardır. 19. Yüzyıl Osmanlı ekonomisinde bu meblağın alım gücünü değerlendirmek için, dönemin piyasa koşullarına bakmak gerekir. Örneğin, İstanbul'da orta halli bir evin fiyatı, semtine ve büyüklüğüne göre 3.000 ila 8.000 kuruş arasında değişmekteydi²⁷⁶. Devlet memurlarının aylık maaşları ise rütbelerine göre 200-500 kuruş arasında değişmekteydi²⁷⁷. Bu verilere göre, Hatice Hanım ve Zeliha Hanım'ın vakfa tahsis ettiği 11.500 kuruş, o dönem için oldukça büyük bir meblağdır ve bu kız kardeşlerin hem maddi güçlerini hem de hayır işlerine verdikleri önemi göstermektedir. Aynı zamanda bu meblağın terekelerinden kalan bir meblağ olması, bu kadınların varlıklı bir aileden geldiklerinin bir göstergesidir. Hatice hanımın Rasim Paşa ile olan evliliği, onun Osmanlı toplumundaki sosyal statüsünü yansıtırken, kız kardeşi Zeliha hanımın evliliğine dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Zeliha hanımın da vakıf kurma sürecine mali katkı sağlaması, onun da belirli bir servete sahip olduğunu ve muhtemelen varlıklı bir kişiyle evlilik yapmış olabileceğini düşündürmektedir.

Vakfiye şartlarına göre, vakfın sermayesi mütevellî tarafından işletilecek ve buradan elde edilen yıllık 950 kuruşluk gelirle, Rebiülevvel ayının 12. gününde Valide Atik camisinde Mevlid-i Şerif okutulacaktır. Ayrıca, vakıf tescil işlemlerinin Şakir Paşa Konağı'nda gerçekleştirilmesi, kocası Rasim Paşa ile Şakir Paşa arasındaki yakın ilişkileri ortaya koyan önemli bir detaydır. Bu bağlamda Hatice ve Zeliha hanımların vakıf faaliyetleri yalnızca hayırseverlik açısından değil, aynı zamanda Osmanlı aristokrasisinin sosyal ağları göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı aristokrasisi

²⁷⁵ ÜŞS. 585, s. 30.

²⁷⁶ Murat Çizakça, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Vakıfları ve Finans Teknikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 125-132.

²⁷⁷ Şevket Pamuk, *19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 87-94.

içinde, konaklar sosyal ve kültürel etkileşimlerin merkezleriydi ve bu konaklarda gerçekleşen vakıf işlemleri, taraflar arasındaki sosyal bağların ve güven ilişkilerinin bir göstergesiydi. Şakir Paşa Konağı'nın vakıf işlemlerine ev sahipliği yapması, Rasim ve Şakir Paşaların birbirlerinin sosyal çevrelerinde kabul gördüklerini ve yakın bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, sosyal ilişkiler genellikle siyasi etkileşimlerle iç içe geçmiştir ve paşalar arasındaki bu tür ilişkiler, siyasi nüfuz ve destek ağlarının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Vakıf tescil işlemlerinin Şakir Paşa Konağı'nda yapılması, Rasim Paşa'nın Şakir Paşa'nın siyasi nüfuzundan yararlandığını veya onun desteğini aldığını gösterebilir. Şakir Paşa'nın konağını bu tür bir işlem için tahsis etmesi, Rasim Paşa ve ailesine duyduğu saygıyı ve güveni göstermektedir²⁷⁸.

Safiye Melek Hanım ise, Ebubekir Paşa'nın kızı olup, 3000 kuruşluk bir vakıf kurarak bu vakfı Üsküdar'a bağlı Kısıklı'da faaliyet gösteren Celvetiyye tarikatına²⁷⁹ tahsis etmiştir. Vakfiyesinde, vakfedilen paranın ona on bir buçuk oranında müteveli aracılığıyla işletilmesini ve elde edilen gelir ile her yıl Ramazan ayında tekkede hatim okunması ve bu görevi ifa eden hafıza 50 kuruş verilmesi şeklinde şart koşturmuştur. Ayrıca vakfın yönetiminin Celvetiyye tarikatı şeyhine verilmesi, şeyhten sonra ise bu görevin tarikatın post nişini olarak kişiye devredilmesini istemiştir. Geriye kalan gelirin ise tarikatın ihtiyaçları için kullanılmasını vasiyet etmiştir. Safiye Melek Hanım okunan hatmin sevabını kendi ve akrabalarının ruhuna gönderilmesini de vakfiyesine eklemiştir²⁸⁰. Safiye Melek Hanım'ın vakfını Celvetiyye tarikatına yönlendirmesi, onun bu tarikatla yakın bir ilişki içinde olduğunu ve hatta tekkenin bir müridi olabileceğini düşündürmektedir.

19. yüzyıl Üsküdar toplumunda statü göstergesi olarak *hacı*, *efendi* ve *bey* gibi ünvanlara sahip bireyler, genellikle sarayla ilişkili kişiler kadar yüksek bir servete sahip olmasalar da orta halli kadın sınıfına kıyasla daha büyük bir ekonomik güce

²⁷⁸ ÜŞS. 657, s. 26.

²⁷⁹ Tezin ilerleyen bölümlerinde, Üsküdar'da etkin olan tarikat gruplarının kadın vakıfları üzerindeki etkileri detaylı olarak incelenecektir.

²⁸⁰ ÜŞS. 669, s. 9.

sahipti. 19. yüzyıl Üsküdar’ında vakfiye kayıtları bu ünvanlara sahip erkeklerin kızlarının da vakıf kurarak ekonomik hayata aktif biçimde katıldığını göstermektedir.

Babaları *hacı* ünvanına sahip olan Mustafa kızı Cemile Hatun, Süleyman kızı Fatma hatun ve Ahmet kızı Fatma Reşide Hanım, vakfiyelerini 1000 kuruş sermaye ile oluşturmuşlardır²⁸¹. Benzer şekilde, babası *hacı* ünvanına sahip Mustafa kızı Hafize Hatun da 1000 kuruş sermaye ile bir vakıf kurmuş ayrıca aynı senette kendisine ait bir kahve dükkânını vakfetmiştir²⁸². Hafize Hatun’un bir kahve dükkânına sahip olması, dönemin kadınlarının sadece geleneksel rollerle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Vakfiye senedinde dükkânın mülkiyetine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte babasından miras yoluyla geçmiş olabileceği gibi, kendi girişimleriyle veya kocasıyla ortak bir yatırım sonucu edinilmiş olması da muhtemeldir. Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanma ve kendi işlerini kurma potansiyellerini ortaya koymaktadır. Hafize Hatun’un vakıf kurma ve ticari mülk sahibi olma eylemleri, 19. yüzyıl Üsküdar’ında kadınların ekonomik hayata katılımının sadece maddi katkı olmadığını, aynı zamanda toplumsal rollerini de genişlettiğini göstermektedir.

Öte yandan, *hacı* ünvanı erkeklerde daha yaygın olsa da kadınlar arasında da bu ünvanı taşıyan örneklerle rastlanmaktadır. Nitekim Mehmet kızı Kamile Hatun hac görevini yerine getirerek bu ünvanı almıştır. Dönemin ulaşım koşulları ve hac yolculuğunun güvenlik açısından taşıdığı riskler göz önüne alındığında, kadınlar arasında hac ziyaretinin daha az yaygın olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde, Hatice ve Mustafa kızı Ümmügülsüm Hatun adlı kadınlar da *hacı* ünvanına sahiptirler ve yüksek ölçekli vakıf kurmuşlardır²⁸³.

Osmanlı toplumunda yüksek sermayesi üzerinden ekonomik güce sahip olduğu anlaşılan kadınlardan biri de Hacı Mehmet bin Osman’ın validesi Zeliha Hanım’dır. Vakfiye senedinde eşinin yorgancı esnafına mensup olduğu belirtilen vâkıfe, 4000 kuruş sermaye tahsis ederek yüksek ölçekli bir vakıf kurmuştur²⁸⁴. Bu durum, Zeliha Hanım’ın servetinin eşinin mesleğinden elde edilen gelirle bağlantılı olabileceğini

²⁸¹ ÜŞS. 577, s. 37; nr.640, s. 85.

²⁸² ÜŞS. 577, s. 38.

²⁸³ ÜŞS. 657, s. 29; nr.703, s. 28.

²⁸⁴ ÜŞS. 659, s. 35.

düşündürmektedir. Babası eşi veya kendisi hakkında unvan bilgisi bulunmayan Abdullah kızı Fatma Hatun da 5000 kuruş ile yüksek ölçekli bir vakıf kurmuştur. Bu büyüklükte bir vakıf oluşturabilmesi, onun ekonomik olarak güçlü bir kesime mensup olduğunu göstermektedir²⁸⁵. Benzer şekilde Ahmet kızı Emine Hatun'un da bir ünvanı bulunmamasına rağmen 4000 kuruş sermaye ile büyük ölçekli bir vakıf kurmuştur²⁸⁶. Vakfiye kaydında eşi Ayasofya Cami'sinin hafızlarından Ali Efendi olarak belirtilmektedir. Ayasofya Cami'sinde hafızlar ve diğer görevliler, dönemin dini ve kültürel hayatında saygın bir konuma sahip olmakla birlikte, maddi acısan da önemli bir gelir kaynağı olarak değerlendirilebilir. Ayasofya'da görev yapan hafızların, dini ilimlerdeki derin bilgileri ve camideki merkezi konumları itibarıyla toplumda ve devlet nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları ve bu durumun onların ekonomik refahlarına da yansıdığı söylenebilir²⁸⁷. Bu bağlamda Emine Hatun'un vakıf kurma eylemi, sadece ekonomik gücünü değil, aynı zamanda eşinin sosyal statüsünü ve gelirini de yansıtmaktadır.

Bu kadınların vakfiye şartlarına bakıldığında, Cemile Hatun vakfiye kapsamında Recep ayının 21. günü Kefçe Mahallesi'nde bulunan Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi'nde Kur'an okunmasını şart koşmuş ve bu ibadetin sevabının önce Hz. Muhammed'e, ardından da kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Cemile Hatun'un mevlid okutulması için bu tarihi neden seçtiğiyle ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Recep ayının İslam takviminde önemli bir yeri olduğunu ve bu dönemde yapılan hayır işlerinin daha faziletli olduğuna inanıldığı söylenebilir. Benzer şekilde, Hafize Hatun sahip olduğu kahve dükkânının uygun bir kişiye kiralanmasını ve elde edilen gelirin Mihrimah Sultan Cami'sinde her cumartesi vaaz verecek bir görevliye tahsis edilmesini öngörmüştü. Ayrıca bu paranın da işletilmesini ve elde edilecek olan gelirle aynı camide görevli imamın Recep ayında iki hatim okumasını şart koşmuş ve bunun yanı sıra her yıl camide düzenlenecek mevlid için 79

²⁸⁵ ÜŞS., 659, s. 72.

²⁸⁶ ÜŞS. 676, s. 37.

²⁸⁷ Erdoğan Polat, "Osmanlı Devleti'nde Ayasofya Camii Kayyımları: Ayasofya'nın Bakım ve Temizlik Görevlileri", *Usul İslam Araştırmaları*, c.37, 2022, s. 82-88.

kuruş ayrılmasını ve mevlid esnasında gülâb ve şeker satın alınarak cemaate dağıtılmasını istemişti²⁸⁸.

Zeynep Hatun, vakfının Şeyh Mahmud Hüdai Vakfı'na ilhak edilmesini şart koşarken, Hacı Süleyman kızı Fatma Hatun ise Rebiülevvel ayının 12. günü mevlid okutulmasını istemiştir²⁸⁹. Rebiülevvel ayının 12. günü hicri takvime göre Hz. Muhammed'in doğduğu gün olarak kabul edilir mevlid okutan kadınlar bu tarihi seçmeye özen göstermişlerdir²⁹⁰. Hacı Ahmet kızı Fatma Reşide Hanım ise mahalle camisine imam ve müezzinler tarafından Kur'an okunmasını ve sevabını kendi ruhuna bağışlanmasını talep etmişti²⁹¹.

Abdurrahim kızı Fatma Hanım'a ait üç ayrı vakfiye kaydı bulunmaktadır. İlk vakfiyesinde Nakşibendi tarikatına bağlı Özbekler Tekkesi'nde bulunan postnişinin her cuma pazartesi ve diğer ayin gecelerinde hatim indirmesini ve sevabını ailesinin ruhuna bağışlamasını istemiştir²⁹². İkinci vakfiyesi bir düzenleme kaydıdır. Vakfiye şartlarını değiştirmiş müteveli olarak eşini belirlemiş ve camide hatim okunmasını sevabının ailesine bağışlanmasını istemiştir²⁹³. Üçüncü vakfiyesinde ise 5000 kuruş sermaye ile yeni bir vakıf kurmuş müteveli olarak yine eşini atamış ve Mihrimah Sultan Cami'sinde her perşembe günü ulema veya sıbyandan birinin camide vaaz ve nasihat etmesini ayrıca Hz. Muhammed'in doğum günü olan Rebiülevvel ayının 12. günü mevlid okutulmasını şart koşturmuştur²⁹⁴.

Mustafa kızı Ümmügülsüm Hanım ise her yıl Recep, Şaban ve Ramazan aylarında üç hatim okunmasını ve sevabının ailesinin ruhuna bağışlanmasını istemiştir²⁹⁵. Veli kızı Hatice Hanım ise Üsküdar'da bulunan Osman Ağa Cami'sine

²⁸⁸ ÜŞS. ,nr.577, s. 37.

²⁸⁹ ÜŞS. 584, s. 25; 609, s. 33.

²⁹⁰ Ahmet Özel, "Mevlid", *DİA.*, C.29, Ankara 2004, s. 484-485; Yusuf Küçükdağ, "Mevlid Merasimi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.2, Ofset Fotomat, Ankara 2020, s.137-138.

²⁹¹ ÜŞS., 640, s.85-86.

²⁹² ÜŞS. 652, s. 85.

²⁹³ ÜŞS. 652, s. 86

²⁹⁴ ÜŞS. 659, s. 72.

²⁹⁵ ÜŞS. 676, s. 69.

imam ve hafızların her beş vakit namaz sonrası salavat ve Fatiha okumalarını, sevabını ise vakıfenin ailesinin ruhuna ithaf etmelerini vakfiyesiyle teminat altına almıştır²⁹⁶.

Orta halli kadınlara ait vakfiyeler incelendiğinde ise bu kadınların vakıf sermayelerinin 120 ile 1700 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Bu gruba dâhil olan 22 kadından 11'i vakıf gelirlerinden mevlid okutulmasını ve geri kalan meblağ ile şeker ve gülab satın alınarak mevlid esnasında camide hazır bulunanlara dağıtılmasını şart koşturmuştur. Bunun yanında bu kadınlardan üçü aynı zamanda mevlid masraflarına ek olarak camiler için kandil yağı temin edilmesini de vakıf şartları arasına eklemiştir. Bu kadınlardan her biri, yaşadıkları mahallenin camisinde mevlid okutulmasını isterken içlerinden biri Üsküdar'da bulunan Kulum Dede Tekkesi'nde, özellikle recep ayının ikinci cuması mevlid okutulmasını şart koşması, kadınların belirli dini mekânlara ve ritüellere verdikleri desteği vurgulamaktadır. Mevlid geleneğini yaşatarak ruhlarına dua edilmesini arzulayan bu kadınlar, aynı zamanda camilere kandil yağı alınmasını sağlayarak ibadet alanlarının aydınlatılmasına da katkıda bulunmuşlardır²⁹⁷.

Öte yandan, bazı kadınlar vakıf gelirlerinin doğrudan belirli dergâhlara aktarılmasını istemiştir. Bu bağlamda, 7 kadın vakıf gelirlerini Şeyh Mahmud Hüdai Vakfı'na tahsis ederken²⁹⁸, 3 kadın ise Kulum Dede Tekkesi'nin bağlı bulunduğu dergâha vakfetmiştir²⁹⁹.

Orta halli kadınların kurmuş olduğu vakıf türlerinden biri de evladiyelik vakıflardır. Üsküdarlı 4 kadın, vakıflarını evladiyelik olarak düzenlemiştir³⁰⁰. Bu vakıflarda tevliyet hakkı öncelikle vakfeden kadında kalmakta, vefatından sonra ise nesli devam ettiği sürece çocuklarına ve torunlarına geçmektedir. Bu uygulama, kadınların ailelerinin geleceğini güvence altına alma ve varlıklarını nesiller boyu koruma isteklerini yansıtmaktadır.

²⁹⁶ ÜŞS. 703, s. 28.

²⁹⁷ ÜŞS. 560, s. 34; 562, s. 67; 574, s. 14; 577, s. 37-38; 584, s. 24; 585, s. 16; 585, s. 30; 585, s. 41-45,49,69; 587, s. 94; 600,19-29; 609, s. 33; 609, 59; 632, s. 7; 632, s. 15; 657, 26-29; nr.659, s. 30-35; 666, s. 59; 669, s. 9-64; 675, s. 21; 676, s. 37-38-40-41-42-69; 691, s. 47; 692, s. 1-2; 693, s. 14; 709, s. 68-69; 713, s. 40; 733, s. 136; 738, s. 24-25.

²⁹⁸ ÜŞS. 581, s. 37; 585, s. 41-49; 587, s. 94.

²⁹⁹ ÜŞS. 684, s. 3; 669, s. 9; 538, s. 86.

³⁰⁰ ÜŞS. 577, s. 38; 558, s. 77; 656, s. 65; 672, s. 20.

Üsküdar’da orta halli kadınların vakıf kurma faaliyetleri, dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına dair bilgiler sunmaktadır. Vakıf kayıtları, bu kadınların hayırseverlik pratiklerinin sadece dini ritüellerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve ailevi sorumluluklar bağlamında da önemli roller üstlendiklerini ortaya koymaktadır.

Bu kadınların vakıf kurma pratikleri, öncelikle dini ritüellerin sürdürülmesine yönelik güçlü bir motivasyonu yansıtmaktadır. Vakıf senetlerinde yer alan şartlar, mevlid okutulması, cami kandillerinin aydınlatılması ve dini kurumlara maddi destek sağlanması gibi uygulamalar, kadınların dini vecibelerini yerine getirme ve toplumsal hayırseverlik anlayışlarını somutlaştırma çabalarını göstermektedir. Bu bağlamda, vakıflar aracılığıyla dini mekânların işlevselliğine katkıda bulunulması, kadınların kamusal alandaki rollerini de gözler önüne sermektedir.

Vakıf kurma pratikleri, dini ritüeller çerçevesinde şekillense de orta halli kadınların evladiyelik vakıf kurma tercihlerinde, ailelerinin geleceğini güvence altına alma ve mülklerini nesiller boyu koruma istekleri etkili olmuştur. Bu durum, kadınların ailevi sorumluluklarını yerine getirme ve sosyo-ekonomik konumlarını güçlendirme çabalarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Vakıf kayıtları, aynı zamanda kadınların ekonomik ve sosyal statüleri hakkında da değerli bilgiler sunmaktadır. Vakıf sermayelerinin çeşitliliği ve vakıf gelirlerinin tahsis şekilleri kadınların ekonomik bağımsızlıklarını ve toplumsal etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.9.Eğitim Kurumları

Osmanlı Devleti’nde eğitim kurumları, diğer sosyal kurumlarında olduğu gibi devletin sosyal ve kültürel yapısının önemli bir bileşeni olarak vakıflar aracılığıyla teşkil edilmiş ve bu yönüyle devletin sosyal ve kültürel yapısının temel unsurlarından biri olmuştur. Eğitim kurumlarının çeşitli ihtiyaçları ve giderleri hayırsever vâkıfların kurdukları vakıflar aracılığıyla temin edilmiştir³⁰¹.

³⁰¹ Ziya Kazıcı, *Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 279.

Üsküdar'ın gelişmesi ve İstanbul'un ayrılmaz bir parçası haline gelmesi 16. yüzyılın başlarından itibaren padişahlar, sultanlar ve devlet adamları tarafından yapılan mimari yatırımlarla hızlandığı bilinmektedir. Bu kentsel gelişimde özellikle eğitim kurumlarının rolü etkin olmuştur. Üsküdar'ın bir şehir hüviyeti almasında ve medrese geleneğinin yerleşmesinde Rum Mehmet Paşa Medresesi'nin kurulması bir dönüm noktası teşkil etmiştir³⁰². Bu medresenin ardından sultanlar, paşalar ve tarikatlar aracılığıyla kurulan çok sayıdaki medrese ve mektep, Üsküdar'ın kültürel ve entelektüel gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Tabiri caizse Osmanlı eğitim kurumları, yaygın ve örgün eğitim olarak iki ana kategoriye ayrılabilir. Örgün eğitim, medreseler ve sıbyan mektepleri gibi kurumsallaşmış yapılar içinde gerçekleştirilmiştir. Medreseler, yükseköğretim seviyesinde dini ve ilmi bilgilerin verildiği kurumlar iken³⁰³, sıbyan mektepleri temel eğitimin sağlandığı okullardır³⁰⁴. Yaygın eğitim ise, camiler ve tekkeler gibi dini ve sosyal mekânlarda, daha serbest bir yapıda gerçekleştirilmiştir³⁰⁵.

Üsküdar'da yaygın eğitim alanındaki vakıf kurucusu kadınların şartnameleri incelendiğinde camilerin bu eğitim faaliyetlerinin merkezinde yer aldığı görülmektedir. Kadın vakıf kurucular, vakıf şartlarına özellikle camilerde hazır bulunan kadın ve erkeklere, hatta çocuklara yönelik dini nasihat verilmesi hükmünü eklemişlerdir³⁰⁶. Bu durum, kadınların sadece örgün eğitim kurumlarına değil aynı zamanda yaygın eğitim faaliyetlerine de önem verdiklerini ve bu alanda aktif rol üstlendiklerini göstermektedir. Camiler ve tekkeler, sadece ibadet yeri değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir merkez olarak da işlev gördüğünden, kadın vakıf kurucuların camilerde dini nasihat verilmesini şart koşmaları, yaygın eğitim faaliyetlerinin toplumun geniş kesimlerine ulaşmasını sağlama amacını taşımaktadır. Bu nasihatler, dini bilgilerin yanı sıra, ahlaki değerlerin ve toplumsal normların da

³⁰²Esra Muhacir “Üsküdar’da Osmanlı Medrese Geleneğinin Teşekkülü: Rum Mehmed Paşa Medresesi ve Müderrisleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2022, s. 285.

³⁰³ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 338.

³⁰⁴ Nebi Bozkurt, “Mektep”, *DİA*, C.29, Ankara 2004, s. 5.; Cahit Baltacı, “Mektep”, *DİA*, C.29, Ankara, 2004, s. 6-7.

³⁰⁵ Cahit Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 96/7, s. 467.

³⁰⁶ ÜŞS. 242, s. 13., nr.360, s. 37. nr.462., s. 4., nr.468., s. 21., nr.517, s. 86., nr.543, s. 99., nr.577, s. 38., nr.585, s. 16., nr.585, s. 66., nr.659., s. 72.: VGMA VD, nr.579, s. 582., nr.581/1, s. 124., nr.582/2, s. 494., nr.579., s. 128.

aktarılmasını içermektedir. Üsküdar’da yaygın eğitim konusunda Üsküdarlı kadınların kurduğu vakıfların şartlarında genellikle camiler de olmak üzere camide hazır bulunan tüm Müslüman kadın ve erkeklere dini nasihat verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu konuyu vakıf şartlarına özellikle eklemişlerdir.

İncelediğimiz bölgede vakıflarını eğitim kurumlarına yönlendiren kadınların sayısı 13 olarak tespit edilmiştir. Ancak, vakıflardan birinin zeyl vakfiye kaydı olması nedeniyle 12 kadın değerlendirmeye alınmıştır. Bu kadınların kurduğu vakıfların yapısı incelendiğinde, 6’sının para vakfı, diğer 6’sının ise gayrimenkul mallar üzerinden oluşturulduğu görülmektedir. Vakfiye kayıtları, vakıf gelirlerinin doğrudan eğitim kurumlarına aktarıldığı gibi bu kurumlarda görevli olan kişilere veya eğitim gören öğrencilere de tahsis edildiğini göstermektedir. Bu durum, Üsküdarlı kadınların eğitim alanına yaptıkları katkıların çeşitliliğini ve kadının eğitim kurumları içerisindeki etkinliğini ortaya koymaktadır. Yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu araştırmada, eğitim kurumlarına yönelik vakıf kuran kadın sayısının 12 ile sınırlı kalması, nispeten düşük bir oran olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu sayısal azlığa rağmen, onların bu alana tamamen kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir. Hem nakit para hem de gayrimenkul vakıfları aracılığıyla, eğitim kurumlarının çeşitli maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına ve eğitimcilerin ve öğrencilerin desteklenmesine yönelik bir eğilim görülmektedir.

2.9.1. Nakit Paranın Vakfedilmesi ile Kurulan Eğitim Kurumları

İncelediğimiz dönem zarfında yani yaklaşık 320 yıllık bir zaman diliminde Nakit meblağ ile kurdukları vakıfları eğitim kurumlarına aktaran kadın sayısı 6’dır. Bu kadınların vakfettikleri meblağlar 70 ile 15.000 kuruş ve 100 adet altın arasında değişkenlik göstermektedir. Meblağlar arasında gözlenen bu değişim kadınların ekonomik güçleri ve sosyal statüleri ile doğru orantılıdır.

Saliha ve Mahienvver hatunlar, iki kız kardeş birleşerek bir vakıf oluşturmuşlardır. Her iki kadın da İstanbul’daki Eski Saray’da yaşamaktadırlar. Saliha hatun sarayda kethüda kadın olarak bulunmaktadır. Mahienvver hatunun ise hangi vazife ile meşgul olduğu belirtilmemiştir. Saliha Hatun 100 adet altın, Mahienvver hatun 150 kuruş vakfetmiş ve vakfedilen meblağın %11 oranında işletilmesini istemişlerdir. Her iki kadın da birleşerek bir vakıf oluşturmuş olsalar da verdikleri

meblağların yönetimini kendileri karar vermiştir. Saliha hatun vakfına kendi soyundan gelenlerin müteveli olması isterken kız kardeşi Mahienvver hatun da aynı şekilde kendi soyundan gelenlerin vakfına müteveli olmasını istemiştir. Her iki kadın da vakfın gelirinin bir bölümünü günlük birer cüz Kuran okuyacak olan kişilere bırakırken vakfın nezaretini Darülhadis görevlilerine bırakmışlardır. Saliha hatun Darülhadis'deki muhaddislerin vakfına nezaret etmesini isterken Mahienvver Hatun Darülhadis şeyhinin vakfına nezaret etmesini uygun görmüştür³⁰⁷. Belgede adı geçen Darülhadis, Nurbanu Valide Sultan tarafından 1583 yılında Mimar Sinan'a yaptırılan Atik Valide Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Darülhadis caminin batısında kuzey-güney doğrultusunda sıralanan odalarda Hadis ilmi eğitimi veren önemli kurumlardandır.

Saliha ve Mahienvver hatunların 1634 tarihli vakfiye senedi, Osmanlı saray hiyerarşisi içinde okunabilir. Bu açıdan vakfiye yükselmiş ve muhtemelen Kösem Sultan'ın haremdeki iktidar döneminde yetişmiş bir kethüda kadının kamusal alanda iz bırakan bir faaliyetini belgelemektedir. Saray kadınlarının vakıf kuruculuğu, yalnızca hayırseverlik değil, aynı zamanda hem kurumsal hem manevi otorite üretmenin bir biçimi olarak okunabilir³⁰⁸. Söz konusu Kethüda kadın, vakfının nezaret işlevini yürütmek üzere Üsküdar'daki Valide Atik Külliyesi bünyesinde yer alan darülhadis görevlilerini tayin etmiştir. Bu tercih yalnızca mekânsal bir yakınlığın ya da rastlantısal bir bağın değil, Osmanlı'nın sosyal ve sembolik düzeni içinde yer alma çabasının bir sonucudur.

Öncelikle Eski Saray'da görev yapan bir kadının Valide-i Atik külliyesi ile kurduğu ilişki, Osmanlıdaki kadınlar arası dayanışma ve süreklilik ilkesinin kamusal alandaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Valide Atik külliyesi 1583 yılında Nurbanu Sultan tarafından inşa ettirilmiş olup, külliye yapısı içerisinde cami, medrese, darülkurra darülşifa, sıbyan mektebi ile darülhadis gibi ilmi ve sosyal kurumları barındırmıştır. Bu yapı, özellikle İstanbul'un asya yakasında, kadın vakıf

³⁰⁷ ÜŞS. 180, s. 44-45.

³⁰⁸ Leslie, Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993, s. 241-245.

kuruculuğunun en güçlü anıtlarından biri olarak, sonraki kuşak saray kadınları için de sembolik bir referans noktası olmuştur.

Ayrıca darülhadis, yalnızca ilmi bir yapı değil; şer'i bilgi üretimi ve dini meşruiyet açısından da merkezi öneme sahip bir kurumdur. 17. yüzyılda kadın vakıf kurucularının vakıflarının nezaretini sıradan görevlilere bırakmak yerine, medrese hocalarına, şeyhlere ya da kadınlara havale etmesi, vakfın ilmi ve dini itibarı açısından bilinçli bir tercihtir.

1725 tarihli diğer vakfiye, Üsküdar Cami-i kebir Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Âlime hatun tarafından tesis edilmiştir. Âlime Hatun 70 kuruşluk bir sermaye ile kurduğu vakfın %11 nema oranıyla işletilmesini şart koşmuştur. Vakfiyeye göre, bu meblağdan elde edilecek gelir, Şeyh Mahmud Hüdai hazretlerinin Mektebi'nde hâlihazırda muallimi sıbyan olarak görev yapan Hacı Abdullah Efendi'ye tahsis edilmiştir. Abdullah Efendi aynı zamanda vakfın mütevellisi, kâtibi ve cabisi olarak tayin edilmiş ve bu görevleri karşılığında kendisine günlük 1,5 akçe maaş bağlanmıştır.

Âlime Hatun, vakfiyesinde Abdullah Efendi'nin vefatı durumunu da öngörerek, onun ardından mektepte göreve gelecek yeni muallimin aynı şekilde vakfın idari ve mali sorumluluklarını üstlenmesini şart koşmuştur. Ayrıca, nema gelirinden geriye kalan 2 kuruşun, mektepte eğitim görmekte olan sıbyanlara eşit miktarda dağıtılması gerektiğini belirtmiştir³⁰⁹. Âlime Hatun'un vakfiyesi'ni Şeyh Mahmud Hüdai mektebine yönlendirmiş olması kadının bu tarıkata bağlı olan müridlerinden biri olduğunu düşündürmektedir. Müridi olduğu bir şeyhin kurumsallaşmış eğitim yapısına destek sunmak hem dini sadakat hem de sosyal aidiyetin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Yine vakfiye senedinde yalnızca muallimin değil bu mektepte eğitim alan çocukların da gözetilmiş olması onun eğitimi yalnızca kurumsal bir yapı olarak değil, bu yapının içinde yer alan bireylerle birlikte bir bütün olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

İncelediğimiz 1764 tarihli vakfiye, Üsküdar'ın Gerede Mahallesi'nde Hacı Halil kızı Fatma Hatun tarafından tesis edilmiştir. Fatma Hatun, mektep masraflarını

³⁰⁹ ÜŞS. 372, s. 18.

karşılama amacıyla kurduğu bu vakfa 100 kuruş sermaye tahsis etmiş ve gelirin Evliya Hoca Mektebi'nde görev yapan muallime bırakılmasını şart koşmuştur. Muallime günlük 4 akçe ücret ödenmesini uygun gören Fatma Hatun, vakfın idaresiyle ilgili düzenlemeleri de açık bir şekilde belirtmiştir. Vakfiyeye göre, vakfın mütevelliliği Evliya Hoca Vakfı'na her kim müteveli olursa ona tevdi edilecek; ilgili kişi bu görev karşılığında günlük 1 akçe ücret alacaktır. Vakfa nezaret edecek kişi olarak ise Bulgurlu Mahallesi Mescidi'nin imamı Osman Efendi görevlendirilmiştir³¹⁰. Vakfiye metni değerlendirildiğinde, Fatma Hatun'un Gerede Mahallesi'nde ikamet etmesine rağmen vakfın gelirini farklı bir mahallede yer alan Evliya Hoca Mektebi'ne, nezaretini ise yine başka bir mahallede, Bulgurlu Mescidi'nde görevli bir imama tevdi etmiş olması dikkat çekicidir. Bu tercih, vakıf kurucuların yalnızca kendi mahalleleriyle sınırlı kalmaksızın, daha geniş bir sosyal mekânsal ağ içinde hareket ettiklerini göstermektedir. Fatma Hatun'un vakfında tercih ettiği mekânsal dağılım, rastlantısal bir seçim olmaktan çok daha fazlasını ima eder. Osmanlı kent dokusunda mahalleler arası geçişkenlik ve bireylerin yaşamları boyunca farklı semtlerde bulunmaları oldukça olağandır. Bu bağlamda Fatma Hatun'un geçmişte bu mahallelerde yaşamış olması ya da buralarda sosyal ilişkiler kurmuş olması güçlü bir olasılıktır. Söz konusu imam ve muallimle kurulmuş olabilecek ailevi ya da toplumsal düzeyde tanışıklık ilişkileri, bu kişilerin vakfın idaresine güvenilir kişiler olarak atanmasını anlamlı kılmaktadır. Nitekim vakıf kurucularının, kişisel güven ilişkilerine dayalı seçimlerde bulunmaları, dönemin toplumsal yapısında güvenin kurumsal mekanizmalarından ziyade kişisel bağlar üzerinden şekillendiğini yansıtır.

1812 tarihli Mehmet kızı Nefise Hatun'a ait vakfiye, nakit meblağ ile kurulan vakıf senetlerinden biridir. Üsküdar'ın Kefçe Mahallesi'nde ikamet eden Nefise Hatun, 2000 kuruşluk sermaye ile kurduğu bu vakfın devletin belirlediği %11 oranında nemalandırılmasını şart koşmuştur. Vakfın yıllık 300 kuruş olarak hesaplanan gelirden 150 kuruşu, merhum Cebecibaşı Mustafa Ağa tarafından Kefçe Mahallesi'nde inşa ettirilmiş olan mektepte eğitim görmekte olan 30 sıbyanın kapama (giysi) ihtiyacının karşılanması için harcanacaktır. Ayrıca vakfiye şartlarına göre, her yıl Muharrem ayında 50 kuruş ayrılarak mektepte aşure hazırlanacak ve bu aşure mektep

³¹⁰ ÜŞS. 463, s. 120.

öğrencilerine ikram edilecektir³¹¹. Bu düzenleme, sadece bir gıda ikramı değil; aynı zamanda Osmanlı hayır kültürünün ve dini ritüellerin eğitim mekânlarıyla bütünleştirildiği anlamlı bir örneği teşkil etmektedir. Nefise Hatun'un bu vakfiyesi bir yandan kadınların mal varlıklarını sosyal dayanışma amacıyla organize edebildiklerini, diğer yandan da yerel düzeyde eğitim kurumlarını destekleme iradelerini ortaya koymaktadır.

Mehmet Salim Efendi'nin kızı Hesene Hatun'un 1864 tarihli vakfiye senedi, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadının hayırseverlik yoluyla sosyal alana katılımının bir diğer örneğidir. Hesene Hatun tarafından tesis edilen bu vakıf senedi 15.000 kuruş ile oluşturmuş ve nema oranını devletin izin verdiği oran olan %11 olarak belirlemiştir. Vakfın tescil işlemi Üsküdar Vani karyesinde karantina başkâtibi olan oğlu Seyyid Ömer Fevzi Efendi'nin sahilhanesinde gerçekleşmiştir³¹². Oğlunun Karantina başkâtibi olarak görev yapması söz konusu ailenin devletle ilişkili, eğitilmiş ve bürokratik yapıya entegre bir sınıfa mensup olduğunu göstermektedir. Karantina teşkilatları, 19. yüzyıl Osmanlısı'nda sağlık reformlarının ve tıbbileşme sürecinin merkezinde yer alan kurumlardır³¹³. Dolayısıyla bir kadının modernleşmenin önemli bir kurumunda görev yapan bir oğula sahip olması, ailenin eğitim, düzen ve sosyal sorumluluk gibi değerlere yakın durduğunu gösterir. Bu bağlamda, vakfın bir eğitim kurumuna tahsis edilmiş olması yalnızca dini bir hayırseverliğin yanı sıra topluma yönelik bilinçli bir katkı olarak da yorumlanabilir. Hesene Hatun vakfını Suriçi'nde, Zeyrek Camii avlusundaki bir mektebe yönlendirmiştir. Üsküdar'da yaşayan bir kadının İstanbul'un kalbindeki bir eğitim kurumunu tercih etmesi, ise kadının bu mektep veya mektebin bulunduğu mahalle ile bir ilişkisinin olduğunu düşündürmektedir. Vakfını oğlunun sahilhanesinde tescil ettiren kadın sonradan oğlunun yanına Üsküdar'a yerleşmiş ancak önceki hayatında Zeyrek Camii civarında ikamet eden bir kadın olabilir. İnsanlar doğası gereği uzun zaman geçirdikleri ve anılarını yaşadıkları yerleri kolaylıkla silemez ve devamlı hafızalarında hatırlamak isterler. Vakfını Suriçi mekteplerinden birine gönderen Hasene hanımın bu tercihi bu

³¹¹ VGMA., VD., nr.630/2, s. 972.

³¹² VGMA., VD., nr.572, s. 66.

³¹³ A. Akif Erdoğan, *Osmanlı'da Sağlık Hizmetleri ve Karantina Teşkilatı (1838-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 42.

şekilde yorumlanabilir. Vakfiye şartnamesine göre, her yıl Muharrem ayında söz konusu mektepte aşure pişirilerek öğrencilere ve hocalara dağıtılması öngörülmüştür. Bu etkinlik için vakfın nema gelirinden yıllık 500 kuruş ayrılması şart koşulmuştur. Aşure dağıtımı sırasında öğrencilere 150 kuruş, hocalara ise 50 kuruş verilecek; bu esnada ilgili kişilerden İhlas ve Fatiha surelerini okuyarak vakıf kurucusu Hasene Hatun'un ismini yâd etmeleri beklenmiştir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Hesene Hatun'un vakfiyesi dönemin Üsküdar'ında yaşayan, dini duyarlılığı yüksek, eğitime ve kamusal hizmete değer veren, kültürel sermayesi güçlü bir kadın profili sunmaktadır.

Mustafa kızı Hacı Ümmügülsüm Hatun ise Üsküdar'da yaşayan ve vakfını Üsküdar için aktaran bir kadındır. Bulgurlu Mahallesi'nde yaşıyan Ümmügülsüm Hatun 1282/1865 tarihinde 500 kuruş ile vakfiyesini oluşturmuştur. Vakfettiği meblağın mütevellî vasıtasıyla işletilmesini ve hâsıl olan paradan senelik 75 kuruşu bulgurlu mahallesindeki mektepte bulunan öğrencilerin her yıl üç hatim okumasını ve önce peygamber efendimizin ardından Ümmügülsüm Hatun'un eşinin oğlu Ahmet Efendi ve merhum Ali efendinin ruhlarına ahd edilmesini istemiştir. Ve karşılığında senelik 60 kuruş verilmesini geri kalan meblağın ise vakfın gelirine eklenerek sürekliliğinin sağlanmasını istemiştir. Vakfın mütevellîsini yakın çevresinden bir isim olduğunu düşündüğümüz Hacı Mustafa efendiye bırakırken onun vefatından sonra mektepte her kim muallim olursa o kişinin vakfına mütevellî olmasını istemiştir³¹⁴.

2.9.2. Gayrimenkulün Vakfedilmesi ile Kurulan Eğitim Kurumları

Üsküdar'daki eğitim kurumlarına taşınmaz mal varlıklarını vakfeden kadınların sayısı 4'dür. Bu taşınmazlar genellikle konut niteliğindeki mülklere dir. Vakfiyesi incelenen kadınların 4'ü sahip oldukları evleri doğrudan eğitim kurumlarına tahsis etmiştir. Vakfiyelerde yer alan şartlar, kadınların toplumsal statüleri ve ekonomik kapasiteleri arasında çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu kadınların bazıları orta sınıfa mensupken, bazıları ise servet sahibi, sosyal statüsü yüksek kimselerdir.

Bu bağlamda öne çıkan örneklerden biri 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan İshak Paşa'nın kızı Rukiye Hatun'dur. 1728 tarihli vakfiye kaydından edinilen

³¹⁴ ÜŞS. 676, s. 69.

bilgilere göre kimliği tam olarak tespit edilememiş olsa da İstanbul'un Suriçi bölgesinde yer alan ve Topkapı Sarayı'na oldukça yakın bir konumda bulunan Kabasakal Mahallesi'nde ikamet etmesi, babası İshak Paşa'nın sarayla ilişkili bir görevde bulunmuş olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Rukiye Hatun'un Ayasofya Camii'nde görev yapan kayyumlara ve Şeyhülkurra'ya tahsis etmesi, babasının bu camiyle doğrudan bağlantılı bir görevde bulunmuş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Paşa ünvanı yalnızca sadrazam ya da beyberbeyi gibi yüksek rütbeli devlet erkanına değil zaman zaman bu yüzyılda harem ağaları bostancıbaşılar, darphane eminleri gibi saray çevresinde etkili olan alt kademedeki görevlilere de verilebilmesi³¹⁵ bu varsayımı desteklemektedir. Rukiye hatunun 21 ev gibi yüksek bir sayıda ev vakfetmesi de babasının sarayla bağlantılı bir görevi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Rukiye Hatun, 1728 yılında düzenlediği vakfiyesinde Üsküdar'ın muhtelif mahallelerinde bulunan bu evlerin kiraya verilmesini açık bir şekilde şart koşmuş ve kira gelirinin idaresini bizzat kendisine bırakmıştır. Ayrıca, Ayasofya Camii'ne günlük 6 akçe ücret karşılığında bir Şeyhülkurra atanmasını şart koşmuştur³¹⁶. Şeyhülkurra, Kuran-ı Kerim'i usulüne uygun ve güzel bir şekilde okuma ilminde ihtisas sahibi kişilerdir; bu kişiler yalnızca camilerde değil, aynı zamanda medreselerde de görev alabilmekteydiler³¹⁷. Rukiye Hatun, Şeyhülkurra'nın atanmasının ardından yine Ayasofya Camii Kebir'de görev yapan kayyumlardan birini, bu Şeyhülkurra'nın iskemlesinden sorumlu kişi olarak tayin etmiş ve onu bu göreve özel olarak tahsis etmiştir.

Rukiye Hatun'un vakfiyesindeki Şeyhülkurra efendinin iskemlesinden sorumlu özel bir kişiyi görevlendirmiş olması, bu şahsın sahip olduğu toplumsal ve ilmi statünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şeyhülkurra, yalnızca mektep muallimi değil, özel bir ihtisas alanında bilgi sahibi ve yüksek dini otoriteye sahip bir figürdür. Onun kamusal alandaki temsili değeri ve ilmi itibarı, vakfiyede kendisine hizmet edecek bir görevli tahsisiyle daha da görünür hale gelmiştir. Bu durum, Şeyhülkurra'ya atfedilen saygıyı hem de Ayasofya gibi merkezi bir ibadet ve ilim

³¹⁵ İnalçık, Tarih ve Toplum, s. 88-92.

³¹⁶ ÜŞS. 380, s. 1-2.

³¹⁷ Recep Akakuş, "Reisülkurra", *DİA.*, c.34, 2007, İstanbul s. 545.

mekânında bu tür uzmanlık alanlarının ne derece prestij kabul edildiğini gözler önüne sermektedir.

Vakfını belirli bir uzmanlık alanına tahsis eden kadınlardan biri de Seyyid Hüseyin Efendi'nin kızı olan Emine Hatun'dur. Üsküdar'ın Bulgurlu Mahallesi'nde ikamet eden hatun 1754 tarihli vakfiyesinde, Üsküdar'ın muhtelif mahallelerinde bulunan 5 adet ev ile 1 adet demirci dükkânını vakfetmiştir. Bu taşınmazların kiraya verilmesini ve elde edilecek kira gelirlerinin, Kuran tilavetiyle meşgul olan iki isme şart koştuğu görülmektedir.

Vakfiye şartlarına göre Mihrimah Sultan Cami'inde hâlihazırda Şeyhulkurralık görevini yürüten kişinin her yıl 4 adet hatim okuyarak sevabını Hz. Peygamber'in ruhuna bağışlanmasını istemiştir. Bu hizmet karşılığında kendisine yıllık 480 akçe ödenmesi öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, söz konusu camide Şeyhülkurra'dan Kur'an-ı Kerim tahsili görmekte olan Hafız Molla Hasan'ın da her yıl 3 adet hatim okuması ve bu hatimlerin sevabını Şerife Emine Hatun ve ailesinin ruhlarına ithaf etmesi şart koşulmuştur. Molla Hasan'a ise bu görev karşılığında yıllık 360 akçe tahsis edilmiştir³¹⁸.

Şerife Emine Hatun'un vakfiyesi, yalnızca bireysel bir hayır girişimi değil, aynı zamanda onun sosyal konumunu ve aidiyet duyduğu dini kültürü yansıtan bir belgedir. Babası ise seyyid ünvanına sahiptir. Bu soydan gelen bir kadının, vakıf gelirlerini doğrudan şeyhülkurralık gibi Kur'an ilmiyle özdeşleşmiş bir makama tahsis etmesi, ailesel değerler ve yetiştirdiği çevreyle yakından ilişkilidir. Ayrıca sahip olduğu gayrimenkullerin sayısı ve türü, onun belli bir ekonomik güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Vakfiye kaydında Kuran eğitime dâhil olan bir talebenin de bu sistemin parçası haline getirilmiş olması, vakfiyenin sadece dini hizmetlere değil bu hizmetlerin sürekliliğini sağlayan bir ilmi zincire yönelik kurgulandığını ortaya koymaktadır.

Üsküdar'ın Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde ikamet eden Abdullah kızı Emetullah Hatun 1788 tarihli vakfiyesinde, Üsküdar'da bulunan iki ev ile bir bahçeyi ve ayrıca Kadıköy'de yer alan bir evi vakfetmiştir. Emetullah Hatun, Üsküdar'daki söz

³¹⁸ VGMA., VD., nr.626/1, s. 208.

konusu evler ile bahçenin kiraya verilmesini; bu gayrimenkullerden elde edilecek kira gelirlerinin İstanbul Soğukçeşme bitişiğinde bulunan bir mektepte her yıl Rebiülevvel ayında mevlid okunmasını ve hatim indirilmesi için kullanılmasını şart koşmuştur. Bu ibadetlerin sevabının, ailesi ve vâkıfın ruhuna ithaf edilmesini istemiştir³¹⁹. Bu mektepte her yıl düzenli olarak mevlid okutulmasını ve hatim indirilmesini şart koşması, dönemin eğitim kurumlarının sadece öğretim değil, aynı zamanda dini-manevi faaliyetlerin merkezi olarak da konumlanması ile ilgilidir. Eğitim mekânı olarak sıbyan mekteplerinin dini törenlerle desteklenmesi, mekteplerin toplumsal hafızada birer kültürel ahlaki yapı taşı olarak görülmesini sağlamıştır.

Vakfın mütevelliliği hususunda ise Emetullah Hatun hayatta olduğu sürece bu görevi bizzat kendisi üstlenmek istemiş, vefatının ardından ise mütevelliliğin mektepte görev yapan muallime intikal etmesini şart koşmuştur. Vakfın gelirlerinden ihtiyaçlar karşılandıktan sonra arta kalan miktarın ise yine vakfa ilave edilerek sermayeye eklenmesini istemiştir.

Bunların yanı sıra, Emetullah Hatun Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde bir çeşme inşa ettirmiştir. Kadıköy'de vakfettiği evi ise 500 kuruş bedel karşılığında Tuti binti Nayfos isimli zimmi bir kadından satın almıştır. Bu evin daha önce olduğu gibi kiraya verilmesini kira gelirlerinin ise inşa ettirdiği çeşmenin masraflarına tahsis edilmesini vakfiyesine şart olarak eklemiştir.

İstanbul Suriçi'nde Kürekçibaşı Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Mustafa kızı Emine Hatun'un 1735 tarihli vakfiyesinde, Üsküdar'ın Mirahur Mahallesi'nde yer alan yedi adet bitişik evi vakfetmiştir. Her biri bir oda, bir sofa ve bir miktar avludan oluşan bu evlerin kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirle, Yedikule'de Kürekçi Hacı Hüseyin Camii civarında bulunan Hacı Mustafa tarafından inşa edilen mektepte görev yapan muallime günlük bir akçe ödenmesini şart koşmuştur. Vakfın diğer gelirlerinin idaresi ve vakfın yönetimi, Emine Hatun'un hayatta olduğu sürece kendisinde kalmak üzere düzenlenmiş, ardından bu hakların çocukları ve torunlarına devredilmesi, gelirlerin de her birine eşit şekilde dağıtılması öngörülmüştür³²⁰.

³¹⁹ ÜŞS. 526, s. 8.

³²⁰ VGMA., VD., nr.624, s. 196.

2.9.3.Eğitim Kurumlarının Üsküdar'daki Etkileri

Osmanlı toplum yapısında kadınların eğitim kurumlarına yönelik hayır faaliyetlerinde bulunmaları, yalnızca bireysel hayırseverliğin tezahürü değil, aynı zamanda kamusal alanda görünürlük kazanmanın ve toplumsal katkı sunmanın kurumsallaşmış bir biçimi olarak değerlendirilebilir. Ancak, yaklaşık 400 yıllık bir dönem içinde Üsküdar'da bu alanda faaliyet gösteren kadın vakıf kurucuların sayısının 12 kişiyle sınırlı kalması, Üsküdarlı kadınların bu tür hayır faaliyetlerine katılımının istisnai ve sınırlı bir çerçevede gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların vakıf sistemi içerisindeki varlıklarını inkâr etmeksizin, söz konusu görünürlüğün ne ölçüde yaygın ve temsili olduğu konusunda daha temkinli bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

İncelenen vakfiyelerde kadınların, vakıf gelirlerini doğrudan sıbyan mekteplerine ya da belirli uzmanlık alanlarına hizmet eden dini eğitim kurumlarına yönlendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda önemli bir ayrım dikkat çekmektedir. Rukiye Hatun ve Şerife Emine Hatun, Şeyhülkurra gibi ileri düzey dini ilimlerde uzmanlaşmış şahsiyetleri destekleyen vakıflar tesis ederken; Emetullah ve Emine Hatun gibi diğer kadınlar ise mahalle düzeyinde faaliyet gösteren ve temel dini eğitimin verildiği sıbyan mekteplerini tercih etmişlerdir. Bu tercihler, vakıf kurucularının sosyal konumları, eğitim anlayışları ve vakıflardan bekledikleri toplumsal işlevler bakımından farklılık taşıdıklarına işaret etmektedir.

Sıbyan mektepleri, Osmanlı şehir dokusunda genellikle camilerin çevresinde veya bahçelerinde konumlandırılmış olup³²¹ yalnızca eğitim mekânı değil, aynı zamanda mahallenin dini ve sosyal hayatının bir parçası olarak işlev görmekteydi. Bu mektepler, genellikle Kur'an-ı Kerim okumayı öğretme, temel dini bilgiler ahlak ve ibadet esaslarını öğretmeyi hedefleyen kurumlardır³²². Bu mekânlarda mevlid okutulması hatim indirilmesi gibi ritüellerin gerçekleştirilmesi, sıbyan mekteplerinin hem fiziksel konumları (cami avlusu veya bitişiğinde bulunan yapılar olması) hem de eğitim anlayışlarıyla (Kur'an öğretimi) doğrudan ilişkilidir. Bu durum, kadınların

³²¹Nuran Yıldırım, *Osmanlı'da Eğitim ve Toplum: Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, TTK. Yayınları, Ankara 2005, s. 45-47.

³²²Ali Akyıldız, *Osmanlı Eğitim Sisteminde Dönüşüm: Tanzimat'tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 61-63.

vakıflar aracılığıyla dini-manevi gelenekleri canlı tutmayı amaçladıklarını göstermektedir. Dolayısıyla sıbyan mekteplerine yönlendirilen vakıflar, ritüel ve simgesel bir yön de taşımaktadır.

Öte yandan, Osmanlı’da modernleşme dönemine kadar kadınların kamusal alanda eğitim alma imkânları son derece sınırlıydı. Aristokrat ya da üst sınıftan ailelere mensup kız çocukları dahi, ailelerinin talebi doğrultusunda eğitim almak istediklerinde evlerine özel olarak getirilen mürebbiyeler aracılığıyla öğrenim görmüşlerdir. Bu uygulamanın da daha çok Tanzimat sonra dönemde yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir³²³. Dolayısıyla, kadınların eğitim alanında görünürlüklerinin kısıtlı olması, bu alana yönelik vakıf kurma eğilimlerini de dolaylı olarak etkilediği düşünülebilir. Üsküdar özelinde eğitim kurumlarına yönelik vakıf kuran kadınların sayısının sınırlı kalması kişisel tercihleri ile de ilişkilendirilebilir.

³²³Fatma Aliye, *Bir Kadın: Osmanlı’da Kadın Eğitimi ve Terbiyesinde Dönüşüm*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 77.; Ayşe Durakbaşı, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 113-115; Mine Tan, “Osmanlı’da Kadın ve Eğitim”, *Toplumsal Tarih*, S. 92, Ağustos, 2001, s. 20-22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ KURUMLAR

3.1. Cami ve Mescid Vakıfları

Camiler, İslâm toplumlarında yalnızca ibadet mekânları olmanın yanı sıra kamusal yaşamın merkezinde yer alan çok yönlü kurumlardır. Cuma namazının eda edildiği ve bu nedenle minber barındıran camiler ile daha küçük ölçekli ve minbersiz olan mescitler hem dini pratiklerin sürdürüldüğü hem de toplumsal etkileşimin şekillendiği mekânlar olarak işlev görmüştür. Bu yapılar, İslâm medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren eğitim, sosyal dayanışma ve hatta iletişim gibi çok sayıda faaliyetin yürütüldüğü merkezler haline gelmiştir³²⁴.

Camilerin bu çok yönlü işlevleri, büyük ölçüde vakıf kurumu aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Osmanlı toplumunda camiler genellikle özel şahıslar ya da devlet erkânı tarafından tesis edilen vakıflar yoluyla inşa edilmiş ve süreklilik sağlanmıştır. Bu vakıflar, camilerin bakım ve onarımından, imam, müezzin, hatip, hafız gibi din görevlilerinin maaşlarının karşılanmasına; çevresindeki medrese, imaret, mektep, gibi müesseselerin finansmanına kadar geniş bir hizmet ağını finanse etmiştir³²⁵. Bu durum, camileri yalnızca ibadet mekânı olmaktan çıkararak, sosyal yardımın, eğitimin ve kamu hizmetlerinin yürütüldüğü kurumsal merkezler hâline getirmiştir.

Şehir ölçeğinde camiler, gündelik yaşamın toplumsal ve mekânsal organizasyonunda önemli bir rol üstlenir. Mahalle düzeyince mescitler, yerel düzeyde cemaat bilinci oluştururken; büyük camiler, şehrin sakinlerinin ortaklaşa bulunduğu mekânlar olarak kentsel aidiyeti ve toplumsal bütünlüğü pekiştirir. Bu yönüyle camiler, vakıf kurumu aracılığıyla halkın yaşamına doğrudan dokunan, sürdürülebilir ve sistemli sosyal hizmetler sunan bir kamusal alan olarak işlev görmüştür.

Osmanlı döneminde Üsküdarlı kadın vâkıfların önemli bir bölümü, cami ve mescitlerle ilgili vakıf faaliyetlerinde bulunmuştur. İncelediğimiz arşiv verilerine göre bu kadınlardan 119'u bu yapıların inşası, tamiri, onarımı, aydınlatma ihtiyaçlarının

³²⁴ Semavi Eyice, "Camiler", *DİA*, c.7, İstanbul 1993, s. 21-23

³²⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları İstanbul 2000, s. 179-181.

karşılanması ve bu mekânlarda bulunan görevlilerin ücretlerinin ödenmesi amacıyla vakıflar tesis etmişlerdir. Vakıf konusu yapılan varlıkların türleri dikkate alındığında, 69 kadının gayrimenkulünü 48'inin ise çeşitli meblağlarda nakit sermayeyi vakfettiği görülmektedir. Ayrıca 2 kadın nakit meblağ ve taşınmaz malını vakfetmiştir.

Taşınmaz mallar arasında ev, dükkân, bağ ve arsa gibi unsurlar yer alırken, vakfedilen nakit meblağlar ise 12 esedi kuruştan başlayarak 24.000 kuruşa kadar değişen bir aralıkta seyreder. Söz konusu kadınların büyük bir kısmı mahallenin dini hayatını canlı tutma ve cami hizmetlerini sürdürülebilir kılma amacını taşımaktadır. Aşağıda bu kadınların bazı cami ve mescitler için yaptıkları vakıfların örneklerine yer verilmiştir.

3.1.1.Rum Mehmed Paşa Cami

Caminin banisi, Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamlarından Rum Mehmed Paşa'dır. Üsküdar'ın ilk camileri arasında bulunan yapı Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapının kitabesinde caminin 1471-72 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hadikat'ül Cevâmi adlı eserde caminin bünyesinde bir medrese, yakınında bir hamam ve bir şadırvan bulunduğu belirtilmektedir³²⁶. Bu eklentilerle birlikte yapı yalnızca bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda bir sosyal ve eğitim kompleksi niteliği taşımaktadır.

Üsküdar'da 6 kadın, vakıflarını Rum Mehmed Paşa Cami'sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 2'si evlerini vakfederek cami imamının aynı zamanda müteveli olmasını, ihtiyaç halinde bu evlerde ikamet etmesini veya evlerini kiraya vererek elde edilen gelirden tasarruf etmesini şart koşmuştur. Bir diğer kadın ise, evinin kira gelirinden caminin müezzininin faydalanmasını öngörmüştür. 4 kadın ise, 1500 akçe ile 12.000 dirhem arasında değişen miktarlarda nakit meblağlarla vakıflarını tesis etmiştir. Bu vâkıflardan 2'si mahalle imamının, 1'i kayyumun diğeri ise kayyum ve müezzinin vakıf gelirinden ücretlerinin ödenmesini ve bunun karşılığında vâkıfelerin ruhlarına dua edilmesini şart koşmuştur³²⁷.

³²⁶ Süreyya, Hadikatü'l Cevami, s. 103.

³²⁷ ÜŞS. 49, s. 112; nr.117, s. 65; nr.163, s. 2-3; nr.180, s. 25; nr.201, s. 24; nr.298, s. 7.

3.1.2.Davud Paşa Cami

Kara Nişancı Davud Çelebi tarafından 1495 yılında inşa ettirilen cami, mimari yapısı bakımından Ayasofya'yı andıran özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu benzerlik dolayısıyla halk arasında *Üsküdar'ın Ayasofya'sı* olarak da anılmıştır³²⁸. Bulunduğu mahalleye adını veren cami belgelerde Davud Paşa Cami olarak da geçmektedir.

Üsküdar'da Davut Paşa Mahallesi'nde yaşayan Şeyh Mehmet kızı Safiye Hatun, mülkiyetinde bulunan bir evi vakfetmiş ve vakfiyesinde bu evin, kendi neslinin sona ermesinden sonra bu camide görev yapan imam tarafından kullanılmasını şart koşmuştur. Safiye Hatun ayrıca, imamın bu eve ihtiyaç duymaması durumunda söz konusu taşınmazın kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin öncelikle imamın şahsi ihtiyaçları, gerekli hallerde ise caminin onarım ve bakım giderleri için kullanılması gerektiğini vakıf şartları arasında belirtmiştir. Hamza kızı Belkıs hatun ise 10.000 dirhem ile vakfını bu cami için tahsis etmiş ve elde dilen gelirin cami imamının tasarrufuna bırakılmasını şart koşmuştur³²⁹.

3.1.3.Hamza Fakih Cami

Yapının banisi, 1499 yılında vefat eden Hamza Fakih'tir. Kendi adıyla anılan ve bulunduğu mahalleye de adını veren bu bina zamanla harap hale gelmiş ve Sultan III. Ahmed döneminde, sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın damadı olan Kaymak Mustafa Paşa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bu onarım sürecinde minber eklenerek yapı, mescit statüsünden cami kimliğine kavuşmuştur³³⁰.

Üsküdar'da 4 kadın vâkıf, vakıflarını Hamza Fakih Cami'sine yönlendirmiştir³³¹. Bu kadınlardan biri yalnızca evini; bir diğeri ise bir miktar para, bir ev ve bekâr odalarını vakfetmiştir. 2 kadın ise, 5000 ile 24.160 kuruş arasında değişen tutarlarda nakit sermaye ile vakıflarını tesis etmiş ve bu varlıkları söz konusu cami görevlilerine tahsis etmişlerdir. Evlerini vakfeden kadınlar, camide görev yapan imam ve müezzinlerin bu evlerde ikamet etmelerini veya ihtiyaç duymamaları halinde bu evleri kiraya vererek gelirinden yararlanmalarını, bunun karşılığında vâkıfların

³²⁸ Şeylan, *Üsküdar Cami Adları*, s. 104.

³²⁹ ÜŞS. 196, s. 205; nr.133, s. 61.

³³⁰ Mehmet Süreyya, *Hadikatü'l-Cevâmi*, C.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1872, s. 227.

³³¹ ÜŞS. 137, s. 17; nr. 200, s. 63-64; nr.219, s. 36; nr.236, s. 15.

ruhlarına dua etmelerini şart koşmuşlardır. Nakit sermaye vakfeden 3 kadından 2'si, vakfın gelirinden camide görevli imam ve müezzinlerin ücretlerinin karşılanmasını isterken; diğer kadın ise bu görevlilere ek olarak muhasip, kayyım gibi cami hizmetinde bulunan diğer kişilerin ücretlerinin de vakıf gelirleriyle ödenmesini istemiştir.

3.1.4.Ahmet Çelebi Cami

Üsküdar'da, Ahmet Çelebi adlı bir hayırsever tarafından 1568 yılında inşa ettirilen yapı, inşa edildiği mahalleye adını vermiştir. Caminin banisi Ahmet Çelebi, vefatının ardından yapının mihrabı önüne defnedilmiştir³³².

Üsküdar'da 5 kadın, vakıflarını Ahmet Çelebi Cami'sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan biri evini vakfederken diğer 4'ü 207,5 kuruş ile 3000 dirhem arasında değişen miktarlarda nakit sermaye ile vakıflarını tesis etmiştir. Evini vakfeden kadın, neslinin tükenmesi durumunda söz konusu evde camide görevli imamın ikamet etmesini şart koştur. Nakit meblağ ile vakıf kuran kadınlardan 1'i, vakıf gelirinden arta kalan miktarla cami için zeytinyağı temin edilmesini ve bunun kandillerin aydınlatılmasında kullanılmasını istemiştir. Diğer 3 kadın ise, vakfın tevliyetini cami imamına bırakmış ve bu görevin karşılığında vâkıfeyi ve ebeveynlerini duayla yâd etmesini öngörmüştür³³³.

3.1.5.Kefçe Dede Cami

Yapı ilk olarak Kefçe Dede isimli bir kişi tarafından mescit olarak inşa ettirilmiştir. Her ne kadar yapının inşa tarihine dair doğrudan bir bilgi bulunmasa da mabedin sol tarafından yer alan ve 1540 tarihini taşıyan Kefçe Dede'ye ait mezar taşı, mescidin bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir. Daha sonra, 1712 yılında Ahmet Ağa tarafından gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir yenileme süreciyle yapıya çeşitli eklemeler yapılmış, özellikle minber ilavesiyle mescit cami hüviyetine kavuşmuştur. Bu nedenle yapı, halk arasında Ahmediye Cami olarak da anılmaktadır³³⁴.

³³² İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Camileri*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, C.II, İstanbul 2023, s. 311

³³³ ÜŞS. 66, s. 29-30; nr.180, s35; nr. 203, s. 17; nr.203, s. 20; nr.562, s. 67.

³³⁴ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 89-90.

Üsküdar’da 7 kadın, vakıflarını Kefçe Dede Cami’sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 4’ü, mülkiyetlerindeki evleri vakfetmiştir. Vâkıflardan 2’si söz konusu evlerde mescidin imamının ikamet etmesini ya da evi kiraya vererek gelirden faydalanmasını şart koşarken; diğer 2’si, evlerin mescidin müezzinleri tarafından kullanılmasını ya da kiraya verilerek elde edilecek gelirin bir kısmını kendileri için alırken bir kısmını ise caminin onarımında değerlendirilmesini vakfiye hükümlerine dahil etmiştir. Geriye kalan 3 kadın ise 2000 kuruş ile 8000 dirhem arasında değişen nakit meblağlarla vakıf tesis etmişlerdir. Bu kadınlardan 2’si Kefçe Dede Cami’sinde görev yapan imam ve müezzinlere düzenli olarak ücret ödenmesini şart koşarken; diğer bir kadın, müezzinlerin ücretlerinin karşılanması yanı sıra camide mevlid okutulmasını ve bu vesileyle hazır bulunan cemaate aşure ikram edilmesini vakfiyesinde belirtmiştir³³⁵.

3.1.6. Mihrimah Sultan Cami

Cami bünyesinde medrese, imaret, türbe, mektep ve han gibi yapıları barındırması bakımından bir külliye niteliği taşımaktadır. Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 1548 yılında Mimar Sinan’a inşa ettirilmiştir. Üsküdar sahilinde yer alması sebebiyle halk arasında İskele Camii olarak da anılmaktadır³³⁶.

Üsküdar’da 6 kadın, vakıflarını Mihrimah Sultan Cami’sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 4’ü evlerini vakfederek caminin imamı ve müezzininin ihtiyaç duymaları halinde bu evlerde ikamet etmelerini, ihtiyaç duyulmaması halinde ise söz konusu evlerin kiraya verilerek elde edilecek gelirin diledikleri şekilde tasarruf edilmesini şart koştur. Vakıf kuran kadınlardan biri, camide görev yapan imam, müezzin, şeyhülkurra ve kayyumun ücretlerinin vakıf gelirlerinden karşılanmasını istemiştir. Diğer 2 kadın ise yalnızca taşınmaz değil aynı zamanda nakit meblağları da vakfederek camiyle ilgili şartlar sunmuşlardır. Bunlardan biri, camide görevli şeyhülkurraya Kur’an’dan bir cüz okuyarak sevabını vakıfının ruhuna hediye etmesi karşılığında ücret ödenmesini şart koşarken; diğeri ise şeyhülkurra ve seccadenişin

³³⁵ ÜŞS. 143, s. 17; nr.154, s. 79; nr.154, s. 80; nr.161, s. 9; nr.196, s. 203; nr.197, s. 71; VGMA., VD. nr.630/2, s. 972.

³³⁶ Detaylı bilgi için bk. Semavi Eyice, “Mihrimah Sultan Camii”, *DİA.*, C.30, İstanbul 2005, s. 324-326; Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 476-480; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 64.

olarak görev yapan kişiye hizmetleri karşılığında vakıf gelirinden ödeme yapılmasını istemiştir³³⁷.

3.1.7.Solak Sinan Cami

Üsküdar'da Selamsız Caddesi ile Tophanelioğlu Sokağı arasında konumlanan cami, Solakbaşı Sinan Ağa tarafından 1548 yılında inşa ettirilmiştir. Banisi Sinan Ağa, caminin hâziresinde medfundur. Yapı, adını banisinden almakta ve mahalleye adını veren Üsküdar'daki erken Osmanlı dönemi mimari örneklerinden biridir³³⁸.

Üsküdar'da 5 kadın, vakıflarını Solak Sinan Cami için tahsis etmiştir. Bu kadınlardan 3'ü 12 kıta esedi kuruş ile 700 kuruş arasında değişen meblağlarda nakit sermaye vakfetmişlerdir. Nakit meblağ ile vakıf kuran kadınlardan 2'si vakıf gelirinin cami imamı tarafından tasarruf edilmesini şart koşarken; bir diğeri, cami imamının aynı zamanda vakfın mütevellisi olmasını istemiştir. Diğer 2 kadın ise evlerini vakfetmiş; nesillerinin sona ermesi durumunda bu evlerde cami imamlarının ikamet etmelerini ya da ihtiyaç duyulmaması halinde kiraya verilerek gelirinden tasarruf etmelerini öngörmüştür³³⁹.

3.1.8. Çakırcı Hasan Paşa Cami

Cami, Üsküdar Doğancılar'da konumlanmaktadır. Banisi, Osmanlı saray teşkilatında önemli bir görev üstlenmiş ve hanedana damat olmuş Çakırcıbaşı Hasan Paşa'dır. Yapı, 966/1558 yılında inşa ettirilmiştir. Bu özelliğiyle Üsküdar'ın mimari dokusuna katkı sunan erken dönem Osmanlı camileri arasında yer almaktadır³⁴⁰.

Üsküdar'da 4 kadın, vakıflarını söz konusu cami için tesis etmiştir. Bu kadınlardan 2'si 80 kıta gümüş ile 5000 akçe arasında değişen miktarlarda nakit meblağlar tahsis ederek vakıf kurmuştur. Bu vâkıflardan biri, vakıf gelirinden caminin kandillerine yağ temin edilmesini ve cami kayyumu ile müezzininin bu gelirden yararlanmasını şart koşturmuştur. Diğer kadın ise, gelir üzerine doğrudan cami müezzininin tasarrufta bulunmasını istemiştir.

³³⁷ ÜŞS. 212, s. 12; nr.301, s. 29-30; nr.372, s. 18; nr.577, s. 38; VGMA., VD., nr.624, s. 156; nr.626/1, s. 208.

³³⁸ Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 523.

³³⁹ ÜŞS. 88, s. 26; nr.148, s. 36; nr.275, s. 25; nr.275, s. 72; nr.469, s. 57.

³⁴⁰ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 117; Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 367.

Evlerini vakfeden diğer iki kadından biri, vakfettiği evin kiraya verilmesini ve bu kira gelirinden kandil yağı temin edilmesini, arta kalan meblağın ise cami imamı tarafından kullanılması şartını koymuştur. Diğer kadın ise, kendi mülkü olan evde neslinin tükenmesinden sonra cami imamının ikamet etmesini, ihtiyaç olmaması halinde ise evin kiraya verilerek elde edilecek gelirin caminin bakım ve onarımında kullanılmasını öngörmüştür³⁴¹.

3.1.9. Gülfem Hatun Cami

Cami, Üsküdar'da Kara Davud Cami yakınında konumlanmaktadır. Banisi, Sultan Süleyman'ın cariyelerinden biri olan Gülfem Hatun'dur. 1561-62 yılında inşa edilen mabed, geçirdiği yangın sonucu zarar görmüş, ardından 1868-69 yılında kapsamlı bir yenileme sürecinden geçirilmiştir³⁴².

Üsküdar'da 2 kadın, vakıflarını söz konusu camiye tahsis etmiştir. Bu kadınlardan biri, 18.000 akçe sermaye ile kurduğu vakfın işletilmesini ve elde edilecek gelirin camide görev yapan imamın tasarrufuna bırakılmasını şart koşmuştur. Diğer kadın ise mülkiyetindeki evi vakfetmiş; cami imamının ihtiyaç duyması halinde bu evde ikamet etmesini, gerek görmezse evi kiraya vererek gelirden yararlanmasını şartnamesinde belirtmiştir³⁴³.

3.1.10. Kadiasker Cami

Cami, Üsküdar'da Divitçiler Caddesi üzerinde yer almakta olup, bu konumundan dolayı halk arasında Divitçiler Camii olarak da anılmaktadır. Yapının banisi, Osmanlı hukuk teşkilatında önemli görevlerde bulunmuş olan Muallimzade Ahmet Efendi'dir. Ahmet Efendi Anadolu ve Rumeli kadiaskerliği yapmış olup, bu görevleri dolayısıyla cami arşiv belgelerinde Kadiasker Cami olarak da geçmektedir. Ahmet Efendi'nin 1572-73 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Caminin inşa tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte, banisinin ölüm tarihinden önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁴.

³⁴¹ ÜŞS. 206, s. 52; nr.187, s. 7; nr.189, s. 31; nr.191, s. 63.

³⁴² Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 620.

³⁴³ ÜŞS. 300, s. 36-37; VGMA., VD., nr.1763, s. 194.

³⁴⁴ Süreyya, *Hadikatül- Cevami*, s. 222.

Üsküdar'da 1 kadın, mülkiyetinde bulunan evini söz konusu cami için vakfetmiştir. Vakfiyeye göre, caminin imamı ihtiyaç duyması halinde bu evde ikamet edebilecek, böyle bir ihtiyaç bulunmadığı takdirde ise evin kiraya verilerek elde edilen gelirin imam tarafından tasarruf edilmesini şart koşturmuştur. Aynı kadın bu vakfının dışında nakit meblağ ile de bir vakıf oluşturmuş ve vakıf gelirinden cami imamının ücret almasını ve vakıfe ruhuna dua etmesini şart koşturmuştur³⁴⁵.

3.1.11. Şemsi Ahmet Paşa Cami

Caminin banisi, Şemsi Ahmed Paşa'dır. 1580 yılında inşa edilen mabed, cami, medrese, türbe ve paşa sarayından oluşan bir külliye niteliğindedir ve literatürde Şemsi Paşa Külliyesi olarak anılmaktadır. Şemsi Ahmet Paşa, soyunu Halid b. Velid'e dayandırmakta ve eşi vasıtasıyla Osmanlı hanedanına mensup olduğunu ifade etmektedir³⁴⁶.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını Şemsi Ahmed Paşa Cami için tahsis etmiş ve bu kapsamda bir ev vakfetmiştir. Vakfiyesinde, söz konusu vakfın mütevelliliği görevine camide görev yapan müezzinbaşının getirilmesini şart koşturmuş; evin kiraya verilerek elde edilecek gelirin ise cami müezzinleri arasında eşit şekilde paylaşılmasını istemiştir³⁴⁷.

3.1.12. Valide Atik Cami

Üsküdar Toptaşı'nda 1583 yılında inşa edilen cami, Nurbanu Sultan tarafından, bir medrese, darülhadis, mektep, imarethane, tabhane, çeşmeler ve zaviye gibi yapı birimlerini içeren kapsamlı bir külliye şeklinde yaptırılmıştır. Bu anıtsal yapı, Osmanlı klasik dönem mimarisinin önde gelen isimlerinden Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir³⁴⁸. Arşiv vesikalarında Atik Valide, Atik Valide Sultan Cami olarak geçmektedir.

Üsküdar'da 4 kadın, vakıflarını söz konusu camiye yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 2'si, 100 esedi kuruş ile 600 kuruş arasında değişen miktarlarda nakit meblağ tahsis ederek vakıflarını tesis etmiştir. Bu vâkıflardan biri, gelirden 8 adet

³⁴⁵ ÜŞS. 270, s. 33-34; 270, s. 34.

³⁴⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 232-235.

³⁴⁷ ÜŞS. 506, s. 22.

³⁴⁸ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 129-131.

müezzinin istifade edilmesini ve ihtiyaç duyulması halinde vakfın tevliyetinin caminin baş müezzinine verilmesini şart koşturmuş. Diğer ise, elde edilecek gelirle camide mevlüd okutulmasını ve mevlüd okuyacak hafızların ücretlerinin bu gelirden karşılanmasını istemiştir. Diğer 2 kadın ise ev ve odalar olmak üzere taşınmaz mallarını vakfetmişlerdir. Bu kadınlardan biri, mülkiyetinde bulunan 18 adet odasını bu camiye tahsis etmiş; camide görev yapan imam ve müezzinlerin ihtiyaç halinde bu odalarda ikamet etmelerini, evini vakfeden kişi ise ihtiyaç duymaları halinde cami müezzinlerinin bu evde sakin olmalarını ihtiyaç olmaması halinde ise kiraya vererek gelirinden tasarruf etmelerini şart koşturmuşlardır³⁴⁹.

3.1.13.Hace Hesna Hatun Cami

Caminin banisi Hace Hesna Hatun'dur. Eşi Seyişehirli Kurtoğlu Arslan Ağa tarafından karısı adına yapılmıştır. Vakfiyesi 1585 tarihli ve Üsküdar Sultantepe'de yaptırılmıştır³⁵⁰. İncelediğimiz belgelerde ise Hace Hesna Hatun Mahallesi Mescidi/Cami olarak geçmektedir.

Üsküdar'da Hace Hesna Hatun Mahallesi'nde yaşayan 6 kadın, vakıflarını Hace Hesna Hatun Cami'sine tahsis etmişlerdir. Bu kadınlardan 2'si camide görev yapan 8 adet müezzine ücret ödenmesini şart koşturmuş; geri kalan 4'ü ise cami imamına yönelik şartlar belirlemiştir. Vakfiyelerde yer alan hükümler incelendiğinde, 3 kadının taşınmaz mal varlıklarını, yani evlerini vakfettikleri görülmektedir. Bu kadınlar, nesillerinin sona ermesi durumunda söz konusu evlerde cami imamının dilerse ikamet etmesini, dilerse kiraya vererek elde edilecek geliri kişisel olarak kullanmasını şart koşturmuşlardır. Diğer 3 kadın ise 300 kuruş ile 16.000 dirhem arasında değişen meblağlarda nakit sermaye ile vakıflarını kurmuşlardır. Bu kadınlar, söz konusu paranın işletilmesini, elde edilen gelirin belirli bir kısmının cami imamlarına tahsis edilmesini ve karşılığında vâkıfelerin ruhuna dua etmelerini şart koşturmuşlardır³⁵¹.

³⁴⁹ ÜŞS. 216, s. 65; 350, s. 45; 540, s. 60; VGMA., VD., nr.734, s. 219.

³⁵⁰ Ali Şeylan, "Üsküdar Camii Adlarının Toponomisi ve Adlarının Dil Bilgisel Yapıları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX.*, 11-13 Kasım 2016, C.II, Ed: Coşkun Yılmaz s. 103.

³⁵¹ ÜŞS. 84, s. 9; 193, s. 94; 292, s. 45; 382, s. 26-27; 61, s. 298;102, s. 24.

3.1.14. Tavaşı Hasan Ağa Cami

Cami, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın Hazineدارlarından Tavaşı Hasan Ağa tarafından 1587-88 yılında inşa ettirilmiştir. Banisinin adıyla anılan yapı, bulunduğu mahalleye de ismini vermiştir³⁵².

Üsküdar'da 5 kadın, vakıflarını Tavaşı Hasan Ağa Cami'sine yönlendirmiş ve sahip oldukları evleri bu amaçla vakfetmişlerdir. Bu kadınlardan 2'si nesilleri sona ermesi halinde caminin müezzininin söz konusu evlerde ikamet etmesini şart koşmuştur. Diğer 2 kadın ise, evlerinin cami imamı tarafından kullanılmasını istemiştir. Son kadın ise, vakfettiği evin cami imamı tarafından kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin tasarruf edilmesini, bu gelirden günlük 2 kuruşun cami vaizine verilerek halka irşat edecek şekilde vaaz ve nasihatte bulunmasını şart koşmuştur³⁵³.

3.1.15. Arakiyeci Cami

Caminin ilk adı Takkeci Mescidi'dir. Yapı, Hacı Cafer Çelebi tarafından inşa ettirilmiş olup Arakiyeci Hacı Cafer adıyla anılmaya başlanmıştır. Bulunduğu mahalleye de ismini veren bu yapı, inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hacı Cafer Çelebi'nin 1603 yılında vefat ederek cami avlusuna defnedildiği bilinmektedir. Bu durum, caminin söz konusu tarihten önce edildiğine işaret etmektedir. Yapıya minber ekleyerek mescidi cami statüsüne dönüştüren kişi ise Kâtip Mehmet Efendi olmuştur³⁵⁴.

Üsküdar'da 5 kadın, vakıflarını söz konusu cami için tahsis etmiştir. Bu kadınlardan 3'ü evlerini vakfetmiş; vakfiyelerinde, nesillerinin tükenmesinden sonra söz konusu evlerde cami imamının ikamet etmesini şart koşmuşlardır. Bir diğer kadın ise evini caminin müezzinine tahsis etmiş ve aynı şartları öngörmüştür. Başka bir kadın ise arsasını vakfederek camide görev yapan vaiz, devirhan, naathan, sermahfil ve müezzin gibi görevlilerin ücretlerinin bu vakıftan karşılanması şart koşmuştur. Son olarak, 700 kuruş nakit sermaye tahsis eden bir kadın ise vakıftan elde edilecek gelirin

³⁵² Şeylan, *Üsküdar Cami Adları*, s. 107.

³⁵³ ÜŞS. 134, s. 8-9; 179, s. 15; 318, s. 50; 360, s. 37; VGMA., VD. nr.587/3-1, s. 187.

³⁵⁴ Süreyya, *Hadikatü'l-Cevami*, C2, s. 215; *Sicil-i Osmani*, C.2, s. 73.

camii imamının kullanımına bırakılmasını ve bu meblağın caminin onarımında değerlendirilmesini, karşılığında ise vakıfe ruhuna dua okunmasını istemiştir³⁵⁵.

3.1.16. İsmail Ağa Camii

Üsküdar'da Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nde bulunan caminin banisi, Malatyalı Babüssaade Ağası İsmail Ağa'dır. Kitabesine göre, 1619 yılında inşa edilmiştir. Mabed, *Ağa Camii* ya da *Malatyalı İsmail Ağa Camii* olarak da anılmaktadır³⁵⁶.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını söz konusu camii için tesis etmiştir. Vakfiyesinde, biri keresteci, diğeri ise demirci dükkânı olmak üzere 2 adet dükkânını tahsis etmiştir. Vakfiyesinde, bu dükkânların kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin İsmail Ağa Camii'inde imamlık vazifesini yürüten Abdullah Efendi'nin tasarrufunda olmasını şart koşmuştur. Ayrıca, camii müezzinlerinin, vâkıfın ruhuna her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okumasını ve bir noktacının görevlendirilmesini istemiştir³⁵⁷.

3.1.17. Şeyh Camii

Camii, Üsküdar'ın Selman Ağa Mahallesi'nde yer almaktadır. İsmail Hakkı Konyalı, yapının inşa tarihine ilişkin bilgi içeren 3 satırlık kitabede "Kethüda Arslanzade ki namı Mustafa" ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Söz konusu kitabe 1651 tarihini taşımaktadır³⁵⁸. İncelediğimiz vakfiye kayıtları ise caminin banisinin, Kethüda Arslan Ağa'nın oğlu Divitçi Şeyh Mustafa olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kaynaklarda Şeyh Mustafa Dede Camii veya Divitçi Şeyh Mustafa Camii olarak da anılmaktadır.

Üsküdar'da 11 vâkıf, vakıflarını divitçi Şeyh Mustafa Camii için tesis etmiştir. Bu kadınlardan 6'sı, camiye, dükkân, arsa ve ev gibi taşınmaz mallarını tesis etmiştir. Vakıflardan biri, evini nesli tükendikten sonra caminin imamının kullanımına bırakılmak üzere vakfetmiştir. Bir başka kadın, bir ev ve bir dükkânı caminin şeyhi için vakfetmiş; şeyhin bu evde ikamet etmesini şart koşmuştur. Benzer şekilde, bir diğerkadın da ev arsa ve dükkânını camii şeyhinin ikameti şartıyla tahsis etmiştir.

³⁵⁵ ÜŞS. 120, s. 25; nr.216, s. 67; nr.216, s. 68; VGMA., VD., nr.627, s. 58; nr. 574, s. 27.

³⁵⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 86.

³⁵⁷ VGMA., VD., nr.582/1, s. 124.

³⁵⁸ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 239.

Müezzinbaşına yönelik bir diğer vakıfta ise evin, camide görev yapan müezzinbaşların kullanımında olması istenmiştir. Kadınlardan bir diğeri bahçeli evini vakfetmiştir. Vakfına caminin hâlihazırda bulunan mütevellisinin kendi vakfına da müteveli olmasını, evin kiraya verilip elde edilecek gelirin caminin bakım ve onarımı için kullanılmasını şart koşmuştur. Vakfını Şeyh Mustafa Dede Cami için yönlendiren bir diğer kadın Mustafa Dede'nin kızıdır. 2 adet bahçeli evi ve bir adet dükkânını bu cami vakfı için yönlendirmiştir. Geriye kalan kadınlardan 4'ü, 1000 dirhem ile 100 riyal kuruş arasında değişen meblağlarda nakit sermaye ile vakıf tesis etmişlerdir. Bu kadınlardan biri vakıf gelirine cami seccadenişine, biri müezzine diğeri ise müezzinbaşına ücret ödenmesini şart koşarken, sonuncu kadın elde edilen gelirle cami kandillerinin aydınlatılmasında kullanılmak üzere yağ alınmasını istemiştir. Bir diğer kadın ise 150 adet tam altın vakfetmiş ve elde edilecek gelirden Şeyh Mustafa Dede Cami'sinde seccadenişin olan kişiye ücret ödenmesini ve bunun karşılığında her gün Salavat-ı Fecr okuyup sevabını vâkıfe ruhuna hediye etmesini istemiştir³⁵⁹.

3.1.18. Abdülbaki Efendi Cami

Cami, Üsküdar'da Servilik Caddesi üzerinde yer almakta olup, halk arasında Bâki Efendi Cami olarak da anılmaktadır. Mabed, 1652 yılında müderris Abdülbaki Efendi adlı bir hayırsever tarafından inşa ettirilmiştir. Abdülbaki Efendi mescidin haziresine defnedilmiştir. Caminin ismini taşıyan müstakil bir mahallesi bulunmamaktadır³⁶⁰.

Üsküdar'da 2 kadın, mülkiyetinde bulunan evini söz konusu cami için vakfetmiştir. Kadınlardan biri vakfiyesinde, caminin mevcut mütevellisinin kendi vakfına da müteveli olmasını şart koşmuş; evin kiraya verilerek elde edilecek gelirin cami şeyhine tahsis edilmesini ve bu şeyhin halka düzenli olarak vaaz vermesini istemiştir. Diğer kadın ise nesli son bulduktan sonra vakfa konu olan evde cami imamının ikamet etmesini istemiştir³⁶¹.

³⁵⁹ ÜŞS. 116, s. 89; 209, s. 55; 217, s. 54; 222, s. 38; 268, s. 49-50; 227, s. 50; 237, s. 59; 294, s. 78; 377, s. 22; 468, s. 81; 516, s. 19.

³⁶⁰ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 104-105.

³⁶¹ ÜŞS. 462, s. 4; VGMA., VD., nr.609, s. 284.

3.1.19.Valide Cedid Cami

Gerede Mahallesi'nde yer alan cami, III. Ahmet'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan tarafından 1710 yılında inşa ettirilmiştir. Halk arasında Yeni Valide Sultan Cami adıyla da anılan bu mabed, dönemin hanedan mensubu olan bir kadın tarafından yapılan mabetlerdendir³⁶².

Üsküdar'da 1 kadın, 1000 kuruş meblağ ile tesis ettiği vakfını söz konusu caminin imamına tahsis etmiştir. Vakfiyesinde, elde edilecek gelirin caminin kayyumu ve imamı tarafından kullanılmasını, ayrıca imamın bu gelir karşılığında halka vaaz ve nasihat vermesini şart koşturmuştur³⁶³.

3.1.20. Tembel Hacı Mehmet Cami

Cami, Üsküdar'da Selamsız Caddesi üzerinde inşa edilmiştir. Banisi Hacı Mehmet Efendi olup, caminin avlusunda medfundur. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte banisinin mezar taşında 1721 tarihi yazdığına göre bu tarihten önce yapılmış olmalıdır³⁶⁴.

Üsküdar'da 3 kadın, vakıflarını Tembel Hacı Mehmet Cami için yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 2'si, mülkiyetinde bulunan evini vakfetmiştir. Kadınlardan biri, cami imamının bu evde ikamet etmesini ya da ihtiyaç duymaması halinde evi kiraya vererek elde edilecek gelirden dilediği şekilde tasarruf etmesini şart koşturmuş; diğer kadın ise vakfettiği evde nesli son bulması halinde cami müezzininin ikamet etmesini şart koşturmuştur. Diğer kadın ise 1000 dirhem nakit meblağ ile bir vakıf tesis etmiş ve bu vakıftan elde edilecek gelirin cami imamının tasarrufuna bırakılmasını istemiştir. Ayrıca imamın, vakfedenin ve ebeveyninin ruhuna dua etmesini de vakfın şartları arasında belirtmiştir³⁶⁵.

3.1.21.Toygar Hamza Cami

Toygar lakabıyla tanınan Hamza Çelebi tarafından inşa ettirilen yapı, ilk olarak mescit olarak yaptırılmış olup, bulunduğu mahalleye de adını vermiştir. Zamanla yapılan ilavelerle birlikte yapının mimari fonksiyonu genişlemiş ve sonradan eklenen

³⁶² Konyalı, *Üsküdar Tarihi*., s. 248-249.

³⁶³ ÜŞS. 585, s. 16.

³⁶⁴ Tanışık, *İstanbul Camileri*., s. 362.

³⁶⁵ ÜŞS. 145, s. 54-55; 357, s. 24.

minaresiyle cami hüviyetine kavuşmuştur. Caminin minberi, Sultan I. Mahmud devrinde 1753 yılında Hafız Halil Efendi tarafından yaptırılarak yapıya eklenmiştir³⁶⁶.

Üsküdar'da 5 kadın, vakıflarını Toygar Hamza Mescidi/Cami'sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 4'ü mülkiyetlerinde bulunan evlerini vakfetmiş; nesillerinin sona ermesi durumunda cami imamının bu evlerde ikamet etmesini ya da evleri kiraya vererek elde edilecek gelirden şahsen yararlanmasını istemiştir. Bu 4 kadından 2'si, aynı zamanda camide görev yapan müezzinlere de düzenli ödeme yapılmasını vakfiye hükümlerine dahil etmiştir. Vakıf müessesine farklı bir katkı sunun 5. Kadın ise, 11.000 akçe sermaye ile bir vakıf kurmuş; bu vakıftan sağlanan gelirle Toygar Hamza Mescidi'nde görevli imam tarafından her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okumasını ve bu hatmin kendi ruhuna ithaf edilmesini şart koşmuştur³⁶⁷.

3.1.22. Ayazma Cami

Cami, Üsküdar'da Damalis Burnu'nun üzerine inşa edilmiştir. Kitabesine göre banisi Sultan III. Mustafa'dır. Sultan, bu mabedi, 1760 yılında vefat eden annesi Mihrişah Emine Hatun ile büyük kardeşi Şehzade Sultan Süleyman'ın ruhlarını yâd etmek amacıyla yaptırmıştır³⁶⁸.

Üsküdar'da 1 kadın, sahip olduğu bir dükkân hissesini ve evini söz konusu cami için vakfetmiştir. Vakfiyesinde, dükkândan sağlanacak gelir ile evin kiraya verilmesinden elde edilecek gelirin cami mütevellisi tarafından toplanmasını ve ihtiyaç halinde caminin bakım ve onarımında kullanılmasını şart koşmuştur³⁶⁹.

3.1.23. Beylerbeyi Cami

Cami, Beylerbeyi'nde İstavroz Sarayı'nın Hırka-i Şerif Dairesinin bulunduğu mekânda inşa edilmiştir. Hırka-i Şerif'in bir dönem burada muhafaza edilmiş olması, yapının bu konumda inşa edilmesinde etkili olmuştur. Cami, Sultan I. Abdülhamid tarafından annesinin ruhunu yâd etmek amacıyla 1778 yılında yaptırılmıştır³⁷⁰.

³⁶⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 245.

³⁶⁷ ÜŞS. 196, s. 86; 258, s. 24; 260, s. 38-39; 287, s. 4; 314, s. 1-2.

³⁶⁸ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 95.

³⁶⁹ ÜŞS. 487, s. 73.

³⁷⁰ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 106-107.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını Beylerbeyi Cami için tahsis etmiştir. 5000 kuruş meblağ ile kurduğu vakfında, sermayenin işletilerek elde edilecek gelirle camide mevlid okutulmasını şart koşmuştur. Ayrıca bu gelirle şeker alınarak mevlid esnasında hazır bulunanlara dağıtılmasını; mevlidi okuyan hafızlara ve merasim sırasında hizmette bulunan kişilere de belirli ödemeler yapılmasını vakfiyesinde belirtmiştir³⁷¹.

3.1.24. Bulgurlu Cami

Cami, Üsküdar Bulgurlu'da Çavuşderesi Caddesi üzerinde yer almaktadır. Yapı, Osmanlı saray teşkilatında görevli teberdarlardan Mehmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Minberi ise Bayram Paşa tarafından eklenmiştir. Bulunduğu mahalleye adını veren bu yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir³⁷².

Üsküdar'da 6 kadın, hayır amacıyla tesis ettikleri vakıflarını Bulgurlu Cami'sine yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 4'ü evlerini vakfederken, 2'si ise nakit sermaye tahsis ederek vakıf kurmuştur. Evini vakfeden 4 kadın, evlerinde soyları devam ettiği sürece akrabalarının ikamet etmesini, nesillerinin sona ermesinden sonra ise söz konusu evlerin kiraya verilerek elde edilecek gelirin cami imamı tarafından tasarruf edilmesini ve ihtiyaç duyulduğunda caminin onarımına tahsis edilmesini şart koşmuşlardır. Nakit meblağ ile vakıf oluşturan kadınlar ise, bu paraların işletilerek gelir elde edilmesini ve bu gelirden günlük 7 kuruş ücret karşılığında vakıfe ruhuna dua edilmesini istemişlerdir³⁷³.

3.1.25. Firuz Ağa Cami

Mabedin banisi, Osmanlı saray ağalarından Firuz Ağa'dır. Yapının minberi ise hayırsever bir kadın olan Emine Hatun tarafından eklettirilmiştir³⁷⁴.

Üsküdar'da 1 kadın, 5000 kuruş meblağ ile tesis ettiği vakfını Firuz Ağa Cami'sine tahsis etmiştir. Vakfiyesinde, her çarşamba günü camide ulemadan birinin halka vaaz ve nasihat vermesini, cami müezzinlerinin vâkıfenin ruhuna dua etmesini

³⁷¹ VGMA., VD., nr.582/2, s. 492.

³⁷² Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 113.

³⁷³ ÜŞS. 248, s. 27; 256, s. 58; 332, s. 96; VGMA., VD. nr.502, s. 941; 581/1, s. 189.

³⁷⁴ Mehmet Süreyya, *Hadikatü'l Cevami*, C.I, s. 35.; İ. Aydın Yüksel, "Firuz Ağa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.III., s. 321.

ve ayrıca vaaz esnasında kullanılan rahle ve minderi muhafaza etmekle görevli kişiye vakfın gelirinden günlük 2 akçe ücret ödenmesini şart koşmuştur³⁷⁵.

3.1.26. Hayreddin Çavuş Mescidi

Mescit, Kanuni Sultan Süleyman'ın çavuşlarından Hayreddin Çavuş tarafından inşa ettirilmiştir. Her ne kadar yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmese de banisi Hayreddin Çavuş'un 1556 yılında vefat ettiği ve mescidin mihrabının önüne defnedildiği bilinmektedir³⁷⁶. Bu durum, mescidin söz konusu tarihten önce inşa edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Üsküdar'da 2 hayırsever kadın, vakıflarını bu mescit için tesis etmiştir. Taşınmaz mal varlıklarını vakfeden kadınlardan biri bekâr odalarını, diğeri ise evini vakfetmiştir. Her iki vâkıfe de mescitte görev yapan imamın ihtiyaç duyması halinde vakfettikleri bu mülklerde ikamet etmesini şart koşmuşlardır³⁷⁷.

3.1.27. Durbalı/Torbalı Mescidi

Mescidin banisi, İstanbul'un fethine katılan gazilerden biri olan Ali Baba adlı hayırsever bir şahıstır³⁷⁸. Fetih sonrası inşa edilen bu yapı, zamanla çevresinde gelişen yerleşim alanına da ismini vermiştir.

Üsküdar'da 4 hayırsever kadın, vakıflarını Torbalı/Durbalı Mescidi'ne yönlendirmiştir. Bu kadınlardan biri vakfettiği evin nesli tükendikten sonra mescidin müezzinlerinden ihtiyaç sahibi olan tarafından mesken olarak kullanılmasını istemiştir. Bir diğerkadın, evini mescidin mütevellisi aracılığıyla kiraya verilmek üzere vakfetmiş; bu mülkten elde edilecek gelirin imam ve müezzinlerin maaşlarının ödenmesinde kullanılmasını istemiştir. Diğeri ise vakfettiği evden sağlanacak kira gelirinin doğrudan mescidin tamir ve bakımı için harcanmasını öngörmüştür. Son olarak, 940 zira büyüklüğündeki bahçesini vakfeden vâkıf ise bahçenin kiraya verilmesini, kira gelirinden mescidin imamının yararlanmasını ve kalan kısmın mescidin onarımına tahsis edilmesini şart koşmuştur³⁷⁹.

³⁷⁵ VGMA., VD., nr.582/2, s. 494.

³⁷⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 144.

³⁷⁷ ÜŞS. 211, s. 26; 231, s. 25.

³⁷⁸ Süreyya, *Hadikatü'l-Cevami'*, C.1, s. 236

³⁷⁹ ÜŞS. 206, s. 26; 316, s. 74; 462, s. 52; 584, s. 13.

3.1.28. Murad Reis Mescidi

Mescid, Kanuni Sultan Süleyman devrinin kaptanlarından Murad Reis tarafından 1579 yılında inşa ettirilmiştir. Banisinin adı zamanla çevresindeki yerleşim birimine de yansımış ve cami kendi adını taşıyan mahalleye ismini vermiştir³⁸⁰.

Üsküdar'da 2 kadın, vakfını söz konusu mescit için tahsis etmiştir. 300 kuruş nakit meblağ ile vakfını tesis eden vâkif, vakfiyesinde, bu meblağın işletilerek gelir elde edilmesini, elde edilecek gelirin mescidin imamının tasarrufuna bırakılmasını ve aynı zamanda tevliyet görevini de imamın üstlenmesini şart koşturmuştur. Diğer kadın ise evini vakfetmiş ve nesli son bulduğunda vakfa konu olan evde cami imamının oturmasını, karşılığında ise her yatsı namazı sonrası vâkıfe ruhuna dua okumasını istemiştir³⁸¹.

3.1.29. Debbaglar Mescidi

Mescit, Üsküdar'da Tabaklar Cami Sokağı'nda, aslen Konyalı olan Hacı Ferhat ve Hacı Mehmet adlı iki kardeş tarafından inşa ettirilmiştir. Atik Valide Cami'sinin inşasında görev alan bu iki hayırsever, cami inşaatından arta kalan malzemeleri sultandan talep etmiş ve bu malzemeleri kullanarak 1587 yılında Debbaglar Mescidi'ni inşa etmişlerdir. İnşa edildiği mahalleye adını veren mescid, halk arasında Konyalı Biraderler ve Tabaklar Cami olarak da bilinmektedir³⁸².

Üsküdar'da 4 kadın, mülkiyetlerinde bulunan evleri vakıf kurarak söz konusu mescide tahsis etmiştir. Bu kadınlardan 2'si, mescidin müezzininin söz konusu evde ikamet etmesini veya ihtiyaç duyulmaması halinde evini kiraya vererek gelirinden tasarruf etmesini, bunun karşılığında ise her cuma günü vâkıfe ruhuna bir cüz okunmasını şart koşturmuştur. Diğer kadın ise, evin mescidin imamı tarafından kullanılmasını, ihtiyaç olmaması durumunda kiraya verilerek elde edilen gelirin yapının bakım ve onarımında kullanılmasını öngörmüştür. Son olarak 4'üncü kadın, soyunun tükenmesi durumunda vakfına müteveli olarak mescidin imamının tayin edilmesini istemiştir³⁸³.

³⁸⁰ Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 625.

³⁸¹ ÜŞS. 463, s. 120; 194, s. 20.

³⁸² Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 170.

³⁸³ ÜŞS. 150, s. 16; 265, s. 17-18; 294, s. 94; VGMA., VD. nr.585, s. 58.

3.1.30. Gerede Mescidi

Mescit, Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde yer almaktadır. Banisi, Geredeli Çelebi adlı bir zattır. 1589 yılında vefat eden Çelebi'nin mescidi bu tarihten önce inşa ettirdiği anlaşılmaktadır³⁸⁴.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını söz konusu mescit için tahsis etmiştir. 5000 dirhem sermaye ile kurduğu vakfından, elde edilecek gelirin mescidin imamının tasarrufunda olmasını ve bu gelirle mescidi yağ satın alınarak aydınlatma ihtiyacının karşılanmasını şart koşmuştur³⁸⁵.

3.1.31.Kara Kadı Mescidi

Mescit, Üsküdar'ın Karakadı Mahallesi'nde Kadı Âlaeddin Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının inşa tarihi bilinmemekle birlikte, banisi Kadı Âlaeddin Efendi'nin 1591 yılında vefat etmiş olması, mescidin en geç bu tarihten önce inşa edildiğine işaret etmektedir. Mescit, halk arasında Çingene Fırını Mescidi olarak da bilinmektedir³⁸⁶.

Üsküdar'da 2 kadın, sahip oldukları evleri Kara Kadı Mescidi'ne tahsis ederek vakıflarını kurmuşlardır. Vakfiyelerinde, bu evlerde öncelikle kendi aile yakınlarının nesilleri tükeninceye kadar ikamet etmelerini şart koşmuşlardır. Nesillerinin sona ermesi durumunda ise mescitte görev yapan imamın dilerse bu evde ikamet etmesini, dilerse kiraya vererek elde edilen geliri tasarruf etmesini uygun görmüşlerdir. Bunun karşılığında ise, vâkıfların aile fertlerinin ruhlarına düzenli olarak dua okunmasını vakfiye şartları arasında belirtmişlerdir³⁸⁷.

3.1.32.Bali Mescidi

Mescid, Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nde Bandırmalı Tekkesi yakınındadır. Banisi, Hoca Bali adında bir hayırseverdir. Mescidin kitabesi ve banisinin mezar taşı kayıptır. Mescidin 1591-92 tarihlerinde yapıldığı sanılmaktadır³⁸⁸.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını bu mescid için tahsis etmiştir. Evini vakfeden vâkıf, nesli son bulduktan sonra görevli olan imamın bu evde dilerse ikamet etmesini,

³⁸⁴ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 137.

³⁸⁵ ÜŞS. 191, s. 72.

³⁸⁶ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 120.

³⁸⁷ ÜŞS. 200, s. 19; nr.252, s. 50.

³⁸⁸ Tanışık, *İstanbul Camileri*, s. 119; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 105.

ihtiyaç duymaması halinde kiraya vererek elde dilecek geliri tasarruf etmesini şart koşturmuşur³⁸⁹.

3.1.33. Aşçıbaşı Mescidi

Mescid, Sultan IV. Mehmed döneminde saray aşçıbaşı olarak görev yapan Mehmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Banisi olan Mehmed Ağa, 1651 yılında vefat etmiş olup, mescidin haziresinde medfundur. Mescidin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, banisinin ölüm tarihi dikkate alındığında yapının bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Mescid, bulunduğu mahalleye ismini vermiştir³⁹⁰.

Üsküdar'da 1 kadın vakfını söz konusu mescit için tahsis etmiştir. Evini vakfeden bu vâkıf, evinin kiraya verilmesini ve gelirin mescidin imamına verilmesini elde edilen gelirin mescidin bakım ve onarımı için kullanılmasını şart koşturmuşur³⁹¹.

3.1.34. Salacak Mescidi

Mescidin banisi, Mehmet Akif Bey'dir. 1670-71 yılında inşa edilen mabed daha sonra kadro dışı bırakılmışur³⁹². Bu mescidin, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve *Salacak Cami* olarak bilinen yapıyla karıştırılmaması gerekmektedir.

Üsküdar'da bir kadın, vakfını Salacak Mescidi için tahsis etmiştir. Evini vakfeden bu vâkıf, neslinin son bulması halinde söz konusu evde mescidin imamının ikamet etmesini, ihtiyaç duymaması halindeyse evi kiraya vererek gelirinden tasarruf etmesini şart koşturmuşur³⁹³.

3.1.35. Pazarbaşı Mescidi

Mescit Üsküdar'da Pazarbaşı Mahallesi'nde Mirza Ahmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Her ne kadar bazı kaynaklarda yapının 1697 yılında inşa edildiği ifade edilse de³⁹⁴ tarafımızca incelenen 1643 tarihli bir vakfiye kaydının varlığı, mescidin bu tarihten önce inşa edilmiş olduğunu ortaya oymaktadır³⁹⁵. Bu belge literatürde

³⁸⁹ ÜŞS. 215, s. 43.

³⁹⁰ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 94.

³⁹¹ VGMA., VD., nr.633, s. 1.

³⁹² Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, TTK Basımevi, C.II, Ankara 1987, s. 57.

³⁹³ ÜŞS. 299, s. 14.

³⁹⁴ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 203; Şeylan, *Üsküdar Cami Adları*, s. 106.

³⁹⁵ ÜŞS, nr.196, s. 205.

geçen inşa tarihinin daha erken bir döneme ait olabileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bahsi geçen 1643 tarihli vakfiye, Kenan kızı Hatice Hatun’a aittir. Hatice Hatun, vakfiyesinde mülkiyetindeki evi vakfetmiş; neslinin tükenmesi durumunda bu evin kiraya verilerek elde edilen gelirle kandil mumu satın alınmasını ve mescidin bu kandillerle aydınlatılmasını şart koşmuştur. Benzer şekilde Şaban kızı Kerime Hatun da bir evini vakfetmiş ve vakfiyesinde, Pazarbaşı Mescidi’nde görev yapan imamın bu evde ikamet etmesini istemiştir³⁹⁶.

3.1.36. Evliya Hoca Mescidi

Mescidin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yapının Evliya Hoca Mehmet Efendi tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Banisinin kabri mescidin ön kısmında yer almakta olup, mezar taşına ulaşılammıştır. Mescit, inşa edildiği mahalleye adını vermiştir³⁹⁷.

Üsküdar’da 4 kadın, vakfını söz konusu mescit için tahsis etmiştir. Bu kadınlardan 2’si 120 ile 200 kuruş olmak üzere nakit meblağ ile vakıflarını kurmuş; bunlardan biri elde edilen gelirden mescidin müezzininin, diğeri ise imamın tasarrufta bulunmasını istemiştir. Evini vakfeden 2 kadından 1’i, imamlık görevini üstlenen kişiye vakıf gelirinden ücret ödenmesini ve bu kişinin vakıfe ruhuna dua etmesini istemiştir. Diğer kadın ise vakfettiği evin gelirinin mescidin hafızına bırakılmasını ve bu gelir karşılığında kendisi ve ebeveynlerinin ruhuna Kur’an-ı Kerim’den her gün bir cüz okumasını şart koşmuştur³⁹⁸.

3.1.37. Mirahur Mescidi

Mescit, halk arasında İmrakor Mescidi olarak da bilinmektedir. İnşa tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte, yapının Sadrazam Bosnalı Cigâlezâde Sinan Paşa’nın mirahuru Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir³⁹⁹. Bu nedenle Mirahur Mescidi adıyla anılmaktadır. Mescit, aynı zamanda bulunduğu mahalleye adını veren yapılardan biridir.

³⁹⁶ ÜŞS. 196, s. 205; nr.199, s. 35-36.

³⁹⁷ Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 134.

³⁹⁸ ÜŞS, nr.109, s. 85; nr.394, s. 20; nr.463, s. 120; nr.517, s. 86.

³⁹⁹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c.4, s. 138.

Üsküdar'da 2 kadın, vakıflarını Mirahur Mescidi'ne yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 1'i evini mescit için vakfetmiş; söz konusu taşınmazın, mescitte görev yapan imam tarafından ikametgâh olarak kullanılmasını şart koşmuştur. Diğer kadın ise 50 riyal kuruş tutarında bir nakit meblağ vakfederek, mescidin müezzininin ücretinin bu gelirden karşılanmasını istemiş; buna karşılık müezzinin kendisi ve ailesinin ruhuna dua etmesini vakfiye şartlarına eklemiştir⁴⁰⁰.

3.1.38.Nasuh Mescidi

Mescidin banisi, hayırsever Kurbağa Nasuh'tur ve kendisi mescidin haziresine defnedilmiştir. Yapı ilk inşa edildiğinde mescit olarak hizmet vermekteyken, daha sonra Hacı Bekir Ağa adlı başka bir hayırseverin minber eklemesiyle cami hüviyeti kazanmıştır. Mescidin mahallesi yoktur⁴⁰¹.

Üsküdar'da 1 kadın, 40 esedi kuruş tutarında bir meblağ ile vakfını tesis etmiştir. Vakfiyesinde, bu sermayeden elde edilecek gelirin mescidin imamı tarafından kullanılmasını ve gelirin öncelikle mescidin bakım ve onarımına tahsis edilmesi şartını koymuştur⁴⁰².

3.1.39.Fatma Hatun Mescidi

Mabed, Üsküdar Selamsız Caddesi üzerinde yer almaktaydı. Banisi, Fatma Hatun adlı bir hayırseverdir; ancak kabri günümüze ulaşamamış ve yapının inşa tarihi kesin olarak belirlenememiştir. Mescid, bir yangın sonucu tamamen yok olduktan sonra Solakbaşısı Samurkaş Hacı Mehmed Ağa tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve bu süreçte yapıya minber eklenerek cami hüviyetine kavuşturulmuştur. Bu esnada hazırlanan kitabeye göre yenileme çalışmaları 1762-63 yıllarında gerçekleşmiştir⁴⁰³.

Üsküdar'da 1 kadın, söz konusu mabed için 30 kuruşluk bir meblağ ile vakıf tesis etmiştir. Vakfiyesinde, elde edilecek gelirden Fatma Hatun Mescidi'nde görev yapan hafız ve devirhanın istifade etmesini ve buna karşılık vakıfe ruhuna dua etmelerini şart koşmuştur⁴⁰⁴.

⁴⁰⁰ ÜŞS. 209, s. 63; VGMA., VD., nr.610, s. 279.

⁴⁰¹ Süreyya, *Hadikatü'l Cevami*, C.II., s. 218.

⁴⁰² ÜŞS. 267, s. 25-26.

⁴⁰³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s. 182.

⁴⁰⁴ ÜŞS. 529, s. 61.

3.1.40. Mumcubaşı Mescidi

Mescid, Üsküdar'da Sultantepe'de yer almaktadır. Mabed, Osmanlı saray teşkilatında görevli Mumcubaşı Mehmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Mescidin inşa tarihi ve banisinin kabri hakkında bilgi bulunmamaktadır⁴⁰⁵.

Üsküdar'da 1 kadın, vakfını Mumcubaşı Mescidi'ne yönlendirmiştir. Vâkıfe, 200 kuruşluk bir meblağ ile tesis ettiği vakfında, elde edilecek gelirin mescitte görev yapan imamların tasarrufunda olmasını ve bu gelirle kandil yağı temin edilerek mescidin aydınlatılmasında kullanılmasını şart koşturmuştur⁴⁰⁶.

Tablo 13 Vakfını Cami ve Mescitlere Yönlendiren Kadınlar

No	Kadın Vâkıflar	Türü	Yönlendirdiği kurum	No	Kadın Vâkıflar	Türü	Yönlendirdiği Kurum
1	Şehri bint Yusuf	6000 akçe	Rum Mehmet Paşa Cami	61	Ceyhune bint Abdullah	Ev	Arakiyeci Hacı Cafer Cami
2	Hatice bint Mehmet	Ev	Rum Mehmet Paşa Cami	62	Kam ile bint Mehmet	Ev	Arakiyeci Hacı Cafer Cami
3	Şemi bint Mustafa	1500 akçe	Rum Mehmet Paşa Cami	63	Safiye bint Abdullah	Ev	Arakiyeci Hacı Cafer Cami
4	Fatma bint Murat	12.000 Dirhem	Rum Mehmet Paşa Cami	64	Nesibe bint Abdullah	Arsa	Arakiyeci Hacı Cafer Cami
5	Şakire bint Hasan	Ev	Rum Mehmet Paşa Cami	65	Fatma bint Abdullah	Ev	Arakiyeci Hacı Cafer Cami
6	Esmâ bint Mehmet	3000 akçe	Rum Mehmet Paşa Cami	66	Fatma bint Mustafa	2 Adet Dükkan	İsmail Ağa Cami
7	Safiye Bint Mehmet	Ev	Davut Paşa Cami	67	Ayşe bint Hasan	1000 Dirhem	Şeyh Cami
8	Belkıs Bint Hamza	10.000 Dirhem	Davut Paşa Cami	68	Ayşe bint Kalender	Ev	Şeyh Cami
9	Ayşe Bint Hüseyin	Ev	Hamza Fakih Cami	69	Rabia bint Mahmud	150 riyal kuruş	Şeyh Cami
10	Haymune bint Abdullah	5000 akçe	Hamza Fakih Cami	70	Fatma bint Abdullah	100 kıta	Şeyh Cami

⁴⁰⁵ Süreyya, *Hadikatül Cevami*, C.2, s. 236.

⁴⁰⁶ ÜŞS. 538, s. 87.

						riyal kuruş	
11	Saime bint Ahmet	Para, Odalar ve ev	Hamza Fakih Cami	71	Üftade bint Abdullah	200 kita esedi kuruş	Şeyh Cami
12	Saime bint Ahmet	Ev	Hamza Fakih Cami	72	Rabia bint Ahmet	150 kita riyal kuruş	Şeyh Cami
13	Meryem bint Ali	24.16 0 akçe	Hamza Fakih Cami	73	Fatma bint Şaban	Ev	Şeyh Cami
14	Saime bint Ahmet	363.6 kuruş	Ahmet Çelebi Cami	74	Ümmühani bint Yusuf	Ev	Şeyh Cami
15	Saime bint Ahmet	207.5 kuruş	Ahmet Çelebi Cami	75	Ayşe bint Hasan	Ev	Şeyh Cami
16	Hatice bint Abdullah	400 kuruş	Ahmet Çelebi Cami	76	Rabia bint Ömer	Ev	Şeyh Cami
17	Paşa bint Abdullah	3000 Dirhem	Ahmet Çelebi Cami	77	Rukiye bint Osman	200 kuruş	Şeyh Cami
18	Cevher bint Mehmet	Ev	Ahmet Çelebi Cami	78	Hatice bint Abdullah	Ev	Abdülbaki Efendi Cami
19	Belkis bint Abdullah	Ev	Kefçe Dede Cami	79	Canfeda bint Abdülvaha b	Ev	Abdülbaki Efendi Cami
20	Naciye bint Abdullah	Ev	Kefçe Dede Cami	80	Mahbube bint Abdullah	1000 kuruş	Valide Cedid Cami
21	Müslime bint Amir	8000 Dirhem	Kefçe Dede Cami	81	Ümmühani bint Abdullah	Ev	Tembel Hacı Mehmet Cami
22	Saliha bint Mustafa	5000 akçe	Kefçe Dede Cami	82	Sabire bint Mehmet	1000 Dirhem	Tembel Hacı Mehmet Cami
23	Müşfika bint Abdullah	Ev	Kefçe Dede Cami	83	Hatice bint Mehmet	Ev	Tembel Hacı Mehmet Cami
24	Emine bint Abdülmennan	Ev	Kefçe Dede Cami	84	Emine bint Kılıç	Ev	Toygar Hamza Cami
25	Nefise bint Mehmet	2000 kuruş	Kefçe Dede Cami	85	Üftade bint Abdullah	11.00 0 akçe	Toygar Hamza Cami
26	Hafıza bint Mustafa	1000 kuruş, Dükkan	Mihrimah Sultan Cami	86	Fatma ve Ayşe bint Abdullah	Ev	Toygar Hamza Cami

27	Şerife Emine bint Hüseyin	5 ev, Dükkan ve para	Mihrimah Sultan Cami	87	İsmihan bint İbrahim	Ev	Toygar Hamza Cami
28	Şerife Emine bint Hüseyin	18 adet ev	Mihrimah Sultan Cami	88	Hatice bint Mehmet	Ev	Toygar Hamza Cami
29	Hatice bint Abdullah	Ev	Mihrimah Sultan Cami	89	Safiye Sitare bint Abdullah	5000 kuruş	Beylerbeyi Cami
30	Alime bint Abdülmüttalip	Ev	Mihrimah Sultan Cami	90	Emine bint Abdullah	5000 kuruş	Firuz Ağa Cami
31	Alime bint Mehmet	70 kuruş	Mihrimah Sultan Cami	91	Emine bint Mustafa	Odalar	Hayrettin Çavuş Mescidi
32	Ünzile bint Yunus	12 kıta esedi kuruş	Solak Sinan Cami	92	Raziye bint Mustafa	Ev	Hayrettin Çavuş Mescidi
33	Ayşe bint Bayezid	300 kıta esedi kuruş	Solak Sinan Cami	93	Zemane bint Abdullah	Ev	Torbalı Mescidi
34	Emetullah bint Aşi	700 kuruş	Solak Sinan Cami	94	Havva bint Kalender	Ev	Torbalı Mescidi
35	Fatma bint Abdullah	Ev	Solak Sinan Cami	95	Fatma bint Osman	Bahçe	Torbalı Mescidi
36	Havva bint Kasım	Ev	Solak Sinan Cami	96	Fatma bint Mahmut	Ev	Torbalı Mescidi
37	Şemse bint Abdullah	Ev	Çakırcı Hasan Paşa Cami	97	Fatma bint Halil	300 kuruş	Murat Reis Mescidi
38	Fatma bint Abdullah	Ev	Çakırcı Hasan Paşa Cami	98	Rabia bint Geyvan	Ev	Murat Reis Mescidi
39	Ayşe bint Turgut	5000 Akçe	Çakırcı Hasan Paşa Cami	99	Emine bint Ferhat	Ev	Debbağlar Mescidi
40	Nazenin bint Abdullah	80 kıta gümü ş	Çakırcı Hasan Paşa Cami	100	Ayşe bint Mustafa	Ev	Debbağlar Mescidi
41	Hayrunnisa Hanım	18.000 Akçe	Gülfem Hatun Cami	101	Emine bint Ahmet	Ev	Debbağlar Mescidi
42	Raziye bint Yusuf	Ev	Gülfem Hatun Cami	102	Emine bint Ferhat	Ev	Debbağlar Mescidi
43	Rahime bint İsa	Ev	Kadıasker Cami	103	Nazenin bint Abdullah	5000 Dirhem	Gerede Mescidi
44	Rukiyye bint Abdullah	Ev	Şemsi Ahmet Paşa Cami	104	Sitti bint Nefsi	Ev	Karakadı Mescidi

45	Fatma bint Mustafa	100 kıta esedi kuruş	Valide Atik Cami	105	İsmihan bint Mehmet	Ev	Karakadı Mescidi
46	Rabia bint Mehmet	600 kuruş	Valide Atik Cami	106	Belkıs bint Ali	Ev	Bali Mescidi
47	Meryem bint Mehmet	18 bab oda	Valide Atik Cami	107	Yasemin bint Abdullah	Ev	Aşçıbaşı Mescidi
48	Müşerrefe bint Abdullah	Ev	Valide Atik Cami	108	Zahide Bint Abdullah	Ev	Salacak Mescidi
49	Tenzile bint Hızır	Ev	Hece Hesna Hatun Cami	109	Hatice bint Kenan	Ev	Pazarbaşı Mescidi
50	Mihriban bint Abdullah	4000 Dirhem	Hace Hesna Hatun Cami	110	Kerime bint Şaban	Ev	Pazarbaşı Mescidi
51	Emine bint Abdullah	Ev	Hace Hesna Hatun Cami	111	Ayşe bint Abdullah	Ev	Evliya Hoca Mescidi
52	Rahime bint Hasan	300 Kuruş	Hace Hesna Hatun Cami	112	Fatma bint Halil	120 kuruş	Evliya hoca Mescidi
53	Muhsine bint Abdullah	5000 Akçe	Hace Hesna Hatun Cami	113	Hatice bint Ahmet	200 kuruş	Evliya Hoca Mescidi
54	Ayşe bint Abdullah	16.000 Dirhem	Hace Hesna Hatun Cami	114	Hatice bint Ahmet	Ev	Evliya hoca Mescidi
55	Saliha bint Abdullah	70 kıta esedi kuruş	Bulgurlu Cami	115	Safiye bint Abdullah	50 kıta riyal kuruş	Mirahur Mescidi
56	Ayşe bint Hasan	100 kıta esedi kuruş	Bulgurlu Cami	116	Saime bint Ramazan	Ev	Mirahur Mescidi
57	Fatma bint İbrahim	Ev	Bulgurlu Cami	117	Kamer bint Ali	40 Esedi kuruş	Nasuh Mescidi
58	Emetullah bint Mehmet	Ev	Bulgurlu Cami	118	Hatice bint Hasan	30 kuruş	Fatma Hatun Mescidi
59	Ayşe bint Halil	Ev	Bulgurlu Cami	119	Hamide bint Ali	200 kuruş	Mumcubaşı Mescidi
60	6 Şerife Naime bint Hüseyin	Dükkan hissesi	Ayazma Cami				

3.2.Tekke ve Zaviye Vakıfları

Osmanlı toplum yapısında tekke ve zaviyeler, yalnızca ibadet mekânları olarak değil aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve kamusal hizmetlerin yürütüldüğü çok işlevli kompleks yapılar olarak önemli roller üstlenmiştir⁴⁰⁷. Bu kurumların sürekliliği, teşkil ve idaresi büyük ölçüde vakıf sistemi aracılığıyla sağlanmıştır. Dini kurumların vakıf sistemi içindeki başlıca fonksiyonları vardır. Bunlardan ilki, ibadet hizmetlerinin sürekliliğini sağlamaktır⁴⁰⁸. Vakıf belgelerinde bu yapıların bakımının, onarımının ve personel giderlerinin karşılanması için ayrıntılı hükümler yer almakta; özellikle imam müezzin, kayyum ve vaiz gibi görevlilerin maaşları genellikle vakıf gelirlerinden karşılanmaktadır. Bu bağlamda vakıflar, sadece bir inşa aracı değil, aynı zamanda din hizmetlerinin organizasyonu ve devamlılığı için vazgeçilmez bir kurumdur.

Vakıfların bir diğer fonksiyonu ise, toplumsal dayanışma ve sosyal hizmetlerdir. Tekke ve zaviyeler sadece tasavvufî eğitim ve manevi rehberlik sunmakla kalmamış, aynı zamanda yoksullara yemek dağıtımı, misafirlerin konaklaması gibi sosyal işlevler de üstlenmiştir⁴⁰⁹. Bu hizmetlerin de sürdürülebilirliği yine vakıf gelirleriyle güvence altına alınmıştır. Vakfiye senetlerinde, belli günlerde halka yemek verilmesi, kandillerde camilerin aydınlatılması gibi ayrıntılı düzenlemeler yer almakta, bu da vakıf sisteminin toplumsal organizasyon kabiliyetini gözler önüne sermektedir.

Bu bölümde, Üsküdarlı kadınların vakfiyelerinde hangi tekke ve zaviyeleri destekledikleri incelenecektir. 320 yıllık bir zaman dilimi içerisinde kadınların vakıf kurma amacıyla hangi cami ve mescitleri tercih ettikleri, hangi tekke ve zaviyelere yöneldikleri incelenerek zaman içerisindeki eğilim ve değişimler ortaya konacaktır.

⁴⁰⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 45; Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan araştırmalar, söz konusu uygulamanın yalnızca başkente özgü bir özellik olmadığını, aksine Osmanlı coğrafyasının geneline hâkim olan yerleşik, kültürel geneleğin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için Bk.; Mustafa Murat Öntüğü, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s.93-94.; Kıvrım, Ayntab'da Kurulan Kadın Vakıfları, s.108-109.; Ş. Pınar Özyalvaç, "Osmanlı Dönemi Konya Zaviyeleri", *Konya Kitabı XVIII*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2021, s.246-247.;

⁴⁰⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, Ankara 2000, s. 78

⁴⁰⁹ Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press, 2002, s. 56.

Ayrıca, vakıf kurucuların bu kurumları tercih etme nedenleri toplumsal, dini ve mekânsal bağlamda değerlendirilecektir. Vakfiyelerde adı geçen görevli personel incelenerek, dini kurumlarda hangi görevlilerin desteklendiği tespit edilecek ve böylece, kadınların vakıf aracılığıyla dini yapılarla kurdukları ilişkiler çok yönlü bir biçimde analiz edilecektir.

Tekke ve zaviyeler, tasavvuf geleneği içerisinde hem manevi eğitim hem de toplumsal dayanışma işlevi gören önemli kurumsal yapılardır. Bir şeyhin rehberliğinde, aynı tarıkata mensup dervişlerin bir arada bulundukları bu mekânlar, aynı zamanda seyahat eden kişilere ücretsiz yiyecek, içecek ve konaklama imkânı sunmaları bakımından sosyal yardımlaşma ve misafirperverlik esasına dayanan merkezlerdir. Tekke, dergâh ve hangâh gibi farklı terimlerle anılan bu yapılar, işlevsel açıdan birbirinden farklılaşmamakla birlikte, tasavvufi düşüncenin öğretildiği, ritüel pratiklerinin icra edildiği ve manevi terbiyenin sürdürüldüğü mekânlar olarak Osmanlı toplum yapısında önemli bir yer işgal etmiştir⁴¹⁰.

3.2.1. Aziz Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı

Üsküdar'da etkili olan dergâhlardan biri Aziz Mahmud Hüdayi dergâhıdır. Aziz Mahmud Hüdayi, 1541 yılında Şereflikoçhisar'da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada tamamladıktan sonra medrese tahsiline devam etmiştir. Dini ilimlerde derinleşen Hüdayi, Halvetiyye tarikatına mensup Nusreddinzade Muslihiddin Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. Tasavvufi eğitimine medrese hocası Nazırzade Efendi vesilesiyle başlamıştır. 1573 yılında Nazırzade Efendi'nin vefatının ardından, daha önce sohbetlerinden istifade ettiği ünlü mutasavvıf Muhyiddin Üftade'ye intisap etmiştir. Bursa'ya gelerek Üftade'nin hizmetinde bulunmuş, şeyhinin vefatının ardından kısa süreliğine Trakya'da ikamet ettikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Burada, Küçük Ayasofya Tekkesi'nde 8 yıl boyunca şeyhlik makamında bulunmuştur⁴¹¹.

1589 yılında Üsküdar'da, bugün kendi adıyla anılan dergâhın bulunduğu arsayı satın alarak inşa faaliyetlerine başlamıştır. 1595 yılında inşası tamamlanan yapı, başlangıçta tevhidhane olarak kullanılmış, 1598-1599 yılları arasında banisi tarafında

⁴¹⁰ Kıvrım, *Konya Vakıfları*, s. 71.

⁴¹¹ Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdayi", *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s. 338.

yaptırılan minare ilavesiyle camiye dönüştürülmüştür. Zaman içerisinde eklenen yapılarla birlikte külliye hüviyetine kavuşan bu yapı kompleksi, derviş hücreleri, imaret, taamhane, biri Aziz Mahmud Hüdayi'ye, dördü kızlarına tahsis edilmiş toplam 5 adet meşruthane, cümle kapısı ve yakınında yer alan iki çeşme ve Hüdayi'nin hayatının son zamanlarında eklenen ve günümüzde de ziyaretgâh olarak kullanılan türbe eklemesi yapılmıştır⁴¹². Üsküdar'da faaliyet gösteren Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhı, Osmanlı Tasavvuf geleneği içerisinde hem dini hem de siyasal etkisiyle müstesna bir konumda yer almaktadır

Aziz Mahmud Hüdayi, yalnızca halk arasında değil, aynı zamanda Osmanlı sarayı nezdinde de itibarlı bir isim olmuş; padişahlar nezdinde kabul gören ve dualarıyla sefere çıkan orduya manevi destek veren bir şeyh olarak tanınmıştır. Özellikle I. Ahmed'in kendisine duyduğu derin hürmet, Hüdayi'nin devlet nezdindeki etkisinin en somut göstergelerindendir⁴¹³. Bu sayede, Hüdayi Dergâhı sadece bir tasavvuf merkezi değil, aynı zamanda saray çevrelerinin desteklediği bir dini otorite olarak Osmanlı tasavvuf tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinmiştir.

Haim Gerber, Osmanlı döneminde dini vakıfların ekonomik güvenlik sağlayan kurumlar olduğunu, özellikle de bireylerin servetini bu kurumlar aracılığıyla hem dini sevap kazanmak hem de hukuki kontrolle korumak amacıyla yönlendirdiğini belirtir. Gerber'e göre, vakıf sistemi aynı zamanda paranın dolaşımını ve muhafazasını organize eden bir tür yerel finans sistemi gibi de çalışmıştır⁴¹⁴.

Üsküdar'da 51 kadın vâkıf vakfını Şeyh Mahmud Hüdayi Efendi'nin dergâhına aktarmış. Bu kadınlar kimileri yüksek statülü kimileri orta halli kadınlardır.

3.2.2.1. Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhının Bacıları ve Bacılar Tekkesi

Aziz Mahmud Hüdayi dergâhını diğer dergâhlardan ayıran en önemli yönü doğrudan kadınlar için oluşturulan Bacılar Tekkesi'dir. Bu tekke, Osmanlı Üsküdar'ında kadınların manevi hayattaki varlığının kurumsal biçimde tezahür ettiği önemli bir merkezdir. Celvetiyye tarikatına bağlı olarak işlev gören bu tekke, kadın

⁴¹² M. Baha Tanman, "Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi", *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s. 340-341.

⁴¹³ Mustafa Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayi ve Dergâhı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 87-89.

⁴¹⁴ Haim Gerber, *State, Society, and Law in İslam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany State University of New York Press, 1994, s. 88

müritlerin belirli bir disiplin içerisinde zikir, riyazet ve dini eğitim faaliyetlerini sürdürdükleri bir tasavvuf alanı sunmuştur⁴¹⁵. Tekkenin başında yer alan ve *bacıbaba* ya da *bacı şeyhi* olarak anılan kadın şeyhler hem dini rehberlik yapmış hem de kadınlar arasında manevi otoriteyi temsil etmiştir.⁴¹⁶ Bu kurumsallaşma kadınların, tasavvuf geleneğinde sadece bireysel müritlik düzeyinde değil, aynı zamanda yapısal bir çerçevede örgütlü olarak yer almalarına zemin hazırlamıştır. Üsküdar gibi dini hayatın canlı yaşandığı bir bölgede konumlanması ise kadın dindarlığının sosyal hayatta görünürlük kazanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca bu tekke, sadece ibadetlerin gerçekleştirildiği bir yapı değil, aynı zamanda kadınlar arası sosyal destek, öğrenme ve paylaşım ortamı sunan çok yönlü bir kurum olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Bacılar Tekkesi, Osmanlı toplumunda kadınların kamusal alandaki dini temsiline imkân tanıyan istisnai örneklerden biridir.

Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi'nin bacılarından 6 adet kadın vakfiyesi tespit edilmiştir. Abdullah kızı Saliha Bacı bu bacılardan biridir. Ahmet Çelebi Mahallesi'nde ikamet eden Saliha bacı 1642 yılında 120 esedi kuruş vakfetmiştir. Vakfiyede belirtilen şartlara göre Saliha Bacı, hâsıl olan meblağdan bir kişinin Şeyh Mahmud Efendi'nin türbesinde her gün bir cüz okunmasını ve okumayı yapacak olan kişinin günlük 9 kuruş ödemesini geri kalan 3 kuruşun vakfin idaresinden sorumlu kâtib cabi ve mütevellî arasında paylaştırılmasını istemiştir⁴¹⁷. Bu maddi düzenlemeler hem dini hizmetlerin sürdürülebilirliğini sağlamak hem de vakfin yönetsel yapısını desteklemek amacı taşımaktadır.

Bir diğer vakıf, Abdullah kızı Belkıs bacıdır. Şeyh Mahmud Efendi Cami Mahallesi'nde ikamet eden Belkıs bacı, 300 kıta riyal kuruşunu 1639 yılında vakfetmiştir. Vakfiyede yer alan düzenlemelere göre bu meblağ her yıl ona on bir oranında işletilecek ve elde edilen gelirin bir kısmı, Şeyh Mahmud Efendi Tarikatında yaşayan yoksul bir kişiye tahsis edilecektir. Bu kişi her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyacak ve bu ibadetin sevabını vâkıfe ruhuna bağışlayacaktır. Ayrıca, vakfin idari işlerini yürüten kâtip, cabi ve mütevellî gibi görevlilere üstlenerek bu kişilere 15

⁴¹⁵ Vefa Erginbaş, *Kadın Dervişler: Osmanlı Tasavvufunda Kadınlar*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 120-121.

⁴¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 201-203.

⁴¹⁷ ÜŞS. 196, s. 118.

kuruş ödenme yapılması, kalan 3 kuruş ise yetimlerin korunması ve fakirlere yemek dağıtılması gibi sosyal yardım faaliyetlerine ayrılması öngörülmüştür⁴¹⁸. Vakfiyede yer alan bilgiler, Belkıs Bacı'nın dergâhı yalnızca bir ibadet aracı olarak değil, aynı zamanda bir sosyal destek mekanizması olarak da gördüğünü ortaya koymaktadır. Fakirlere ve yetimlere yönelik düzenli yardım şartı, hayır kurumlarının gündelik yaşamı doğrudan etkileyen bir işleve sahip olduğunu; dergâhlarda barınan yoksullara sorumluluk verilmesi ise toplumsal dışlanmanın önüne geçmek ve bireyleri tarikat çatısı altında sosyo-dini yapıya entegre etmek gibi hedefleri barındırdığını göstermektedir.

Şeyh Mahmud Efendi'nin kızlarından biri olan Safiye Bacı, Osmanlı vakıf sistemi içerisinde hem dini hem de sosyal boyutları barındıran anlamlı bir hayır işi gerçekleştirmiştir. Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Efendi Dergâhı ile ilişkili olarak düzenlenen vakfiyesinde, bir adet berber dükkânını 1638 yılında vakfetmiş ve bu işlemi kız kardeşi Ayşe bacı ile Hüseyin Çelebi'nin şahitliğinde resmîyete kavuşturmuştur. Vakfiye şartlarına göre, Safiye Bacı söz konusu dükkânın gelirinden kendi hayatı boyunca yararlanma hakkını saklı tutmuş, böylelikle mülkü vakfetmesine rağmen vakfın gelirini kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanma yetkisini korumuştur. Safiye Bacı'nın vefatının ardından ise dükkândan elde edilecek gelir, vakfın mütevellisi tarafından toplanacak ve belirli dini hizmetlerde kullanılacaktır. Bu kapsamda, günlük iki akçe ücretle görevlendirilecek bir kişi Yasin suresini okuyarak sevabını vâkıfe ruhuna bağışlayacaktır. Vakfın ilk mütevellisi olarak atanan Hüseyin Çelebi'ye bu hizmet karşılığında günlük bir akçe ödeme yapılması öngörülmüştür. Onun vefatından sonra ise bu görev Şeyh Mahmud Efendi Dergâhı'nda ikamet eden ihtiyaç sahibi bir kimseye verilecektir. Ayrıca dükkânın herhangi bir nedenle işletilememesi durumunda kiraya verilmesi ve elde edilecek gelirin dergâh fakirlerine tahsis edilmesi şart koşulmuştur⁴¹⁹.

Safiye Bacı'nın vakfiyesi incelendiğinde, onun yalnızca vakıf kuran bir Osmanlı kadını değil, aynı zamanda Şeyh Mahmud Efendi'nin kızı olması hasebiyle tasavvufi yapılarla doğrudan ilişkili bir aile mensubu olduğu görülmektedir. Vakfiye

⁴¹⁸ ÜŞS. 198, s. 68.

⁴¹⁹ ÜŞS. 190, s. 58.

metninde yer alan tanımlamalar, Safiye Bacı'nın sadece maddi bir hayır işi yapmakla kalmadığını, aynı zamanda babasının kurduğu dergâh çevresine şekillenen bir dini-toplumsal yapı içine aktif bir konumda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle vakfiyenin düzenlenmesi sürecinde kardeşi Ayşe Bacı'nın da yer alması ve onun da *bacı* ünvanı ile anılması, bu ailede kadınların tarikat yapısı içinde hem kimlik hem de görev sahibi olduklarını düşündürmektedir. Nitekim bu durum, Şeyh Mahmud Hüdayi'nin Bacılar Tekkesi'ni yalnızca kadınların manevi terbiyesi için değil, aynı zamanda kadın dindarlığını kurumsallaştırmak ve yaygınlaştırmak amacıyla kurduğunu göstermektedir. Şeyhin kızlarının bu yapıda öncü roller üstlenmesi, Hüdayi hazretlerinin öncelikle yakın çevresini bu modele dâhil ettiğini ve ardından daha geniş kadın topluluklarını tekkeye çekmeyi hedeflediğini düşündürmektedir.

Şeyh Mahmud Efendi'nin bacılarından bir diğeri ise Şerife Hatice Bacı'dır. Babası, Osmanlı saray teşkilatında önemli bir konuma sahip olan Miftahağası Hacı Ahmed Efendi'dir. Miftahağası ünvanı, Osmanlı sarayında özellikle hazine, harem gibi kurumların giriş-çıkış düzeninden sorumlu olan görevlileri tanımlar⁴²⁰. Bu bağlamda Hatice Bacı'nın hem babasının taşıdığı bu unvan hem de sahip olduğu şerife sıfatı ile sosyo-dini açıdan prestijli bir çevrede yetiştiği anlaşılmaktadır.

Şerife Hatice Bacı'nın 4000 kuruş sermaye ile 1870 yılında kurduğu vakıf, yalnızca maddi bir bağış değil, aynı zamanda dini ve kültürel bir misyonun taşınması açısından dikkat çekicidir. Vakfiye şartlarına göre, elde edilen yıllık 600 kuruş gelikle, her yıl Rebiülevvel ayının 20. günü, Şeyh Mahmud Hüdayi Camii'nde Hz. Peygamber'in doğum yıldönümünü anmak amacıyla mevlid okunmasını şart koşmuştur. Bu mevlid töreninde görev alacak hafızlara ve hizmet eden kişilere belirli

⁴²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 303-304.; Miftahağası görevi ile ilgili Necdet Sakaoğlu, saray teşkilatında görev yapan bazı hademelerin ağa ünvanı taşıdığı miftah ağası gibi ünvanların ise bu kişilerin işlevsel rollerine göre verildiğini belirtirken, İsmail E. Erünsal, Vakfiyelerde geçen bazı ünvanları açıklarken, miftahağası ifadesinin özellikle bir görev tanımı olmaktan çok, vakıf sahibinin babasının sarayla ilgili görevini işaret eden onursal veya mesleki bir sıfat olarak geçtiğini belirtir. Detaylı bilgi için bk: Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 252., İsmail E., Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği*, Kütüphaneciler Derneği, Ankara 2008, s. 87.

Ücretlerin denmesi, ayrıca eker, glab gibi ikramlıkların satın alınarak hazır bulunanlara dağıtılması da vakfın koşulları arasında yer almaktadır⁴²¹.

Bu vakfiye, şerife Hatice Bacı'nın yalnızca kişisel bir hayır girişimiyle değil aynı zamanda tasavvufi aidiyet bilinciyle hareket ettiğini de açıkça göstermektedir. Mevlid okutulacak yerin, müridi olduğu şeyh Mahmud Hüdayi Camii'nde okunmasını şart koşmuş olması, onun bu dini meknla olan manevi bağını güçlendirme ve vakfiyesini şeyhine ve tarikatına bir sadakat nişanesi olarak sunma arzusunu yansıtır. Bu durum, kadın müritlerin yalnızca bireysel ibadet hayatlarının yanında kurumsal anlamda tarikat yapısına katkıda bulunabilecek bilinçte olduklarını ortaya koyar. Ayrıca bu seçim, Hatice Bacı'nın vakfiyeyi bir tür aidiyet ve destek aracı olarak konumlandırığını düşündürür. Müridi oluğu camiye seçerek vakıf geliriyle o mekânda gerçekleşecek faaliyetleri sürekli kılmış böylece kişisel hayrını tarikat çatısı altında kamulaştırmıştır.

Bacılar topluluğuna mensup olan bir diğer kadın ise Abdullah kızı Bosnevi Hacı Güllü Bacı'dır. Güllü Bacı, diğer bacıların aksine 1721 yılında kurduğu vakfını doğrudan şeyh Mahmud Efendi Dergâhı'na ilhak etmemiştir. şkdar'ın Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde bulunan bahçeli ve iki katlı dört odalı evini vakfeden Güllü Bacı, vakfiye şartnamesinde mülkün kullanımına ve manevi işlevine dair ayrıntılı hükümler koymuştur.

Vakfiyeye göre mülk sahibi Güllü Bacı, hayatta olduğu sürece söz konusu evde ikamet edecek ve dilediği şekilde tasarrufta bulunacaktır. Vefatının ardından, evin kullanım hakkı vakfiyede sıralanan kadınlara, belirtilen tertibe uygun şekilde geçecektir. Bu sıralama; Fatma bint İsmail, Fatma bint Ali, Ayşe bint Ahmet, Hanife bint Abdullah, Rukiye bint Ali, Fatma bint Karaosman, Arife bint Salih, Fatma bint şkrullah, Fatma bint Arslan, Hacı Hatice bint Mehmed, Hacı Rukiye bint Abdullah, Hacı Havva bint Mustafa mmhani bint mustafa, Ayşe bint Ali, Düriye bint Msli, Hatice bint Mehmed, Havva bint Abdullah, Havva bint hacı İbrahim mmhani bint

⁴²¹ şs. 692, s. 1-2.

Abdullah şeklindedir. Bu kadınlardan biri vefat ettiğinde, mülkün tasarrufu bir sonrakine geçecektir.

Güllü Bacı, evin bahçesinden elde dilen meyvelerden fazla kalırsa evde ikamet eden kadınlarca satılabileceğini ve elde ettikleri gelirden senelik 6 kuruş evin tamirati için ayrılacağı geri kalanını ise diledikleri gibi kullanabileceklerini hükme bağlamıştır. Toplumsal dayanışmayı ve dini pratiği önceleyen bir diğer şart ise yer yıl Muharrem ayının 10. günü aşure pişirilip ikram edilmesi yönündedir.

Güllü Bacı, vakfın manevi işlerine de büyük önem atfetmiştir. Her cuma günü iki kadına 4'er akçeden 8 akçe ödenmesini, bu kadınların Felak ve Nas surelerini okuyarak vâkıfenin ruhuna dua etmelerini istemiştir. Vakfın mütevelliliği evde ikamet eden kadınlardan birine verilecek ve bu görev karşılığında her Cuma 4 akçe ücret ödenecektir. Ayrıca eğer evde oturan kadınlar arasında şeyhlik yapabilecek yeterliliğe sahip biri bulunursa bu kişinin Güllü Bacı'nın ardından şeyhlik yaparak Yasin ve Sâffât surelerini okuyup sevabını ruhuna hediye etmesi istenmiştir.

Evin bahçesinden toplanan ürünlerden artanların fukaraya dağıtılması ya da misafirlere ikram edilmesi ve bahçede bulunan kuyudan su almak isteyen her kim olursa olsun hiçbir şekilde engellenmemesi de vakfiye şartları arasında yer almaktadır⁴²².

Bosnalı Hacı Güllü Bacı'nın vakfiyesi, Osmanlı Üsküdar'ında kadınlar arası dayanışma ve tasavvufi yapılarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Vakfiyede adı geçen kadınlar arasında doğrudan bir akrabalık ya da tarikat bağı olup olmadığı bilinmemekle birlikte, barınma ihtiyacı olan kadınların himaye altına alınmış olması ihtimali güçlüdür. Ancak listede hacı ünvanı taşıyan kadınların bulunması, sadece muhtaç kadınların değil toplumsal itibarı yüksek olanların da bu yapının içinde yer alabildiğini gösterir. Güllü Bacı'nın vakfiye aracılığıyla kadınların meyve satarak ekonomik faaliyette bulunmalarına imkân tanınması, onların toplumsal alanda varlık gösterebildiğini kanıtlar niteliktedir. Dahası, Güllü Bacı'nın şeyhlik makamını üstlenmiş olması ve yerine geçecek kişinin de kadınlar arasından seçilebileceğini

⁴²² VGMA., VD., nr.623, s. 248.

belirtmesi bu kadınlar için tasavvufi hiyerarşide yer almanın mümkün olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda vakfiye, Osmanlı'da kadınların dini, sosyal ve ekonomik alanlarda aktif roller üstlenebildiğini gösteren önemli bir belge niteliğindedir.

Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı mensubu bacılardan biri de Ali kızı Hayrunnisa Hatun'dur. Hayrunnisa Bacı, 20.000 akçe sermaye ile 1632 yılında kurduğu vakfiyesinde birtakım şartlar belirlemiştir. Buna göre, Şeyh Mahmud Efendi Dergâh'ına mensup fukaradan iki kişi her gün birer cüz Kur'an-ı Kerim okuyarak sevabını vâkıfenin ruhuna ithaf edecek, karşılığında ise her birine günlük ikişer akçe ödeme yapılacaktır. Vakfın tevliyet görevi, Mustafa Dede'ye tahsis edilmiştir. Onun vefatından sonra ise bu görev, Şeyh Mahmud Efendi Vakfı'nın mütevellisine devredilecektir⁴²³.

Hayrunnisa Bacı'nın vakfiyesinde Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na mensup fukarasından iki kişinin seçilmesi, vâkıfenin tarikatla iç içe olduğunu gösterir. Mustafa Dede'nin müteveli olarak belirlenmesine gelirsek, *Dede* ifadesi son derece açıklayıcıdır. Osmanlı terminolojisinde *Dede* genellikle bir tekke mensubu, özellikle Halveti, Bektaşî veya Mevlevî gibi tarikatlarda belirli bir rütbeye ulaşmış, genellikle yaşlı, saygın, tecrübeli kişilere verilen ünvandır. Bu kişi, bir şeyhin halifesi dervişlerin mürşidi veya tekkede idari-dini görevleri üstlenen biri olabilir.

Bu durumda Hayrunnisa Bacı'nın vakfın tevliyetini Mustafa Dede'ye bırakması rastlantısal değildir. Büyük ihtimalle Mustafa Dede, Hüdayi dergâhında önemli bir konuma sahipti. Ya bir halife ya da o dönemde dergâhın idari işlerinden sorumlu, güvenilir bir şahsiyetti. Onun şahsında bir tür emanetçilik ve güvenceli devamlılık sağlanmak istenmiş olabilir.

3.2.2.3.Üsküdar'da Yaşayan Kadınların Hüdayi Dergâhına Yönelik Vakıf Faaliyetleri

Üsküdar'da ikamet eden 29 kadın, kurdukları vakıfları Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na yönlendirmiştir. Bu kadınlardan 3'ü taşınmaz mallarını vakfederek dergâha destek sağlamış, geriye kalan 26'sı ise nakit meblağlar tahsis etmiştir. Söz konusu nakdi vakıflar, 65 kuruştan 10.000 kuruşa kadar değişen bir yelpazeye sahiptir.

⁴²³ ÜŞS. 172, s. 49.

Bu kadınlar arasında en yüksek meblağı vakfeden kısı olan Saliha Hatun, 10.000 kuruşluk bağışına ek olarak bir adet Kur'an-ı Kerim de vakfetmiş ve böylece hem maddi hem manevi yönden katkı sunmuştur. Bu vakıflar, kadınların dini aidiyet, sosyal dayanışma ve hayır anlayışı çerçevesinde dergâh ile kurdukları güçlü manevi ilişkiyi yansıtmaktadır.

Taşınmaz mallarını vakfeden kadınlar incelendiğinde ise Hamza Fakih Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Ayşe Hatun'un aynı mahallede yer alan iki katlı, beş odalı, bir sofa, bir kenef, iki ahır ve bahçeden oluşan mülkünü vakfettiği görülmektedir. Vakfiye şartnamesine göre mülkün mülkiyet hakkı, kendisi hayatta olduğu sürece Ayşe Hatun'da kalacak, vefatından sonra ise büyük kızı Fatma Hatun hem müteveli hem de sakin olarak tayin edilecektir. Fatma Hatun'un neslinin tükenmesi durumunda ise mülkün idaresi doğrudan Şeyh Mahmud Hüdayi Vakfı'na geçecektir⁴²⁴.

Benzer şekilde, Arakiyeci Hacı Mehmet Mahallesi'nde yaşayan Hacı Mehmet kızı Havva Hatun da yaşadığı iki katlı, üç odalı ve bahçeli evini vakfetmiştir. Vakfiye şartnamesinde, hayattayken evde kendisinin sakin olmasını, vefatından sonra önce kızı Fatma Hatun'un, ardından küçük torunu Emine Hatun'un kullanımında olmasını istemiştir. Emine Hatun'un neslinin sona ermesi halinde evin kiralanması, kira gelirinden günlük 3 akçenin dergâhtaki türbede görevli türbedarlara verilmesi ve bu kişilerin her gün vâkıfe ruhuna Yasin Suresi okumaları şart koşulmuştur. Kalan kira gelirinin ise türbenin tamir ve bakımı için kullanılması öngörülmüştür. Ayrıca Aziz Mahmud Hüdayi vakfının mütevellisi, kâtibi ve cabisi bu vakıfla da ilgilenmekle yükümlü kılınmıştır⁴²⁵. Bu örnek, taşınmaz vakıflarının sadece mülkiyet aktarımı değil aynı zamanda sürdürülebilir bir ibadet ve hayır pratiği çerçevesinde tasarlandığını göstermektedir.

Gülfem hatun mahallesi sakinlerinden Ahmet kızı Fatma Hatun ise iki katlı, üç odalı ve bir ahır bulunan evini vakfeden bir diğer kadındır. Vakfiye şartnamesine göre Fatma hatun, hayattayken hem müteveli hem de sakin olarak evin kullanımında

⁴²⁴ ÜŞS. 247, s. 56-57.

⁴²⁵ ÜŞS. 312, s. 33.

bulunacaktır. Vefatının ardından kız kardeşi Emine Hatun'un ve onun evlatlarının bu hakkı devralması, bu neslin tükenmesi durumunda ise Şeyh Mahmud Hüdayi Cami'sinde görev yapan müezzinler arasından muhtaç olan bir kişinin evde oturması ve mutasarrıf olması şart koşulmuştur⁴²⁶. Bu vakfiye kaydı ise, yalnızca aile bireylerini değil, aynı zamanda dini hizmette bulunan topluluk üyelerini de vakfın potansiyel yararlanıcısı olarak gören bir anlayışı temsil etmektedir.

Üsküdar'da yaşayan bu üç kadının gerçekleştirdiği vakıf uygulamaları, yalnızca dini bir vecibenin ifası değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik kaygıların da gözetildiği bir hayır anlayışını yansıtmaktadır. Taşınmazlarını vakfeden kadınların öncelikli olarak kendileri için bir yaşam alanı güven altına almak istedikleri, ardından ise muhtemelen barınmaya ihtiyacı olan yakın çevrelerini ya da ileride muhtaç duruma düşebilecek aile fertlerini gözetmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, hem mal üzerindeki tasarruf hakkını muhafaza etme arzusunu hem ailevi sorumluluk bilincini ortaya koymaktadır. Vakfiyelerde nihai aşamada, mülkün Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na devredilmesi yönündeki şartlar ise bu kadınların muhtemelen dergâhla olan manevi bağlarını, belki de müridi oldukları bu tarikat mensuplarına olan güven ve sadakatlerini göstermektedir. Bu durum, kadınların vakıf mekanizmasını çok katmanlı bir sosyal dayanışma aracı olarak kurguladıklarını ortaya koymaktadır.

Üsküdarlı kadınların, Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı merkezli dini ve sosyal hizmetlere nakit sermaye yoluyla destek sağlayan kadın hayırseverlerin, taşınmaz mallarını vakfeden kadınlara kıyasla daha fazla (9 kişi) olduğu görülmektedir. Bu kadınların vakfettikleri meblağlar 10.000-70 kuruş arasında farklılık göstermektedir.

Sadrazam Halil Paşa'nın eşi, Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Ali Çavuş kızı Saliha Hatun 10.000 kuruş ve bir adet Kur'an-ı Kerim vakfetmiştir. Vakfiyesinde, oğlu Mahmud Bey için Koca Halil Paşa Türbesi'ne bir türbe inşa ettirmiş ve Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı fukarasından 30 kişiyi bu türbede vakfettiği Kur'an-ı Kerim'den her gün birer cüz okumasını ve her birine günlük 2 kuruş ücret ödenmesini şart koşmuştur. Ayrıca Hüdayi Cami'sindeki hafızlardan İhlâs ve Fâtiha surelerinin okunmasını bu ve görevi ifa edenlere günlük birer akçe verilmesini ve geri kalan

⁴²⁶ ÜŞS. 376, s. 16.

parayla vakfına zam yapılmasını, uygun akar bulunmazsa dergâh fukarasından bir kişinin noktacı olup günlük bir akçe almasını ve türbede iki türbedarın gece gündüz nöbet tutarak kandilleri yakmakla görevlendirilmesini şart koşmuştur⁴²⁷.

Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Abdurrahman kızı Şerife Hatun, 5000 kuruşluk nakit sermayesiyle önemli bir vakıf tesis etmiştir. Vakfiyesinde, bu meblağın Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na teslim edilmesini ve elde edilen gelirin dergâhın kâtip, cabi ve mütevellisi tarafından yönetilmesini şart koşmuştur. Ayrıca, gelirin geri kalan kısmının dergâhta görevli müezzin ve kayyumlara verilmesini istemiştir⁴²⁸.

Aynı miktarda vakıf kuran bir diğer kadın ise Üsküdar'da ikamet eden Zeynep Hatun'dur. (Hangi mahallede yaşadığı ve babasının adı belgede belirtilmemiştir). Zeynep Hatun, 5000 kuruşluk sermaye ile oluşturduğu vakfının gelirinin dergâhta mütevellî, kâtip ve cabiler tarafından yönetilmesini, geri kalanın müezzin ve kayyumlara verilmesini ve dergâhın ihtiyaç duyduğu tamiratların bu vakfın gelirinden tahsis edilmesini şart koşmuştur⁴²⁹.

Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Seyyid Mustafa kızı Hayrunnisa Hatun ise 4600 kuruş vakfetmiştir. Vakfettiği meblağın Şeyh Mahmud Efendi Cami'sinde akçe odası olarak bilinen alanda saklanmasını ve bir mütevellî eliyle işletilmesini şart koşmuştur. Elde edilen gelirin önce kendisi ve evlatları tarafından kullanılmasını, nesli tükendiğinde ise dergâhın mütevellîsinin bu vakfa da mütevellî olmasını şart koymuştur. Ayrıca, dergâh fukarasından 30 kişinin her gün bir cüz okuyarak günlük 9'ar kuruş almasını ve okunan cüzlerin sevabının eşi, annesi ve kendi ruhuna bağışlanmasını istemiştir. Geri kalan 30'ar kuruşla her sene, dergâh yakınındaki mutfakta yemek pişirilip camidekilere dağıtılması ve dergâhın mütevellî, kâtip ve cabilerinin bu vakfa da görevlendirilmesini şart koşmuştur⁴³⁰.

Hayrunnisa Hatun'un Şeyh Mahmud Efendi Dergâhı'na vakfettiği 4600 kuruşun *akçe odası* olarak bilinen bir alanda saklanmasını şart koşması dönemin finansal mimarisi ve dini mekânların ekonomik işlevleri açısından önemli bir veridir.

⁴²⁷ ÜŞS. 260, s. 2-4.

⁴²⁸ ÜŞS. 584, s. 49.

⁴²⁹ ÜŞS. 587, s. 94.

⁴³⁰ ÜŞS. 296, s. 79-80.

Vakfiyedeki akçe odası ibaresi, dergâhların sadece dini birer merkez değil aynı zamanda birer güvenli finansal mekân olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı döneminde henüz modern bankacılık sistemlerinin mevcut olmaması sebebiyle, özellikle güvenilir dini yapılar bünyesinde nakit para muhafazası için özel alanların oluşturulduğunu gösterir. Akçe odası, muhtemelen kapısı kilitli, sınırlı kişilerin erişebildiği, vakıf gelirlerinin toplandığı ve gerektiğinde dağıtıldığı bir kasayla eşdeğer bir işlev görmüştür.

Abdullah kızı Alicenab Kadın ise Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde misafir olarak bulunurken 2500 kuruş sermaye ile vakıf kurmuştur. Vakfının gelirinden çeşitli dini ve sosyal kurumlara yardımlar yaptıktan sonra kalan 62,5 kuruşun dergâha teslim edilmesini şart koşturmuştur⁴³¹.

Tembel Hacı Mehmet Mahallesi sakinlerinden İsmail kızı Zeynep Hatun 1700 kuruş sermaye ile vakıf kurmuştur. Vakfın işletilip elde edilen gelirden her sene 30 kuruşun dergâhta baş müezzin olan kişiye, diğer müezzinlerin her birine 15'er kuruş verilmesini onların da İhlâs ve Fâtîha surelerini okuyup vakfedenin ve ebeveyninin ruhuna bağışlamalarını şart koşturmuştur. Geri kalan 11 kuruşun, dergâhta postnişin olan şeyhlere verilerek müezzinlerin görevlerini yerine getirip getirmediğini denetlemelerini, 10 kuruşun ise vakfın mütevellisine verilmesini vasiyet etmiştir. Vakfın mütevelliliğinin hayatı boyunca kendisinde, vefatından sonra Seyyid Mehmet Kemal Efendi'de ve onun vefatından sonra ise dergâhta türbedar binalarında tevliyet muhtarı olan kişilerin müteveli olmasını şart koşturmuştur⁴³².

Zeynep Hatun'un kurduğu vakfiyede yer alan müezzinlere yönelik ödeme düzeni Osmanlı dergâh yapılarında görevli din adamları arasında hiyerarşik bir iş bölümünün varlığına işaret etmektedir. Baş müezzine yıllık 30 kuruş, diğer müezzinlerin her birine ise 15'er kuruş tahsis edilmesi, baş müezzinin kurumsal yapı içindeki daha üst bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı'da tarikat yapılarında ve bağlı dergâhlarda görevli din adamları arasında statü farklılıklarının net bir şekilde belirlendiğini ve buna bağlı olarak maddi karşılıkların

⁴³¹ VGMA., VD., nr.579, s. 582.

⁴³² ÜŞS. 697, s. 74-75.

da farklılaştığını göstermektedir. Bu farklılık yalnızca maddi karşılık üzerinden değil, aynı zamanda manevî sorumluluk ve işlevsel denetim bakımından da anlamlıdır. Zira müezzinlerin, vakfedenin ve ebeveyninin ruhuna dua okumaları görevini yerine getirip getirmediğlerinin denetlenmesi, postnişin konumundaki şeyhlere tevdi edilmiştir. Ancak bu denetimin öncesinde, icranın doğrudan sorumlusu olarak baş müezzinin liderlik rolü ön plana çıkmaktadır.

Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden Abdülmennan kızı Nefise Hatun ise, bacılara mahsus tekke sakinlerinden olup 700 kuruş ile vakıf kurmuştur. Vakfiyesine göre elde edilen gelirden 20 kuruş dergâhın kâtip ve cabileri arasında paylaştırılmasını, geri kalan 70 kuruşu ise hayatta olduğu sürece dilediği gibi kullanmasını, vefatından sonra ise dergâhta postnişin olan efendiye ve diğer şeyhlere her sene 2 hatim okuyup sevabını annesi, kendisi ve akrabalarının ruhuna bağışlamalarını istemiştir. Ayrıca, 50 kuruş ile küçükbaş hayvan alınıp dergâh fukarasına dağıtılmasını şart koşturmuşur⁴³³.

Hayrettin Çavuş Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Şerife Zahide Hatun, 500 kuruş ile vakfını oluşturmuştur. Vakfının dergâhta mütevellileri eliyle işletilip elde edilen gelirden her sene 75 kuruşun dergâhtaki 8 müezzinin her birine birer akçe verilmesini, dergâhtan uygun bir kişinin ferraş olup günlük 2 akçe ödenerek her cuma gecesi Yasin suresini okuyup vakfedenin ruhuna bağışlamasını ve dergâhtaki şeyhlerin nazır olup günlük 3 akçenin kâtip ve cabiler arasında paylaştırılmasını şart koşturmuşur⁴³⁴.

Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'nda sakin olan İbrahim kızı Şerife Hatun, 250 kuruş vakfetmiştir. Şeyh esseyid Mehmet Şahabettin Efendi'nin validesi olan Şerife Hanife Hatun, vakfettiği meblağın dergâh vakfına ilhak edilmesini ve elde edilen gelirle dergâhtaki 8 müezzinin her birine günlük bir akçe verilmesini, karşılığında bu müezzinlerin her gün 3 İhlas 1 Fatiha okuyup vakfedenin ruhuna bağışlamalarını istemiştir. Ayrıca, dergâhın müteveli, kâtip ve Cabilerinin bu vakıfta da görevli olmalarını ve dergâhtaki şeyh efendilerin vakfın nezaretine atanmalarını şart koşturmuşur. Kefçe Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Rukiye Hatun da 250 kuruş

⁴³³ ÜŞS. 555, s. 143.

⁴³⁴ ÜŞS. 558, s. 35.

sermaye ile vakıf kurmuştur. Şartnamesine göre, dergâh camiinde müezzin başı olan kişiye senede 6 kuruş verilmesini ve bu kişilerin vakfedenin ruhu için her gün 3 İhlas 1 Fatiha okumasını, caminin 3 kayyumuna 3'er kuruş verilmesini, dergâhın müteveli, kâtip ve Cabilerinin bu vakfın idaresinde bulunmasını ve dergâhta seccade nişin olan şeyh efendinin vakfın nezaretine atanmasını şart koşturmuşur⁴³⁵.

Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun, 200 kuruş vakfetmiştir. Elde edilen gelirden 20 kuruşun büyük kızı Ayşe ve küçük kızı Hatice Hatun'a verilmesini, vakfın tevliyetini önce büyük kızı Ayşe'ye ardından Hatice'ye bırakmış, geri kalan paranın ise dergâh türbesinde bekçi olan kişiye verilmesini şart koşturmuşur⁴³⁶. Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden Abdülkadir kızı Ayşe Hatun ise 140 kuruş ile vakıf kurmuştur. Vakfiyesine göre elde edilen yıllık 10 kuruş gelirin hayatta olduğu sürece kendi tasarrufunda olmasını, vefatının ardından 5 kuruşun dergâh imamına verilerek her gün salavat getirerek, İhlâs ve Fâtiha surelerini okuyup sevabını Hz. Muhammed'in ruhuna bağışlamasını, diğer 5 kuruşun ise müezzinlere verilerek aynı şekilde annesinin ruhuna bağışlamalarını istemiştir. Vakfın gelirinin vefatından sonra oğlu Abdurrahman'a ardından nesli tükenene kadar evlatlarına geçmesini, nesli tükendiğinde ise müteveli seçimiyle dergâh fukarasından birine verilerek her gün bir cüz okumasını ve dergâh görevlilerinin bu vakfın yönetimini üstlenmesini şart koşturmuşur⁴³⁷.

Hamza Fakih Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Nazife Hatun ise 120 kuruş sermaye ile vakıf kurmuştur. Vakfının dergâh mütevellisi tarafından işletilmesini, elde edilen 18 kuruşun 9'unun dergâh camiinde baş müezzine, 3 kuruşunun nezaret ücreti olarak dergâh şeyhine, geri kalan 6 kuruşun 3'ünün vakfın cabisine diğer 3'ünün ise kendisine verilmesini şart koşturmuşur. Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Mustafa kızı Reşide hatun da yine 120 kuruş ile vakıf kuran bir diğer kadındır. Vakfiyesine göre 120 kuruşun dergâh vakfına teslim edilerek işletilmesini, elde edilen gelirden yıllık 6 kuruşun baş müezzine verilerek annesinin ruhuna İhlas ve Fatiha surelerini okumasını, dergâh şeyhinin vakfa nezaret etmesini ve

⁴³⁵ ÜŞS. 540, s. 76.

⁴³⁶ ÜŞS. 256, s. 15.

⁴³⁷ VGMA., VD., nr.584, s. 63.

yıllık 6 kuruş ücret almasını, dergâh mütevellisinin kendi vakfına da müteveli olmasını şart koşturmuşur⁴³⁸.

Hamza Fakıh Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Zeynep Hatun ise 100 kuruş sermaye ve bir adet Kur'an vakfetmiştir. Vakfının müteveli, kâtip ve cabisinin kendi vakfını da idare etmesini, elde edilen gelirden 8 kuruşun dergâhta türbedar olan Şeyh Hacı Mehmet'in her sene vakfettiği Kur'an-ı Kerim'den hatim etmesini ve vefat eden oğlunun ruhuna bağışlamasını, şeyhin vefatından sonra türbedar olan kişiye geçmesini, geri kalan paranın ise vakfın görevlileri arasında paylaştırılmasını şart koşturmuşur.

Ahmet Çelebi Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Nisvan Hatun ise 100 kuruş vakfetmiştir. Elde edilen gelirden önce kendisinin ardından evlatlarının faydalanmasını istemiş, nesli tükendiğinde dergâh vakfına ilhak olmasını ve gelirden yıllık 6 kuruşun dergâh fukarasından birine verilerek her gün 500 tevhid, İhlâs ve Fâtiha okuyup sevabını vakfedenin ruhuna bağışlamasını istemiştir⁴³⁹. Mirahur Mahallesi sakinlerinden Mehmet kızı Şerife Rukiye Hatun'da 100 kuruş vakfeden bir diğerkadındır. Vakfına müteveli olarak dergâhın müteveli, kâtip ve cabilerinin görevli olmasını ve günlük 2 kuruş almalarını öngörmüşür⁴⁴⁰.

Üsküdar sakinlerinden Mehmet kızı Âlime Hatun ise 70 kuruş vakfetmiştir. Vakfının müteveli, kâtip ve cabiliği görevini dergâh mektebinde muallim olan Hacı Abdullah Efendi'ye günlük 1,5 akçe karşılığında verilmesini, vefat ederse yerine her kim muallim olursa ona şart olmasını ve geri kalan 2 kuruşun öğrencilere eşit şekilde dağıtılması öngörölmüşür⁴⁴¹.

Üsküdar'da yaşayan kadınların Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na yönlendirdikleri vakfiyeler incelendiğinde bu vakıfların çoğunlukla nakit sermaye esasına dayandığı görölmektedir. Kadınlar, maddi birikimlerini para olarak vakfetmiş ve bu meblağların dergâh bünyesinde belirli görevli gruplara (muezzinler, şeyhler, mütevelliler vb.) dağıtılmasını ayrıntılı biçimde şart koşturmuşlardır. Bu durum,

⁴³⁸ ÜŞS. 581, s. 37.

⁴³⁹ ÜŞS., 298, s. 59.

⁴⁴⁰ ÜŞS., 345, s. 34-35.

⁴⁴¹ ÜŞS., 372, s. 18.

Osmanlı'nın ekonomik yapısına kadınların hem birikim sahibi hem de mali tasarruf yetisine sahip bireyler olduklarını, aynı zamanda vakıf kurucusu sıfatıyla hukuki ve toplumsal düzende söz sahibi olduklarını göstermektedir. Vakıf kurucusu kadınların toplumsal profilleri incelendiğinde ise aralarında saraylı bağlantılı kadınların yanı sıra orta gelirli mahalle sakinlerinin de bulunduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik vakıf kurumunun Osmanlı toplumunda sınıfsal farklılıklardan bağımsız olarak işleyen kapsayıcı bir yapı olduğunu ortaya koyar. Kadın vakıf kurucularının ortak yönü, vakıflarını özellikle Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı gibi güçlü manevi otoriteye sahip bir tarikat merkezine yönlendirmiş olmalarıdır. Dergâh sadece bir ibadet mekânı değil aynı zamanda sosyal dayanışmanın, manevî bağlılığın ve mali güvenin somutlaştığı bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.2.4.Suriçi Kadınlarının Hüdayi Dergâhına Yönelimi

İncelediğimiz arşiv belgelerine göre, İstanbul'un Suriçi'ndeki farklı mahallelerinde ikamet eden toplam 10 kadın, mülklerini veya nakit meblağlarını bu dergâha yönlendirerek vakıflar tesis etmiştir. Kadınların ikamet ettikleri bölgenin dışında bir tekkeye yönelmeleri, onların dini, manevi ve belki de kişisel bağlılıklarının coğrafi sınırları aştığını gösteren bir durumdur. Bu kadınlardan biri evini vakfederken geri kalan dokuzu nakit meblağını vakfetmiştir. Bu meblağlar ise 2400-62,5 kuruş ve 240 adet altın arasında değişkenlik göstermektedir.

İstanbul'un Suriçi bölgesinde, Sultan Süleyman Camii civarında ikamet eden Yusuf kızı Ruhi Hatun, vefatından önce dikkate değer bir hayır vasiyetinde bulunmuştur. Geride bıraktığı 240 adet tam altın ve 320 riyal kuruşun, ölümünden sonra vakfedilmesini oğlu aracılığıyla şart koşmuştur. Oğlu bu vasiyeti yerine getirerek annesinin adına bir vakıf tesis etmiştir.

Vakfiyeye göre, söz konusu sermayenin işletilmesinden elde edilen gelirle, Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı fukarasından iki kişi istihdam edilecek; bu kişiler şeyhin türbesinde her gün Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyarak sevabını vâkıfenin ruhuna bağışlayacaklardır. Gelirin geri kalan kısmı ise kâtib, cabi ve müteveli arasında eşit şekilde dağıtılacaktır. Ayrıca vakıf hizmetlerinin takibi ve

denetimi için Nezire Hatun adlı bir kadın, hiçbir ücret talep etmeksizin, gönüllü olarak nezaret görevine atanmıştır⁴⁴².

Her ne kadar Ruhi Hatun'un servetinin kaynağına dair vakfiye senedinde açık bir bilgi bulunmasa da terekesinden kalan altın ve riyal miktarı dikkate alındığında, oldukça varlıklı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik Suriçi gibi merkezi bir yerleşimde yaşamasına rağmen vakfını Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na yönlendirmesi, onun bu dergâha bağlılık duyan, muhtemelen şeyhin müridlerinden biri olduğunu düşündürmektedir.

Vasiyeti üzerine vakıf kuran kadınlardan biri de Suriçi'nde Taşçı Mustafa Mahallesi'nde ikamet ederken vefat eden Hacı Veli kızı Gevher Hatun'dur. Gevher Hatun, vefatından önce bir yakını olan Mehmed Efendi'yi vasi tayin etmiş ve vakfını onun aracılığıyla tesis etmiştir. Vakfiyeye göre, her pazartesi günü Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Hüdayi Camii'nde Abdullah Efendi isim Şeyhülkurra Kur'an-ı Kerim tilaveti ve kıraat eğitimi verecek olup, bu hizmeti karşılığında günlük 12 akçe ücret alacaktır. Ayrıca, her cuma günü Cuma namazının ardından aynı camide görev yapan hafızlar tarafından üç ihlâs ve bir Fâtiha okunarak sevabı Gevher Hatun'un ruhuna bağışlanacaktır, bu hizmet karşılığında günlük 3 akçe ödenmesi şart koşulmuştur. Vakfiye'de Şeyhülkurra'nın vefatı halinde bu görevin vakıf mütevellisinin onayıyla ehil bir kişiye tevci edilmesi öngörülürken bu kişinin ehil olmayan bir kişiye veya evlada verilmemesi açık bir şekilde yasaklanmıştır. Vakfın yönetimi ve işleyişi ise Şeyh Mahmud Hüdayi Vakfı'nın mütevellisi, cabisi, kâtibi ve nazırı tarafından yürütülecektir⁴⁴³.

Gevher Hatun'un vakfiyesinde dikkat çeken önemli unsurlardan biri, şeyhülkurra görevine kimin getirileceğine dair koyduğu şartlardır. Şeyhülkurranın vefatı durumunda bu görevin ehil olmayan kimselere, özellikle de aile bireylerine verilmesi açıkça yasaklanmıştır. Bunun yerine yeni görevlendirme yetkisi doğrudan vakfın mütevellisine bırakılmıştır. Bu durum, vakfedenin dini hizmetlerin niteliğini korumaya yönelik hassasiyetini ve bu görevin liyakat esasına dayalı şekilde

⁴⁴² ÜŞS, 204, s.58-59.

⁴⁴³ VGMA., VD., nr.624, s.357

yürütülmesini arzuladığını göstermektedir. Bu şart, vakıf müessesinde ehliyet ve güven esaslarının nasıl vurgulandığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Salih kızı Saliha Hatun, İstanbul'un Altayçeşme karyesinde ikamet etmektedir, toplam 1151,5 kuruşu vakfetmiştir. Vakfiyesine göre, bu sermaye işletilecek ve elde edilen gelirle Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Hüdayi Efendi Zaviyesi'nde bulunan 8 adet yoksul kişi her gün Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyacak; bu kişilere günlük 2'şer akçe ücret ödenecektir. Ayrıca bu 8 kişiden birinin hafız olması ve zaviyede ikamet etmesi şart koşulmuş, bu kişiye de günlük bir akçe ödenmesi öngörülmüştür. Vakfın tevliyeti Şeyh Mahmud Efendi'nin kızı olan Fatma Hatun'a verilmiş, kendisine bu görev karşılığında günlük 4 akçe tesis edilmiştir. Fatma Hatun'un vefatından sonra ise mütevellilik görevinin, Şeyh Mahmud Hüdayi Vakfı mütevellilerinden uygun görülen bir kişiye devredilmesi şart koşulmuştur⁴⁴⁴.

Saliha Hatun'un vakfiyesinde müteveli olarak Şeyh Mahmud Hüdayi'nin kızı Fatma Hatun'un görevlendirilmiş olması, Fatma Hatun'un vakıf yapısı içinde aktif ve bilinir bir figür olduğunu göstermektedir. Bu durum Hüdayi ailesine mensup kadınların sadece dini ve sosyal hayatta değil, aynı zamanda vakıf yönetimi gibi kurumsal alanlarda da etkin roller üstlendiklerini ortaya koymaktadır.

Abdullah kızı Nefise Hatun ise Suriçi'nde Atik Ali Paşa Mahallesi'nde ikamet etmekteyken, 700 kuruş ile bir vakıf oluşturmuştur. Vakfiyesine göre, yıllık gelirle Üsküdar'daki Şeyh Mahmud Hüdayi Cami'inde görev yapan müezzinbaşına günlük bir akçe ücret ödenmesi ve bu kişinin, Nefise Hatun'un merhum oğlu Abdullah Efendi ile kızı Emine Hanım'ın ruhlarına Fatiha okuyup dua etmesi şartı getirilmiştir. Aynı şekilde, caminin imamı da hatim okumakla görevlendirilmiş ve bu hizmet karşılığında günlük iki akçe ücret alması sağlanmıştır. Vakfın gelirinden artan 54,5 kuruş ile her yıl 15 adet küçükbaş hayvan satın alınarak, dergâhın fukarasına dağıtılması öngörülmüştür. Vakfın nezareti, dergâhta seccade nişini olan kişiye verilmiş ve mütevelliliği Şeyh Mahmud Hüdayi Vakfı mütevellilerine bırakılmıştır⁴⁴⁵.

⁴⁴⁴ ÜŞS., 240, s. 2.

⁴⁴⁵ ÜŞS., 555, s. 143.

Nefise Hatun'un vakfiyesinde dikkat çeken unsur vakıf gelirinden artan meblağ ile her yıl 15 küçükbaş hayvan satın alınarak dergâh fukarasına dağıtılması şartıdır. Bu uygulama, vâkıfenin sosyal yardım amacını taşıdığını göstermektedir. Özellikle et tüketiminin lüks sayıldığı⁴⁴⁶ Osmanlı toplumunda, düzenli et temini, ihtiyaç sahipleri için önemli bir destek anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Nefise Hatun'un vakfiyesi, sadaka anlayışını kurumsal bir yapıya kavuşturmakta ve dergâh etrafında yoksul kesimi doğrudan gözeten bir sosyal dayanışma örneği sunmaktadır.

Mehmet Efendi kızı Saliha Hatun, Suriçi'nde Manisali Mehmet Çelebi Mahallesi'nde ikamet etmektedir. 400 esedi kuruşluk bir meblağ ile kurduğu vakfında, gelirlerin tamamı Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na yönlendirilmiştir. Vakfiyeye göre her yıl elde edilen gelirden, Hüdayi Dergâhı'nın fukaralarından olan Şeyh Mahmud Hüdayi Cami'sinde yer alan Kapıcı dede tekkesinde kalan 12 kişiye toplamda 300'er akçe ödenecektir. Bu 12 kişi toplamda 500 Kelime-i Tevhid getirerek vâkıfe, vâkıfenin eşi Ahmet Efendi ve validesi Ayşe Hatun'un ruhuna ithaf edecektir. Ayrıca dergâhta bulunan Şeyhin seccade nişini olan kişilere her yıl 300'er akçe ödeme yapılacak ve bu kişiler aynı zamanda vakfın nezaretini de üstleneceklerdir. Şeyh Mahmud Hüdayi Vakfı'nın idari görevlileri olan mütevellî kâtib ve cabisi Saliha Hatun'un vakfında da aynı şekilde görevli olacaklardır⁴⁴⁷.

Suriçi'nde, Pirinçhacı Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Mehmet kızı Emine Hatun ile yine Suriçi'nde yaşayan Hüsrev kızı Ayşe Hatun, 100'er kuruşluk bir meblağ ile kurdukları vakıflarının gelirlerini doğrudan Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na yönlendirmişlerdir. Vakfiyelerine göre, her iki kadın, vefat eden çocuklarının ve kendi ruhlarının her gün Kelime-i Tevhid ve Salavat getirilerek yâd edilmesini şart koşmuşlardır. Bu vakıflar, kadınların çocuklarının vefatının ardından ve geride miras bırakacak kimselerinin bulunmaması durumu göz önünde bulundurularak, ahiretleri için dua edilmesi amacıyla Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na aktarılmıştır⁴⁴⁸.

Galata'nın Hayrettin Paşa Mahallesi'nde ikamet eden Mustafa kızı Safiye Hatun, 62,5 kuruş sermaye ile tesis ettiği vakfını, doğrudan Üsküdar'daki Şeyh

⁴⁴⁶ Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 223-224..

⁴⁴⁷ ÜSS., 272, s.26.

⁴⁴⁸ ÜSS., 235, s. 191.

Mahmud Hüdayi Dergâhı'na tahsis etmiştir. Vakfiye şartnamesine göre, mütevellilik görevini hayatta olduğu sürece bizzat üstlenmiş, vefatının ardından ise vakfın tüm idaresinin Hüdayi Evkafı'na devredilmesini şart koşturmuş⁴⁴⁹. Benzer bir uygulama yine Galata'da yaşayan Mehmet kızı Ümmühani Hatun tarafından gerçekleştirilmiştir. Ümmühani Hatun, 60 kıta riyal kuruş sermaye ile kurduğu vakfını Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na ilhak etmiş, tıpkı Safiye Hatun gibi vakfın mütevelliliğini kendi uhdesine almış, ölümünden sonra ise dergâhın kontrolüne geçmesini arzu etmiştir⁴⁵⁰. Her iki örnek, vakıf kuran kadınların mal varlıklarını yalnızca dini hizmetlere değil aynı zamanda güven duydukları ve müridi oldukları tarikat kurumlarına emanet ettiklerini ve bu yapılarla aralarındaki güçlü manevi ve kurumsal ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

3.3.Üsküdar'daki Diğer Tekke ve Zaviyeler

3.3.1.Bandırmal Tekkesi

Üsküdar'ın Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nde konumlanan ve arşiv belgelerinde Haşim Baba Dergâhı, Şeyh Yusuf Efendi Dergâhı veya Bandırmalı Tekkesi gibi farklı isimlerle anılan bu dini müessese, 1732 tarihinde kurulmuş Celveti, Bektaşî ve Melami gibi farklı tasavvufi geleneklerden etkilenmiş bir tekke⁴⁵¹.

Bandırmalı Tekkesi'nin 1843 yılında o dönemdeki postnişini olan Seyyid Hacı Abdurrahim Selamet Efendi'nin eşi Muhammed kızı Zeliha Hatun, 500 kuruşluk bir nakit meblağ ile vakıf tesis ederek bu tekkenin hizmetlerine katkıda bulunmuştur⁴⁵². Abdurrahim Selamet Efendi'nin 1849-50 yılları arasında tekkenin postnişinliği görevini icra ettiği ve Seyyid Mehmet Galip Efendi'nin oğlu olduğu bilinmektedir⁴⁵³. Mehmet Galip Efendi'nin ise 1826 yılında Bektaşîliğin Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılması sürecinde Bektaşî dergâhlarının kaldırılması veya farklı tarikatlara bağlanması yönünde yapılan toplantıya Sultan II. Mahmut tarafından Topkapı

⁴⁴⁹ ÜŞS., 209, s. 80.

⁴⁵⁰ ÜŞS., 211, s. 5.

⁴⁵¹ Selim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 63.

⁴⁵² VGMA., VD., nr. 581/1, s. 125.

⁴⁵³ Hasan Kamil Yılmaz, "Üsküdar Celveti Tekkeleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, Mayıs 2003, s.192.

Sarayı'na davet edilen önemli şeyhler arasında yer almıştır. Zeliha Hatun'un vakfiye senedinde tekkenin Celveti tarikatına mensup olduğu belirtilmektedir.

Zeliha Hatun'un vakfiyesinde yer alan şartlara göre, vakfedilen meblağın işletilmesiyle elde edilecek yıllık gelirden 50 kuruşluk zeytinyağı alınarak, Bandırmalı Tekkesi'nin karşısında medfun bulunan Selim Baba Türbesinin kandillerinde her gece yakılması öngörülmüştür. Bu hizmeti düzenli olarak yerine getiren kişiye yıllık 15 kuruş, vakfın mütevellisine ise 10 kuruş ödenmesi şart koşulmuştur. Vakfın mütevelliliği hususunda ise Zeliha Hatun'un hayatta olduğu sürece bu görevi üstlenmesi, vefatından sonra oğlu Şeyh Fahrettin Efendi'nin, ardından da onun erkek çocukları ve erkek torunları arasından nesilden nesile en büyük ve en ehil olanın müteveli olmasını istemiştir. Vakfedenin soyunun tükenmesi durumunda ise Bandırmalı Tekkesi'nde o an ki postnişin olan kişinin vakfın mütevellisi olması şartı getirilmiştir⁴⁵⁴.

Zeliha Hatun'un vakfiye senedi yalnızca bir hayırseverlik örneği değil, aynı zamanda dönemin tasavvufi yapısı, toplumsal cinsiyet rolleri ve ailevi ilişkileri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Vakfiyede tekkenin Celveti tarikatına mensup olduğu belirtilmekle birlikte, geçmişte Bektaşî ve Melami etkileri taşıdığı, özellikle Zeliha Hatun'un kayınpederi olan Seyyid Mehmet Galip Efendi'nin Bektaşîlikle ilişkilendirilmesi bu dönüşüme işaret eder. Bu durum, tekkenin zamanla Celvetilik tesirine girdiğini ve belki de siyasi baskılar ya da dönemin tarikatlar arası dengeleri sebebiyle kimliğinde bir değişime gittiğini göstermektedir. Ayrıca vakıf senedinde mütevellilik görevinin önce Zeliha Hatun'a ardından oğlu Şeyh Fahreddin Efendi'ye ve onun erkek evlatlarına bırakılması, tasavvufi liderliğin ve vakıf yönetiminin erkek soy üzerinden devam ettirilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, söz konusu tekkede babadan oğula geçen bir şeyhlik pratiğinin ya da en azından erkek egemen bir tasavvufi yönetim geleneğinin varlığını düşündürmektedir. Nitekim Selamet Efendi'den sonra büyük oğlu olan Şeyh Fahreddin Efendi tekkenin sonraki postnişini olmuştur. Bir sonraki şeyh ise Selamet Efendi'nin küçük oğlu,

⁴⁵⁴ VGMA., VD., nr.581/1, s. 125.

Mehmet Galip Efendi olmuştur. Aile içindeki erkeklerin bu dini ve kurumsal yapı içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu açıktır.

3.3.2.Şeyh Halil Efendi Tekkesi

Halveti tarikatına mensup olan Mudurnulu Nalçacı Şeyh Halil Efendi tarafından tesis edilen bu dergâhın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Şeyh Tulû'i Efendi'nin 1630 tarihinde burada defnedildiğini gösteren mezar taşı, dergâhın bu tarihten önce faaliyete geçtiğini ortaya koymaktadır. Dergâh, postnişini Şeyh Mehmet Tulû'i Efendi'den dolayı Tulû'i Efendi Dergâhı adıyla da anılmaktadır⁴⁵⁵.

Debbağlar Mahallesi sakinlerinden Memi kızı Cemile Hatun 1644 yılında, uzunluğu 30 zira genişliği 12 zira (yaklaşık 206,85 metrekare)⁴⁵⁶ olan bir arsa içinde iki oda, bir kenef, bir mutfak, bir su kuyusu ve bahçesine meyveli ağaçları olan tek katlı evini vakfetmiştir. Cemile Hatun, söz konusu gayrimenkulu Şeyh Halil dergâhına yönlendirerek, vakfiyesinde hem kişisel hem de dini temelli koşullar belirlemiştir.

Vakfiyesinin şartlarına göre, Cemile Hatun hayatta olduğu sürece evde kendisi ikamet edecektir. Vefatından sonra ise kardeşi Bayram ve kız kardeşi Mihriban'ın nesilleri tükenene dek bu evde oturma hakkına sahip olmaları öngörülmüştür. Bu neslin sona ermesi durumunda ise Şeyh Halil Efendi'nin inşa ettirdiği tekkede görevli olan ve şeyhlik makamını sürdüren kişinin evde ikamet etmesi ve her gün vakıfe ruhuna üç İhlâs ve bir Fâtiha suresi okuyarak dua etmesini şart koşturmuştur⁴⁵⁷.

Memi kızı Cemile Hatun'un vakfiyesi, Üsküdarlı bir kadının hem ailevi bağlarını hem de dini aidiyetlerini nasıl vakıf mekanizmaları aracılığıyla kurumsallaştırdıklarını göstermesi açısından önemlidir. Vakfiyede önce kendi ikamet hakkını güvence altına alması, ardından kardeşi Bayram ve Mihriban'ı ve onların nesillerini gözetmesi, Cemile Hatun'un ailevi sorumluluklarını önceliklendirdiğini gösterir. Ancak neslinin tükenmesi halinde evin tasarrufunu Şeyh Halil Dergâhı'na ve

⁴⁵⁵ S. Sadi Kucur, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Hazinesi Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul 2008, s. 329.

⁴⁵⁶ Arsa Alanının Hesaplanması, mimari Zırası ile: $12 \times 0.758 = 9.096\text{m}$ Uzunluk mimari Zırası ile: $30 \times 0.758 = 22.74\text{m}$, mimari Zırası ile: $22.74 \times 9.096 \text{ m} = 206.85 \text{ metrekare}$. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Arşın Ölçüleri*, Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970, s. 45.

⁴⁵⁷ ÜŞS. 199, s. 45-46.

özellikle dergâhta postnişin olacak kişiye bırakması, onun sadece ailevi değil aynı zamanda tasavvufi bir aidiyetle hareket ettiğini düşündürmektedir. Bu durum, büyük ihtimalle bu kadının Şeyh Halil'in müridlerinden biri olduğunu ve dergâhı manevi bir merkez olarak benimsediğini göstermektedir.

3.3.3.Karabaş Tekkesi

Dergâh valide-i Atik Cami külliyesi bünyesinde bulunmaktadır. 1583 yılından itibaren Halvetiliğe bağlı kalmıştır. Dergâh adını, daha sonraları postnişin olan ve Halvetiliğin Karabaşıyye kolunu kuran Ali Alaeddin Karabaş-ı Veli Efendi'den almıştır⁴⁵⁸.

1788 yılında hayır sahibi Hacce Fatma Hanım tarafından tesis edilen vakıf Üsküdar'daki Karabaş Tekkesi'ne yönlendirilmiştir. Üsküdar'ın Şemsipaşa Mahallesi'nde sahilhanede ikamet eden Hacce Fatma Hanım, vefatından önce vakıf oluşturma iradesini vasiyet yoluyla beyan etmiştir. Eski Kaptan-ı Derya olan merhum Mehmet Paşa'nın kızı olan Fatma Hanım, kız kardeşi Adile Hanım'ı vasi olarak tayin etmiştir.

Adile hanım, bu vasiyetin icrası kapsamında İstanbul'da Irgatpazarı'ndaki Divan-ı Ali Mahallesi'nde bulunan Evkâf-ı Hümâyün Hazinesi sadaret odasında görev yapan Seyyid Mustafa Mümin Efendi'nin konağına giderek vakfın tescil işlemlerini gerçekleştirmiştir. Vakfın kuruluşu, Hacce Fatma Hanım'ın terekesinden ayrılan 10.000 kuruş sermaye ile sağlanmıştır. Vakfiye şartnamesine göre, vakfedilen bu sermaye işletilecek ve elde edilen gelir şu şekilde tahsis edilecektir: Karabaş Tekkesi'nin postnişinine, her ay 75 kuruş ödeme yapılacaktır. Bu meblağ, haftada bir defa salı günleri yemek dağıtımı masrafları için kullanılacaktır. Aynı gün yemek ikramından sonra postnişin tarafından Kur'an-ı Kerim'den bir Aşr-ı şerif okunacak ve sevabı Hacce Fatma Hanım ile ebeveyninin ruhlarına bağışlanacaktır. Ayrıca, dergâhta görevli postnişine yıllık 75 kuruş ödeme yapılacak ve bunun yanında vakfın resmi işlerinden sorumlu olacak kâtip Tevfik Efendi'ye de yıllık 100 kuruş ücret ödenmesi şart koşulmuştur. Vakfın mütevelliliği Adile Hanım hayatta olduğu sürece kendisine bırakılmış ve bu görev karşılığında kendisine yıllık 75 kuruş ödenmesi şart

⁴⁵⁸ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 77.

koşulmuştur. Adile Hanım'ın vefatından sonra ise mütevellilik görevi Karabaş Tekkesi'nde görevli postnişin efendilere devredilecektir⁴⁵⁹.

Hacce Fatma Hanım'ın vefatının ardından kardeşi Adile Hanım tarafından gerçekleştirilen vakıf tescil süreci, dönemin sosyal ve bürokratik ilişkileri açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Vakfın tescili için Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne başvurulmuş ancak tescil işlemi resmi bir dairede değil, burada görev yapan Seyyid Mustafa Mümin Efendi'nin konağında gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Adile Hanım ile Seyyid Mustafa Mümin Efendi arasında yalnızca bürokratik temasın ötesinde, daha yakın ve özel bir ilişkinin varlığına işaret ettiği yorumu yapılabilir. Ayrıca vakfiyede Karabaş Tekkesi postnişinine yemek dağıtımı için düzenli ödeme yapılmasının öngörülmesi Hacce Fatma Hanım ve ailesinin bu tekke ile güçlü bir manevi bağa sahip olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla vakfın yönlendirilme biçimi hem bürokratik ilişkiler hem de tasavvufi aidiyetler açısından çok katmanlı bir sosyal ağın izlerini taşımaktadır.

3.3.4.Özbekler Tekkesi

Özbekler Tekkesi tarihsel süreç içerisinde *Hacı Hoca Tekkesi* adıyla da anılmıştır. Üsküdar'da Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde, eski adıyla Servili Köşk Sokağı, yeni adıyla Münir Ertegün Sokağı üzerinde yer almaktadır. Kuruluşu 1752 yılında, Sadrazam kethüdalığı görevini yapan Abdullah Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Dergâh mensubiyeti açısından Nakşibendiliğe bağlıdır⁴⁶⁰.

Abdullah kızı Fatma Hatun 1857 yılında, 2000 kuruşluk bir sermaye ile oluşturduğu vakfını Özbekler Tekkesi'ne tahsis etmiştir. Vakfiye şartnamesine göre, bu meblağın yıllık getirisi doğrultusunda çeşitli hizmet ve faaliyetler finanse edilmiştir. Öncelikle, senelik hâsıl olan 300 kuruşun vakfın mütevellisine teslim edilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra Özbekler Tekkesi civarında Fatma Hatun'un inşa ettirdiği su kuyusundan istifade edilmesini sağlamak amacıyla dört adet taşlı su kabı temin edilmiş ve bu sudan halkın istifadesi için bir kişinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu kişinin bir diğer görevi ise su naklinin sağlanması olacaktır. Bu görevliye senelik 60 kuruş ödeme yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca,

⁴⁵⁹ VGMA., VD., nr.247, s. 27.

⁴⁶⁰ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s.85.

tekkede postnişin olan şeyhin her cuma ve pazar gecesi ile sair irşad gecelerinde hatim okuyarak bu ibadetin sevabını vakfeden Fatma Hatun, vefat eden oğlu, Seyyid İbrahim Efendi ve kızı Ayşe Sıdika Hanım'ın ruhlarına ithaf edilmesi istenmiştir. Kalan gelirden 240 kuruşun ise dergâhtaki dervişlerin talebelerine tahsis edilmesi şart koşulmuştur. Mütevellilik görevine ise Fatma Hanım'ın eşi Hacı Mehmet Kadri Efendi getirilmiştir. Vefatından sonra ise bu görevin dergâhta postnişin olacak kişiye geçmesi istenmiştir⁴⁶¹.

Vakfiye senedinin hem ibadet hem kamusal hizmet (su temini), hem de eğitim (talebelere destek) boyutlarını içermesi, Fatma Hatun'un çok katmanlı bir toplumsal fayda vizyonuna sahip olduğunu gösterir.

3.3.5.Şeyh Selami Ali Tekkesi

Tekke, Üsküdar Kısıklı'da Pir Selami Efendi tarafından kurulmuştur. Celvetiyye tarikatına mensup bir tekkedir. Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhının yedinci ve onuncu şeyhlerinden Celvetiyye'nin Selamiye kolunun kurucusu olan Pir Selami Efendi, bu tekkeden önce iki dergâh daha kurmuştur. Bunlardan ilki Katibim Aziz Bey Sokağı'ndayken ikincisi Kuruçeşme karşısındaki Selami Ali Efendi Cami'nin içerisinde kurulmuştur. Kısıklı da kurduğu ise (1681) üçüncü ve son dergâhdır⁴⁶².

Üsküdar Kısıklı Mahallesi sakinlerinden Ebubekir Paşa'nın kızı Safiye Melek Hanım 1861 yılında Celvetî tarikatına mensup olan Şeyh Selami Ali Tekkesi için bir

⁴⁶¹ Fatma Hanım'ın eşinden sonra dergâhın postnişininin gelmesi şartı ve vakfiye tarihine bakıldığında; vakfın eşinden sonraki mütevellisi tekkenin 8. Postnişini olan Hazerfen İbrahim Efendi'nin olması muhtemeldir. 1855 yılında dergâhın şeyhi olmuş ve 1904'e kadar bu görevine devam etmiştir. 6. Postnişin Mehmet sadık efendinin oğlu olarak dergâhta doğan İbrahim Edhem Efendi son derece bilgili bir alimdir. Mahalle mektebini bitirdikten sonra amcası Abdurrezzak Efendiden ve dergâha gelen Orta Asyalı alimlerden özel dersler almıştır. Arapça Farsça Çağatayca Ermenice ve teknik kitaplardan faydalanacak kadar batı dillerini öğrenmiştir. Matematik, mimari, kozmografya ve diğer teknik konuların yanı sıra marangozluk, hakkâklık, makinecilik, demircilik, torna ve tesviyecilik, dokumacılık ve matbaacılık gibi konularda ihtisas sahibidir. İbrahim Edhem Efendi'nin klasik İslam coğrafyasına ait dillerin yanı sıra Batı dillerine hâkim olması onun klasik bir dergâh şeyhi profilinin ötesine geçen modernleşme sürecindeki Osmanlı entelektüel tipinin nadide örneklerinden birini temsil eder. Teknik sahadaki derin bilgisi ve zanaatlara olan yatkınlığı ise tekkelerin sadece maneviyat merkezleri değil aynı zamanda üretim, eğitim ve meslek edinme alanları olarak da işlev gördüğünü gösterir. Onun gibi bir postnişinin, talebelerini çok boyutlu bir şekilde yetiştirmiş olması, Özbekler Tekkesi'nin klasik anlamda bir tarikat merkezi olmanın ötesinde, bir ilim ve sanat ocağına dönüştüğünü gösterir. Detaylı bilgi için bk: Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 108.

⁴⁶²Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 125; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 212.

vakıf tesis etmiştir. 3000 kuruş sermaye ile kurulan bu vakıf, dini hizmetlerin icrası ve tekkenin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamaktadır.

Vakfiye şartnamesine göre, vakfın yıllık gelirinden her Ramazan ayında tekkenin hatim geleneğinin devam ettirilmesi, bu hizmeti yerine getirecek olan hafıza 50 kuruş ödenmesi öngörülmüştür. Ayrıca, dergâhta postnişin olan zatın nezaretinde gerçekleştirilecek ibadetlerin sevabının, Safiye Melek Hanım'ın babası Ebubekir Paşa ve annesi Adeviye Hanım, merhum oğlu ve diğer aile fertlerinin ruhlarına ithaf edilmesi şart koşulmuştur. Vakıf gelirinden 50 kuruşun postnişin şeyhe, 50 kuruşun ise tevliyet görevini üstlenecek kişiye ödenmesi toplamda 100 kuruşun bu şekilde tasarruf edilmesi hükme bağlanmıştır. Şartnamede ayrıca, yıllık gelirden arta kalan miktarın tekkenin talebelerine ve diğer hizmetlerine tahsis edilmesi öngörülmektedir. Mütevellilik göre, hayatta olduğu sürece dönemin şeyhi olan Ali Rıza Efendi'ye, onun vefatından sonra ise tekkenin yeni postnişinine devredilmesi istenmiştir⁴⁶³.

Safiye Melek Hanım'ın babası Ebubekir Paşa'nın devlet kademesinde bir görevde bulunması, onun küçük yaşlardan itibaren hem eğitimli hem de dini çevrelerle temas imkânı bulduğunu düşündürür. Böyle bir ailede yetişmiş olması, onu sadece dindar değil, aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarını gözetten bilinçli bir hayırsever haline getirmiş olabilir. Özellikle bir tarikat merkezine yönelttiği vakfi, aile çevresinde tarikat kültürünün bilindiği ve benimsendiğini de ima eder. Dolayısıyla bu vakıf, bir bireyin değil aynı zamanda bir ailenin manevi dünyasının ve geleneksel dini hassasiyetlerinin kurumsal bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

3.3.6.Halim Gülüm Dede Tekkesi

Dergâh, Tembel Hacı Mehmet Mahallesi'nde bulunmaktadır. Dergâhın bulunduğu yerin eski adının *Zincirlikapı* olması sebebiyle bu isimle de anılmaktadır. Kadiri Dergâhıdır kuruluş tarihi ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır⁴⁶⁴.

Rum Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Ömer kızı Ayşe Sıdıka Hanım 1861 yılında 1500 kuruş sermaye ile kurduğu vakfını Halim Gülüm Dede Tekkesi'ne yönlendirmiştir. Vakfiye senedinde tekkenin yeri, Rum Mehmet Paşa Camii

⁴⁶³ ÜŞS. 669, s. 9.

⁴⁶⁴ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 56.

yakınındaki sebilin karşısında yer alan dergâh olarak tarif edilmiştir. Bu tanımlama, zaman içerisinde mahalle sınırlarında yaşanan değişikliklere rağmen tekkenin 19. yüzyıl ortalarında Rum Mehmed Paşa Mahallesi sınırları içinde yer aldığını göstermektedir.

Vakfiye şartnamesine göre, vakfın nemalandırılması yoluyla her yıl elde edilen gelirle zeytinyağı satın alınması ve bu yağın, dergâhta medfun bulunan büyük zatların kabirlerinin ve türbenin karşısında bulunan kandillerin aydınlatılmasında kullanılması öngörülmüştür. Zeytinyağı temini sonrasında gelir fazlası kalması durumunda, bu miktarın türbedara verilmesi şart koşulmuştur. Mütevellilik görevini, hayatta olduğu sürece bizzat üstlenmek isteyen Ayşe Sıdika Hanım, vefatının ardından bu görevin tekkenin postnişini tarafından sürdürülmesini şart koşturmuştur⁴⁶⁵.

Asiye Hatun ise vakfını Halim Gülüm Dede Tekkesi'ne yönlendiren bir diğer kadındır. 1867 yılında tesis ettiği vakıf, Osmanlı dönemi kadınların tasavvufi yapılara yönelik manevi ve mali desteklerini gözler önüne seren örneklerden biridir. Selmanağa Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Asiye Hatun, 500 kuruşluk bir sermaye ile oluşturduğu vakfını, Kadiri tarikatına bağlı halim Gülüm Dede Tekkesi'ne tahsis etmiştir. Tekkedeki faaliyetlerin desteklenmesini amaçlayan bu vakıf, dini ritüellerin sürdürülmesine yönelik ayrıntılı hükümler içermektedir.

Vakfiye şartnamesine göre, vakıf sermayesi her yıl işletilecek ve elde edilen 75 kuruşluk gelirden tekkenin mukabele günü olan pazar günlerinde Fatiha suresi okunacaktır. Bu ibadetin sevabı önce Hz. Peygamber'e ardından da Asiye Hatun'un ve ebeveyninin ruhlarına ithaf edecektir. Bu ibadet düzenini sürdürecektir olan vakıf mütevellisi ise, hayatta olduğu sürece tekkenin postnişini Hacı Mustafa Efendi olarak belirlenmiştir. Onun vefatından sonra ise dergâhta postnişin olacak kişinin mütevellilik görevini üstlenmesi şart koşulmuştur. Bu düzenleme, vakıfın tasarrufunun doğrudan tekke yönetimiyle irtibatlandırılmasını göstermektedir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵ ÜŞS. 666, s. 59.

⁴⁶⁶ ÜŞS. 684, s. 3-4.

3.3.7.Miskinler Tekkesi

Üsküdar'da bulunan Miskinler Tekkesi ve Mescidi, Yavuz Sultan Selim tarafından 1514 yılında inşa ettirilmiştir. Her ne kadar tekke olarak anılsa da burası klasik anlamlar bir tasavvuf dergâhı değil, toplumdan tecrit edilerek yaşamlarını sürdüren kadın ve erkek cüzzamlı bireylerin barındığı, ibadetle meşgul oldukları bir mekândır. Bu özelliği nedeniyle zamanla halk arasında bir dergâh olarak kabul görmüştür⁴⁶⁷.

Abdullah kızı Dadı Kadın tarafından 1662 yılında bu kuruma yönelik bir hayır vakfı oluşturulmuştur. Vakfiye şartnamesine göre, 100 kıta esedi kuruşluk bir sermaye vakfedilmiş ve bu meblağın müteveli eliyle işletilmesi ve elde edilecek senelik 15 kuruşluk gelirin Miskinler Tekkesi'ne tahsis edilmesi öngörülmüştür. Söz konusu gelirle, Ramazan ayı boyunca, tekke mütevellisinin gözetiminde eşlik buğdayı satın alınarak her gece tekke fukaralarına sıcak yemek ikram edilmesi şart koşulmuştur. Vakfın tevliyet görevi doğrudan tekkenin mevcut mütevellisine bırakılmıştır.

Bu vakfiye düzenlemesi, Osmanlı toplumunda marjinal grupların - cüzzamlıların- hem fiziksel hem de manevi ihtiyaçlarının vakıf mekanizmalarıyla nasıl karşılandığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda kadınların, toplumun dışına itilmiş kesimlere yönelik şefkat temelli yardım faaliyetlerinde de aktif rol oynadıkları görülmektedir.

3.3.8.Devâtizâde Şeyh Mustafa Efendi Zaviyesi

Divit imalatıyla meşgul olduğu veya bu işi meslek edinen bir ailede yetiştiği için *Devâtî* lakabıyla tanınan bir şeyhdir ve zaviyenin kurucusudur⁴⁶⁸. Zaviye aynı zamanda Şeyh Camii Dergâhı olarak da bilinmektedir. 1650 yılında kurulan Celvetiyye tarikatına mensup bir zaviyedir⁴⁶⁹.

Hamza Fakih Mahallesi sakinlerinden Hüseyin kızı Ayşe Hatun tarafından 1716 yılında bir vakıf tesis edilerek bu zaviye hizmetine tesis edilmiştir. Ayşe Hatun, üst katında bir oda ve bir sofa, ortasında başka bir oda ve koridor, alt katında ise bir

⁴⁶⁷ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 95., Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 196.

⁴⁶⁸ Necdet Tosun, "Devati Mustafa Efendi", *DİA*, C.1, Ankara 2020, s. 325.

⁴⁶⁹ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 47.

mahzen bulunan ayrıca meyveli ve meyvesiz ağaçlarla donatılmış bir bahçeyi de içeren mülk evini tüm eklentileriyle birlikte vakfetmiştir.

Vakfiye şartnamesine göre, Ayşe Hatun hayatta olduğu sürece vakfettiği bu evde ikamet etmeye devam edecektir. Vefatının ardından ise evde kardeşi Hacı Mustafa'nın oturmasını ve ardından Devati Mustafa Efendi Zaviyesinin mütevellisi tarafından kiraya verilmesi ve buradan elde edilen gelirle zaviyede yılda bir kez hatim indirilmesi ve bu ibadetin sevabını vâkıfe ruhuna hediye edilmesini şart koşmuştur. Vakfın mütevellisi kardeşi hacı Mustafa'nın olmasını vefatından sonra evlatlarına devredilmesini ve neslinin tükenmesi durumunda zaviye mütevellisinin bu vakfin da tevliyetini üstlenmesini öngörmüştür. Ayrıca zaviye şeyhlerinin vakfa gönüllü olarak nezaret etmelerini istemiştir⁴⁷⁰.

Bu dergâha vakfını tesis eden bir diğer kadın ise Selmanağa Mahallesi sakinlerinden Hüseyin kızı Fatma Âmine Hatundur. 1308/1890 yılında düzenlenen vakıf, 1000 kuruşluk bir sermaye ile oluşturulmuştur ve dini-manevi ritüellerin icrasını desteklemeye yöneliktir.

Vakfiye şartnamesi, vakıf gelirlerinin belirli bir bölümünün her yıl recep ayının ikinci cumasında dergâhta Mevlid okutulması amacıyla kullanılmasını öngörmektedir. Bu mevlid merasiminde, hafızların birer Aşr-ı Şerif okumasını ve tilavetin sevabını öncelikle Hz. Peygamber'in ruhuna, ardından hayatta olduğu sürece bizzat Fatma Âmine Hatun'un kendi selametine, vefatından sonra ise eşi Hacı Süleyman ağa ve annesi Şerife Hanım'ın ruhlarına ithaf edilmesini şart koşmuştur.

Vakfiyeye göre, bu dini hizmetlerin karşılığında Mevlid-i Şerif okuyan görevliye 30 kuruş Aşr-ı Şerif okuyan hafızlara 20'şer kuruş, bu hafızların hizmetindeki görevlilere 10 kuruş ödenecektir. Ayrıca 60 kuruşluk bir meblağ ile şeker alınacak ve mevlid esnasında hazır bulunan cemaate ikram edilecektir. Bu uygulama, vakfiyenin yalnızca ibadet düzeni değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve kolektif manevi paylaşım pratiklerini de teşvik eden bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

⁴⁷⁰ VGMA., VD., nr.1763, s. 213.

Vakfın mütevelliliği ise öncelikli olarak Seyyid Şeyh Mehmet Talip Efendi'ye tahsis edilmiştir. Onun vefatının ardından dergâhta postnişin bulunan kişinin bu görevi üstlenmesi şart koşulmuştur⁴⁷¹.

3.3.9.Bedevisi Tekkesi

Çengelköy'de, Halk Çıkmazı Sokağı'nda konumlanan bu dergâh, 1866 yılında Rabia Adeviye Hanım tarafından eşi Şeyh Ahmet Efendi için inşa ettirilmiştir. Şeyh Ahmet Efendi Bedeviyeye tarikatına mensup bir mutasavvıftır. Dergâhın banisi olarak kayıtlarda yer alan Rabia Adeviye Hanım, İbrahim Edhem Efendi'nin kızıdır. Hem kendisi hem kızı İfakat Hanım hem de babası ve eşi, dergâhın haziresine defnedilmiştir⁴⁷².

Fatma Adeviye Hanım, bu yapının inşasından iki yıl sonra 1868 tarihinde, dergâh için vakıf tesis etmiştir. Vakfiye kayıtlarında, bu yapının bir zaviye olarak tanımlandığı ve Adeviye Hanım'ın burada ikamet ettiği belirtilmektedir. Kendi mülkiyetinde bulunan arsa üzerine şahsi imkanlarıyla inşa ettirdiği bu zaviye; bir semahane, iki oda, bir miktar sofa, bir tuvaleti bulunan abdesthane, bir su kuyusu ve küçük bir bahçeyi ihtiva etmektedir.

Fatma Adeviye Hanım, zaviyenin idamesi için 5000 kuruş sermaye ile bir vakıf kurmuş ve bu vakfın yönetimini bir müteveli aracılığıyla yürütülmesini şart koşturmuştur. Vakfiye şartnamesine göre, bu meblağ müteveli tarafından işletilecek ve biriktirilecek, zaviyede şeyhlik görevini yürüten kişi her hafta cumartesi günleri ve pazar geceleri, Bedeviyeye tarikatının usul ve erkânına uygun şekilde tevhid zikri icra edecektir. Bu hizmet karşılığında şeyhe yıllık 250 kuruş ücret ödenmesi öngörülmüştür. Müteveliye ise yıllık 50 kuruş ücret tayin edilmiştir. Ayrıca vakıf gelirinden her yıl 250 kuruş, zaviyede bulunan fukara ve dervişlerin iâşesi için tahsis edilecektir.

Elde edilen gelirden fazlası kalırsa öncelikle zaviyenin onarımında kullanılmak üzere müteveli tarafından biriktirilecek, ihtiyaç duyulmazsa, bu meblağla vakıf adını yeni akarlar satın alınarak vakfa tahsis edilecektir. Zaviyenin şeyhliği ve vakfın

⁴⁷¹ ÜŞS. 738, s. 244-25.

⁴⁷² Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, s. 326., Kadir Özköse, "İstanbul Tasavvuf Kültüründe Bedeviyenin Yeri ve Üsküdar Bedeviyeye Tekkeleri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVI., S. 1, 2012, s. 536.

mütevelliliği, Fatma Adeviye Hanım'ın eşi Seyyid Şeyh Ahmet Rasim Efendi'nin hayatı boyunca ona bırakılmış, ardından ise, onun oğullarına ve onların oğullarından en büyük ve en ehil olana devredilmesi şart koşulmuştur. Neslin sona ermesi durumunda ise şeyhlik ve mütevellilik, Şeyh Ahmet Rasim Efendi'nin halifeleri arasından en yetkin olana verilecek, bu da mümkün olmazsa tarikat mensupları arasından ehil bir kişi vakfın nezaretini yürüten denetçi tarafından tayin edilecektir. Vakfın denetimi ise Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhı postnişinlerinin ücretsiz olarak bu görevi yürütmeleri istenmiştir⁴⁷³.

Fatma Adeviye Hanım tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan bu zaviye Osmanlı Üsküdar'ında kadınların sadece hayır faaliyetlerinde değil, aynı zamanda dini yapılar kurarak vakıf sistemi aracılığıyla kurumsal düzeyde etkinlik gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Fatma Adeviye Hanım'ın kendi mülkü üzerine inşa ettirdiği bu yapı ve onun için kurduğu vakıf, dönemin sosyal yapısı içinde kadınların sınırlı ama etkili alanlar yaratabildiğini gösteren tipik bir örnektir.

Vakfiyede yer alan hükümler, Osmanlı tasavvufi kurumlarında erkek egemen yapının burada da aynen sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Zira vakfiye, şeyhlik ve vakıf mütevelliliği görevlerini sırasıyla eşi Şeyh Ahmet Rasim Efendi'ye, onun erkek çocuklarına ve onların oğullarına bırakmakta ve neslin tükenmesi durumunda da bu görevleri tarikatın erkek halifeleri ya da mensupları arasından seçilecek kişilere vermektedir. Bu yapı, kadının vakfın kurucusu olmasına rağmen, kurumsal otoritenin doğrudan erkekler eliyle sürdürülmesini esas almaktadır.

Dikkat çekici bir diğer husus ise Fatma Adeviye Hanım'ın kendisi zaviye inşa ettirmiş ve vakfını kurmuş olmasına rağmen, şeyhlik makamını doğrudan üstlenmemiş olmasıdır. Bu durum, onun bir kadın derviş değil, dini yapılarla ilişkisini daha çok maddi destek ve vakıf kuruculuğu üzerinden sürdüren bir müessese sahibi olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı'da kadın dervişler ve şeyhe bağlı olarak yaşayan sufi kadınlar yukarıda özellikle Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi'nde bacılar tekkesinde varlıkları elbette mevcuttur, ancak Fatma Adeviye Hanım'ın vakfiye düzenlemeleri,

⁴⁷³ VGMA., VD., nr.585, s. 44.

onun dini yapı içinde doğrudan manevi önderlik pozisyonuna talip olmadığını bu rolü erkek soy zinciri içinde tanımladığını açıkça ortaya koyar.

Zaviyede uygulanan zikir usulünün Bedeviyye tarikatına göre yapılacağı belirtilmişse de vakfın nezaretinin Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhı postnişinlerine bırakılmış olması, Celvetiyye dergâhıyla bir bağ kurulduğunu düşündürmektedir. Bu, doğrudan bir dergâha intisaptan ziyade, İstanbul'daki büyük dergâh merkezlerinin küçük yapılar üzerinde denetim işlevi üstlenmeleriyle ilgili olabilir. Bu bağlamda, Fatma Adeviye Hanım'ın zaviyesi bir yandan Bedeviyye dergâhına mensup bir pratik alanı tanımlarken, öte yandan Celvetiyye dergâhıyla denetimsel bir bağ içinde konumlanmıştır.

3.3.10.Tahir Baba Zaviyesi

Kısıklı'da Nurbaba Sokağı olarak bilinen mevkide yer alan bu dergâh, Bektaşî Şeyhi Tahir Baba Efendi tarafından 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmuştur. Bu sebeple, kaynaklarda *Tahir Baba Dergâhı* veya *Nuri Baba Bektaşî Dergâhı* adlarıyla da anılmaktadır. Dergâhın zikir günü Perşembe olarak belirlenmiştir. Bektaşîliğin Osmanlı'da resmen yasaklanmasının ardından, bu dergâh Nakşibendi tarikatına bağlanmış, böylece kurumsal varlığını tarikatlar arası dönüşüm yoluyla sürdürmüştür⁴⁷⁴.

Dergâha Kefçe Mahallesi sakinlerinden Seyyid Mehmet Dede bin Hüseyin eşi Kadri kızı Emine Hatun ile birlikte 1821 yılında bir vakıf kurarak, şahsi mülkleri olan bir evi dergâh hizmetine tahsis etmiştir. Vakfiyeye göre, bu yapı iki oda, bir sofa, tuvaletli bir abdesthane, meyve ağaçlarıyla donatılmış bir bahçe, bir su kuyu ve sokak kapısı içeren evini vakfetmiştir. Söz konusu yapı, eşler sağ oldukları sürece birlikte ikamet etmeleri, biri vefat ettiğinde diğerrinin tek başına kullanması, her ikisinin vefatı sonrası ise sıralı olarak belirlenen dervişlerin burada ikamet etmesi koşuluyla vakfedilmiştir.

Vakfiyede yer alan detaylı tayin zinciri, vakıfelerin erkek egemen tasavvufi yapılar içerisindeki işleyişi benimsediğini ve vakfettiği yapının geleceğini bu sistematik içinde garanti altına almaya çalıştığını göstermektedir. Söz konusu sıra şu

⁴⁷⁴ Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, s. 107.

şekildedir; Kardeşi Seyyid Mehmet Tahir, ardından sırasıyla Ejder Derviş Ahmet bin Mustafa, Derviş Mehmet Sadık bin Ali, Abdal Derviş Mehmet bin Abdullah, Derviş Hacı Seyyid Mehmet bin Seyyid Ali, Gömlekçi Derviş Hüseyin bin Hüseyin, Derviş Halil bin Mehmet ve Derviş Ali bin Abdullah. Bu soy zinciri tükendiğinde ise Tahir Baba Zaviyesinde postnişin olan şeyh ve onun ehil halifelerinden birinin burada ikamet etmesi öngörülmüştür.

Vakfiyede yalnızca mülkiyetin devri değil, dini ve ritüel pratiklerin devamlılığı da güvence altına alınmıştır. Buna göre, evde ikamet eden dervişler yapının içinde bulunan ve *Gizlice Sultan Türbesi* olarak tanımlanan mekânda kandiller yakacak, ayrıca muharrem ayının yirmi beşinci gününde burada muhafaza edilen Sakal-ı Şerif, uygun edep kuralları çerçevesinde ziyaretçilere gösterilecektir⁴⁷⁵. Bu tür detaylar, vakfiyenin yalnızca maddi değil aynı zamanda manevi ve ritüel bir süreklilik perspektifiyle oluşturulduğunu göstermektedir.

⁴⁷⁵ VGMA., VD., nr.580, s. 218.

SONUÇ

Üsküdarlı kadınların vakıf faaliyetlerinde önemli ve süreklilik arz eden bir rol oynadığını vakıfların yüzyıllara göre dağılımına bakıldığında anlaşılmıştır. 16. yüzyılda 32 vakıf tesis edilmiş iken 17. yüzyılda 314 vakıf kurulmuştur. 18. yüzyılda 70 ve 19. yüzyılda 71 vakıf oluşturulduğuna göre Üsküdar'da vakıfların en yoğun olduğu dönemin 17. yüzyıl olduğu tespit edilmiştir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Celali İsyanları iklim değişiklikleri gibi önemli iç karışıklıkların yaşandığı ve nüfusun hızla arttığı bir döneme denk gelmektedir. Bu sosyo-ekonomik çalkantılar içinde, özellikle hane avarızı vakıflarının sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir; kadın vakıflarının %17'si, artan nüfusun yol açtığı barınma sorununa çözüm bulmak amacıyla bu alana yönlendirilmiştir. Bu durum, Üsküdarlı kadınların dönemin toplumsal ihtiyaçlarına duyarlı yaklaşımlarını ve vakıf mekanizmalarını sosyal sorunların giderilmesinde etkin bir araç olarak kullandıklarını göstermiştir.

Kadınların vakıf kurma faaliyetlerindeki bu dinamizm, mahallelerin gelişiminde de kendini göstermiştir. 16. yüzyılda kurulan vakıflar 18 mahallede tespit edilmiş, bu sayı 17. yüzyılda 29'a 18. yüzyılda 39'a ve 19. yüzyılda 41 mahalleye ulaşmıştır. Bu sürekli artış, kadınların vakıf faaliyetlerinin coğrafi yayılımının genişlediğini ve kentsel dokuya daha fazla entegre olduğunu gözler önüne sermektedir. Yüzyıllar içinde mahalle sayılarında görülen artış doğru orantılı olarak kadın vakıfları üzerinden de okunabilmektedir.

Vakıfların çeşitliliği açısından yüzyıllar içinde önemli değişimler yaşanmıştır. 16. yüzyılda vakıf faaliyetleri daha çok bağ, bahçe ve arsa gibi tarımsal nitelikli taşınmazlara dayanmaktaydı. 17. yüzyıla gelindiğinde mevkuf vakıfları sayısının menkul vakıflarının para vakıfları karşısında ezici bir çoğunluğu olduğu görülmüştür. Bu durum ise dönemin sosyo-ekonomik dinamikleriyle doğru orantılı bir yol izlemiştir. 18-19. yüzyıllarda toplam vakıf sayıları hemen hemen aynı kalırken 19. yüzyıl'da ise para vakıflarına olan talebin çoğunluğu dikkatimizi çekmiştir. Yine bu durum dönemin finansal koşulları ile doğru orantıda seyretmiştir. Bu veriler, vakıf türlerindeki dönüşümün yalnızca sayısal bir değişim olmadığını, aynı zamanda

dönemin toplumsal, ekonomik ve hukuki dinamikleriyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Konut mimarisinde ise tek katlı ve küçük ölçekli evler yaygınken, çift katlı veya dahiliyeli hariciyeli yapılar henüz az sayıdaydı. 17. yüzyılda benzer mimari özellikler korunmakla birlikte ev sayısında ve vakıf faaliyetlerinde kısmi bir artış görülmüştür; özellikle atpazarı ve doğancılar gibi mahallelerde kadınlara ait vakıfların yoğunlaşması dikkat çekicidir. Ancak esas değişim 18. yüzyılda sosyo-ekonomik koşullardaki dönüşümle birlikte gayrimenkul vakıflarından para vakıflarına doğru belirgin bir yönelimle başlamıştır. Bu yüzyılda kadınların vakfettiği ev sayısı 35 olarak tespit edilirken, tek katlı evlerin sayısında ciddi bir düşüş (3 adet) yaşanmış, buna karşın çift katlı evlerin (30 adet) ve dahiliyeli-hariciyeli evlerin (7 adet) sayısında artış gözlenmiştir. Bu durum nüfus yoğunlaşması ve artan yaşam alanı ihtiyacıyla doğru orantılı olarak artmıştır. Çift katlı evlerde alt katların hizmet birimi olarak kullanılması, konutların işlevsel ve mekânsal ayrımının güçlendiğini göstermektedir. 19. yüzyılda ise para vakıfları yeniden öne çıkmış ve ev vakfeden kadın sayısı ise oldukça az kalmıştır. Bu yüzyıl evleri genellikle 3-4 odalı olup, alt katlarında kenef abdesthane gibi hizmet birimleri yer almıştır; özellikle üst sınıf ricalinin ev eklentilerine köşk, camekan ve hamam gibi mekânsal unsurların yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Tüm bu gelişmeler ve toplumsal yapıdaki değişimlere paralel olarak, önemli bir evrim geçirdiğini göstermektedir. Vakıf sayılarının artışı, gayrimenkulden para vakıflarına yönelim ve konutların mimari olarak daha katmanlı, fonksiyonel ve zengin hale gelmesi bu değişimin temel göstergeleridir. Özellikle dahiliyeli-hariciyeli ev tipinin yaygınlaşması, Osmanlı toplumunda toplumsal cinsiyet rollerinin mekânsal yansımalarının güçlendiğine işaret etmektedir.

Arsa, bağ ve ticari mekân vakıfları da kadınların kentsel ekonomiye ve sosyal yaşama katkılarını gözler önüne sermektedir. Üsküdar'da 16-19. yüzyıllarda kadınlar tarafından vakfedilen arsa ve bağlar hem kentsel gelişimin hem de sosyal dayanışma açısından kritik bir rol oynamıştır. Tespit edilen 7 arsa ve 8 bağ vakfı, kadınların mülkiyetindeki taşınmazları sosyal, dini ve ailevi amaçlarla vakfederek hem ekonomik gelir kaynakları oluşturduklarını hem de toplumsal aidiyetlerini pekiştirdiklerini göstermektedir. Bağların yüzölçümü, tarımsal üretim için verimli alanlar sundukları

ve zamanla çevresindeki yerleşim alanlarına entegre olduklarını ortaya koymaktadır. Dükkân ve diğer ticari mekân vakıfları ise Üsküdar'ın ekonomik ve sosyal yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu tür taşınmazları vakfeden kadınların sayıca az olmasına rağmen, sahip oldukları dükkânlar ve taşınmazlar üzerinden ekonomik hayata aktif katılımları, dönemin erkek egemen ticaret ortamında dikkat çekici bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu durum, kadınların sadece servetlerini korumakla kalmayıp, aynı zamanda bu kaynakları vakıflar aracılığıyla toplumsal faydaya dönüştürme iradesine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Vakfiyelerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda dükkânların sadece çarşılarla sınırlı kalmayıp, mahalle aralarında da bulunduğu görülmüştür. Ayrıca dükkânlar, değirmenler, kayıkhaneler gibi vakıf gelir kaynaklarının çeşitliliği, bölgenin, ekonomik faaliyetlerinin farklı sektörlere yayıldığını işaret etmektedir. Kadın vâkıfların sosyal statüleri ve aile ilişkileri dikkate alındığında, bu ekonomik faaliyetlerin ve vakıf girişimlerinin genellikle üst tabakaya mensup, varlıklı ve etkili çevrelerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Üsküdar'da vakıflar aracılığıyla kadınların ekonomik ve toplumsal yaşama olan katkıları hem kentsel ticaretin dinamiklerini hem de dönemin toplumsal yapı ve cinsiyet rollerini anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Üsküdar'da kadınlar tarafından kurulan vakıflar yüzyıllar içerisinde tür ve işleyiş açısından önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümlerden biri de para vakıflarının kadınlar arasında giderek artan bir oranda tercih edilmesidir. Bu eğilim, yalnızca bireysel tercihler değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun değişen ekonomik yapısı açısından da dikkate değerdir. 16. yüzyılda para vakıfları, kadın vakıflarının yaklaşık %46.88'ini oluşturarak, gayrimenkul vakıflarıyla neredeyse eşit bir temsiliyete ulaşmıştır. Bu oran, söz konusu yüzyılda her iki vakıf türünün de kadınlar nezdinde benzer ölçüde benimsendiğini göstermektedir. Ancak, vakfiye sayısının zirveye ulaştığı 17. yüzyılda para vakıflarının oranı %32.29 seviyesinde kalmıştır. Bu görece düşüş, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Celali İsyânları başta olmak üzere Anadolu'da yaşanan karışıklıklar güvenli şehir olarak görülen İstanbul'a doğru yoğun bir göç dalgasına neden olmuştur. Bu koşullar Üsküdarlı kadınların vakıf tercihlerinde daha çok gayrimenkule yönelmesine zemin hazırlamıştır. Göç hareketlerinin uzun vadede gözlemlenen etkileri bu dönemde

tesirini göstermiş ve şehirde önemli bir nüfus artışına yol açmış; bu durum da ev, dükkân ve benzeri gayrimenkul temelli vakıfların artmasına zemin hazırlamış olmalıdır. Bu çerçevede Üsküdarlı kadınlar, toplumsal ihtiyaçları gözeterek daha çok gayrimenkul vakıflarındaki artış eğilimi devam etmiş, ancak para vakıflarının oranı da yeniden yükselerek %39.44'e ulaşmıştır. Ancak esas kırılma, 19. yüzyılda yaşanmış ve kadınlar tarafından kurulan vakıflar daha çekici bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde vakıfların yaklaşık %58.71'inin para vakfı şeklinde tesis edildiği görülmüştür. Söz konusu artış, yalnızca kişisel bir eğilim olmayıp, dönemin ekonomik ve siyasi şartlarının da etkisini yansıtmaktadır. Enflasyonun yükselmesi, devletin ekonomik yapısında görülen istikrarsızlık, değişen maliye politikaları ve yaşanan büyük savaş yenilgilerinin yarattığı belirsizlik ortamı, bireylerin ellerinde bulunan nakit meblağları değerlendirme yollarını değiştirmiştir. Bu bağlamda gayrimenkul yerine nakit sermayenin işletilmesine dayanan para vakıfları daha cazip bir model haline gelmiştir. Tüm bu yüzyıllar boyunca, Üsküdar'da tesis edilen para vakıfları, devletin belirlediği işletme oranları çerçevesinde (%15) nemalandırılmış ve sistemli bir şekilde işleyişlerini sürdürmüştür. Bu süreçte kadınların ekonomik duyarlılıkları toplumsal ihtiyaçlara verdikleri karşılıklar ve dönemin koşullarına gösterdikleri uyum, para vakıflarının yükselişinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Kadınların eğitim ve dini kurumlara yönelik vakıfları topluma katkılarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Eğitim alanında tespit edilen 12 kadın vakfının 6'sı gayrimenkul diğer 6'sı ise para vakfı şeklinde tesis edilmiştir. Tespit edilen vâkıf sayısının yüzyıllar içerisinde değerlendirildiğinde sınırlı görünmekle birlikte, vakfiye senetlerinin analizi, bu alana yönelen kadınların eğitilmiş ailelerle ilişkili ve yüksek statüye sahip kişiler olduklarını ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının yanı sıra muallim ve hafızların hatta bu kurumlarda eğitim gören çocukların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hükümler, kadınların bu kurumları yalnızca maddi olarak değil aynı zamanda entelektüel ve dini açıdan da önemsediklerine işaret etmektedir. Bu tür vakıflar aracılığıyla kadınlar, dönemin ilmi yapısına katkıda bulunmuş, eğitim kurumlarının sürekliliğini sağlamış ve dini bilginin aktarımını desteklemiştir.

Osmanlı döneminde Üsküdarlı kadın vakıflarının önemli bir bölümü cami ve mescid gibi dini yapıların sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla vakıf faaliyetlerinde bulunmuştur. Üsküdar'da toplam 141 kadının bu tür yapılar için vakıf tesis ettiği tespit edilmiştir. Bu vakıflar, cami ve mescitlerin inşası, tamiri, aydınlatılması gibi fiziksel ihtiyaçların karşılanması yanı sıra bu mekanlarda görev yapan imam, müezzin vaiz hatip gibi personelin maaşlarının ödenmesi gibi işlevsel hizmetleri de kapsamaktadır. Bu veriler, kadınların dini yapıları sadece ibadet mekânı olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın ve kamusal hizmetin merkezi olarak gördüklerini, bu yapılar üzerinden hem maddi hem manevi sorumluluk üstlendiklerini göstermektedir.

Cami ve mescitlere yönelik faaliyetlerin yanı sıra Üsküdarlı kadınların dergâh yapılarıyla kurdukları ilişkiler de ön plana çıkmaktadır. Özellikle Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı, Üsküdar'da kadın vâkıfların yoğun ilgi gösterdiği dini bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Arşiv belgelerine göre toplam 61 kadın vakıf kurucusunun bu dergâha yönelik vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 51'i Üsküdar'da ikamet ederken, 10'u Suriçi bölgesindeki farklı mahallelerden gelmektedir. Vakıfların dağılımına bakıldığında 5 kadın taşınmaz mallarını vakfetmiş; 56 kadın ise farklı meblağlarda nakit sermayeyi dergâhın hizmetine tahsis etmiştir. Nakit vakıflar 62,5 kuruştan başlayarak 10.000 kuruşa değin geniş aralıkta seyretmektedir. Vakıf şartnameleri incelendiğinde kadınların bu meblağların dergâh bünyesindeki müezzin, şeyh, mütevellî gibi görevlilere nasıl tahsis edileceğine dair ayrıntılı hükümler koydukları görülmüştür. Vakıf kurucuların sosyal profilleri de dikkat çekicidir; aralarında saray çevresiyle ilişkili yüksek statü sahibi kadınlar olduğu gibi orta gelir düzeyine sahip mahalle sakinleri de bulunmaktadır. Ayrıca Suriçi'nde yaşayan 10 kadının ikamet ettikleri bölgenin dışında kalan bir dergâha vakıf yönlendirmesi tarikatlara duyulan dini ve manevi bağlılığın coğrafi sınırları aşan boyutunu yansıtmaktadır. Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı'na dair vakıf faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı Üsküdar'ında kadın vakıfların diğer tasavvufi yapılara yönelik ilgisi de bir çeşitlilik göstermektedir. İncelenen arşiv kayıtlarına göre, Şeyh Mahmud Hüdayi dışında farklı dergâhlara yönelik vakıf tesis eden toplam 13 kadın tespit edilmiştir. Kadınların eğilim gösterdiği tarikatlar arasında Celvetiyye Tarikatı öne çıkmaktadır; 4 kadın vakıflarını bu silsileye mensup tekkeler etrafında şekillenmiştir. Bu yönelim

Celvetiyye'nin özellikle Üsküdar'da kadınlar nezdindeki itibarı ve Şeyh Mahmud Hüdayi'nin manevi mirasının kadınlar üzerinde bıraktığı güçlü tesiri yansıtmaktadır. Celvetiyye'yi sırasıyla Halvetiyye (2 kadın), Kadiriye (2 Kadın) ve Nakşibendiye (2 kadın) tarikatları takip etmektedir. Ayrıca Bedeviyye Tarikatına (1 kadın) ve doğrudan belirli bir tarikata bağlı olmamakla birlikte sosyal yardımlaşma amacı taşıyan Miskinler Tekkesi'ne (1 kadın) yapılan vakıflar, kadınların yalnızca dini yapılarla değil aynı zamanda toplumsal dayanışma alanlarıyla da güçlü bir ilişki kurduklarını göstermektedir. Bu durum, kadınların vakıf faaliyetleri aracılığıyla tasavvufi çevrelere hem mali hem de manevi düzeyde katılım sağladıklarını ve bu yapıları yalnızca dini aidiyetin değil sosyal sorumluluğun da tezahürü olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Tüm bu veriler ışığında, Üsküdar özelinde Osmanlı kadınlarının vakıf kurma eylemleri, onların dini saiklerin yanı sıra sosyo-ekonomik bilinç ve toplumsal sorumluluk duygusuyla da hareket eden çok yönlü ve etkili toplumsal aktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Arşiv belgelerinde kadınlara ait vakıfların sayıca yüksek oluşu, kadınların bu alandaki aktif katılımlarının resmi düzeye ne denli yansıdığını açıkça göstermektedir. Özellikle 17. yüzyılın sosyal ve ekonomik çalkantıları ve artan kentsel nüfus, Üsküdarlı kadınları, vakıf tercihlerinde ev avarızı gibi toplumsal sorunlara yönelmeye sevk etmiştir. Bu tutum, onların yalnızca hayır amacı gütmekle kalmadığını, aynı zamanda toplumsal risklere karşı çözüm üretme iradesi taşıdığını ortaya koymaktadır. Zamanla vakıf faaliyetlerinin mekânsal yayılımı artarken 18. yüzyıldan itibaren gayrimenkulden para vakıflarına doğru belirgin bir geçiş yaşanmıştır. Bu değişim, kadınların dönemin ekonomik koşullarına uyum sağlama yeteneğini ve nakit sermayeyi daha esnek bir hayır aracı olarak görmelerini yansıtmaktadır. Dini kurumlar ekseninde bakıldığında ise cami ve mescitlerin yanı sıra tarikat yapıları da kadın vakıflarının önemli bir odak noktası olmuştur. Şeyh Mahmud Hüdayi Dergâhı, kadın hayırseverlerin yoğun ilgisini çeken önemli bir merkez olarak öne çıkarken, diğer tarikat yapıları için kurulan vakıflar da kadınların farklı tasavvufi geleneklere de destek verdiğini ve tasavvufi alan içindeki çeşitliliğe katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların sosyalleşebildiği nadir alanlardan biri olan tekkelere yapılan bu desteklerle tarikatları vakıflar yoluyla kalkındırmışlardır. Bu

bağlamda özellikle Celvetiyye tarikatının kadınlar arasında yaygın kabul görmesi, tarikatın Üsküdar'daki güçlü toplumsal ve sembolik varlığını pekiştirirken, maneviyat arayışını örgütlü dini yapılara yönlendirme tercihlerini de gözler önüne sermektedir. Nitekim Şeyh Mahmud Hüdayi tarafından kurulan ve doğrudan kadınlara yönelik tasavvufi bir mekân olan Bacılar Tekkesi, bu ilgiyi somutlaştıran bir örnektir. Arşiv vesikalarında bu tekkede 6 adet kadın şeyhin bulunduğu, bunların *bacı* ünvanını taşıdığı ve aktif tasavvufi görevlerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bireysel inanç pratiğinin yanı sıra kolektif aidiyetin ve sosyal görünürlüğün yanı sıra kadınların dini yapılarda etkin roller üstlenebildiğini ve manevi rehberlik pozisyonların da bulunabildiklerinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ÜŞS., d.32, s.265-266; d.34, s.21; d.32, s.181; d.43, s.10; d.42, s.134; d.43, s.63; d.42, s.128; d.43, s.106; d.46, s.12; d.49, s.112-113; d.54, s.50; d.61, s.203; d.61, s.287; d.61, s.298; d.66, s.29; d.66, s.58; d.66, s.81; d.61, s.304; d.68, s.24; d.81, s.11; d.81, s.74; d.84, s.9; d.87, s.13; d.87, s.54; d.87, s.84; d.87, s.122; d.88, s.26; d.145, s.55-55; d.92, s.6; d.92, s.29-30; d.92, s.67; d.92, s.82; d.95, s.98; d.96, s.69; ; d.104, s.45; d.109, s.85; d.265, s.42; d.112, s.101; d.116, s.89; d.116, s.114; d.117, s.10; d.117, s.48; d.117, s.65; d.119, s.23; d.119, s.29; d.120, s.25; d.119, s.95; d.122, s.11; d.122, s.11; d.122, s.24; d.123, s.56-57; d.123, s.61; d.124, s.28; d.124, s.72; d.125, s.32; d.133, s.37; d.133, s.61; d.134, s.8-9; d.136, s.29; d.137, s.13-14; d.137, s.17; d.138, s.31; d.138, s.89; d.139, s.4; d.143, s.18; d.141, s.75-76; d.143, s.28; d.143, s.30; d.143, s.80; d.143, s.125; d.143, s.160; d.148, s.36; d.148, s.54; d.149, s.38-39; d.150, s.16; d.152, s.35; d.125, s.48; d.152, s.51; d.152, s.62; d.154, s.34; d.154, s.63; d.153, s.60; d.154, s.79; d.154, s.80; d.154, s.82; d.155, s.24; d.158, s.13; d.158, s.47; d.158, s.54; d.161, s.8; d.161, s.9; d.161, s.16; d.162, s.16; d.162, s.40; d.163, s.2-3; d.163, s.5; d.163, s.5; d.163, s.15; d.163, s.22; d.165, s.31; d.165, s.46; d.166, s.40-41; d.167, s.101; d.167, s.20; d.168, s.27-28; d.168, s.32; d.172, s.9; d.172, s.22; d.172, s.29; d.178, s.14; d.178, s.19; d.178, s.26; d.179, s.15; d.178, s.33; d.179, s.41; d.179, s.56; d.180, s.6; d.180, s.25; d.180, s.35; d.180, s.42; d.180, s.44-45; d.180, s.53; d.180, s.71; d.180, s.71; d.180, s.75; d.181, s.70; d.181, s.72; d.183, s.14-15; d.339, s.45-46; d.183, s.38; d.185, s.21-22; d.185, s.46; d.187, s.7; d.187, s.16; d.189, s.31; d.190, s.58; d.189, s.57-58; d.190, s.68-69; d.191, s.36; d.191, s.63; d.191, s.72; d.192, s.60; d.192, s.73; d.193, s.44; d.193, s.50-51; d.193, s.60; d.193, s.95; d.193, s.94; d.194, s.33; d.196, s.86; d.196, s.91; d.196, s.92; d.196, s.118; d.196, s.156; d.196, s.193; d.196, s.194; d.196, s.195; d.196, s.203; d.196, s.205; d.199, s.35; d.197, s.10; d.197, s.69; d.197, s.71; d.198, s.68; d.199, s.45-46; d.200, s.37; d.200, s.63; d.200, s.89; d.201, s.14; d.201, s.22; d.201, s.24; d.203, s.17; d.203, s.22; d.204, s.89; d.204, s.49-50; d.205, s.27; d.205, s.37; d.206, s.25; d.206, s.26; d.206, s.51-52; d.206, s.52; d.208, s.13; d.208, s.35; d.208, s.43; d.208, s.45; d.208, s.84; d.208, s.111; d.209, s.5; d.209, s.10-11; d.209, s.19-20; d.400, s.84-85; d.209, s.55; d.209, s.63; d.210, s.21-22; d.210, s.36; d.211,

s.5; d.211, s.20; d.211, s.52; d.212, s.12; d.212, s.16; d.213, s.20; d.215, s.26; d.215, s.43; d.215, s.44; d.216, s.65; d.216, s.67; d.216, s.68; d.217, s.54; d.218, s.15; d. 218, s.43; d.218, s.47-48; d.219, s.36; d.220, s.7; d.220, s.17; d.222, s.38; d.223, s.15; d.268, s.49-50; d.227, s.50; d.228, s.101; d. 228, s.113; d.229, s.45-46; d.231, s.25; d.235, s.122; d.236, s.3; d.236, s.15; d.236, s.44; d.237, s.44; d.235, s.201; d.237, s.59; d.239, s.46; d.241, s.14; d.241, s.25-26; d.241, s.45-46; d.242, s.13; d.242, s.42; d.246, s.62; d.247, s.56-57; d.248, s.27; d.248, s.36; d.252, s.50; d.256, s.15; d.256, s.58; d.256, s.67; d.259, s.25; d.259, s.13; d.259, s.36; d.260, s.2-4; d.260, s.14; d.260, s.38-39; d.265, s.67; d.266, s.12; d.377, s.22; d.267, s.25-26; d.268, s.35; d.270, s.33-34; d.270, s.13; d.271, s.13; d.275, s.25; d.275, s.72; d.282, s.26-27; d.283, s.45; d.286, s.2-3; d.286, s.18; d.287, s.4; d.288, s.9; d.287, s.93; d.291, s.28; d.291, s.59; d.292, s.45; d.294, s.42; d.294, s.78; d.294, s.94; d.296, s.79-80; d.298, s.7; d.298, s.59; d.298, s.73; d.299, s.14-15; d.300, s.36-37; d.300, s.54-55; d.301, s.29-30; d.304, s.46-47; d.308, s.34; d.312, s.33; d.314, s.1-2; d.316, s.31-32; d.316, s.74; d.318, s.50; d.321, s.52-53; d.326, s.10; d.339, s.3-4; d.345, s.34-35; d.350, s.30; d.350, s.45; d.357, s.24; d.360, s.37; d.365, s.79-80; d.366, s.43,44; d.372, s.18; d.376, s.16; d.380, s.1-2; d.382, s.26-27; d.385, s.57; d.394, s.20; d.394, s.63; d.413, s.33; d.418, s.88; d.418, s.29-30; d.425, s.91; d.432, s.21-22; d.436, s.1; d.446, s.87; d.450, s.44-45; d.458, s.77; d.543, s.99-100; d.458, s.78; d.462, s.4; d.462, s.52; d.463, s.120; d.465, s.41; d.475, s.5; d.481, s.38; d.487, s.1-2; d.487, s.71; d.487, s.73; d.495, s.46; d.505, s.72; d.506, s.22; d.508, s.55; d.516, s.19; d.517, s.69; d.517, s.86; d.522, s.36; d.529, s.61; d.532, s.135; d.538, s.86; d.538, s.87; d.540, s.60; d.556, s.41; d.558, s.35; d.558, s.77; d.560, s.34; d.562, s.67; d.577, s.37; d.577, s.38; d.581, s.37; d.584, s.13; d.584, s.24; d.584, s.25; d.585, s.16; d.585, s.41; d.585, s.49; d.585, s.66; d.587, s.94; d.600, s.29; d.602, s.36; d.606, s.49-50; d.609, s.33; d.609, s.59; d.632, s.7; d.640, s.85-86; d.643, s.72; d.649, s.11; d.652, s.85; d.656, s.65; d.657, s.26; d.657, s.29; d.659, s.35; d.659, s.30; d.666, s.59; d.669, s.9; d.669, s.64; d.672, s.20; d.675, s.21; d.673, s.61-62; d.676, s.37; d.676, s.41-42; d.676, s.69; d.684, s.3-4; d.691, s.47; d.692, s.1-2; d.693, s.14; d.697, s.74-75; d.703, s.28-29; d.709, s.68-69; d.713, s.46; d.733, s.136; d.738, s.24-25.

VGMA., VD., nr.635/2 s.49; nr.627, s.335; nr.618/2, s.147; nr.177; nr.1763, s.1; nr.618/2, s.124; nr.633, s.1; nr.1763, s.196; nr.609, s.284; nr.587/3-1, s.187; nr.610, s.279; nr.624, s.169; nr.584, s.63; nr.623, s.294; nr.733, s.35; nr.579, s.128; nr.630/2, s.972; nr.631, s.50; nr.585, s.8; nr.580, s.218; nr.647, s.4; nr.574, s.27; nr.581/1, nr.124; nr.581/1, s.125; nr.582/2, s.357; nr.582/2, s.492; nr.572, s.66; nr.585, s.21; nr.585, s.44; nr.610, s.245; nr.593, s.80; nr.734, s.219; nr.623, s.248; nr.582, s.394; nr.629, s.731; nr.624, s.196; nr.581/1, s.189; nr.580, s.6; nr.744, s.282; nr.624, s.156; nr.747, s.478; nr.580, s.5; nr.626/1, s.208; nr.624, s.385; nr.627, s.58; nr.580, s.4; nr.626/2, s.519; nr.742, s.493; nr.579, s.128

BOA., EV.VKF. nr.18, s.16; nr.2, s.48; nr.9, s.16; nr.8, 43; nr.18, s.36; nr.7, s.45; nr.14, s.45; nr.3, s.38; nr. 3, s.13; nr.4, s.42; nr.3, s.5; nr.3, s.47; nr.18, s.57; nr.6, s.29; nr.7, s.66; nr.16, s.22; nr.4, s.18; nr.14, s.19; nr.12, s.11; nr.13, s.44; nr.2, s.29; nr.14, s.40; nr.12, s.33; nr.12, s.35; nr.13, s.50; nr.3, s.30; nr.13, s.43; nr.3, 23; nr.6, s.21; nr.16, s.33; nr.10, s.63; nr.2, s.34; nr.8, s.51; nr.11, s.24; nr.12, s.26; nr.13, s.22; nr.13, s.24; nr.2 s.26; nr.7, s.28; nr.9, s.44; nr.2, s.32; nr.6, s.10; nr.2, s.6; nr.9, s.57.

BOA., TTD., nr. 438, s.785-794.

Araştırma Kaynaklar

ACAR H. İbrahim; “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.17, 2011, s.367-388.

ACAR Zafer, KELEBEK Aykut Nasip; *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif Armağanı*, Pendik Belediyesi Yayınları, İstanbul 2022.

AÇIK Turan; “Beşe Unvanı Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 2016, s.37-64.

AHUNBAY Zeynep, *Osmanlı Kentlerinde Konut ve Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

AKAKUŞ Recep; “Reisülkurra”, *DİA.*, c.34, İstanbul 2007, s.545-547.

AKALIN ERYAVUZ Şebnem; “Kervansaray”, *DİA.*, C.25, Ankara 2022, s.299-302.

AKDAĞ Mustafa; “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1964, s. 1-49.

AKDAĞ Mustafa; “Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, C.2, 1949, s.497-568.

AKDAĞ Mustafa; *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1979.

AKIN Nur, “Ev: Tarihi Gelişimi”, *DİA.*, C.11, İstanbul 1995, s. 507-512.

AKTAN Hamza; “Miras”, *DİA.*, C.30, Ankara 2020, s.143-145.

AKYILDIZ Ali; *Osmanlı Eğitim Sisteminde Dönüşüm: Tanzimat’tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

AKYILMAZ S. Gül; “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007, s.471-502.

ALADA BAYRAMOĞLU Adalet; *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

ALİYE Fatma; *Bir Kadın: Osmanlı’da Kadın Eğitimi ve Terbiyesinde Dönüşüm*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

ALTINDAĞ Şinasi, “Osmanlılarda Kadıların Salâhiyeti ve Vazifeleri Hakkında”, VI. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1967, s.351.

ARGUNHAN Betül, “İstanbul Şehremaneti (1855-1858)” *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, C.2, S.1, s.149-180.

AYDIN Mehmet Akif ; “Mehir”, *DİA.*, C.28, Ankara 2003, s.389-391.

AYNACI Mıhrıcan ; “Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klasik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.9, İstanbul 2012, s.29-48.

AYVERDİ Ekrem Hakkı; *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Fatih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1958.

AYVERDİ Ekrem Hakkı; *Osmanlı Mimarisinde Arşın Ölçüleri*, Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970.

- BALTACI Cahit; “Mektep”, *DİA.*, C.29, Ankara,2004, s.6-7.
- BARDAKOĞLU Ali; “Hibe”, *DİA.*, C.XVII, İstanbul 1998, s. 421-426.
- BAŞKAN Yahya; “Orhan Bey’in Bizans İmparatoru Kantakuzeneos’un Kızı Theodora ile Evliliği”, *Tarih Dergisi*, S.66, İstanbul 2017, s.47-61.
- BAYARTAN, Mehmet; “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-I., 2008, s.157-175.
- BAYKARA Tuncer; *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları Ankara 2001.
- BAYRAM Mikail, *Bacıyan-ı Rum: Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı*, Gümüş Matbaası, Konya 1987.
- BEHAR Cem, *Orada bir Musıki Var Uzakta; XVI. Yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı/Türk Musıki Geleneğinin Oluşumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- BEKMAN Büşra; “XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şehir Çalışmaları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2020.
- BERKİ Nermin; “Sosyal Dayanışma Vakıfları”, *IV. Vakıf Haftası*, 1-7 Aralık 1987 Ankara, s.265-267.
- BİLGİN Arif, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 17, İstanbul 2005, s.99-114
- BOSTAN Hanefi, “Üsküdar”, *DİA.*, C. 42, İstanbul 2012, s. 368-372.
- BOSTAN Mehmet Hanefi; “Üsküdar’ın Sınırları ve Demografisi (XV- XIX. Yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, 2018, Bildiriler C.1, s.117-157.
- BOZKURT Nebi; “Mektep”, *DİA.*, C.29, Ankara 2004, s.10-11.
- BİLGİN Arif; “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları; Bir Giriş Denemesi”, *Yemek ve Kültür*, S.20, İstanbul 2020, s.86-99.

BİLGİLİ Bilal, ŞİMŞEK Nurhilal, “XIX. Yüzyıl Kamu Yapılarının Üsküdar Mahallelerine Etkisi: Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bir Okuma”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, İstanbul 2016, s.391-410.

BRAUDEL Fernand; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

BULUT Mehmet, KORKUT Cem; “Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2016, S.1, s.55-76.

CANATAR Mehmet; “İstanbul’un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)”, Ed. Feridun Emecen, vd., *Büyük İstanbul Tarihi*, C.3, İstanbul 2015, s. 218-245.

CANCA EROL Gülçin, “Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri” *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, Mayıs 2003, s. 90-104.

CİN Halil; *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988.

ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994.

ÇEÇEN Kazım; *İstanbul’da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.

ÇINAR Hüseyin, “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranılan Şartlar”, *Adam Akademi*, S. 7/2, 2017, s. 149-165.

ÇİZAKÇA Murat; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Para Vakıfları ve Finans Teknikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2000.

ÇOKUĞRAŞ Işıl, “Osmanlı Bekâr Odaları”, *Mimarist Dergisi*, Mayıs 2013, s. 29-35.

ÇÖL, Nilgün, “XV-XVI. Yüzyıllarda İstanbul’da Kent Dokusu-Yapı Kuruluşları İlişkisi” *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

DURAKBAŞA Ayşe; *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

DÜĞER Selçuk, “Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını”, *KOSGEB.*, S. 29, 2015, s. 71-90

ELDEM H. Sadat, *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası Yayınları, İstanbul, 1954.

ERAMYA Çelebi; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. asırda İstanbul*, Haz. Kevork Pamukciyan, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1988.

ERDEM Ekrem; “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı.56, 2006, s.10-27.

ERDOĞDU Akif; *Osmanlı’da Sağlık Hizmetleri ve Karantina Teşkilatı (1838-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

ERGİNBAŞ Vefa; *Kadın Dervişler: Osmanlı Tasavvufunda Kadınlar*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

ERKAN Nevzat; *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.

ERTEM Adnan; “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, *Divan İlmi Araştırmalar*, S.6/4, 1991/1, s.111-150.

ERTUĞ Necdet; *Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Büyük İstanbul Tarihi, Ankara 2001.

ERÜNSAL İsmail E.; *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği*, Kütüphaneciler Derneği, Ankara 2008.

ERYAVUZ Şebnem; “Kervansaray”, *DİA.*, C.25 Ankara 2022, s.299-302.

EVLİYA Çelebi; *Seyahatnâme: 1. Kitap*, Haz. Robert Dankoff ve Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

EYİCE Semavi; “Ayasofya”, *DİA.*, C.4 İstanbul 1991, s. 217.

EYİCE Semavi; “Camiler”, *DİA.*, c.7, İstanbul 1993, s.21-23

FAROQHİ Suraiya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1997.

FAROQHÎ Suraiya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Orta Halli Osmanlılar ve Gündelik Hayat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

FAROQHÎ Suraiya; *Osmanlı'da kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

FAROQHÎ Suraiya; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650)*, çev: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006.

GENÇ Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları İstanbul 2000.

GERBER Haim; “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, çev. Hayri Erten, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.8, Konya 1998, s.327-343.

GERBER Haim; *State, Society, and Law in İslam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany State University of New York Press, 1994.

GRİSWOLD William J.; *Anadolu'da Büyük İsyan: 1591-1611*, Çev. Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

GÜMÜŞ Ercan; “Sâdât: 17. Ve 18. Yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nde Seyyidler, İmtiyazları ve Sosyo-Ekonomik Konumları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.3, Genç Akademi Yayınları, 2018, s. 490-520.

GÜNEŞ Ahmet; “16. Ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu” *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2003, s.42-56.

GÜRKAN Gülsun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. Yüzyıl Enflasyonu”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.VI, S. 1, Nisan 1985, s. 37-50.

GÜRSOY Çiğdem; “Osmanlı Ekonomisinde Bir Finansman Modeli: Mudarebe (16., 17., ve 18.Yüzyıllar)”, *Türk Tarih Kurumu*, s.203-223.

GÜRSOY Çiğdem; “Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı”, *History Studies Internation Journal of History*, Volume. 10/8, November, s.121-142.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

HASKAN Mehmet Mermi; *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, C.I, İstanbul 2001,

İNALCIK Halil; “Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u”, *Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.36-85.

İNALCIK Halil; *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003.

İNALCIK Halil; *Devlet-i Aliyye: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İNALCIK Halil; *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, Ankara 2000.

İNCİYAN, P. G.; *XVIII. Asırda İstanbul: Boğaziçi’ne Dair Bir Risale*, Çev. H. D. Andreasyan, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1996.

İPŞİRLİ Mehmet; “İstanbul Kadılığı”, *DİA.*, C.23, İstanbul 2001, s.305-307.

İPŞİRLİ Mehmet; “Medrese”, *DİA.*, C.28, Ankara, 2003, s.338-340.

İPŞİRLİ Mehmet; *XVIII. Yüzyılda İstanbul’da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

İPŞİRLİ Mehmet, *XVIII. Yüzyılda İstanbul’da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

İPŞİRLİ Mehmet, “Âvarız Vakfı”, *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s. 109.

JENNINGS Ronald C.; “17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri’sinde Kadının Yargısal Yetkisinin Sınırları”, çev. Muharrem Midilli, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.34, 2019, s.153-183.

KAFESOĞLU İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

KARACA, GÖZGESİZ, Sevtap; “I. Haçlı Seferi Öncesinde Bizans İmparatorluğu’nun Siyasi Durumuna Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.4, Temmuz 2012, s.141-153.

KAPLAN Leyla; *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988.

KARPAT H. Kemal; *Yüzyıllar boyunca Üsküdar: Siyasi, İktisadi, Dini ve Sosyal Gelişmeler*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001.

KAYNAK Rahşan; “XVI. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar’da Esnaf Hayatı (Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 7*, Ed. Süleyman Faruk Göncüoğlu, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2012, s.212-219.

KAZICI Ziya; *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985.

KAZICI Ziya; *Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019.

KILIÇ Rüya; *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

KIVRIM İsmail, “Mahalle Avarız Vakıfları (17.yüzyıl Ayntab Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2019, s.34-49.

KIVRIM İsmail; “Osmanlı Dönemi Konya Vakıfları”, Ed. Caner Arabacı vd., *Konya Kitabı XVIII*, Konya 2021, s.11-151.

KIVRIM İsmail; “Osmanlı Dönemi’nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)”, *Vakıflar Dergisi* 46, Aralık 2016, s.97-116.

KOCA, NEMLİOĞLU, Yasemin; “Khrypolis, Scutari, Eskidar, Üsgüdâr: Tarihi Haritalarda Üsküdar”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015, s.43-65.

KOÇU Reşat Ekrem, “Bekar Çamaşırcıları”, *İA.*, C.5, s. 2405-2406.

KONYALI İsmail Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

KÖPRÜLÜ Orhan F.; “Efendi”, *DİA.*, c.10, İstanbul 1994, s.455-456.

KÖPRÜLÜ, Bülent; “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.3, Mayıs 1951, s.479-518.

KRİTOVULOS, Kritovulos Tarihi 1451-1467, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012.

KUBAN Doğan; “Anadolu Türk Şehri, Tarihi gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, s.53-73.

KUBAN Doğan; “Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine”, *Tarih Vakfı İstanbul Dergisi*, S.4,1993, s.10-24.

KUBAN Doğan; “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, *Mimarlar Odası Dergisi*, 1969, s.26-48.

KUBAN Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

KUCUR S. Sadi; “Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul 2008, s.329-378.

KURT İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yayınları, İstanbul 1996.

KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri; “Seyyid”, *DİA.*, c.37, 2009 İstanbul, s.40-43.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S.; “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Önceli ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, 9-10 Mayıs 2002 Bildiriler II, İstanbul 2003, s.405-410.

MANDAVİLLE Jon, E.; “Faizli dindarlık: Osmanlı Para Vakıfları”, Çev. Mehmet Beşikçi, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.83, 1999, s.129-144.

MANSEL, Arif M.; *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

MANTRAN Robert; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. Server Tanilli, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

MAYDAER Saadet; “Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2, 2006, s.365-381.

MAZAK Mehmet; “1802 Tarihli Üsküdar İskeleleri ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı” *Üsküdar Sempozyumu II*: Ed. Zekeriya Kurşun ve Ahmet Emre Bilgili, C.I, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2005, s.63-68.

MUHACIR Esra; “Üsküdar’da Osmanlı Medrese Geleneğinin Teşekkülü: Rum Mehmed Paşa Medresesi ve Müderrisleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2022, s.283-344.

OCAK Ahmet Yaşar; *Türk Sufiliğine Bakışlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.

ORMAN SEZGİN Tülay, “Yeni Valide Külliyesi”, *DİA.*, C.43, İstanbul 2013, s. 433-435.

ORTAYLI İlber; “Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetimler” *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, İstanbul 1996, s.447-460.

ÖNAL Ahmet, “Koca Sinan Paşa’nın Üsküdar’daki Vakfı ve Diğer Eserleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX.*, Ed. Coşkun Yılmaz, C.2, Ekim 2021, s. 82-99.

ÖNTUĞ, Murat Mustafa, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçak Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

ÖZ Tahsin; *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.II, Ankara 1987.

ÖZCAN Tahsin; *Osmanlı Para Vakıfları; Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ÖZYALVAÇ Ş. Pınar; “Osmanlı Dönemi Konya Zaviyeleri” *Konya Kitabı XVIII*, Konya Ticaret Odası, Konya 2021, s.245-271.

ÖZEL Ahmet; “Mevlid”, *DİA.*, C.29, Ankara 2004, s.484-485.

ÖZEL Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi için Önemli Bir Kaynak; Mufassal Avârız Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C.III, TTK Basımevi, Ankara 1999.

ÖZKÖSE Kadir; “İstanbul Tasavvuf Kültüründe Bedeviyyenin Yeri ve Üsküdar Bedeviyye Tekkeleri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVI., S.1, 2012, s.507-540.

ÖZLÜ Zeynel; “Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmalar Dergisi*, 2011, s.171-190.

ÖZTÜRK Nazif; *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul 1993.

PAMUK Şevket; *19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2002.

PEİRCE Leslie; *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993.

POLAT Erdoğan; “Osmanlı Devleti’nde Ayasofya Camii Kayyımları: Ayasofya’nın Bakım ve Temizlik Görevlileri”, *Usul İslam Araştırmaları*, c.37, 2022, s.81-102.

RAMAZANOĞLU Gözde; “Üsküdar’da Halıcılık: Selimiye Sandalcı İpekli Dokuma Hanları”, *Üsküdar Sempozyumu II. Cilt 1*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul. S.74-81.

SADAT H. Eldem; *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası Yayınları, İstanbul 1954.

SAHİLLİOĞLU Halil; *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi: (1640-1740)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1965.

SAKAOĞLU Necdet; *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*. Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999.

SINGER Amy; *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press, 2002.

SONKUR Gülay; “Yayınlanmış Şer’iyye Sicillerinde Hanım Ünvanı Taşıyan Kadınlar”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.2, Kasım 2022, s.244-268.

SÜMER Faruk; “Ağa”, *DİA.*, C.1, İstanbul 1988, s.451-452.

SÜREYYA Mehmet; *Hadikatü’l-Cevâmi’*, C.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1872.

ŞAHİN İlhan; “Üsküdar ve Türkmenler”, *Uluslararası Osmanlı Sempozyumu IV*, İstanbul 2016, s. 277-198.

ŞEYLAN Ali; “Üsküdar Camii Adlarının Toponomisi ve Adlarının Dil Bilgisel Yapıları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX.*, 11-13 Kasım 2016, C.II, Ed: Coşkun Yılmaz s.81-113.

TANIŞIK İbrahim Hilmi; *İstanbul Camileri*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, C.II, İstanbul 2023.

TANMAN M. Baha; “Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.340-341.

TAŞKIN Osman; “III. Selim’in Selimiye Vakfı ve Külliyesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.120, S.236, 2018, s.163-198.

UĞUR Yunus; “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA.*, XXXIX, İstanbul 2010, s.8-11.

ULUSKAN Murat, “Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul 2008, s. 245-258.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

YAZICI, Tahsin; “Üsküdar”, *İA.*, C.XIII, İstanbul 1993, s.127-131.

YEDİYILDIZ Bahaeddin; *XVIII. YüzyıldaTürkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Vakıf”, *DİA.*, İstanbul 2012, C.42, s.479-486.

YILDIRIM Nuran; “İstanbul’da Sağlık Hayatı”, *Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, Ed. Coşkun Yılmaz, C.IV., İBB. Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.92-103.

YILDIRIM Nuran; *Osmanlı’da Eğitim ve Toplum: Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

YILMAZ Hasan Kamil; “Aziz Mahmud Hüdayi”, *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s.338-340.

YILMAZ Hasan Kamil; “Üsküdar Celveti Tekkeleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu I*, Mayıs 2003, s.180-200.

YILMAZ Mustafa; *Aziz Mahmud Hüdayi ve Dergâhı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

YILMAZ Yusuf, KADIOĞLU Yahya; “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri”, *Studies of the Ottoman*, C.7, S.12, Şubat 2017, s. 267-288

YORGANCIOĞLU Selim; *Üsküdar Dergâhları*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2004.

YÜKSEL İ. Aydın; “Firuz Ağa Camii”, *Diyanet Vakfı İstanbul Ansiklopedisi*, C.III., s.321-322.

EK : Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Vakıf Kuran Kadınlar⁴⁷⁶

No	Şer'iyye Sicili	VGMAVD	Vakfın Kurucusu	Mahallesi	Tarih
1.	42/134		Ayni Bint Lütü	Üsküdar	30 Safer 984
2.	43/10		Hardemşah bint Abdullah	Hace Hatun	15 Recep 984
3.	43/63		Hüsna bint Abdülmennan	Hasan Ağa	4 Şaban 984
4.	43/106-107		Fatma bint Hacı Mehmet	Üsküdar	5 Zilkade 984
5.	46/12		Selçuk bint Hacı Mehmet	Üsküdar	3 Muharrem 986
6.	49/112-113		Şemi bint Mustafa	Mehmet Paşa	1 Muharrem 987
7.		BOA 2/48	Emine bint Muhammed	Gülfem Hatun	29 Şevval 989
8.	54/50		Şahnigar bint Nurullah	Evliya Hoca	1 Rebiülahir 990
9.	61/287		Fatma bint İbrahim	Üsküdar	15 Ramazan 992
10.	61/203		Rukiye bint Ali	Üsküdar	15 Ramazan 992
11.	61/298		Mihriban bint Abdullah	Üsküdar	13 Ramazan 994
12.	61/304		Kamerruh bint Abdullah	Mirahur	13 Rabiülevvel 994
13.	66/29-30		Paşa bint Abdullah	Ahmet Çelebi	3 Muharrem 994
14.	66/58		Teslime bint Seferşah	Tenbel Hacı Mehmet	15 Şevval 994
15.	66/81		Şahzade bint Yusuf	Üsküdar	26 Zilkade 994

⁴⁷⁶ Tablo düzenlenirken vakfiyesinde düzenleme yapma suretiyle ismi tekrar eden ve Sur içinden vakfını Üsküdar'a yönlendiren kadınlar karışıklık yaratmaması için metin içerisinde anlatılıp tabloya dâhil edilmemiştir.

16.	68/24		Rabia bint Ahmet	Üsküdar	30 Recep 995
17.	81/11		Emine bint Abdullah	Toygar Hamza	1 Cemazielevvel 999
18.	81/74		Emine bint Yusuf	Piri Reis	1 Muharem 999
19.	84/9		Tenzile bint Hızır	Hace Hatun	1 Cemazielahir 1000
20.		BOA 9/16	Şemse bint Abdülmüstegan	Üsküdar	29 Şevval 1000
21.	87/13		Nazenin bint Abdullah	Hasan Ağa	30 Rebiülahir 1001
22.	87/54		Şemsi bint Abdullah	Hayrettim Çavuş	1 Şaban 1001
23.	87/84		Cemşid bint Abdullah	Hasan Ağa	30 Rebiülahir 1001
24.	87/122		Muhabbe bint Hasan	Kefçe	1 Zilkade 1001
25.	88/26		Fatma bint Abdullah	Solak Sinan	16 Zilhicce 1003
26.	145/54-55		Sabire bint Hacı Mehmet	Tenbel Hacı Mehmet	1 Muharrem 1003
27.	92/6		Emine bint Kasım	Selman Ağa	10 Safer 1004
28.	92/52-53		Hanife bint Mustafa	Debbağmescid	30 Cemazielevvel 1004
29.	92/67		Sınavber bint Abdullah	İsfendiyar	1 Recep 1004
30.	92/82		Emine bint Abdülmennan	Toygar Hamza	1 Recep 1004
31.	95/98		Ferah bint Abdullah	Kefçe	2 Cemazielahir 1006

32.	96/69		Hüma bint Abdölmennan	Hacı Rüstem	23 Ramazan 1007
33.	102/24		Ayşe bint Abdullah	Üsküdar	15 Zilkade 1009
34.		BOA 8/43	Saade bint Mehmet	Gerede	29 Şaban 1009
35.	104-45		Müşerefe bint Abdullah	Hacı Mescidi	15 Muharrem 1010
36.		BOA 18/36	Hüma bint Abdullah	Gölfem Hatun	29 Şevval 1010
37.	109/85		Hatice bint Ahmet	Ahmet Çelebi	22 L 1012
38.	265/42		Saliha bint Abdölmennan	Evliya Hoca	25 Rebiülahir 1013
39.	112/101		Kamer bint Abdullah	Bulgurlu	4 Recep 1014
40.		BOA 7/45	Rukiye bint Mehmet	Kefçe	29 Şevval 1015
41.	116/89		Ayşe bint Hasam	Selman Ağa	5 Zilhicce 1016
42.	116/114		Gölfeda bint Abdölmennan	Mimarsinan	3 Recep 1017
43.	116/121		Zahide bint Abdullah	Üsküdar	10 Cemazielevvel 1017
44.	117/10		Cansever bint Abdölmennan	Karakadı	11 Cemazielahir 1018
45.	117/48		Zahide bint Abdullah	Salacak	3 Zilhicce 1018
46.	117/65		Fatma bint Murat	Mehmetpaşa	1 Muharrem 1019
47.	119/23		Peymane bint Abdölmennan	Hamza Fakih	18 Muharrem 1019
48.	119/29		Lalezar bint Abdullah	Kefçe	29 Şevval 1019

49.	120/25		Safiye bint Abdullah	Hacı Cafer	20 Zilkade 1019
50.	119/95		Ümmügülsüm bint Mehmet	Ahmet Çelebi	6 Muharrem 1020
51.	122/11		Kamer bint Abdullah	Üsküdar	15 Şevval 1021
52.	122/11		Hüma bint Mustafa	Gülfem Hatun	1 Zilkade 1021
53.	122/24		Nisa bint Kemal	Hace Hatun	13 Zilhicce 1021
54.	123/57- 57		Kamer bint Mehmet	Camikebir	10 Rebiülevvel 1022
55.	123/61		Şahzade bint Yusuf	Üsküdar	24 Recep 1022
56.	124/28		Mümine bint Murat	Güzelceevliya	13 Şevval 1022
57.		BOA 14/45	Gülhani bint Halil	Hasan Ağa	29 Şevval 1022
58.	124/72		Hüma bint Memi Reis	Karakadı	10 Muharrem 1023
59.	125/32		Kamuran bint Abdullah	Kazasker	15 Cemazielevvel 1023
60.		VGM618/2- 147	Raziye bint Abdullah	Kefçe	9 Cemazielevvel 1024
61.		BOA 3/38	Emine bint Abdi	Kazasker	29 Şaban 1025
62.	133/37		Müstegan bint Abdullah	Hacehatun	20 Şaban 1026
63.	133/61		Belkıs bint Hamza	Davut Paşa	24 Şevval 1026
64.		BOA 3/13	Esmâ bint Abdullah	Kazasker	29 Cemazielahir 1026

65.	134/8-9		Şahhuban bint Abdölmennan	Hasan Ağa	23 Cemazielevvel 1027
66.	136/29		Saliha bint Hasan	Debbağlar	30 Safer 1028
67.	137/13- 14		Hatice bint Abdullah	Evliya Hoca	1 Zilkade 1028
68.	137/17		Meryem bint Ali	Hamza Fakih	1 Şevval 1028
69.		BOA 4/42	Perihan bint Abdurrahman	Bulgurlu	29 Şevval 1028
70.	138/31		Fatma bint Abdullah	Mehmet Paşa	26 Zilkade 1029
71.		VGM1763/196	Raziye bint Abdullah	Arakiyeci Hacı Mehmet	2 Cemazielahir 1029
72.	138/89		Emine bint Şaban	Hace Hatun	2 Cemazielahir 1030
73.	139/4		Mölayim bint Abdölmennan	Camikebir	21 b 1030
74.	143/18		Hatice bint İbrahim	Camikebir	11 Rabiölahir 1031
75.	141/75- 76		Ayşe bint Mustafa	Cedid	2 Şaban 1032
76.	143/17		Müslime bint Emir	Kefçe	9 Cemazielahir 1032
77.	143/28		Münevvere bint Abdullah	Mehmet Paşa	4 Cemazielevvel 1032
78.	143/30		Nisa bint Kemal	Hasan Ağa	13 Cemazielevvel 1032
79.	143/80		Kalale bint Abdullah	Valide Sultan	13 Şevval 1032

80.	143/125		Mehlika bint Abdullah	Kefçe	3 Cemazielahir 1033
81.	143/160		Rahime bint Abdullah	Kefçe	28 Muharrem 1033
82.	148/36		Havva bint Kasım	Solak Sinan	18 Şevval 1032
83.	148/54		Emine bint Yusuf	Reis	15 Şevval 1034
84.	149/38-39		Belkıs bint Abdullah	Reis	15 Zilkade 1034
85.	150/16		Emine bint Ferhat	Debbağlar	3 Rebiülahir 1035
86.	1152/35		Müslime bint Emir	Kefçe	25 Zilhicce 1035
87.	152/48		Kamer bint Abdullah	Karakadı	4 Safer 1036
88.	125/51		Fatma bint Abdullah	Şeyh Mahmut	10 Safer 1036
89.	152/62		Zemane bint Abdullah	Hesna Hatun	1 Rebiülahir 1036
90.	154/34		Amine bint Mehmet	Kefçe	1 Ramazan 1036
91.	154/63		Gülferah bint Abdullah	Kefçe	30 Şevval 1036
92.	153/60		Mülayim bint Abdullah	Camikebir	3 Recep 1037
93.	154/79		Saliha bint Mustafa	Kefçe	20 Muharrem 1037
94.	154/80		Müşfika bint Abdullah	Kefçe	17 Muharrem 1037
95.	154/82		Fatma bint Ali	Mehmet Paşa	3 Rebülahir 1037
96.	155/14		Ayşe bint Haydar	Bulgurlu	9 Cemazielahir 1037

97.	158/13		Servinaz bint Abdullah	Kefçe	18 Şevval 1037
98.	158/47		Rahime bint Emrullah	Hace Hatun	9 Muharrem 1038
99.	158/54		Hatice bint Ali	Hace Hatun	9 Muharrem 1038
100.	161/8		Belkıs bint Ahmet	Selman Ağa	5 Cemazielevvel 1038
101.	161/9		Emine bint Abdülmennan	Kefçe	14 Cemazielevvel 1038
102.	161/16		Fatma bint Ahmet	Torbalı	4 Ramazan 1038
103.	162/16		Ayşe bint Muharrem	Üsküdar	7 Zilhicce 1038
104.	162/39		Fatma bint Abdullah	Üsküdar	24 Ramazan 1039
105.	162/40		Yasemin bint Abdullah	Selman Ağa	20 Ramazan 1039
106.	163/2-3		Şakire bint Hasan	Mehmet Paşa	29 Şevval 1039
107.	163/15		Fatma bint Abdullah	Mehmet Paşa	4 Zilhicce 1039
108.	163/5		Fatma bint Yusuf	Mehmet Paşa	3 Zilkade 1039
109.	163/5		Rahime bint Ahmet	Üsküdar	10 Zilkade 1039
110.	163/15		Rahime bint Ahmet	Üsküdar	10 Zilkade 1039
111.	163/22		Hayrunnisa bint Turgut	Bulgurlu	20 Zilhicce 1039
112.		BOA 3/5	Ayşe bint Mehmet	Mehmet Paşa	29 Rabiülahir 1039
113.		BOA/3/47	Emine bint Ali	Reis	2 Recep 1040
114.	165/15		Şakire bint Hasan	Mehmet Paşa	20 Muharrem 1041

115.	165/31		Rahime bint Faik	Murat Reis	8 Rabiülahir 1041
116.	165/41		Fatma bint Bali	Hace Hatun	14 Recep 1041
117.	165/46		Teslime bint Mustafa	Reis	28 Recep 1041
118.	166/40		Rabia bint Musa	Üsküdar	5 Zilhicce 1041
119.		BOA 18/57	Yasemin bint Abdullah	Kefçe	5 Safer 1041
120.	167/101		Hatice bint Abdullah	Hacı Cafer	4 Muharrem 1042
121.	167/20		Zemane bint Abdullah	Evliya Hoca	20 Safer 1042
122.		VGM 618/2-124	Periruhisar bint Abdullah	Evliyahoca	30 Rebiülahir 1042
123.	168/27-28		Asiye bint Cafer	Valide Sultan	15 Ramazan 1042
124.	168/32		Saliha bint Abdullah	Reis	25 Şaban 1042
125.	172/9		Ayşe bint Mehmet	Cedid	1 Ramazan 1042
126.	172/22		Emine bint Süleyman	Camikebir	5 Şaban 1042
127.	172/29		Hayrunnisa bint Ali	Üsküdar	1 Şaban 1042
128.	178/14		Ayşe bint Muharrem	Kazasker	20 Zilhicce 1042
129.	178/19		Fatma bint Mehmet	Camikebir	25 Muharrem 1043
130.	178/26		Ayşe bint Mirza	Karakadı	20 Recep 1043
131.	179/15		Emine bint Musa	Hasan Ağa	26 Şevval 1043
132.	178/33		Yasemin bint Abdullah	Reis	15 Muharrem 1044
133.	179/41		Meryem bint Ahmet	Üsküdar	4 Safer 1044

134.	179/56		Emine bint Hüseyin	Hamza Fakih	3 Rebiülahir 1044
135.	180/6		Raziye bint Mahmut	Mehmet Paşa	30 Şaban 1044
136.	180/6-7		Meryem bint Yusuf	Mehmet Paşa	30 Şaban 1044
137.	180/25		Esmâ bint Mehmet	Mehmet Paşa	30 Şevval 1044
138.	180/35		Cevher bint Mehmet	Ahmet Çelebi	20 Zilkade 1044
139.	180/42		Rahime bint Abdullah	Hamza Fakih	8 Zilhicce 1044
140.	180/44		Mahîenver bint Abdullah	Valide Sultan	15 Zilhicce 1044
141.	180/47		Fatma bint Abdullah	Hace Hatun	30 Zilhicce 1044
142.		BOA 7/66	Rahime bint Abdullah	Kefçe	29 Recep 1044
143.	180/53		Ayşe bint Abdülkerim	Kefçe	5 Muharrem 1045
144.	180/71		Halime bint Ebubekir	Üsküdar	13 Rebiülahir 1045
145.	180/71		Hayrunnisa Hanım	Gülfem Hatun	10 Rebiülahir 1045
146.	180/75		Sümbül bint Abdullah	Hasan Ağa	22 Rebiülahir 1045
147.	181/70		Fatma bint Mahmut	Üsküdar	14 Zilhicce 1045
148.	181/72		Hayrunisa bint Hüseyin	Üsküdar	24 Zilhicce 1045
149.		VGM 633/1	Yasemin bint Abdullah	Bağlar	29 Zilhicce 1045
150.		BOA 16/12	Mülayim bint Abdullah	Solak Sinan	29 Rabiülahir 1045
151.	339/45- 46		Hatice bint İbrahim	Hacı Cafer	12 Şevval 1046

152.	183/38		Ayşe bint Muharrem	Kazasker	29 Safer 1047
153.	185/21- 22		Cevher bint Abdullah	Mehmet Paşa	17 Cemazielevvel 1047
154.	185/46		Kamer bint Abdullah	Mehmet Paşa	11 Muharrem 1047
155.	187/7		Fatma bint Abdullah	Hasan Ağa	15 Şevval 1047
156.	187/16		Selime bint Mehmet	Debbağlar	9 Ramazan 1047
157.		BOA 14/19	Kaya bint Hasan	Kefçe	22 Ramazan 1047
158.		BOA 4/18	Belkıs bint Abdullah	Mehmet Paşa	29 Şevval 1047
159.	189/31		Ayşe bint Turgut	Hasan Ağa	20 Zilkade 1048
160.	190/58		Safiye bint Mahmut	Davut Paşa	20 Zilhicce 1048
161.	189/57- 58		Belkıs bint Abdullah	Camikebir	5 Muharrem 1049
162.	190/68- 69		Ümmühani bint Süleyman	Davut Paşa	20 Zilhicce 1048
163.	191/36		Fatma bint Ali	Hace Hesna	1 Cemazielahir 1049
164.	191/63		Zemane bint Mehmet	Üsküdar	15 Ramazan 1049
165.	191/72		Safiye bint Mehmet	Üsküdar	15 b 1049
166.		VGM 624/169	Nazenin bint Abdullah	Hasan Ağa	6 Cemazielevvel 1049
167.	192/60		Alime bint Mustafa	Camikebir	14 Recep 1050

168.	192/73		Mülayim bint Abdullah	Aşçıbaşı	15 Cemazievvel 1050
169.	193/44		Alime bint Sunullah	Fatih	15 Rebiülahir 1050
170.	193/50-51		Belkıs bint Ahmet	Valide Sultan	1 Recep 1050
171.	193/60		Gülahmer bint Abdullah	Toygar Hamza	15 Recep 1050
172.	478/95		Alime Bint Mustafa	Camikebir	14 Recep 1050
173.		BOA 12/11	Ayşe bint Mehmet	Hace Hatun	5 Cemazielahir 1050
174.		BOA 13/44	Fatma bint Yusuf	Mehmet Paşa	22 Zilkade 1050
175.	193/94		Muhsine bint Abdullah	Hace Hatun	21 Şevval 1051
176.	194/20		Rabia bint Geyvan	Murat Bey	28 Recep 1051
177.	194/33-36		Rabia bint Hasan	Hasan Ağa	15 Şaban 1051
178.		BOA 7/64	Rabia bint İbrahim	Hasan Ağa	29 Şevval 1051
179.	194/55		Saime bint Nasuh	Valide Sultan	14 Safer 1052
180.	196/86		Emine bint Kılıç	Toygar Hamza	3 Muharrem 1052
181.	196/92		Rahime bint Mustafa	Kefçe	30 Muharrem 1052
182.	196/118		Saliha bint Abdullah	Ahmet Çelebi	2 Cemazielahir 1052
183.	196/156		Ayşe bint Mehmet	Davutpaşa	14 Muharrem 1052
184.		BOA 11/22	Ayşe bint Mehmet	Davut Paşa	29 Şevval 1052

185.	196/194		Halime bint Abdülkadir	Ahmet Çelebi	27 Muharrem 1053
186.	196/203		Belkıs bint Abdullah	Üsküdar	21 Muharrem 1053
187.	196/205		Safiye bint Mehmet	Davutpaşa	20 Safer 1053
188.	196/205		Hatice bint Kenan	Pazarbaşı	1 Muharrem 1053
189.	197/35- 36		Kerime bint Şaban	Pazarbaşı	28 Zilkade 1053
190.	197/10		Saliha bint Abdurrahman	Bulgurlu	24 Recep 1054
191.	197/69		Fatma bint Mahmut	Üsküdar	15 Muharrem 1054
192.	197/71		Naciye bint Abdullah	Kefçe	14 Muharrem 1054
193.	198/68		Belkıs bint Abdullah	Camikebir	14 Şaban 1054
194.	199/45- 46		Cemile bint Memi	Bağlar	30 Safer 1054
195.	200/19		Sitti bint Nefsi	Selmanağa	13 Safer 1054
196.		BOA 7/27	Rahime bint Şaban	Kefçe	29 Şevval 1054
197.	200/37		Rahime bint Şaban	Kefçe	14 Zilkade 1054
198.	200/63- 64		Haymune bint Abdullah	Hamza Fakih	25 Muharrem 1055
199.	200/89		Ümmühani bint Abdullah	Hace Hatun	27 Rabiülahir 1055
200.	201/14		Laleruh bint Abdullah	Karakadı	1 Cemazielahir 1055
201.	201/22		Hatice bint Mansur	Kefçe	19 Cemazielahir 1055

202.	201/24		Şehri bint Yusuf	Mehmet Paşa	15 Cemazielahir 1055
203.	203/17-20		Saime bint Ahmet	Ahmet Çelebi	10 Zilkade 1055
204.	203/22		Marziye bint Davut	Hace Hatun	15 Zilhicce 1055
205.		BOA 14/40	Kamile bint Abdullah	Evliya Hoca	6 Şevval 1055
206.		BOA 12/33	Ayşe bint Veli	Hasan Ağa	29 Şevval 1056
207.		BOA 13/50	Fatma bint Sinan	Bulgurlu	29 Safer 1056
208.		BOA 12/35	Ayşe bint Abdi	Hamza Fakih	14 Cemazielevvel 1056
209.	204/28		Marziye bint Abdullah	Ahmet Çelebi	14 Safer 1057
210.	204/49-50		Mümine bint Mustafa	Hacehatun	18 Recep 1057
211.	205/27		Rikabe bint Abdullah	Sinan Paşa	2 Zilkade 1057
212.	205/37		Fatma bint Sefer	Valide Sultan	13 Zilkade 1057
213.		VGM 1763/194	Raziye bint Yusuf	Gülfem Hatun	2 Şaban 1057
214.		BOA 13/40	Fatma bint Hasan	Kefçe	29 Şevval 1057
215.	205/53		Afitab bint Abdullah	Hamza Fakih	10 Muharrem 1058
216.	205/61		Meryem bint Ali	Debbağlar	3 Safer 1058
217.	206/25		Ayşe Bint Rüstem	Hace Hatun	19 Muharrem 1058
218.	206/26		Zemane bint Abdullah	Torbalı	13 Muharrem 1058

219.	206/51		İsmihan bint Ahmet	Gülfem Hatun	24 Zilkade 1057
220.	206/52		Şemse bint Abdullah	Hayrettin Çavuş	23 Zilhicce 1058
221.		VGM/609/284	Canfeda bint Abdülvahap	Hace Hatun	9 Cemazielevvel 1059
222.		BOA 6/21	Hatice bint Oruç	Hamzafakih	10 Cemazielahir 1059
223.		BOA 6/45	Hatice bint Abdullah	Camikebir	29 Şevval 1059
224.	208/35		Ayşe bint Mustafa	Üsküdar	6 Muharrem 1059
225.	208-43		Saliha bint Behram	Karakadı	13 Zilkade 1059
226.	208/58		Ruhi bint Yusuf	Gülfem hatun	21 Muharrem 1060
227.		BOA 7/58	Rahime bint Mustafa	Kefçe	15 Recep 1060
228.	208/111		Meryem bint Abdullah	Debbağlar	8 Cemazielevvel 1060
229.		BOA 16/33	Meryem bint Ali	Debbağlar	29 Şevval 1060
230.	209/10		Belkis bint Ahmet	Valide Hatun	24 Şaban 1061
231.	209/19		Fatma bint İbrahim	Valide Sultan	9 Muharrem 1061
232.	400/84- 85		Ayşe bint Mustafa	Hamza Fakih	7 Muharrem 1061
233.	209/55		Bedireftar bint Abdullah	Selmanağa	27 Safer 1062
234.	209/63		Safiye bint Mehmet	Camikebir	9 Recep 1062
235.	209/63		Safiye bint Abdullah	Mirahur	8 Recep 1062

236.	210/21		Saliha bint Ali	Selmanağa	3 Şaban 1062
237.	210/36		Ayşe bint Mahmut	Selmanağa	2 Muharrem 1062
238.	211/5		Ümmühani bint Mehmet	Üsküdar	2 Şaban 1063
239.	211/5		Sakine bint Abdullah	Gülfemhatun	24 Ramazan 1063
240.	211/20		Raziye bint Musa	Solaksinan	20 Zilhicce 1063
241.	211/52		Hakime bint Abdullah	Camikebir	3 Şaban 1063
242.	211/26		Emine bint Mustafa	HayrettinÇavuş	19 Muharrem 1064
243.	212/12		Hatice bint Abdullah	Camikebir	16 Şevval 1064
244.	212/16		Kerime bint Abdurrahman	Debbağlar	15 Safer 1064
245.	213/20		Fatma bint Mehmet	Tembelhacı	25 Cemazielahir 1064
246.		BOA 2/34	Ümmühani bint Ahmet	Hace Hatun	29 Şevval 1064
247.	215/26		Havva bint Kasım	Solak Sinan	11 Muharrem 1065
248.	215/43		Belkıs bint Ali	Hasan Ağa	20 Zilkade 1065
249.	215/44		Ayşe b,int Mehmet	Takiyyeci	21 Zilkade 1065
250.	215/125		Ayşe bint Ahmet	Hace Hatun	7 Şaban 1066
251.		VGM 610/279	Saime bint Ramazan	Mirahur	7 Safer 1066
252.	216/65		Müşerrefe bint Abdullah	Camikebir	8 Safer 1067
253.	216/67		Ceyhune bint Abdullah	Takiyyeci Hacı Cafer	13 Safer 1067

254.	216/68		Kamile bint Mehmet	Arakiyeci Hacı Cafer	29 Safer 1067
255.	217/54		Rabia bint Mahmut	Kazasker	27 Muharrem 1067
256.	218/47		Gülistan bint Abdullah	Gülfem Hatun	5 Şaban 1067
257.	219/36		Saime bint Ahmet	Hamza Fakıh	19 Muharrem 1068
258.	220/7		Ayşe bint İsmail	Hasanağa	20 Şaban 1068
259.	220/17		Adiye bint Abdullah	Kefçe	24 Muharrem 1068
260.	222/38		Fatma bint Abdullah	Selmanağa	6 Zilkade 1069
261.	223/15		Zeynep bint Abdullah	Hacehatun	2 Şaban 1069
262.		VGM-624/169	Nazenin bint Abdullah	Hasan Ağa	6 Cemazielevvel 1069
263.		BOA 18/56	Afitap bint Abdullah	Hamzafakıh	17 Safer 1070
264.		BOA 8/51	Selime bint Hüseyin	Hasan Ağa	29 Recep 1070
265.	268/49-50		Fatma bint Şaban	Selman Ağa	6 Zilhicce 1069
266.	227/50		Rabia bint Ahmet	Valide Atık	6 Muharrem 1071
267.	227/54		Rahime bint Ahmet	Debbağlar	6 Şaban 1071
268.	228/113		Fatma bint Mustafa	Hace Hatun	22 Ramazan 1071
269.	229/45-46		Saliha bint İlyas	Üsküdar	15 Muharrem 1072
270.	231/25		Raziye bint Mustafa	HayrettinÇavuş	6 Muharrem 1073
271.		VGM 579/60	Fatma bint Rıdvan	Pazarbaşı	22 Safer 1073

272.	235/122		Dadı bint Abdullah	Üsküdar	22 Cemazielevvel 1073
273.		BOA 12/26	Ayşe bint Süleyman	Camikebir	29 Şevval 1073
274.	236/3		Üftade bint Abdullah	Toygar Hamza	27 Recep 1074
275.	236/44		Belkıs bint Abdullah	Valide Sultan	6 Recep 1074
276.		VGM 609/284	Canfeda bint Abdülvahap	Hacehatun	29 Recep 1074
277.	235/201		Havva bint Cafer	Aşçıbaşı	13 Muharrem 1075
278.		BOA7/54	Rabia bint Mustafa	Validesultan	8 Ramazan 1075
279.	237/59		Fatma bint Şaban	Selmanağa	7 Recep 1075
280.	239/46		Ayni bint Hasan	Debbağlar	20 Şaban 1076
281.	240/2		Saliha bint Salih	Üsküdar	9 Cemazielevvel 1076
282.		BOA 13/22	Fatma bint Muharrem	Salacak	5 Şevval 1076
283.	241/14		Hatice bint Mehmet	Toygar Hamza	7 Muharrem 1077
284.	241/25		Emine bint Hasan	Hace Hatun	27 Muharrem 1077
285.	241/45		Neslihan bint Mesut	Üsküdar	20 Rabiülahir 1077
286.		BOA 13/24	Fatma bint Mehmet	Kefçe	2 Şaban 1077
287.	242/13		Afitab bint Abdullah	Hamza Fakih	27 Ceemazielahir 1077
288.	242/42		Fatma bint Mehmet	Kefçe	29 Ramazan 1077

289.	246/62		Fatma bint Abdölmennan	Üsküdar	22 Muharrem 1078
290.	247/56		Ayşe bint Mehmet	Hamza Fakıh	24 Safer 1078
291.	248/27		Saliha bint Abdullah	Bulgurlu	10 Cemazielahir 1078
292.	248/36		Ayşe bint Hüsrev	Hacıvanzade	2 Cemazielevvel 1078
293.		BOA 2/26	Emine bint Mustafa	Mehmet Paşa	3 Şevval 1078
294.	252/50		İsmihan bint Mehmet	Karakadı	5 Recep 1079
295.	256/15		Fatma bint Ahmet	Ahmet Çelebi	6 Zilkade 1079
296.		BOA 14/30	Kerime bint Musali	Mehmet Paşa	10 Rabiülahir 1080
297.	256/58		Ayşe bint Hasan	Bulgurlu	5 Muharrem 1080
298.	256/67		İftihare bint Abdullah	Üsküdar	20 Zilkade 1080
299.	259/25		Neslihan bint Ömer	Pazarbaşı	10 Cemazielevvel 1080
300.	258/24		Üftade bint Abdullah	Toygar Hamza	13 Muharrem 1081
301.	259/13		Ayşe bint Abdölmennan	Üsküdar	18 Recep 1081
302.	259/36		Ümmühani bint Mehmet	Ahmet Çelebi	4 Zilkade 1081
303.		BOA 15/42	Emine bint Mehmet	Ahmet Çelebi	4 Zilkade 1081
304.	260/2-4		Saliha bint Ali	Ahmet Çelebi	7 Zilhicce 1081
305.	260/14		Saliha bint Şaban	Hace Hatun	27 Zilhicce 1081

306.	260/38-39		Ayşe bint Abdullah	Toygar Hamza	26 Muharrem 1082
307.	261/5-6		Saliha bint Ali	Ahmet Çelebi	10 Cemazielahir 1082
308.	265/67		Saliha bint Mustafa	Camikebir	6 Şaban 1083
309.	266/12		Emine bint Mustafa	Mehmet Paşa	18 Zilkade 1083
310.	377/22		Saliha bint Mustafa	Camikebir	6 Şaban 1083
311.		VGM 584/63	Ayşe bint Abdülkadir	Gülfem Hatun	3 Recep 1084
312.	267/25		Kamer bint Ali	Camikebir	12 Cemazielahir 1084
313.	268/35		Üftade bint Abdullah	Toygar Hamza	6 Şevval 1084
314.	270/34		Rahime bint İsa	Kazasker	5 Cemazielahir 1085
315.	270/13		Hatice bint Yakup	Bulgurlu	26 Zilhicce 1085
316.	271/13		Ayşe bint Hüseyin	Torbalı	13 Zilhicce 1085
317.		VGM626/294	Ayşe bint Bayezıd	Selmanağa	1 Şaban 1086
318.	272/26		Saliha bint Mehmet	Üsküdar	16 Şaban 1086
319.	275/25		Ünzile bint Yunus	Kazasker	11 Zilkade 1086
320.	275/22		Ayşe bint Bayezıt	Solak Sinan	1 Şaban 1087
321.	282/26		Eylence bint Abdullah	Selmanağa	7 Zilkade 1090
322.		BOA 7/28	Rabia bint Ali	Kefçe	2 Rabiülahir 1090

323.	283/45		Gülnar bint Abdullah	Camikebir	22 Recep 1091
324.	286/2-3		Saliha bint Abdullah	Evliya Hoca	14 Muharrem 1091
325.	286/18		Fatma bint Mehmet	Torbalı	9 Muharrem 1092
326.	287/4		İsmihan bint İbrahim	Toygar Hamza	23 Ramazan 1092
327.	287/12		Ayşe bint Memi	Üsküdar	17 �aban 1092
328.	288/9		Lütfi bint Abdullah	Kazasker	1 Recep 1092
329.	287/93		Saliha bint Mehmet	Kef�e	19 Recep 1093
330.	289/58		Hamime bint İsmail	İstavroz	12 Safer 1094
331.	291/28		Saliha bint Abdullah	Evliya Hoca	22 Cemazielahir 1094
332.	291/59		İsmihan bint Abdullah	Camikebir	10 Muharrem 1095
333.	292/45		Emine bint Abdullah	Hace Hatun	18 Rabi�lahir 1095
334.	294/42		Fatma bint Mehmet	Solak Sinan	11 Ramazan 1095
335.	294/78		Ayşe bint Hasan	Hace Hatun	26 �evval 1095
336.	294/94		Fatma bint Mustafa	Debbağlar	14 Zilkade 1095
337.	296/79- 80		Hayrunnisa bint Mustafa	Ahmet �elebi	10 �aban 1096
338.	298/73		Hatice bint Mehmet	Mehmet Paşa	3 Muharrem 1097
339.	298/59		Nisvan bint Abdullah	Ahmet Çelebi	30 Cemazielevvel 1097

340.	298/73		Hatice bint Mehmet	Toygar Hamza	18 Cemazielevvel 1097
341.	299/14-15		Zahide bint Abdullah	Salacak	20 Şaban 1097
342.	300/36-37		Hayrunnisa bint Mustafa	Gülfem Hatun	18 Recep 1098
343.	300/54-55		Dilaver bint Abdullah	Mehmet Paşa	27 Cemazielahir 1098
344.	301/29-30		Alime bint Abdülmüttalip	Camikebir	25 Şaban 1098
345.	304/46-47		Timurhan bint Abdullah	Hasan Ağa	1 Muharrem 1100
346.	305/26-27		Fatma bint Oruç	Bulgurlu	12 Zilkade 1100
347.	308/34		Raziye bint İvaz	Aşçıbaşı	12 Safer 1102
348.	312/33		Havva bint Recep	Tenbel Hacı Mehmet	28 Şaban 1103
349.		BOA12/25	Ümmühani bint Abdullah	Toygar Hamza	12 Cemazielevvel 1104
350.	314/1-2		Hatice bint Mehmet	Toygar Hamza	4 Ramazan 1103
351.	316/31-32		Safiye bint Ahmet	Selman Ağa	20 Cemazielahir 1106
352.	316/74		Havva bint Kalender	Torbalı	1 Muharrem 1107
353.	318/50		Emine bint Abdullah	Hasan Ağa	9 Muharrem 1107
354.	321/52-53		Fatma bint Ali	Hasan Ağa	9 Muharrem 1107
355.		BOA9/44	Saliha bint Mehmet	Kefçe	29 Recep 1108

356.	326/10		Ayşe bint Mehmet Yakup	Hayrettin Çavuş	24 Zilhicce 1110
357.		BOA 2/32	Ümmühani bint Abdullah	Toygar Hamza	25 Şevval 1111
358.		BOA 6/10	Hoşneva bint Abdülmenan	Hamza Fakih	29 Rabiülevvel 1113
359.	339/3-4		Rafiye bint Abdullah	Evliya Hoca	18 Zilhicce 1120
360.		BOA 2/6	İsmihan bint Mehmet	Ahmet Çelebi	29 Rebiülevvel 1121
361.	345/34- 35		Şerife Rukiye bint Mehmet	Mirahur	13 Cemazielahir 1124
362.	350/30		Ayşe bint Halil	Hasan Ağa	20 Şaban 1125
363.	350/45		Fatma bint Mustafa	Debbağlar	13 Cemazielahir 1124
364.	357/24		Ümmühani bint Abdullah	Tembel Hacı Cafer	1 Ramazan 1128
365.	360/37		Hatice bint Abdülmenan	Hasan Ağa	1 Ramazan 1129
366.		VGM 734/219	Meryem bint Mehmet	Arakiyeci Hacı Mehmet	20 Safer 1132
367.	365/79- 80		Ayşe bint Osman	SinanPaşa	15 Cemazielevvel 1133
368.	366/43- 44		Fatma bint Mehmet	Selman Ağa	15 Rebiülevvel 1133
369.		VGM/582- 2/394	Fatma bint Mustafa	Üsküdar	23 Şaban 1134
370.		VGM 623/252	Güllü bint Abdullah	Hace Hatun	20 Ramazan 1134

371.	372/18		Alime bint Mehmet	Camikebir	5 Cemazielevvel 1137
372.	376/16		Fatma bint Ahmet	Gülfem Hatun	20 Cemazielevvel 1139
373.		VGM-624/300	Rukiye bint İshak	Solak Sinan	15 Rabiülevvel 1141
374.		VGM 618-2/124	Perirhsar bint Abdullah	Evliya hoca	3 Rebiülevvel 1042
375.	382/26-27		Rahime bint Hasan	Hace Hatun	13 Muharrem 1143
376.		VGM 629/731	Rahime bint Abdullah	Kuzguncuk	18 Cemazielevvel 1146
377.	394/20		Ayşe bint Abdullah	Evliya Hoca	15 Ramazan 1148
378.	394/63		Ayşe ibnt Hasan	Mehmet Paşa	15 Şaban 1149
379.		VGM/581/1-189	Ayşe bint Halil	Bulgurlu	27 Şevval 1154
380.		VGM 580/5	Rabia bint Ömer	Kefçe	15 Recep 1158
381.	413/33		Hatice bint İbrahim	Cafer Ağa	20 Recep 1158
382.		VGM-744/282	Şerife Emine bint Abdullah	Hace Hatun	23 Zilkade 1159
383.	418/88		Ayşe bint Muharrem	Debbağlar	6 Şevval 1159
384.	418/29-30		Hatice bint Abdullah	Üsküdar	2 Recep 1160
385.		VGM 624/153	Emine bint Hüseyin	Bulgurlu	20 Zilhicce 1160
386.	425/83-84		Ayşe bint Halil	Bulgurlu	24 Şevval 1162

387.	425/91		Kezban bint Şaban	Reis	13 Zilkade 1162
388.		VGM 623/248	Ümmühani bint Mehmet	Tembel Hacı Cafer	12 Safer 1163
389.	430/8-9		Ümmügülsüm bint Abdullah	Bulgurlu	1 Muharrem 1163
390.	432/21- 22		Fatma bint Recep	Hacı Mehmet	6 Şaban 1164
391.	436/1		Hatice bint Abdullah	Selman Ağa	26 Recep 1166
392.	439/72		Havva bint Mehmet	Ahmet Çelebi	23 Safer 1168
393.	442/20	VGM-624/385	Emine bint Yusuf	Hace Hatun	2 Zilkade 1169
394.		VGM-610/278	Hüsnuşah bint Abdullah	Valide Atik	26 Safer 1170
395.	446/87		Zübeyde bint Mehmet	Debbağlar	7 Şevval 1171
396.	450/44- 45		Rukiye bint Şakir	Selman Ağa	1 Zilhicce 1172
397.	458/77		Zeynep bint Recep	Hace Hatun	27 Zilhicce 1174
398.	458/78		Zeynep bint Abdullah	Hamza Fakih	4 Muharrem 1175
399.		VGM	Hüsna/hesna bint Abdurrahman	Hasan Ağa	26 Ssafer 1176
400.	462/4		Hatice bint Abdullah	Hace Hatun	27 Zilhicce 1174
401.	462/52		Fatma bint Osman	Torbalı	17 Zilhicce 1176
402.	463/120		Fatma bint Halil	Gerede	21 Safer 1178
403.		VGM 627-58	Nefise bint Abdullah	Hacı Mehmet	23 Rabiülevvel 1178

404.		VGM 579/282	Ayşe bint Ali	Debbağlar	12 Cemazielahir 1179
405.		VGM- 580/6	Şerife Rabia bint Ömer	Kefçe	9 Muharrem 1179
406.	469/57		Emetullah bint Ali	Solak Sinan	1 Rabiülahir 1180
407.	475/5		Fatma bint Ahmet	Kazasker	22 Cemazielevvel 1181
408.	481/38		Gülnuş bint Abdullah	Hayrettin Çavuş	14 Muharrem 1184
409.	487/1-2		Fatma bint Halil	Gerede	18 Zilkade 1186
410.	487/71		Emetullah bint Ali	Solak Sinan	3 Recep 1187
411.	487/73		Naime bint Hüseyin	Camikebir	25 Recep 1187
412.	495/46		Zeynep bint Recep	Hace Hatun	20 Cemazielahir 1190
413.		VGM-626- 2/529	Şerife Halime Hatun	Hayrettin Çavuş	5 Safer 1190
414.	505/72		Rukiye bint Ömer	Debbağlar	10 Rabiülahir 1194
415.	506/22		Rukiye bint Abdullah	Debbağlar	16 Şaban 1194
416.	516/19		Rukiye bint Osman	Selman Ağa	16 Recep 1198
417.	517/69		Ayşe bint Ahmet	Mehmet Paşa	11 Safer 1199
418.	517/86		Hatice bint Ahmet	Evliya Hoca	5 Recep 1199
419.	522/36		Fatma bint Mehmet	Üsküdar	16 Şaban 1200

420.		VGM-742/493	Emetullah bint Abdullah	Hayrettin Çavuş	8 Cemazielevvel 1202
421.	529/61		Hatice bint Hasan	Torbalı	25 Şaban 1205
422.	532/135		Ümmügülsüm bint Mehmet	Üsküdar	1 Muharrem 1207
423.	538/86		Fatma bint Abdullah	Debbağlar	18 Muharrem 1210
424.	538/87		Hamide bint Ali	Hace Hatun	4 Rabiülahir 1210
425.	540/60		Rabia bint Mehmet	Valide Atık	26 Zilhicce 1211
426.	540/76		Şerife Hanife bint İbrahim	Üsküdar	22 Safer 1213
427.		VGM-629/735	Vildade bint Abdullah	Üsküdar	20 Recep 1215
428.	555/143		Nefise bint Abdullah	Valide Atık	6 Şaban 1217
429.	556/41		Şerife Nefise bint Mehmet	Gülfem Hatun	19 Muharrem 1218
430.	558/35		Şerife Zahide bint Mehmet	Hayrettin Çavuş	12 Muharrem 1218
431.		VGM 504/502	Emetullah bint Abdullah	Hayrettin Çavuş	3 Muharrem 1219
432.	558/77		Rukiye bint Ömer	Debbağlar	11 Safer 1219
433.	560/34		Fatma bint Mehmet	Hace Hatun	27 Şaban 1219
434.	562/67		Hatice bint Abdullah	Ahmet Çelebi	26 Muharrem 1220
435.	562/87		Hatice bint Mustafa	Üsküdar	18 Zilkade 1220
436.	564/45		Şerife Emine bint Mehmet	Arakiyeci Hacı Mehmet	21 Cemazielahir 1221

437.	574/14		Fatma bint Ahmet	Hasan Ağa	6 Safer 1226
438.		VGM579/582	Alicenab bint Abdullah	Hace Hatun	3 Cemazielahir 1226
439.		VGM 630- 2/972	Hasibe bint Ahmet	Kefçe	27 Rabiülahir 1227
440.	577/37		Cemile bint Mustafa	Toygar Hamza	20 Zilkade 1227
441.	577/38		Hafize bint Mustafa	Hace Hatun	1 Zilhicce 1227
442.	581/37		Nazife bint Abdullah	Hamza Fakıh	6 Zilhicce 1229
443.		VGM631/50	Rüveyda bint Ali	Üsküdar	11 Safer 1231
444.	584/13		Fatma bint Mahmut	Torbalı	14 Şevval 1231
445.	584/24		Rukiye bint Abdullah	Kefçe	4 Zilhicce 1231
446.	584/25		Şerife Zeynep bint Abdurrahman	Ahmet Çelebi	14 Zilhicce 1231
447.	585/16		Mahbube bint Abdullah	Toygar Hamza	9 Şevval 1232
448.		VGM 585/8	Ümmügülsüm bint Mehmet	Valide Atik	14 Muharrem 1233
449.	585/41		Reşide bint Mustafa	Ahmet Çelebi	29 Rabiülahir 1233
450.	585/49		Şerife bint Abdurrahman	Ahmet Çelebi	9 Cemazielahir 1233
451.	585/66		Hatice bint Ebubekir	Gülfem Hatun	25 Ramazan 1233
452.	587/94		Zeynep Hatun	Üsküdar	23 Ramazan 1234

453.		VGM 580/218	Emine bint Mehmet	Kefçe	2 Cemazielahir 1236
454.		BOA 9/57	Tuluşems bint Abdullah	Üsküdar	29 Cemazielevvel 1245
455.		VGM 574/27	Fatma bint Abdullah	Arakiyeci Hacı Mehmet	22 Cemazielahir 1247
456.	600/19		Esmâ bint Yusuf	Hamza Fakıh	1 Safer 1263
457.	600/29		Zeliha bint Hasan	Arakiyeci Hacı Cafer	19 Rabiülahir 1263
458.	602/36		Behiyye bint Abdürrezzak	Ayazma	13 Şaban 1263
459.	606/49- 50		Fatma bint Abdullah	Toygar Hamza	19 Rabiülevvel 1265
460.	609/33		Fatma bint Süleyman	Debbağlar	3 Şaban 1265
461.	609/59		Hatice bint Bekir	Arakiyeci hacı cafer	7 Zilkade 1265
462.	632/7		Fatmatüzzehra bint Abdurrahman	Mirahur	3 Recep 1268
463.	632/15		Fatmatüzzehra bint Abdurrahman	Hamza Fakıh	21 Recep 1268
464.	640/85- 86		Fatma Reşide bint Ahmet	Üsküdar	14 Ramazan 1271
465.	643/72		Şerife Fatma bint Abdünnebi	Selman Ağa	11 Cemazielevvel 1272
466.	649/11		Fatma bint Abdullah	Üsküdar	29 Muharrem 1273
467.	652/85		Fatma bint Abdurrahim	Hace Hatun	10 Şevval 1274

468.	656/65		Şerife bint Ahmet	Selman Ağa	12 Recep 1275
469.	657/26		Zeliha bint Ahmet	Arakiyeci Hacı Cafer	18 Safer 1275
470.	657/29		Kamile bint Mehmet	Salacak	9 Ramazan 1275
471.	659/35		Zeliha bint Hasan	Aşçıbaşı	25 Zilkade 1275
472.	659/30		Fatma bint Abdullah	Rum Mehmet Paşa	15 Safer 1276
473.	659/72		Fatma bint Abdullah	Hace Hatun	28 Recep 1276
474.	666/59		Ayşe Sıdika bint Ömer	Rum Mehmet Paşa	10 Recep 1278
475.	669/9		Safiye Melek bint Ebubekir	Kısıklı	17 Zilkade 1278
476.	669/64		Şerife Emine bint Mehmet	Debbağlar	27 Zilkade 1278
477.	672/20		Şerife Fatma bint Mehmet	Hace Hatun	10 Şaban 1280
478.	675/21		Şerife Emine bint Hasan	Aşçıbaşı	18 Zilhicce 1280
479.	673/61-62		Kibriya? Lebfer? Bint Abdullah	Arakiyeci Hacı Mehmet	2 Recep 1281
480.	676/37		Emine bint Ahmet	Selimiye	13 Rebiülahir 1282
481.	676/41-42		Ayşe bint Mustafa	Kefçe	7 Rabiülahir 1282
482.	676/69		Ümmügülsüm bint Mustafa	Bulgurlu	13 Cemazielahir 1282
483.	684/3-4		Asiye bint Abdullah	Selman Ağa	22 Zilkade 1284
484.		VGM585/21	Hediyetullah bint Mehmet	Hayrettin Çavuş	2 Cemazielahir 1286

485.	691/47		Esmâ bint Ali	Bağlar	20 Muharrem 1287
486.	692/1-2		Şerife Hatice bint Ahmet	Mirahur	16 Rabiülahir 1287
487.	693/14		Şerife Emine bint Abdullah	Bağlar	20 Muharrem 1287
488.	697/74- 75		Zeynep bint İsmail	TembelHacı	15 Şevval 1289
489.	703/28- 29		Hatice bint Veli	Selman Ağa	15 Safer 1291
490.	709/68- 69		Fatma bint Mehmet	Davutpaşa	27 Şaban 1293
491.	713/46		Emine bint Mehmet	Murat Reis	8 Şevval 1294
492.	738/24- 25		Fatma Amine bint Hüseyin	Selman Ağa	8 Şaban 1308